

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

№ 4, 2023

СУХАНШИНОСӢ

№ 4, 2023

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РУДАКИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
2023, №4

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2023, №4

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF TAJIKISTAN
2023, №4

ДУШАНБЕ – 2023

СУХАНШИНОСӢ

2023

№ 4

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хiebони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм 7-
уми сентябри соли 2017 таҳти № 023/ МҶ-97
сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Султон Ҳасан БАРОТЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТГОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимухаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Беҳрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АҚБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ХЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2023.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризишавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ

2023

№ 4

*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21, Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» -77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 15 апреля 2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12 ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/ мч- 97.

Редакционная коллегия:
Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон САЛИМИ (академик НАНТ, д.ф.н.),
Султон Хасан БАРОТЗОДА (член-корр. НАНТ д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр. НАНТ д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н. проф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),

Редакционный совет: Франсис Ришар (Франция)
Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршоҳ (Индия)
Александр Гейзер (Германия), Садри Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, 2023.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI****2023****№ 4****Established in
2010 published
quarterly****Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan**

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdumannonov ABDURAHMON,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Candidate of Philological Sciences

Editorial team:**Farangis SHARIFZODA** (Director of the ILLAR NAST)**Nosirjon SALIMI** (Academician of the NAST)**Sulton Hasan BAROTZODA** (Corres. mem. of the NAST)**Sayfiddin NAZARZODA** (Corres. mem. of the NAST)**Sakhidod RAHMATULLOZODA** (Corres. mem. of the NAST)**Abdunabi SATTORZODA** (d.ph.s., professor)**Olimjon KHOJAMURODOV** (d.ph.s., professor)**Ravshan RAHMONI** (d.ph.s., professor)**Umriddin YUSUFOV** (d.ph.s.)**Hokim QALANDARIYON** (d.ph.s.)**Jamila MURUVVATIYON** (d.ph.s.)**Shodimuhammad SUFIZODA** (d.ph.s.)**Abdulamin MAJNUNOV** (c.ph.s.)**Abdukholig NABIEV** (c.ph.s.)**Aziz MIRBOBIEV** (c.ph.s.)**Behruzi ZABEHULLO** (c.ph.s.)**Sayfiddin MIRZOEV** (c.ph.s.)**Shamsiddin MUHAMMADIEV** (c.ph.s.)**Address:** Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70**<https://sukhanshinosi.iza.tj>****E-mail: suhansinosi@gmail.com****Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755****Journal was re-registered** by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/мч-97**International editorial colleague:** Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)**Dushanbe** © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2023**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).**

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шарифзода Ф.Х. Чойномҳои Мовароуннахр дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ.....	7
Баротзода С.Х. Таджикский язык и национальная идентичность.....	19
Матробиён С.К., Гуломалиева Р.Қ. Этнографизмҳо ва тасвири забони чаҳон.....	34
Носиров С. М. Дар бораи аҳамияти ҷамъовари лугат ва тадвини фарҳанги шеваҳои ноҳияи Айнӣ.....	44
Холова М.Б. Мутобиқати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар забони тоҷикӣ (Дар мисоли осори Пайрав Сулаймонӣ).....	53
Анварзода М.А. Маъноӣ маҷозӣ калимаву ибораҳои соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ.....	61
Худойназарова З.Ч., Джамшедов П. Словообразовательный анализ лексики и терминологии безопасности в современном таджикском и английском языках.....	72
Ќурабекзода Ф. Калимаҳои мураккаби исмӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ.....	85
Ҳомидова Ф.М. Сопоставительный анализ смысловых оттенков и способов употребления глагола <i>to set</i> в переводческом аспекте (На материале английского и русского языков).....	97
Файзова П. Тафсири калимаҳои иқтибосӣ фаронсавӣ дар «Фарҳанги низом»-и Сайид Муҳаммад Алӣ	105

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Ҳаким. Вежагиҳои ривоят дар шеъри ғиноӣ (Дар мисоли ашъори Ғ. Мирзо ва М. Қаноат)	114
Қаландариён Ҳ.С., Ғаёсов А. Зиндагинома ва эҷодиёи Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ.....	126
Охониёзов В.Д. Муқоиса баъзе аз тасвириҳои достони «Барзунома» бо саҳнаҳои тасвир дар «Достони Рустам ва Сухроб».....	133
Зоиров Ҳ. Баҳсе дар атрофи нусхаҳои хаттии «Номаҳо»-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ.....	144
Ваҳҳобзода Р., Солихов Н. Назариёти Муъмин Қаноат дар бораи адабиёт.....	155
Зикаева С.З. Таҳлили назариявӣ-бадеии чанд ғазали Ҳоча Камоли Хучандӣ дар заминаи талаботи муносибати босалоҳият.....	166
Сирочзода Ч.Қ. Айнишиносӣ дар замони истиқлол.....	174

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Раҳмонӣ Р. Унсурҳои фолклорӣ дар «Достони Муллолатиф»-и Аминҷон Шукӯҳӣ.....	188
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

Sharifzoda F.X. Toponyms of Maverannahr in ferdowsi's «Shahnameh».....	7
Barotzoda S.H. Tajik language and national identity.....	19
Matrobiyon S.K., Gulomalieva R.Q. Enographisms and the linguistic picture of the world.....	34
Nosirov S. M. About impotance of vocabulary collection and compiling of Ayni dialects' dictionar	44
Kholova M.B. Ussian and european words in the works of pairav soleimani.....	53
Anvarzoda M.A. Metaphorical meaning of words and phrases of the craft sphere «Memoirs» («Yoddoshtho»)	61
Hudoynazarova Z.Ch., Jamshedov P. Word-formation analysis of terms of security in modern tajik and english languages.....	72
Jurabekzoda F. Compound words in rudak's work.....	85
Homidova F.M. Comparative analysis of semantic shades and ways of functioning of the verb to set in the translation aspect (in the english and russian languages)	97
Faizova P. Interpretation of french words quoted in «Farhangi nizom» by Sayed Muhammad Ali.....	105

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERARY STUDIES

Askar Hakim. Features of narratory in lyric poetry (based on the example of poems by G. Mirzo and M. Kanoata)	114
Kalandariyon H.S., Gayosov A. life and creative path of Shohabdullah Badakhshi.....	126
Okhonniyozov V.D. Comparison of some episodes of the poem «Barzu-name» with the scene in «The tale of rustam and sohrab».....	133
Zoirov H. Discussions about the manuscripts of the «letters» of aynulkuzot khamadani	144
Vakhkhobzoda R., Solikhov N. Mu'min kanoat's theories about literature.....	155
Zikaeva S.Z. Theory-artistic study of several ghazals hoja kamoli khujandi based on the requirement of competence approach.....	166
Sirojzoda J.Q. Ainiveds in the time of independence.....	174

ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS

Ravshan Rahmoni. Folklore elements in the story «Dostoni mullolatif» by Aminjan Shukukhi.....	188
--	-----

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 491.59.25

ҶОЙНОМҲОИ МОВАРОУННАҲР ДАР
«ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Шарифзода Фарангис Худоевна
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳамосаи миллии Абулқосими Фирдавсӣ масоили гуногуни иҷтимоӣ фарҳангӣ, сиёсӣ, таърихӣю ҷуғрофиёиро фаро мегирад. Ҷуғрофиёи «Шоҳнома» аз сарзамини Эрону Турон то Ҳинду Чин, Мисру Андалусу Рум доман паҳн кардааст. Қисме аз рӯйдодҳои таърихӣ дар маҳдудаи Мовароуннаҳри бостонӣ ба вуқӯъ пайваستاанд ва ҷойномҳои ин сарзамин дар «Шоҳнома» зикр шудаанд. Худи вожаи **Мовароуннаҳр** дар «Шоҳнома» ду бор ба гунаи Моваруннаҳр омадааст:

Зи Ҷайхуну то Моваруннаҳр бар,
Ки Ҷайхун миёнҷист андар гузар.

Яке меҳтар аз Моваруннаҳр бар
Ки бигзорад аз чархи гарданда сар.

Мовароуннаҳри қадимӣ дар қисмати Эрони шарқӣ ҷойгир шуда, муварриҳин аз он бо номҳои «Эрони шарқӣ», «Хуросони таърихӣ», «Эрони берунӣ», Фарорӯд, Осиёи Миёна, Осиёи Марказӣ ёд кардаанд. Дар осори таърихӣю ҷуғрофиёии асрҳои миёна низ ҷойноми Мовароуннаҳр ва шаҳру ноҳияҳои он таърифу тавзеҳ шудаанд. Аз ҷумла, дар осори асри X чунин зикр шудааст: «Худуди Мовароуннаҳр ноҳиятҳоест пароканда, баъзе бар машриқи Мовароуннаҳр аст ва баъзе бар мағриби вай аст. Аммо он ки андар машриқи Мовароуннаҳр аст, машриқи вай худуди Таббат аст ва Ҳиндустон ва ҷануби вай худуди Хуросон аст ва мағриби вай худуди Ҷағониён аст ва шимоли вай худуди Сурушана аст аз Мовароуннаҳр» [10, 77].

Ҷойноми дигари «Шоҳнома» – Турон, ки дар «Шоҳнома» яке аз ҷойномҳои пурқорбурд дар баробари Эрон аст, сарзаминест аз он сӯйи Омударё муттасил ба Хоразм то баҳри Арал имтидод доштааст. Вожаи Турон беш аз 35 маротиба дар «Шоҳнома» омадааст:

Ба шамшер – бар шер банд афганем,
Бад-он дашти Турон шикоре кунем.

Саҳаргаҳ бад-он дашти Турон шавем,
Зи нахчир в-аз тоҳтан нағнавем.

Аз ин марз то он басте роҳ нест,
Самангону Эрону Турон якест.

Топоними **Турон** баргирифта аз номи фарзанди бузурги Фаридун – Тур ва пасванди нисбати -он аст, дар забони паҳлавӣ *tūr-ān* ва шакли куҳани вожа *turgān* чой доштааст [16, 559] ва сарзаминҳои дар итоати Тур буда бо номи Турон маъруфанд, ки байни рӯдҳои Ҷайхун ва Яксарт ҷойгир шудааст. «Турон номи вилоятест бар он тарафи оби Ому, яъне Мовароуннаҳр» [7, 299]. Дар қасидае аз «Таърихи хумоюн» дар мадҳи амири мулки Турон омадааст:

Эй таборат бар шаҳаншоҳӣ ба олам номдор
В-эй туй дар мулки Турон Хусрави олитабор [3, 42].

Реги Омуй маконест дар соҳили Ҷайхун миёни Марву Бухоро аст ва дашти фарохест, ки ба он Реги Омуй низ гӯянд, ки Рӯдакӣ аз он ёд мекунад:

Ба Омуй лашкарғае сохтан
Шабу рӯз н-осудан аз тохтан.

Реги Омую дуруштиҳои ӯ
Зери поям парниён ояд ҳаме (Рӯдакӣ).

Дар «Луғатномаи Деххудо» вожаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: «Омуй, Ому, Омун, Омул – номи дашти фарох ва реге ба Мовароуннаҳр ба соҳили Ҷайхун» [20].

Ба Омуй биншасту якчанд буд,
Ба дил-ш андар андешаҳо барфузуд.

Инчунин, Омуй номи дигари рӯди **Ҷайхун** аст, ки дар эронии бостон *Vakšu/ Wakšu* ва ба юнонӣ *Oxus* будааст. Дар Тоҷикистон онро рӯди Панҷ номидаанд ва сарғаи он дар Ваҳони Бадахшон қарор дорад.

Зи Ҷайхуну то Моваруннаҳр – бар
Ки Ҷайхун миёнчист андар гузар.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ дар бораи ин рӯд омадааст: «Ва дигар рӯди Ҷайхун аст, аз худуди Ваҳон биравад ва бар ҳадди миёни ноҳияти Булӯр ва миёни худуди Шукнону Ваҳон биравад, то ба худуди Хатлону Тахористон...» [10, 26]. Айни ҳамин андешаро Ибни Ҳавқал низ баён мекунад: «Риштаи аслии рӯди Ҷайхун рӯди Харбоб (Ҷариоб) аст, ки аз билоди Ваҳон дар худуди Бадахшон берун меояд ва дар худуди Хутталу Ваҳш рӯдҳое бад-он мепайванданд ва рӯди бузурги мазкур ташкил мешавад» [5,144].

Бухоро. Ин чойном б бор дар «Шохнома» омадааст.

Ба шаҳри **Бухоро** ниҳоданд рӯй,
Чунон сохта лашкаре чангчӯй.

Бухорову Суғду Самарқанду Чоч
Сипечобу он кишвари тахти оч.

Бухоро аз қадимтарин шаҳрҳои Мовароуннаҳр буда, пайдоиши онро таърихнигорон ба нимаи ҳазораи аввали пеш аз мелод донистаанд. Нахустин маълумот дар бораи топоними Бухоро дар сиккаҳои мисӣ ва дигар сарчашмаҳо ба забони суғдӣ Рwу'г / Рwх'г ва забони хоразмӣ Рqгмавчуд аст [1,159].

Бархе аз муҳаққиқон бар ин андешаанд, ки номвожаи Бухоро маъхуз аз вожаи санскрити vihara– «ибдатгоҳи бутпарастон» аст ва иддае онро баргирифта аз «Buhirak» – «макони саодат» гуфтаанд [1]. Атомалики Чувайнӣ ҳар дуи ин фарзияро овардааст. Дар «Луғатномаи Деҳхудо» ва «Бурҳони қотеъ» асли ин вожа чунин шарҳ ёфтааст: «Бухоро бар вазни мудоро; шаҳрест машҳур аз Мовароуннаҳр ва муштак аз «бухор» аст, ба маънии бисёрилм. Ва чун дар он шаҳр уламо ва фузало бисёр будаанд, бино бар он, бад-ин ном мавсум шудааст» [7, 156-157].

Бухоро дар гузаштаи таърихӣ яке аз вилоятҳои Суғд буда, аз замони Искандари Мақдунӣ низоми шаҳрдорӣ дошт. Аввалин гузориш дар бораи Бухоро дар сарчашмаҳои чинӣ бо номи Ан (сипас Анси, Фухо, Нюми ва дигар номҳои он) мавчуд аст, ки ҳокими он аз табори юэҷжи буд [1]. Дар адвори баъдӣ Бухоро бо номҳои Нумуджикат, Бумаск, Мадинатуссуфрия маъруф буд [1]. Андар таърифи Бухоро дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «Бухоро шаҳри бузург аст ва ободонтарин шаҳрест андар Мовароуннаҳр» ва мустақарри малики Машриқ аст. Ва ҳудуди Бухоро дувоздаҳ фарсанг андар дувоздаҳ фарсанг аст. Ва деворе ба гирди ин хама даркашида ба якбора ва хамаи работҳо ва деҳҳо аз андаруни ин девор аст» [10,70]. Шукӯху шаҳомати Бухоро қарнҳо шуҳрату овоза дошт, аз ин рӯ Ибни Ҳавқал аз Бухоро чунин таъриф мекунад: «Дар миёни сарзаминҳои исломӣ шаҳре босафотару зеботар аз Бухоро надида ва нашунидаам. Дар миёни хамаи билоди Мовароуннаҳр ва чуз он ба доштани амлоки ободу мазореъи пахновар ва сабзу хуррам мумтоз аст» [5, 142].

Бино бар гузориши асари қарни XIX «Таърихи Хумоюн» «мамлақати Бухоро дар санаи панҷоҳу чаҳори хичрӣ, дар замони хилофати Муовия аз тарафи Абдуллоҳ ибни Зиёд фатҳ гардида, дар байни фотеҳи мазкур ва ҳокими Бухоро мусолаҳа ва муоҳада воқеъ гардидааст» [3, 45]. Бухоро қарнҳо маркази тичоратию фарҳангӣ бо мадорису марокизи исломӣ ва зоирини зиёд буд. Пас аз тақсимоати Аморати Бухоро дар соли 1924 ба ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Туркманистон тақсим шуда, қисмати бештари ин сарзамин ба вилояти Бухоро дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон дохил шуд.

Бадахшон. Ин топоним чаҳор бор дар «Шоҳнома» омадааст:

Шавад рӯз, чун чашма равшан шавад,
 Чаҳон чун нигини Бадахшон шавад.
 Дигар аз дари Балх то Бадхашон,
 Хамин аст аз ин подшоҳӣ нишон.

Бадахшони кунунӣ вилоятест дар соҳили рӯди Ому дар қисмати ҷануби шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шимоли шарқии Афғонистон. Бо доштани маъдани лаъл маъруф аст ва дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «Бадахшон шаҳрест бисёрнеъмат ва ҷойи бозургонон. Ва андар он маъдани сим аст ва зар ва бечода ва лочувард ва аз Таббат мушк бад-он ҷо баранд» [10,69].

Ин вожа дар забони авестой *barz-,br̥z-,barəšnu* - «баландӣ, кулла» аст, инчунин фарзияе ҳаст, ки ин вожа аз вожаи форсии бостон «*patiōxšana*» «болооби Вахш» (юнонӣ: *Oxos*) *маншаъ гирифтааст, зеро рӯди Ому дар сарчашмаҳои қадимӣ «Вахш» номбар шудааст, дар форсии миёна дар шакли bitaxš* аст. Ба гумони ғолиб аз шакли арабии *بَلخَش* ба забонҳои аврупоӣ роҳ ёфтааст: англисӣ *balas*, олмонӣ *ballas*, испанӣ *balaix*, русӣ *balas* [13].

Бадахшони имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вилоятест худмухтор, ки иборат аз шаш ноҳия аст: Дарвоз, Ванҷ, Рӯшон, Шугнон, Роштқалъа, Ишкошим.

Чоч. Топоними мазкур дар «Шоҳнома» 14 бор омадааст:

Ҳаме б-осмон барзад аз хок дуд,
 Зи ҷӯши саворон ба Чоч-андарун.

Беандоза лашкар шуданд анчуман
 Зи Чочу зи Чину зи Турку Хутан

В-аз он пас бузургон шуданд анчуман,
 Аз Омуй то шаҳри Чочу Хутан.

Чоч, муарраби он Шош, ноҳияест воқеъ дар байни дарёи Чирчиқ ва Илоки вилояти Тошканди кунунӣ ва дар сарчашмаҳои таърихӣ аз он чунин ёд мешавад: «Чоч ноҳиятест бузург ва ободон ва мардумони ғозипеша ва ҷангкун ва тавонгар ва бисёрнеъмат... Ва мулуки вай андар қадим аз мулуки атроф будандӣ» [10, 67]. Ибни Ҳавқал дар бораи масоҳати Чоч ва шаҳрҳои он гузорише муфассал медиҳад: «Аммо Чоч ва Айлоқ масоҳати онҳо ду рӯз дар се рӯз аст ва дар саросари Хуросон ва Мовароуннаҳр иқлиме нест, ки ба андозаи ин ду ноҳия васеътар ва дорой минбари бисёру деҳкадаҳои ободону иморати фаровон бошад» [5, 176]. Дар луғатномаи «Бурҳони қотей» омадааст, ки «Чоч номи шаҳрест аз Мовароуннаҳр, ки бо Тошканд иштиҳор дорад...» [7, 333].

Чағон. Чағонӣ ва мансуб ба Чағон дар «Шоҳнома» 9 бор омадааст:

Чағонӣ шахе буд, Фағониш ном,
Чаҳончӯй бо лашкару ганчу ком.

Чағонӣ / Чағониён ноҳияе дар Туркистон аст. Дар «Худуд-ул-олам» ин топоним дар шакли Чағониён дар ҳайати Мовароуннаҳр омадааст: «Чағониён ноҳияест вайрон ва ноҳияти бузург аст ва бисёркишт ва базр. Ва подшоҳи ин ноҳият аз мулуки атроф аст ва ўро амири Чағониён гўянд [10, 72].

Топоними «Чағон бар вазни макон номи мавзъест ва баъзе гўянд номи шаҳрест», ки дар поёноби Чағонрӯд (Сурхондарё) қарор дорад ва ба андешаи муҳаққиқин ноҳияи Сари Осиёи кунунӣ воқеъ дар Ўзбекистон аст [2; 7, 348].

Хатлон. Номвожаи Хатлонро Фирдавсӣ се бор қорбаст намудааст:

Сипоҳе биёмад бад-ин сон зи Чин
Зи Сақлобу Хатлону Туронзамин.

Дар «Худуд-ул-олам» Хатлон чунин шарҳ ёфтааст: «Хатлон ноҳиятест андар миёни кӯҳҳои бузург ва ободону бисёркишт ва бисёрмардум ва неъматҳои фароҳ ва подшоҳи вай аз мулуки атроф аст» [10, 77]. Бино бар тафсири «Бурҳони қотъ» Хатлон вилоятест аз музофоти Бадахшон, ки ба Кӯлоб иштиҳор дорад» [7,378]. Ибни Ҳавқал Хатлонро дар шакли Хуттал оварда, макони ҷойгир шудани онро чунин тавзеҳ медиҳад: «Хоразму Хуттал дар Мовароуннаҳр ҳастанд, зеро Хуттал миёни рӯди Вахшобу Харбоб (Ҷарёб) қарор дорад» [5, 130]. Гулшанӣ низ Хатлонро вилоят гуфта, чунин маълумоти арзишмандро меорад: «Вилояти Хатлон ал-машҳур ба Кӯлоб аст. Ин иёлат мунқасим мешавад бар панҷ ҳукумат. Ин иёлат ба ҷониби шарқии вилояти Ҳисор дар батни кӯҳистон воқеъ аст. Маркази ҳукумати ин иёлат вилояти Кӯлоб аст. Вилояти мазкур шаҳрест азим ва биноест қадим. Дар маҳозӣ ва муқобили вилояти Бадахшон воқеъ гардидааст» [3, 141]. Вилояти Хатлони кунунӣ бо Қарори Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маркази он – шаҳри Қурғонтеппа соли 1988 таъсис ёфтааст.

Хиргоҳ. Ин вожа беш аз бист бор дар «Шоҳнома» барои ифодаи чунин маъноҳо омадааст:

-хайма:

Ки эрониёнро, ки ёр омадаст,
Ки хиргоҳу хайма ба қор омадаст.

-урдугоҳ, лашкаргоҳ:

Зи хиргоҳ лашкар ба ҳомун кашид,
Ба наздикии рӯди Ҷайхун кашид.

-макони хуш:

Миён бастаам бандагий шохро
Нахоҳам бару буму хиргохро.

Дар «Фарҳанги Шоҳнома»-и Мозандаронӣ барои топоними Хиргоҳ ду шарҳ омадааст: «Хиргоҳ» ҳамон Харғонгас ё Харғанкас мебошад, ки яке аз тавобеи Бухоро будааст... Дар муқаддимаи Минорский, ки дар китоби «Сафарнома»-и Абудулаф омадааст, мехонем, ки Хиргоҳ номи форсии минтақаи Кошғар аст [18, 290]. Дар «Худуд-ул-олам» дар шакли Харсанкас омадааст [10,86].

Зи марзе кучо марзи Хиргоҳ буд,
Аз ӯ Золро даст кӯтоҳ буд.

Хоразм. Ин топоним дар «Шоҳнома» 12 бор такрор ёфтааст.

Бад-ӯ гуфт, к-ин лашкари сарфароз,
Супурдам туро, роҳи Хоразм соз.
Нигаҳбони он марзи Хоразм бош,
Ҳамеша камарбастаи разм бош.

Хоразм аз қадиматарин шахрҳои Мовароуннаҳр маҳсуб мешавад. Сарзамини Хоразм, ки хостгоҳи забони хоразмӣ мебошад, дар осори қадимӣ ёд мешавад, аз ҷумла дар китоби Авесто аз Эронваеча ва шаҳри бузурги Урво – Урганҷ ба сабзӣ ва хуррамӣ ситуда шудааст [11; 12, 19]. Хоразм дар авестой *xvāirzēt* ва дар форсии бостон *Uvāgazmīy* буда, худуди он мағриби Мовароуннаҳр аст ва зодгоҳи донишмандони муътабари асрҳои миёна Беруниву Ал-Хоразмӣ ва Замахшарӣ мебошад [11; 13]. Дар забони хоразмии қадим вожаи Хоразм маънии «замини пас» ва «замини хӯронанда»-ро ифода мекардааст [1]. Ибни Ҳавқал Хоразмро маркази Мовароуннаҳр гуфтааст [5]. Пизишки маъруфи асри XI Саид Исмоили Гургонӣ дар шаҳри Урганҷ дар дебочаи китобаш «Захираи Хоразмшоҳӣ» мегӯяд: «Чун бештари кутуби тиббӣ ба забони арабӣ навишта шуда ва мардуми ин сарзамин (Хоразм) ҳамагӣ порсизабон мебошанд, пас, ман барои тақарруб ба дарбори Хоразмшоҳ ва барои хушнудии ӯ ин китобро дар илми пизишкӣ ба забони порсии дарӣ навиштам, бо ҳамаи мардуми ин сарзамин, яъне шахристони Хоразм аз он баҳравар гардида, судманд шаванд» [12, 27]. Аз соли 1938 ҳамчун вилоят дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон шинохта шуда, дар шимоли ғарби ин кишвар қарор дорад.

Зарқ. Ин вожа 5 бор дар «Шоҳнома» корбаст шудааст:

Саворон ба чустан ниҳоданд рӯй,
Ҳама Зарқ аз ӯ шуд пур аз гуфтугӯ.
Кучо арчи он кушта нашнохтанд,
Ба гирдоби Зарқ -андар андохтанд.

Дар сарчашмаҳо ба ҷуз аз «Худуд-ул-олам» маълумоте дастрас нагардид: «...Зарқ шаҳрақхоёанд хурд ва бузург ҳама аз амали Марв аст» [10, 62].

Зам. Ин вожа тақрибан 7 маротиба қорбасти шудааст:

Чу бо Гев Кайхусрав омад ба Зам,
Чаҳон чанд аз ӯ шоду чанде диҷам...
Гузин қард аз он номдорони Зам,
Бигуфт, он чи бишнид аз бешу кам.

Дар бораи топоними Зам фикрҳои мухталифе ҷой доранд: дар бархе луғатномаву сарчашмаҳо номи рӯдхона зикр ёфтааст ва баъзе ғоянд, номи шаҳрест дар Мовароуннаҳр, ки ин рӯдхона аз паҳлуи он мегузарад ва бархе дигар онро шаҳраке гуфтаанд дар Мовароуннаҳр [7;20]. Ин топоним дар «Сурат-ул-арз» дар ҳаёти Мовароуннаҳр бо номи «Вилояти Зам» зикр шудааст [5, 139].

Сапечоб дар «Шоҳнома» 5 бор зикр ёфтааст.

Ба Хорову Суғду Самарқанду Чоч,
Сапечобу он кишвару тахти оҷ.

Сапечоб то оби Гулзаррион
Зи фармони ту қас наёяд бурун.

Сапечоб, ки бо номҳои Испечоб, Сапечоб, Орунқент, Мадинат-ул-байзо, Сарем маъруф аст, шаҳрест машҳур дар Мовароуннаҳр бо таърихи бостонӣ, ки ёдгориҳои дар он аз асрҳои миёна боқӣ мондаанд. Испечоб маркази тичоратии Роҳи Абрешим буда, нахустин маълумотро дар бораи он дар асари ҷуғрофиёдонии чинии асри VII Сюантзан зикр намудааст: «Соли 893 Испечоб ба ҳаёти давлати Сомониён дохил шуда буд. Дар бораи дар ҳудуди Мовароуннаҳр воқеъ будани Сапечоб дар «Сурат-ул-арз» ва «Худуд-ул-олам» қайд шудааст: «Ва қасабаи ин ноҳият шаҳрест, ки Испечоб хонанд, шаҳри бузург аст ва бо неъматӣ бисёр ва ҷойи султон аст...» [10, 76]. «Аспечоб шаҳрест бо андозаи як севуми Бинқат ва шомили шаҳру қуҳандизу рабаз аст» [5, 178].

Ба қавли Маҳмуди Қошғарӣ мардумони ин ҷо ба ду забон гап мезадаанд: туркӣ ва суғдӣ [2, 467].

Дар китоби «Фарҳанги Шоҳнома» бо тақия ба китоби «Сарзаминҳои хилофати шарқӣ» омадааст, ки «Маҳалли шаҳри Испечоб бо шаҳри Сайроми кунунӣ татбиқ мешавад, ки дар ҳаштмилии ховарии Ҷемқент дар қанори рӯдхонаи Арис (Бадамрӯд) аз шӯъбаҳои ҷониби рости Сайхун воқеъ буд» [18, 391]. Сайром имрӯз дар шаҳри Шимкенти Ҷумҳурии Қазоқистон дар соҳили рӯди Сайром қарор дорад.

Суғд. Вожаи Суғд 17 бор дар «Шоҳнома» ёд шудааст.

Зи Суғд андарун то ба Чайхунсипоҳ,
 Кашида рада пеши Ҳайтоллоҳ,
 Ба Суғд-андарун буд як моҳ шоҳ,
 Ҳама Суғд шуд шоҳро некшоҳ.

Сарзамини таърихии Суғд дар қисмати шарқии байни рӯдҳои Чайхуну Сайхун бо пойтахти Самарқанд қарор доштааст, ки қисматҳои Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистонро фаро мегирад. Дар сарчашмаҳои бостонӣ - авестой *Suyda* – «сарзамини сугдиён», эронии бостонии *sugūd* - «сӯхта», сугдӣ *Soʻzdikr* шудааст. Дар бораи мавқеи ҷуғрофии Суғд Ибни Ҳавқал чунин гузориш медиҳад: «Ноҳияи Суғд аз тарафи Машриқ ба Бухоро мепайвандад ва дар оғози он ноҳия пас аз Кармина, Дабусия ва пас аз Арбинҷан ва Кӯшония ва Самарқанд қарор дорад ва ҳамаи ин ҷо ҷузъи ноҳияи Суғд махсуб мешаванд» [5, 161]. Суғд ноҳиятест, ки андар навоҳии Машриқ ҷое нест аз он хуррамтар бо обҳои равон ва дарахтони бисёр ва ҳавои дуруст ва мардумони меҳмондор ва омеzanда ва неъматӣ фароҳ ва ободон ва мардумони нарми диндор бисёранд [10, 70].

Баҳри зинда нигоҳ доштани ин топоними таърихӣ 10-уми ноябри соли 2000 вилояти Ленинобод Суғд номида шуд.

Самарқанд. Ин топоним 7 бор дар «Шоҳнома» омадааст.

Нишасташ ба шаҳри Самарқанд буд,
 Бар он марз чандеш пайванд буд.

Бад-ӯ гуфт: моро Самарқанду Чоч
 Бибояд гирифтан бад-ин муҳру тоҷ.

Дар осори аз қалъаи Муғ бозёфтшуда шакли Самарқанд ва дар дигар сарчашмаҳо шаклҳои мухталифи ин вожа омадааст. Дар атрофи хостгоҳи вожаи Самарқанд миёни мутахассисон андешаи ягона ҷой надорад. Тибқи яке аз фарзияҳо шаҳри Самарқанд аз вожаи авестии *Zmār-kanta* – «дар зери замин пинҳон» ё сугдии *Smāra-kanta* – «шаҳри сангин» берун омадааст [1, 153]. Бино бар, гузориши сарчашмаҳои порсии дарӣ «Самарқанд шаҳри бузург аст ва ободон аст ва бо неъматӣ бисёр ва ҷои бозургонии ҳамаи ҷаҳон аст. Ва ӯро шаҳристон аст ва куҳандиз аст ва рабаз аст ва аз болои боми бозорашон яке ҷӯйи об равон аст аз арзиз» [10, 71]. Ибни Ҳавқал Самарқандро чунин тавсиф мекунад: «Қасабаи Суғд Самарқанд аст, ки шаҳрест дар ҷануби водии Суғд ва баландтар аз он аст ва шаҳри куҳандиз ва рабаз дорад. Ва дар замони мо зиндоне низ дар он ҷо сохтаанд. Самарқанд бандари тичоратии Мовароуннаҳр аст» [5, 160].

Самарқанди кунунӣ вилоят дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон бо масоҳати 123,82 км² воқеъ аст.

Шуғнон. Ин вожа 5 бор дар «Шоҳнома» омадааст.

Бигашт офтоб аз ҷаҳон нопадид,
 Чӣ донад касе, к-он шигифтӣ надид!
 Зи Балху зи Шугнону Омую Зам.
 Силоҳу сипаҳ хосту ганчу дирам.
 Якero зи Шугнону Сақлобу Чин,
 Намонам, ки пай барнихад бар замин.

Шикнон / Шигнон / Шугнон – ноҳия дар Бадахшони Тоҷикистон ва Афғонистон аст. Ин топоним дар забони шугнӣ дар шакли *Xuṛnūn* буда, аксари муҳаққиқон асли онро аз вожаи форсии бостони *xwašna* – «хуб, дилнишин» донистаанд. Дар «Таърихи Хумоюн» Шугнон вилоятест аз тавобеи иёлоти Дарвози Аморати Бухоро: «Ин вилоят се қитъа аст: Шугнон ва Рӯшон ва Вахон. Мамлақати Шугнон ба ғарбии Дашти Олой ва хиттаи Помир аст ва ба шарқи шимолии Бадахшон ва ба ҷануби шарқии Дарвоз, дар водии шаҳри Мурғоб ва Бортанг ва Хунт воқеъ аст... Аз ин ҷиҳат Шугнон ва Рӯшону Вахон аз ҷумлаи мустамликоти давлати Бухорои Шариф маҳсуб гашт» [3, 161].

Ғарча. Ин топоним як бор дар «Шоҳнома» қорбаст шудааст.

Чу Сағсори Ғарча, чу Шангул зи Ҳинд
 Ҳаво пурдирафшу замин пурпаранд...

Муҳаққиқон Ғарча / Ғарчистонро вилояте воқеъ дар наздикии Марв ва вилояте дар Афғонистон маъруф бо номи Ғарчистон медонанд (17) . «...Ва мардумони ҷангӣ ва аз Ғарчистони Ғузгон аст» [10, 63].

Кашонӣ / Кушонӣ / Кушония. Ин вожа дар «Шоҳнома» ба маънии сарзамине дар Мовароуннаҳр ва ҳамчун сифати нисбии мансуб ба Кашон – Комуси Кашонӣ истифода шудааст.

Замини Кашонию Туркони Чин.
 Туро бошад ин ҳамчу Эронзамин.
 Кашонию Суғд шуданд анчуман,
 Пур аз обрӯ кӯдаку марду зан.

Кашон шаҳрест аз билоди Самарканд, ки дар асрҳои IV-XII вучуд доштааст. Истаҳрӣ ва Ибни Ҳавқал онро «қалби Билоди Суғд» номидаанд [17;20]. «Кушония ободтарин шаҳрҳои Суғд ва вусъати он тақрибан ба андозаи вусъати Аштихан аст» (5,170). Дар «Худуд-ул-олам» топоними мазкур дар шакли Кашой зикр шудааст: «Кашой ободтарин шаҳрест андар Суғд» [10,71].

Марв. Ин топоним дар «Шоҳнома» чандин бор қорбаст шудааст:

Кунун боз гардам ба гуфтори сарв,
 Фурузанда саҳли Моҳон ба Марв.

Чу ман бо сипоҳ андароҷам ба Марв,
 Кунам рӯи кишвар чу парри тазарв.
 Ба Марв андар аз чиниён кас намонд,
 Бикуштанд в-аз чангиён бас намонд.

Марв, ки Марғ низ ном мебарандаш, пойтахти Марғиёнаи қадим, дар наздикии вилояти Марии кунунӣ воқеъ дар ҳудуди ҷануби шарқи Туркменистон аст. Марв маъхуз аз вожаи авестоии *Mouvi* ва паҳлавии *Murg* аст [13]. Дар «Худуд-ул-олам» аз Марв ва Марврӯд ёд шудааст: «Марврӯд шаҳрест бонемат ва ободон ва бар доманаи кӯҳ ниҳода аст. Ва меварҳои бисёр ва рӯди Марв бар карони ӯ бигзарад» [10, 62].

Мӯлиён. Ин вожа як бор дар «Шоҳнома» омадааст:

Дигар Мӯлиён то дари Бадхашон
 Ҳамин аст аз ин подшоҳи нишон...

Номи рӯдхонаест дар Бухоро, ки Рӯдакӣ аз он ёд мекунад:

Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
 Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.

Дар маҷмӯъ дар ҳамосаи миллии «Шоҳнома»-и ҳақими Тӯс тақрибан 25 ҷойном аз рӯди Чайхун то Мовароуннаҳр ёд шудааст, ки бархе аз онҳо имрӯз аз истеъмол баромада (Турон, Чағониён, Реги Омуй, Кушония, Зарк), бахше аз онҳо то имрӯз бо тағйири марзҳои ҷуғрофӣ боқӣ мондаанд (Самарқанд, Бухоро, Шугнон) ва ҷузъи камтари онҳо дубора эҳё (Сугд) шудаанд.

КИТОБНОМА КИТОБНОМА

1. Аюбов, А.Р. Согд и Фергана: Историческая география, этногеография, топонимика, симбиоз культур / А.Р. Аюбов. – Худжанд: Ношир, 2021. – 375 с.
2. Бартольд, В.В. Сочинения. Том II. Часть 2. / В.В. Бартольд. – М: Наука, 1964. – 467 с.
3. Гулшанӣ, М. Таърихи ӯмуҷон / М. Гулшанӣ. – Душанбе, 2006. – 168 с.
4. Гафуров, Б. Толикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва даврани нав / Б. Гафуров. – Душанбе: нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
5. Ибни Навқал. – Душанбе: Адиб, 2008. – С.130- 192.
6. Камалиддинов, Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX — начала XIII вв. / Ш.С. Камалиддинов. — Ташкент: «Узбекистон», 1996. Глава 3. Историческая география Южного Тохаристана.

7. Муъаммаднӯсайни Бурӯон. Бурӯони котеъ. – Душанбе: Адиб, 1993. – Љ.1. – 416 с.
8. Расторгуева, В.С., Эдельман Д.И. . Этимологический словарь иранских языков. Том РАН. М., 2003. стр. 116—122: «Сюда же относятся топонимы: тадж. Badaḫšān, Balaxšān; сарыкольское Varšide (Варшиде) — название центрального селения в Сарыколе».
9. Шарифзода, Х. «Шоънома» ва шеъри замони Фирдавси / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 397 с.
10. Нбӯдуд-ул-олам. – Душанбе: Адиб, 2008. – 530 с.
11. اوستا. گزارش و پژوهش جليل دوستخواه. ج. ۱، ۲، تهران، ۱۳۷۱.
12. ابوالقاسم محمد بن عمر الزمخشري. پيشروي ادب يا مقدمه الادب. – تهران، ۱۳۴۲. ج. ۱. – ۵۲۲ ص
13. حسندوستم. ريششناختيز بانفارسي. ج. ۴. – تهران، ۱۳۹۵. – ۲۹۵۵ ص.
14. زنجاني م. فرهنگ جامع شاهنامه. – تهران، ۱۳۷۲. – ۱۰۹۸. – ۱۰۹۸ ص.
15. عطاملک جوينی. تاريخ جهانکشای. – تهران،
16. فرهوشي ب. فرهنگ فارسي به پهلوي. – تهران، ۱۳۸۱. – ۵۷۱ ص
17. گيلسترنج. سرزمينهای خلافت شرقی. – تهران، ۱۳۳۷. 17۱۳۳۷ مازندرانی ج. فرهنگ شاهنامه. – نام کسان و جاها. – تهران، ۱۳۷۷. – ۸۱۲ ص.
18. <https://ganjoor.net>
19. <https://vajehyab.com>

ҶОЙНОМҲОИ МОВАРОУННАҲР ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Ҷуғрофиёи таърихӣ «Шоҳнома»-и Фирдавси аз сарзамини Эрону Турон то Ҳинду Чин, Мисру Андалусу Рум доман паҳн кардааст. Қисме аз рӯйдодҳои таърихӣ дар маҳдудаи Мовароуннаҳри бостонӣ ба вуқӯъ пайваستاанд ва ҷойномҳои ин сарзамин дар «Шоҳнома» зикр шудаанд. Таҳқиқи решашинохтии ин вожаҳо нишон дод, ки аксари ин ҷойномҳо вожаҳои аслан тоҷикианд.

Дар маҷмӯъ дар «Шоҳнома»-и ҳақими Тус тақрибан 25 ҷойном аз рӯди Ҷайҳун то Мовароуннаҳру баҳри Арал ёд шудааст, ки бархе аз онҳо имрӯз аз истеъмол баромада (Турон, Чағонӣён, Реги Омуй, Кушония, Зарқ), бахше аз онҳо то имрӯз бо тағйири марзҳои ҷуғрофӣ боқӣ мондаанд (Самарқанд, Бухоро, Шугнон) ва ҷузъи камтари онҳо дубора эҳё (Сугд) шудаанд.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома»-и Фирдавси, ҷойномҳо, Мовароуннаҳр, сарчаишаҳои таърихӣ, маъно, решашинохтӣ.

ТОПОНИМЫ МАВЕРАННАХРА «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

Исторический ареал «Шахнаме» Фирдоуси распространен от земель Ирана и Турана до Инда и Китая, Египета, Андалусии и Малой Азии. Часть исторических событий происходила на территории древнего Мавераннахра, а

топонимы этих земель упомянуты в «Шахнаме». Этимологический анализ топонимов выявил, что большое количество данных слов являются исконно таджикскими.

В целом, в «Шахнаме» мыслителя Туса упомянуты 25 топонимов от реки Джайхун до Мавераннахра и Аральского моря, которые ныне вышли из использования (Туран, Чагониён, Реги Омуй, Кушания, Зарк), некоторые из них употребляются с изменёнными географическими границами (Самарканд, Бухара, Шугнан) и малая часть из них возродились (Согд).

Ключевые слова: «Шахнаме» Фирдоуси, топонимы, Мавераннахр, исторические источники, значение, этимология.

TOPONYMS OF MAVERANNAHR IN FERDOWSI'S «SHAHNAMEH»

Historical area of Ferdowsi's «Shahnameh» is distributed from the lands of Iran and Turan to the Indus and China, Egypt, Andalusia and Asia Minor. Some of the historical events took place on the territory of ancient Mawarannahr and the toponyms of these lands are mentioned in the Shahnameh. Etymological analysis of toponyms revealed that a large number of these words are originally Tajik.

*In general, the «Shahnameh» 25 toponyms are mentioned from the Jaykhun River to Transoxiana and the Aral Sea, which are now out of use (Turan, Chaghoniyon, Regi Omuy, Kushaniya, Zark), some of them are used with changes in their geographical boundaries (Samarqand, Bukhara, Shughnan) and a small part of them were revived (Soghd). **Key words:** Ferdowsi's «Shahnameh», toponyms, Mawarannahr, historical sources, meaning, etymology.*

Дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: Farangis70@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фарангис Худои – Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адресс: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Farangis Xudoï.– Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: Farangis70@mail.ru

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

*Султон Хасан Баротзода**Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ*

Язык любой нации является не только зеркалом жизни и мышления говорящего на нем народа, но и также главной опорой существования и сокровищницей гордости и идентичности той нации на протяжении всей ее истории. Поэтому, во все времена язык нации можно рассматривать как квинтэссенцию ее национальной идентичности, с которой неразрывно связано само существование и развитие нации. По всей вероятности, Мавлоно Джалолоддин Балхии Руми (1207-1273) в рассказе «Всевышний Бог упрекает Мусу (мир ему) из-за пастуха» в своем втором дафтаре «Маснави маънави» подтвердил следующую истину с помощью мистического выражения:

*Ҳар касеро сирате бинҳодаем,
Ҳар касеро истилоҳе додаем...
Ҳиндувоңро истилоҳи Ҳинд мадҳ,
Синдиёңро истилоҳи Синд мадҳ [5, 161].*

(Каждому человеку даровали идентичность,
Каждому даровали наименование.
Индийцам слово Хинд – восхваление,
Синдийцам – слово Синд – восхваление).

Действительно, уделяя особое внимание своей национальной идентичности, и индийцы, и жители Синда - коренное население одной из четырех провинций современного Пакистана - будут всегда гордиться своим родным языком, что является бесспорным фактом и в этом нет никаких сомнений.

С давних времен для нашего народа родной язык и национальная идентичность также были предметом гордости как важнейший элемент самобытности и стержнем культуры, и надеемся, что таковыми они останутся для будущих поколений. В данной статье с учетом этого и с акцентом на прошлое и настоящее, будут рассмотрены некоторые вопросы, связанные с языком и национальной идентичностью в период государственной независимости и становления национального государства в Республике Таджикистан.

Очевидно, что таджики имеют арийское происхождение, и осознание ими этого факта является важной опорой их национальной идентичности.

Слово «ариец» преимущественно означает «благородный», «знатный», «свободный», «солидный», «красивый», хотя современные исследователи интерпретируют его и по-другому, как «верующий» и т.д. [22]. Так как величие, свободолюбие и благородство издавна были приоритетными элементами культуры таджикского народа, и их предки идентифицировали себя с расой «свободолюбивых людей» («...Мать свободолюбивых людей рождает меньше детей», - писал устод Рудаки) или «свободнорожденные» («Свободнорожденным сегодня не стыдно...», - сказал Носир Хусрав), то можно предположить, что слово «ариец» является синонимом слов «свободолюбивый» или «свободорожденный», а сама семантика слова «ариец» означает «свободолюбивый» или «свободорожденный».

Необходимо вспомнить, что на протяжении всей истории таджикского народа, с древних времен и до наших дней, гордость за арийское происхождение приобрела различные окраски: иногда – ярко и красочно, а иногда – блекло и тускло, но во все времена эта пламя этой гордости никогда не угасала. Другими словами, когда история создавала благоприятные условия для нашего национального развития и процветания, это пламя разгоралось и становилось все ярче, а когда в результате угнетения и насилия наш народ оттеснялся на край пропасти, то оно не было по-прежнему заметным.

Следует также отметить и то, что наши предки благодаря единству языка и народа издревле называли свой родной язык «арийским». Например, в самой большой в мире каменной надписи - знаменитой Бехистунской, написанной на трех древних языках: эламском, аккадском и древнеперсидском, в тексте которой искомые земли таджиков - Согдиана и Бактрия вместе с еще 21 странами вошли в состав империи Ахеменидов, древнеперсидский язык называется арийским. В частности, абзац двадцать четвертого столбца этой надписи гласит: «Говорит Дарий-царь: По воле Ахурамазды вот надпись которую я сделал. Сверх того, она была [исполнена] по арийски и на пергаменте, и на коже. Кроме того, я сделал [написал] мою родословную. И [все это] было написано и зачитано передо мной. После этого я разослал эти надписи повсюду. Народ повсюду был доволен» [1, 257].

В другой древней надписи на камне, обнаруженной в местечке «Работак» в 1993 году недалеко от Сурхкутала Афганистан, которая была написана на бактрийском языке, одном из восточно-иранских языков среднего периода, и фиксирована греческим шрифтом, язык текста надписи также упоминается как арийский. В частности, в строке 3 этой надписи царь Кушанского государства Канишка с первого года своего восшествия на престол был признан человеком-богом и достойным поклонения, и подчеркивается, что: «И он издал эдикт (по-) гречески, (и) затем переложил его на арийский язык» [13, 10].

Как видно, как на раннем, так и на среднем этапе своего развития так называемые западноиранские (на примере древнеперсидского) и

восточноиранские (на примере бактрийского) языки упоминались как арийские. Более того, в этих надписях и Дарий, или Дарий I (522-486 до н.э.) - один из величайших царей династии Ахеменидов (705-330 до н.э.), и Канишка (78-101) - третий царь Кушанского государства (15-250), то есть цари, по поручению которых были составлены эти надписи, восхваляли самобытность, благородие, достоинство и величие своего государства и государственность своих предшественников.

По существу, по мнению исследователей истории языков, термин «арийский язык» является синонимом «индоиранского» языка. Благодаря тому, что на заре истории один народ говорил на языке, который в XIX веке из-за его распространенности лингвисты этот праязык назвали «индоевропейским». Спустя столетия, возможно, из-за изменения климата или по другим причинам, носители этого языка были разбросаны по всему миру и селились там, где считали удобным для своего проживания. В результате язык каждого из них претерпел изменения, и, несмотря на множество общих корней и сходства, единый язык был разделен на отдельные языки. По словам известного ученого Парвиза Нотил Хонлари, «одна из этих частей, возникшая в индоевропейском языке в результате миграции и разделения его общества, была языком, который сейчас называется «индоиранским» или «арийским» [9, 59].

Однако, как видно из текстов древних надписей Бехисутун и Работак, на самом деле, термин «арийский язык» более связан с иранскими языками западных и восточных групп, и это утверждение является неоспоримым.

Таким образом, понятие «арийский» неразрывно и неизменно связано со словом «таджик» и нашей историей, языком и культурой и является важной опорой нашей национальной сущности. Поэтому по инициативе Лидера нации 2006 год был объявлен в Таджикистане Годом арийской цивилизации. Высшей целью этой инициативы является не расовое превосходство, а возрождение исторической памяти, развитие самопознания и укрепление национальной идентичности, уважение и признание культурных и исторических ценностей нашего цивилизованного и культурного народа, которая побуждает нас в новую эпоху национальной государственности успешно соединять прошлое, настоящее и будущее.

Наряду с понятием идентификационности «арийского языка», в древней истории таджикского народа существует также понятие «язык пехлевий» или «язык пехлевани».

Это понятие, которое в сознании таджиков ассоциируется не только со словом «богатырь» в смысле величия, силы и отваги, но с самобытностью и благородством самого народа, что является предметом его гордости.

В приводимом ниже знаменитом стихе, приписываемом Бахауддин Амули, сочетание «язык пехлевий» используется как синоним нашего родного языка:

*«Маснави Маънавӣ»-и Мавлавӣ,
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ.
(«Маснави Маънави» Мавлави,
Есть Коран на языке пехлеви).*

Однако язык пехлеви (парфянский) – это на самом деле тот же язык аршакидский пехлеви, который имеет близкое сходство с нашим родным языком и, скорее всего, заслуживает того, чтобы искать корни нашего языка, в том же парфянском и через него в авестийском языке. Важно отметить, что в исследованиях большинства лингвистов исторические этапы становления нашего языка складываются из трех периодов:

- 1) древнеперсидский или ахеменидский персидский, официальный язык периода Ахеменидов (558–330 до н.э.);
- 2) среднеперсидский или пехлеви, который включает два языка:
  - а) парфянский (северный пехлеви),
  - б) сасанидский пехлеви (южный пехлеви);
- 3) новоперсидский или персидский-дари.

Выделенный, под названием «среднеперсидский» или «пехлеви» вторым периодом, требует дополнительных пояснений. Это связано с тем, что письменность и язык среднеперсидского языка, обычно называемые «пехлевийским письмом» и «пехлевийским языком», представляются не совсем-то научно обоснованными. Следует отметить, что в средние века иранские языки состояли из двух независимых языков: пехлеви (pahlavīk) (северо-западный диалект иранских языков) и среднеперсидский (pārsīk) (юго-западный диалект иранских языков) [11, 214].

Язык пехлеви (парфянский) изначально был языком династии Аршакидов (царство Парсава (Парфия) др.-перс. Parθava > ср.-перс. Pahlav), которая зародилась в южной части Средней Азии и Хорасане (северо-восточный Иран) и, просуществовав около пятисот лет (250 до н.э. - 224), правила на всей территории Ирана и большей части Месопотамии. После свержения этой династии Ардашером Бабаканом (224-241) и прихода на престол династии Сасанидов (224-651) из Персии (юго-западный Иран), среднеперсидский язык, который был языком региона Персии (Форс), постепенно стал вытеснять из общения пехлевийский язык, но в последующие века смысл языка и письма пехлеви остался в качестве концепции среднеперсидского языка и письма. Таким образом, в большинстве исследовательских работ сегодня можно увидеть, что термин «пехлеви» относится к среднеперсидскому языку эпохи Сасанидов. В связи с этим, необходимо избегать смешения этих языков и в лингвистических исследованиях каждого из них называть своим именем: «пехлеви» и «среднеперсидский», или по крайней мере, «аршакидский пехлеви» и «сасанидский пехлеви».

Более того, «пехлеви» является еще одной формой «парсави» или «партави» («парфянский»), которая связана с названием царства Парсава

(Парфия), части империи Ахеменидов, указанный в вышеупомянутой надписи Бехисутуна. Судя по всему, слова «парсави» и «персидский» имеют близкое сходство между собой и, вероятно, обладают одним и тем же корнем. Для установления некоей границы между ними современные языковеды одни из них назвали персидским, а другие - парфянским.

Вся история наших предков, включая и исторические рассказы о национальном эпосе и героизме, посвященные подвигам Рустама, уходят корнями в парсавийский или пехлевийский язык. Имя Рустама фигурирует в поэме «Древо Ассирии», написанной на этом же языке. Фирдоуси также подчеркивает корни подвигов Рустама Дастана в «Шахнаме» на языке пехлеви:

*Суханҳои Рустам ба ноӣ ба руд,
Бигуфтанд бар паҳлавонӣ суруд [20, 31].*

(Слова Рустама флейтой и рудом,
Пели песни на пехлеви.)

Особо следует отметить, что в поэме «Древо Ассирии» на пехлеви и в других сохранившихся текстах на этом языке, имеется так называемый гласный звук «неизвестный вав», или, говоря современным языком, долгое -у, который говорит о существовании данного гласного звука в арийских языках и сводит на нет все имеющие утверждения о том, что он был навязан извне в наш язык. В качестве доказательства связи между языком пахлеви и нашим родным языком, приведем несколько строк из поэмы «Древо Ассирии», прочитанных известным ученым Фаридуном Джунайди:

*Драхте рустест
Тар ӯ шатр Осӯрик
Бунаш ҳушкест
Сараи ҳаст тар
Варгаи най монет
Бараи монет ангур [20, 158-159].*

(Дерево растет
Живой в страну Ассирии
Корень сухой,
Верх мокрый.
Лист похож на тростник
Плоды похожи на виноград.)

Как видно, в одном и том же отрывке стихотворения на пехлеви использованы три гласных -у: (краткое (*рустест*, *бунаш*, *ҳушкест*),

стабильное -у или обычный вов (у) (*ангур*) и долгое или неизвестное у (ӯ, *Осӯрик*).

По всей вероятности, неизвестный гласный (вов неизвестный) -у перешел в наш язык из языка пехлеви или аршакидский пехлеви, который может считаться предшественником нашего родного языка и на ранних этапах его формирования и процветания в период Саманидов (875-999) стал более широко использоваться. Например, в одном из древнейших поэтических образцов нашего языка «Песня о храме огня Каркуй», которая сохранилась в тексте «Истории Систана» и включает 33 слов, 10 слов (*фурӯхта=афрӯхта, рӯи(ной), чӯи, нӯи* (2 раза), *дӯст, огӯи, кӯи, гӯи, дӯи*) или по статистическим расчетам 30,3% общего количества слов даны с неизвестным вовом, или в одном слове «*сурудгӯён*» в стихотворении устода Рудаки («*Сурудгӯён, гӯйӣ ҳазордастон буд...*») используются все три фонетические формы -у. То есть, в этом слове первое -у - короткое, второе -у - стабильное или общеизвестное, а третье -у - длинное или неизвестное. Историческая подоплека неизвестного гласного (вов неизвестный) языке пехлеви и фарси-дари на конкретных примерах подтверждена ценными исследованиями известных лингвистов Фаридуна Джунайди, Жильбера Лазара, Хенрика Ньюберга и других [20; 23; 24].

В новый период так называемого развития арийских языков, благодаря возвращению к власти местных семейств Тахиридов и Саффаридов, особенно династии Саманидов (875-999), наш родной язык стал более развитым как средство самобытности и предмета гордости. Знаменитые слова эмира Саффарида Якуба Лайса, выступающего за независимость: «зачем говорить на языке, которого я не разумею?» [15, 165], адресованные поэту, посвятившему свое стихотворение его восхвалению на арабском языке, были первым толчком к пробуждению и направлению к национальной идентичности, которые преградили перманентное расширение арабского языка на наших исконных землях, и заложили прочную основу для дальнейшего расцвета родного языка в благодатное время существования государства Саманидов.

Саманиды, в свою очередь, благодаря проведению мудрой и культурофильной политики вдохнули новую жизнь в сущность родного языка и национальной ирано-арийской идентичности и обеспечили на долгие века существование родного языка и арийского национального духа. Истину гордости за благородство и мудрость саманидских эмиров арийского происхождения можно увидеть в следующих строках стихотворения Абушакури Балхи, содержащемся в поучительной поэме «Офариннома», сочиненной в честь эмира Саманидов Нуха ибн Мансура (934-954):

*Худованди мо Нӯҳи фаррухнажод,
Ки бар шахри Эрон бигустард дод* [12, 75].

(Наш повелитель, благородный Нух,
Который во всем Иране восстановил справедливость.)

Нет сомнений в том, что в этом стихотворном отрывке слова «*Нухи фаррухнаждод*» (Нух благочестивый) указывают на арийское происхождение династии Саманидов, слово «Ираншахр» означает тот же исторический Иран, представляющий огромную территорию, населенную арийским народом. Также принципиально важным является констатация факта о том, что автор этой поучительной поэмы, сочинил ее в «триста тридцать три года», т.е. в 333 г. хиджры, соответствующий 945 г. н.э., который совпадает с юношеским периодом жизни великого Фирдоуси (934-1020). Другими словами, можно предположить, что подвиги государственных деятелей Саманидов, особенно их уважение к родному языку и национальной самобытности, послужили источником вдохновения Фирдоуси для написания «Шахнаме».

Как мы уже говорили, язык действительно является элементом самобытности, и гордость за свою идентичность часто отражается в зеркале национального языка. Со времени прихода к власти Саманидов и, возможно, даже раньше, вплоть до наших дней, известные деятели нашей нации считали родной язык фактором существования, самобытности и национальной солидарности и с упором на мягкость, благозвучность, красноречивость, ценность и великолепие восхваляли его такими качествами, как персидский-дари, жемчужина дари, сокровище дари, персидский сахар, персидский верного пути, язык пехлеви, цветок пехлеви, приятный напев пехлеви, таджикский и т.п.

Например, устод Рудаки уверен, что песни соловья, как он, распространились и приобрели популярность во всем мире, и это несомненно тесно связано с оригинальностью и изящностью родного языка:

*Бад-он замона надидӣ, ки зӣ чаман рафтӣ,
Сурудгӯён, гӯйӣ ҳазордастон буд...
Шуд он замона, ки шеъраш ҳама чаҳон бинвишт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд [10, 22].*

(В то время не видел, как уходил с луга
С песней вроде соловья...
Было время, когда его стихи покорили весь мир,
Было время, когда он был поэтом Хорасана.)

Или хаким Фирдоуси гордится тем, что написал «Шахнаме» на этом вдохновляющем и живительном языке, чем смог воссоздать великолепие исконной земли Аджам:

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ [18, 310].*

(Страдал в течение тридцати лет,
Чтобы возродить Аджам на фарси.)

Также известны следующие слова Фирдоуси:
*Ниёғони мо тоҷдорони даҳр,
Ки аз додашон офарин буд баҳр [19, 450],*
(Наши предки были венценосцами мира,

Все на земле прекрасным было из-за справедливости), являются веским доказательством благородства наших предков, которое лишней раз подтверждает те же слова Ахеменидского и Кушанского царей в надписях Бехисутуна и Работак на «арийском» языке, сказанные о наших предках.

В свою очередь, Носир Хусрав Кубодиёни считает «жемчужину языка дари» самым драгоценным для себя богатством и ни в коем случае не принимает его унижения и бесчестия перед подлыми людьми:

*Ман онам, ки дар пойи хукон нарезам,
Мар ин қимати дурри лафзи дариро [8, 549].*
(Я не тот, кто будет подстилать перед свиньями
Эту ценную жемчужину – языка дари.)

Хаким Унсури Газнави, имея в виду изящность и тонкость родного языка, убежден, что в случае дружбы с доброй феей (пари), она обязательно будет говорить на нашем сладкозвучном языке:

*Чу бо одамӣ чуфт гардад парӣ,
Нагӯяд парӣ чуз ба лафзи дарӣ [21, 6].*
(Как пери будет в паре с человеком,
Кроме языка дари, не будет говорить на другом.)

Хокони Шарвони, несмотря на всю силу и мощь, широту размаха использования арабского языка, сравнивая его с родным языком, считает его менее привлекательным:

*Дид маро гирифта лаб, оташи порсӣ зи таб,
Нутқи ман оби тозиён бурда ба нуктаи дарӣ [8, 550].*
(Как я прижимаю губы, персидский огонь до лихорадки,
Мои сказания привели арабский язык к точке дари.)

Хаким Низами Ганджави, признавая, что «Низами, чьим произведением является поэзия дари, достоин сочинения поэзии дари»,

гордится своим арийским происхождением и считает образную речь своего родного языка достойной ее оригинальности:

*Туркӣ-сифатӣ вафоӣ мо нест,
Туркӯна суҳан сазои мо нест.
Он к-аз насаби баланд зояд,
Ўро суҳани баланд бояд [6, 49].*

(Обладать тюркским характером нам не подобает,
Говорить по-тюркски также считаем недостойно для себя.)

У кого высокая родословная,
Он достоин самого высокого слова.)

Мавлоно Джалолиддин Балхи, который наслаждался изяществом и сладостью родного языка, предпочитает его всем другим языкам и считает, что этот язык должен быть доступен всем, чтобы другие народы также могли наслаждаться им:

*Мусулмонон, мусулмонон, забони порсӣ гӯям,
Ки набвад шарт дар чамъе шакар хӯрдан ба танҳӯӣ [4, 934].
(Мусульмане, мусульмане, говорю, что язык персидский –
Этот сахар, которого не следует есть в одиночестве.)*

Ходжа Хафиз Ширази, автор словосочетания «персидский сахар» (... это персидский сахар, который идет в Бенгалию), также в своих всемирно известных стихотворениях использовал красивую фразу «приятный напев пехлеви» в честь нашего языка:

*Булбул зи шохи сарв ба гулбонги паҳлавӣ,
Меҳонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ [7, 478].
(Соловей на ветке кипариса пехлевийским напевом,
Вчера давал уроки духовного обогащения...)*

Также наши предшественники, обратив внимание на величие, изящество и благозвучность родного языка, назвали его языком обитателей рая, языком мира ангелов. Мухаммад Хусайн ибн Халаф Табрези, известный также под псевдонимом Бурхон, в своем толковом словаре «Бурхони котеъ» (1652) в словарной статье «дари» эту мысль характеризует еще яснее: «И некоторые говорят, что дари – это язык обитателей рая и наш пророк (да благословит его Аллах и приветствует) соизволили сказать, что «язык обитателей рая – арабский и персидский дари» и ангелы четвертого неба разговаривают на языке дари...» [16, 847]. Данное утверждение в некоторых книгах комментариев суннитского толка, в частности в книге

Исмоил Хакки ал-Барусави «Руху-л-баён фи тафсири-л-Куръон», дано в форме «лисону ахли-л-чаннати ал-ъарабийати ва-л-форисийати-л-дарийати» [3, 307], то есть языками обитателей рая являются арабский и фарси-дари, и названо оно подлинным хадисом.

Такое описание и проработку языка можно увидеть в сочинениях многих наших ученых и поэтов прошлого и настоящего, которые неразрывно связаны с идентичностью и национальной принадлежностью.

Красивый и искренний бейт Туграла:
*Гарчи дар мулки сухан ман Туграли Ахрориям,
Лек чоми қисматам аз хоки Тӯрон рехтанд* [17, 153],
(Хотя в мире слов я Туграл Ахрори,
Но чаша моей судьбы была создана из земли Турана.)

также имеет арийско-иранское происхождение, хотя он создан на ненаучном отождествлении арийской земли *Туран* со словом *туркон*. В этом бейте слово «ахрори» имеет два значения: первое, принадлежность к ирано-арийскому происхождению или свободолюбивый, то есть «ахрор» является его арабским переводом, и второе, указывает на семейную связь со старейшиной секты Накшбандия Ходжа Ахрором (1404-1489).

Официальное употребление термина «таджикский язык» в судьбоносном XX веке также связано с национальной идентичностью. Другими словами, использование термина «таджикский язык» в Средней Азии стало более официальным после Октябрьской революции (1917 г.) и территориального размежевания Средней Азии сначала на народные республики, а затем на национальные, так как пантюркисты и некоторые таджики-сторонники тюрков, получившие образование в Турции, при поддержке татар в руководящих ведомствах Советского правительства, чтобы получить высокую должность отрицали существование таджиков на их исконной родине в Средней Азии. Благодаря усилиям достойных сынов таджикской нации, в 1924 году была создана Автономная Республика Таджикистан, а в 1929 году – Таджикская Советская Социалистическая Республика. Поскольку названия языков центральноазиатских тюркоязычных республик соответствовало названиям титульных наций, в Таджикистане и в таджикоязычных регионах возникла необходимость в дальнейшем официально называть язык «таджикским» [14, 11-12].

В начале двадцатого века устод Садриддин Айни в своем предисловии к «Образцу таджикской литературы» (1926) с гордостью назвал таджикский народ «великим народом», «достойным народом», принадлежащим к «арийской расе» [2, 9], и таким образом призвал наш народ к самопознанию и поддержанию национального языка и культуры в новой мировой политике.

Академик Бободжон Гафуров, создав фундаментальный труд «Таджики» (1972) во времена Советского государства, не только в

очередной раз стимулировал и пробудил самопознание и национальную идентичность нашего народа, но и проложил путь к созданию научной школы таджикологии и, самое главное, признанию таджиков в научных кругах как одного из древнейших цивилизованных народов.

Также важно отметить, что стремление таджикского народа к независимости в конце 80-х годов XX века, а также придание статуса государственного таджикскому языку, были связаны с первыми шагами утверждения его национальной идентичности.

С первых дней своего президентства Лидер нации соединил судьбу государства, нации и государственного языка, провозгласив существование государства под защитой языка и языка под защитой государства. Также книги Лидера нации и Главы таджикского государства, уважаемого Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории», «Взгляд на историю и арийскую цивилизацию», «Арийцы и признание арийской цивилизации» и «Язык нации - бытие нации» (тома 1 и 2) имеют первостепенное значение в повышении уровня самосознания и национальной идентичности таджикского народа.

Гордость за язык, как элемента национальной идентичности, приобретает все большее значение в сегодняшнем охваченном кризисом времени глобализации, которая угрожает существованию и функционированию местных языков.

Важной частью укрепления родного языка в современном мире являются совместные усилия интеллигенции и других заинтересованных слоев населения по обогащению лексической структуры языка, что способствует развитию языка в соответствии с требованием времени. Обогащение и укрепление языка в нашей повседневной жизни может быть обеспечено следующим образом:

1) эффективное использование красочных слов и оборотов литературного языка, которые имеются в словарях, но вышли за рамки употребления. Важно собрать такие слова и оборотов и, по возможности, переработать их смысл в формате новых современных концепций;

2) использование слов, хранящихся в сокровищнице диалектов и говоров таджикского языка, и постоянные усилия, чтобы они стали общеупотребительными;

3) при необходимости создавать новые слова со строгим соблюдением принципов словообразования родного языка;

4) по мере надобности заимствовать слова из других языков с учетом фонетических и других норм родного языка.

В данном случае нельзя перейти определенные границы, так как заимствование, в котором нет особой нужды, может нанести урон оригинальности языка, подчинив родной язык рано или поздно другим языкам. Заимствование слов и терминов из других языков должно производиться только в форме существительного, избегая при этом формы других частей речи. Например, заимствование из русского языка

прилагательного «аттестационий» противоречит природе нашего языка. Данное слово должно заимствоваться в форме существительного «аттестатсия» и использоваться в значении как существительного, так и прилагательного.

Еще одним важным фактором, способствующим развитию и укреплению родного языка в период глобализации, является то, чтобы он стал научным языком. Самое главное, что в нашей стране созданы соответствующие условия и правовая основа для того, чтобы родной язык стал языком науки. Пункт 1 статьи 10 Закона Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан» гласит, что «в Республике Таджикистан языком науки является государственный язык».

Кроме того, создание Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, подготовка и защита диссертаций на таджикском языке откроют перспективу для достижения нашим языком уровня современного научного языка и обеспечат благоприятную основу для совершенствования и развития языка в области науки.

Другая проблема, которая стоит перед нами, это современное состояние и перспективы существования восточноиранских языков в Таджикистане.

С большой гордостью и уверенностью можно констатировать, что в современном мире территория современного Таджикистана на сегодняшний день является сокровищницей арийских языков. В Таджикистане наряду с родным - таджикским языком, который относится к группе западноиранских языков, существует ряд восточных языков: ягнобский или новосогдийский, языки шугнано-рушанской подгруппы (шугнанский, рушанский, баджувский, хуфский, бартангский, рошорвский и сарыкольский), язгулямский, ваханский и ишкашимский. Другими словами, таджики сегодня - единственные в мире люди, говорящие на живых арийских языках, то есть, если родным языком большого числа из них является язык западной группы, родным языком небольшого количества населения - восточноиранские языки. Наша общая миссия в процветающей жизни периода Независимости и создания национальной государственности - защитить эти ценности идентичности и передать их будущим поколениям.

Кроме того, период национального суверенитета требует, чтобы наряду с созданием условий для всестороннего развития и укрепления этих языков, включая создание Корпуса таджикского языка, также необходимым условием считается разработка корпуса всех восточноиранских языков, которые используются в нашей стране. Эта инициатива поможет создать Единый корпус языка всех таджиков в будущем, который будет иметь большое значение для ученых и лингвистов как внутри страны, так и за рубежом и иметь решающее значение для объединения всех таджиков, и содействовать сохранению их языков в качестве важнейшего фактора национальной идентичности в период глобализации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абаев, В.И. Перевод персидского текста Большой, или Бехисутунской надписи // Хрестоматия по истории Древнего мира. Под ред. В.В.Струве. Т.1. – М, 1950. С.255-263.
2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2010.
3. ал-Барусавӣ, Исмоил Ҳаққӣ. Руху-л-баён фӣ тафсири-л-Қуръон. – Байрут: Дорулфикр. бидуни соли нашр.
4. Балхӣ, Мавлоно Чалолиддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрезӣ. Ҷилди дувум. Тасҳех ва бозбинии дуктур Низомиддин Нурӣ. – Теҳрон, 1384.
5. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. – Теҳрон: Нашри замон, 2001.
6. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт. Ҷилди 2. «Лайлӣ ва Мачнун». – Душанбе: Ирфон, 1982.
7. Девон ва фолномаи комили Ҳофиз бо маънӣ. Ба кӯшиши Нарҷиси Зандӣ бар асоси нусхаи аллома Қазвинӣ ва дуктур Қосим Ғанӣ. – Теҳрон, 1383.
8. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷ.23. – Теҳрон, 1345.
9. Нотили Хонларӣ, Парвиз. Забоншиносӣ ва забони форсӣ. – Теҳрон, 1366.
10. Осори Рӯдакӣ. Дар зери таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод, 1958.
11. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М.: Наука, 1988.
12. Пешоҳанғони шеърӣ форсӣ. Бо кӯшиши дуктур Муҳаммаддабири Сиёқӣ. – Теҳрон, 1375.
13. Симс-Вильямс Н. Новые бактрийские документы // Вестник древней истории. - №3 (222), - М.: Наука, 1997. С.3-10.
14. Султон, Ҳасан. Забони давлати Сомониён. – Душанбе: МН «Дониш», 2020.
16. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз Муҳаммадҷусуф Имомов ва Абдушуқури Абдусаттор. – Душанбе, 2014.
17. Табрезӣ, Муҳаммад Ҳусайн ибни Халаф. Бурҳони қотей. ҷилди дувум. Бо эҳтимоми Муҳаммади Муин. – Теҳрон, 1342.
18. Туғрал, Нақибхон. Куллиёти ашъор. Мураттиб Мирзо Муллоаҳмад. – Душанбе: Бухоро, 2015.
19. Фирдавсӣ, Абулқосим. Достонҳо аз «Шоҳнома». – Сталинобод, 1955.
20. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990.
21. Ҷунайдӣ, Фаридун. Номаи паҳлавонӣ. Худомӯзи хат ва забони паҳлавии ашконӣ ва сосонӣ. – Теҳрон, 1386.
22. Шақурии Бухорой, Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо. Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2009.
23. Gholí, G. Avestan geography. In. vol. III. New York: Bibliotheca Persica Press, 1989.
24. Lazard, G, La langue des plus anciens monuments de la prose persane. – Paris, Librairie C. Klincksieck, 1963.
25. Nyberg, H.S. A manual of Pahlavi. Vol. II: Glossary. – Wiesbaden, 1974.

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ХУВИЯТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мавриди назар дар бобати нақши забони тоҷикӣ ба сифати муҳимтарин унсури ҳувиятсоз ва меҳвари фарҳанги халқи тоҷик аз рӯзгори қадим то айёми мо суҳан меравад. Таъкид шудааст, ки ниёгони тоҷикон бо таваҷҷуҳ ба ҳампайвандии забону миллат, дар давраҳои мухталифи таърихии руида забон онро ориёӣ, паҳлавӣ, порсӣ, порсии дарӣ, дарӣ, дурри дарӣ, қанди порсӣ, тоҷикӣ ва ғ. ном бурдаанд, ки бо асолат ва ҳувияти миллӣ пайванди ногусастанӣ дорад.

Рӯзгори имрӯзаи бухрони ба истилоҳ «чаҳонгарой» ё «чаҳонӣ шудан» талаб мекунад, ки барои ҳифзи забони тоҷикӣ ба сифати муҳимтарин унсури ҳувиятсози миллӣ ва руиду таҳкими ҳамҷонибаи забонҳои шарқии эронӣ, ки дар ҳудуди Тоҷикистон мавҷуданд, чораҳои муассир андешида шавад.

Вожаҳои калидӣ: забон, забони тоҷикӣ, ҳувияти миллӣ, истиқлоли давлатӣ, пайкараи забони тоҷикӣ, чаҳонӣ шудан.

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

В данной статье речь идет о роли таджикского языка как весьма важного элемента национальной идентичности и культурной основы таджикского народа с древнейших времен до наших дней. Подчеркивается, что предки таджиков, исходя из взаимоотношения языка и нации, в различных исторических периодах развития языка называли свой родной язык такими разными именами, как: арийский, пехлевийский, персидский-дари, таджикский и др., которые тесно связаны с национальной идентичности народа.

Современные вызовы и угрозы в эпоху так называемой «глобализации» требуют, чтобы сделать все возможное для сохранения таджикского языка как идентифицирующего элемента таджикской нации, а также принять эффективные меры для развития и совершенствования ряда других восточноиранских языков, используемых на территории современного Таджикистана, и признать эти языки как ценное национальное наследие.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, национальная идентичность, государственная независимость, корпус таджикского языка, глобализация.

TAJIK LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY

In this article it is stated that Tajik language as the essential element of national identity and cultural base since ancient times till present is considered as the source of Tajik nation honor. Our predecessors with a special attention to interrelation of language and nation in various periods of language development had called their native language as Oriyoi, Pahlavi, Porsii Dari, Durri Dari, Qandi Porsi, Tajik and many other names that all these names are closely connected with national genuineness and identity.

The present period of «globalization» requires that we should try our best for soundness and survival of Tajik language as national distinctness element, and also take effective measures for development and perfection of the Eastern Iranian languages used in Tajikistan territory and recognized as valuable trans-border heritage.

Key words: *language, tajik language, national identity, state independence, Tajik language corpus, globalization.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи АМИТ, доктори илми филология, сарҳодими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

Сведения об авторе: Султон Хасан Баротзода (Хасан Султон) – член корреспондент НАНТ, доктор филологических наук, главный научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

Information about the author: Sulton Hassan Barotzoda (Hassan Sulton) – Associate Member of National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology, Chief Scientific Worker of Institute of Language and Literature named after Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

---

ЭТНОГРАФИЗМҶО ВА ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ҶАҶОН

*Матробиён С.К., Фуломалиева Р.Қ.
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода*

Бо ташаккулёфтани самтҳои фаролингвистӣ домани таҳқиқоти лексика низ хеле фаро гардид. Ҷар як самти экстралингвистика лексикаро аз рӯи мавзуи худ мавриди таҳқиқ қарор дод. Аз ҷумла, маводи асосии таҳқиқи этнолингвистика низ лексика гардид, ки танҳо тавассути он дар этнолингвистика забону фарҳанг, хусусан, расму анъана ва маросимҳои миллию қавмӣ тавҷам омӯхта мешаванд.

Нуктаи муҳими этнолингвистика дар бораи робитаи зичи забон ва фарҳанг ва таъсири мутақобилаи онҳо нав нест, аммо таҳқиқи он дар илми забоншиносӣ имрӯз аҳаммияти дучанд касб намуда, парадигмаи нави илмиро дар бораи забон ва тарзи таҳқиқи тавсифи он ба вуҷуд овардааст. Назарияи шинохти олам тавассути забон, ҳамчунин дар бораи робитаи байни забон ва тафаккур, биниши мухталифи шинохти дунё, хувияти мардум ва ҷаҳонбинии онҳо дар асри XIX дар асарҳои Вилгелм фон Хумболдт ифода ёфта буд. Ӯ забонро ифодаи «руҳи мардум» ва фарҳангро, ки дар забон таҷассум ёфта, аз насл ба насл мегузарад, «неруи ягонаи маънавии халқ, ки ба таври муъҷиза дар садоҳои муайян сабт шудааст», маънидод мекунад [4, 5].

Этнолингвистика забонро ҳамчун падидаи фарҳангӣ меомӯзад. Муҳаққиқони забоншинос мавзуи этнолингвистикаро пажӯҳиши хусусиятҳои раванӣ, милли ва қавмӣ маънидод намуда, бар он назаранд, ки этнолингвистика забон ва робитаи онро бо фарҳанг, омилҳои мутақобилаи забонӣ, этнофарҳангӣ ва этнопсихологӣ дар амалқард ва эволютсияи забон меомӯзад, махсусиятҳои онҳоро дар низоми забонӣ инъикос менамояд, маънои фарҳангии аломатҳои забониро дар ҳолатҳои синхронӣ ва диахронӣ тавсиф мекунад, тафаккури фарҳангӣ ва милли соҳибзабонро муайян мекунад. Воқеан, ҳамаи ин хусусиятҳои омӯзишу таҳқиқи этнолингвистика бе мавҷудияти воҳидҳои лексикӣ, аз ҷумла этнографизмҳо ва реалияҳо ғайримумкин аст, яъне, дар масири ҳамаи ин пажӯҳишҳо этнолингвистикаро лексика ҳамроҳӣ мекунад. Танҳо тавассути лексика муҳимтарин таҳқиқоти этнолингвистика рӯи қор меоянд.

Дар таркиби лексикаи ин ё он забон маҷмуи вожаҳои махсус мавҷуданд, ки онҳо аз ҷониби дигар забонҳо ва халқҳо истифода нашуда, хусусияти маҳаллӣ доранд. Маҷмуи чунин вожаҳо этнографизмҳо меноманд.

Этнографизмҳо асосан номҳои ашӯ ва мафҳумҳои мебошанд, ки ба ҳаёти рӯзмарраи ин ё он фарҳанги миллии хосанд ва ба ашӯ ё мафҳуми фарҳанги миллии дигар мувофиқ нестанд. Бино бар ин, этнографизмҳоро одатан дар забони дигар бидуни кӯшиши иваз кардани онҳо бо калимае, ки ба маънои ин забон наздик мешаванд, иқтибос мекунанд. Дар ин ҳолат чунин калимаҳо танҳо тафсир мешаванд.

Ба андешаи академик А. Кайдар, этнографизмҳо аз вожаҳо ва ибораҳо таркиб ёфта, ифодакунандаи номи махсуси ашӯ ва амалҳои мебошанд, ки дар рӯзгори мардум истифода мегарданд: «Этнографизм ибораҳо ва номҳои махсусест, ки хусусиятҳои рӯзгор ва забонии халқ, ашӯи рӯзгор, ки дар гузашта истифода мешуданд ва ё ҳоло нисбат ба як қор - қасбу ҳунар, хоҷагидорӣ, расму оин ва анъана, эътиқод, манзил, сару либос, ғизо, муносибатҳои оилавӣ, вижагиҳои идораи давлат, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳуқуқи анъанавӣ истифода мешаванд» [6, 18-22].

Истилоҳи «этнографизм» дар «Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» ба таври зер тафсир шудааст: «Этнографизмҳо – номи ашӯ ё мафҳумҳои, ки ба ҳаёти ҳаррӯза, иқтисодиёт дар як минтақаи муайян хосанд. Дар забони адабӣ этнографизмҳо монанд надоранд. Масалан, тӯс зарфест, ки аз пӯсти тӯс сохта шудааст» [5, 18].

Этнографизмҳо нишонаҳои мебошанд, ки дар забони мансуб ба як қавми муайян истифода мешаванд ва онҳо бо мурури замон ба дигар забонҳо низ паҳн мешаванд. Ҳамчунин, этнографизмҳоро диалектизмҳои лексикӣ дар маҳалли муайян қорбастида низ меноманд.

Аз андешаи Т.В. Жеребило маълум мегардад, ки дар шевашиносӣ этнографизмҳоро ҳамчун воҳидҳои луғавии бемуодил тасниф мекунанд ва чунин вожаҳо дар забони адабӣ ва ғӯйишҳои он синоним надоранд ва тарҷума намешаванд. Воҳидҳои луғавии бемуодил он навъи калимаҳои меноманд, ки дар забони дигар онҳо гунаи тарҷумаи худро надоранд ва танҳо тавассути шарҳи маъно тафсир мешаванд.

Дар забоншиносӣ истилоҳи «этнографизм» баъзан бо истилоҳоти «лексикаи экзотикӣ», «варваризмҳо», «лексикаи этнофарҳангӣ», «калимаҳои бемуодил» ва ғайра низ ифтифода мешавад.

Бояд қайд кард, ки Т.В. Жеребило навъҳои зерини диалектизмҳоро ҷудо қарад, этнографизмҳоро ба ҳамин гурӯҳ дохил намуздааст:

- 1) фонетикӣ;
- 2) грамматикӣ;
- 3) калимасозӣ;
- 4) лексикӣ;
- 5) маъноӣ;
- 6) этнографӣ (этнографизмҳо) [5, 23].

Истилоҳи этнографизм дар забоншиносии тоҷик ба таври гуногун тафсир мешавад. Гурӯҳе аз забоншиносон этнографизмҳоро як навъи диалектизмҳо мешуморанд ва барҳи дигар онҳоро аз диалектизмҳо ҷудо

медонанд. Чунин акидаҳо дар миёни забоншиносони рус низ мавриди баҳс қарор доранд [2, 104–109].

Истилоҳи «этнографизм» дар забоншиносии тоҷик дар қори С. Қ. Матробиён ба таври васеъ қорбаст шудааст [2012]. Мавсуф дар мақолаи алоҳида бо номи «этнографизмҳои наврӯзӣ» этнографизмҳои хосси Наврӯзи Вахонро таҳлил намудааст [8, 15-18]. Забоншиносии тоҷик С. Қ. Матробиён этнографизмҳоро як воҳиди алоҳидаи лексика шарҳ дода, зикр мекунад, ки «Этнографизмҳо як ҷузъи диалектизмҳо шуда наметавонанд, зеро диалектизмҳо, агар ба шеваю лаҳҷа ё ғӯйишвораи як забон хос бошанд, аммо этнографизмҳо метавонанд ба забонҳои дигари дар як минтақаи маҳдуд мавҷудбуда низ мутааллиқ бошанд ва онҳо лексемаҳоеро ифода мекунанд, ки фақат дар ҳамон як маҳал маъмул аст ва дар забони дигар он муодил надорад ва ҳамчун реалия истифода мешавад. Этнографизмҳо асосан истилоҳоти урфу одат ва расму анъанаҳо мебошанд, ки баъзан аз марзи забонҳо мегузаранд» [9, 176].

Ҳамчунин этнографизмҳо дар қори С. Шердилова (2023) низ мавриди таҳлил қарор гирифта, ӯ чунин қайд мекунад: «Этнографизмҳо метавонанд ба забонҳои дигаре, ки дар як минтақаи маҳдуд мавҷуданд, низ тааллуқ дошта бошанд ва онҳо бештар номи ашӯҳоеро мефаҳмонанд, ки танҳо дар ин маҳал маълуманд ва дар забони умумистифодабаранда муодил надоранд. Бархе аз этнографизмҳое, ки дар ғӯйиши тоҷикони Ҷорон дучор меоянд, дар забонҳои бадахшонӣ низ маъмуланд. Яъне, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки зисту зиндагии ин мардум ва расму анъанаҳои якхелаи онҳо боиси он гаштааст, ки дар ин минтақа этнографизмҳои хосси он ба вучуд оянд. Этнографизмҳоро дар ғӯйиши тоҷикони Ҷорон мансуб ба соҳаҳои гуногун мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар шакли калима, ибора ва ҷумла қорбаст мешаванд» [15, 27].

Воқеан, агар дар мавриди ороишоти қанона низ мо ҳамин андешаро ба назар гирем, вожаву ибороти ифодақунандаи ороишоти қанона дар забони шӯғнонӣ дар дигар забонҳои бадахшонӣ, ки дар як ҳавзаи этнолингвистӣ қарор доранд, низ истифода мешаванд.

Этнографизмҳо ҳамчун намунаи беназири ташаккул ва тарғиби хусусиятҳо ва омилҳои рушди забони мардум ва арзишҳои фарҳангӣ хидмат мекунанд. Тавассути этнографизмҳо ҳатто таърихи ташаккули соҳибони забону фарҳанги ҷудоғонаро метавон пай бурд. Этнографизмҳоро муҳаққиқон ба вожаҳои ғайриэквивалентӣ (бемуодил), яъне, калимаҳое мансуб медекананд, ки дар забони дигар муодили луғавии қомил ё ҷузъӣ надоранд. Этнографизмҳо асосан мавҷудияти аломатҳои этнографӣ мебошанд, ки хосси як гурӯҳи муайяни этникӣ буда, дар дигар қавму миллатҳо ҳамтои худро надоранд ва дорои тафсилот ва шарҳи муайяни худ мебошанд. Муҳаққиқи рӯстабор Н.Н. Муҳина дар мақолае доир ба вожаҳои бемуодили иқтибосӣ маълумот дода, қанд навъи вожаҳои иқтибосии бемуодилро зикр мекунад: «Ҳамин тавр, дар семантикаи истилоҳоти мушаххаси баррасишуда, ки калимаҳои бемуодилро номбар мекунанд,

градатсияи муайяни дорои хусусияти фазоиро муқаррар кардан мумкин аст: экзотизм - этнографизм - регионализм – локализм. Дар забоншиносии муосир истилоҳи «реалия» низ як қонунмандии қобили мулоҳизае дорад, ки густариши он ба амалияи тарҷумонӣ вобаста аст. Ин истилоҳ ҳамчун объект, мафҳум, падидаи хосси таърих, зиндагӣ, фарҳанг, тарзи зиндагии як халқи муайян фаҳмида мешавад. Реалия низ калимаест, ки чунин предмет, падида ва мафҳумро ифода мекунад...» [10, 58-62].

Истилоҳи «реалия» ба калимаҳое дахл дорад, ки онҳо дар таҷрибаи амалии одамони бо забони дигар гуфтугӯкунанда мавҷуд нестанд. Муҳаққиқон С. Влахов ва С. Флорин чунин қайд мекунанд: «Лексикаи ғайриэквивалентӣ дар забони адабӣ муодили тарҷума надорад; воқеиятҳо ҷузъи луғати ғайримоддӣ ва бемуодил, барандаҳои ранги миллий ё таърихӣ мебошанд...» [3, 47]. Ҳамчунин, В. П. Конетская муҳаққиқони мазкурро дастгирӣ намуда, зикр мекунад, ки «универсалҳо – лексикаи эквивалентӣ, квазиреалиятҳо – лексикаи заминавӣ, реалияи мувофиқ – вожаҳои бемуодил» [7, 463-466].

Ҳамин тариқ, ба гуфтаи С. Влахов ва С.Флорина метавон розӣ шуд, ки истилоҳи «этнографизм» бо истилоҳи «реалия» алоқаманд аст ва онҳо бо силсилаи «вожаҳои бемуодил», «экзотизм», «калимаҳои рангоранги миллий», «калимаҳои фарҳангӣ-коннотатсионӣ», «лакуна» ва ғайра мувофиқат мекунанд.

Барои ба таври васеъ ва бештар ошкор намудани маъно ва мафҳуми этнографизмҳо дар забони дигар тафсиру шарҳи луғавӣ тавассути тарҷумаи хуб ва дарёфти муодили он кумак менамояд. Чунин раванд имкон медиҳад, ки аз ҷониби соҳиби забони дигар он хубтар дарк шавад. Масалан, тафсири вожаҳои ороишот дар забони шугнонӣ, аз қабилӣ печак (банди махсус, ки ба мӯйи занон ва духтарон печида бофта мешавад, маъмулан ранги сурх дорад), шероз (шероз, ё шероза ороишоти махсус, ки бо нақшҳои гуногун бофта шуда, дар қисмати поини тоқӣ духта мешавад, пулк (як навъи ороишот аз ришта, ки дар тоқиҳо ва ҷӯробҳои бадахшонӣ бо рангҳои гуногун ҳамчун ороишот дӯхта мешавад), тйтак (рӯймоли хурд), шол (рӯймоли калон), сифц (муҳра), цемак (муҳраҳои хурдарини гуногунранг, ки дар матои махсус бофта шуда, аз он ороишоти гуногун бо нақши гулҳо ҳосил мегардад) ба шарҳи махсус ниёз доранд, зеро танҳо тарҷумаи онҳо наметавонад мафҳуми дақиқи онҳоро инъикос намоянд.

Зикр бояд кард, ки этнографизмҳо метавонанд воқеияти зиндагии як гурӯҳи хурди этниро тасвир кунанд. Онҳо воқеиятҳоеро ифода мекунанд, ки хусусиятҳои маҳаллӣ доранд ва ҳамчунин қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаётро дар бар гирифта, гурӯҳҳои тематикиро ташкил намоянд, ба монанди либос, ашӣи рӯзгор, ғизо, ҳайвонот, наботот ва ғайра.

Номи воқеиятҳои маҳаллӣ вобаста ба урфу одат, тарзи зиндагӣ ва шароити иқлим фарқ мекунад, ки ба ҷаҳонбинӣ ва дарки олами атроф аз ҷониби ҷомеаҳои фарҳангӣ ва этникии мухталиф иртибот дорад.

Дар ин росто қайд бояд кард, ки этнографизмҳо дар забон дорои хусусиятҳои хосси функсионалии худ мебошанд, ки тобишҳои гуногуни маъноиро метавонанд ифода намоянд. А.В. Симакова дар як мақолааш этнографизмҳоро коннотатсияҳои пуробуранги фарҳангии лексемаҳо номида, зикр мекунад, ки этнографизмҳо дар маркази тавачҷуҳи илмӣ қарор доранд, зеро онҳо ҷаҳонбинии мардумон – соҳибони худро инъикос мекунанд. Муҳаққиқи мазкур чанд навъи вазифаҳои паргматикии этнографизмҳоро ба таври зер пешниҳод менамояд:

- сотсиопрагматикӣ (иҷтимоӣ-прагматикӣ) – тақсимои ҷомеа ба синфҳо);

- презентативӣ (тафсилӣ) – тафсилоти мавзӯи матн;

- дескриптивӣ (тавсифӣ) – хусусиятҳои персонажҳо, тасвири намуд, рафтор;

- эҳсосӣ-арзишӣ – намоиши эҳсосот ва муносибатҳои персонажҳо, тасвири кайфияти қаҳрамонҳо;

- мазҳакавӣ – тафсилоти мазҳакавӣ [11, 92-95].

Таърихи забон ба таърихи халқе, ки соҳиб ва созандаи он буда, маҳз ҳамин забон барояшон забони модарӣ маҳсуб мешавад, алоқамандии зич дорад. Аз ин рӯ, масъалаҳои марбут ба гузашта ва имрӯзи ин забонро метавон дар доираи таърихи соҳиби он омӯخت. Аммо боиси зикр аст, ки дар байни таърихи халқ ва таърихи забон робитаи дутарафа мавҷуд аст. Тамоми дастовардҳои забон, ки дар тури таърихи халқ ба даст меоянд, тасвири миллиро инъикос мекунанд. Ба ҳамин маъно муҳаққиқи қазоқи М. С. Атабаева зикр намудааст: «Олами забонӣ маҷмуи синтези ҳазорҳо, миллионҳо воҳиди муҳим дар мавриди мавҷудияти этнос мебошад» [1, 11]. Албатта, дар забони ҳар як миллат мафҳумҳои ҷаҳон ҳамчун тасвири забонии олам дар лексемаҳои инъикос меёбанд ва лексемаҳо дар навбати худ категорияҳои концептуалии ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, тавассути онҳо тасвири олам, ҳодисаҳои дар он рухдода ва дар маҷмуъ хусусиятҳои миллиро, ки фарҳанги хосси миллати муайянро ташкил медиҳанд, омӯختан мумкин аст. Лексемаҳоро асосан номҳо ташкил мекунанд, ки ба олами моддию маънавии миллат дахл доранд. Номҳо падидаи миллианд, ки дорои мафҳумҳо ва маълумот дар бораи олами моддию маънавий, ҷаҳонбинӣ, тафаккур, ақидаҳо, хусусият, шуур ва урфу одати халқҳо мебошанд. Масалан, нақшҳои гуногун, ки дар тоқиҳои тамоми мардуми тоҷик инъикос меёбад, дорои номҳои гуногун мебошанд, ки дар байни мардум маъмуланд.

Номҳои фарҳанги моддӣ, ки дар шакли лексемаҳои ифода меёбанд, қомебиҳои меҳнати бошуурона ва ҷаҳонбинии ҳар як халқро муайян мекунанд. Ба фарҳанги моддӣ, ки фаъолияти одамонро муайян менамоянд, номҳои гизо, сару либос, манзил, хона, таҷҳизот ва ғайра, ки муҳимтарин маводи омӯзиши таърихи халқ мебошанд, дохил мешаванд. Масалан, пакол дар забони шугнонӣ дар забони тоҷикӣ бо номи тоқӣ маъмул аст. Пакол навъе аз пӯшоки занона буда, ба сар пӯшида мешавад. Он аз замонҳои хеле

қадим вучуд дошт ва аз тарафи мардум васеъ истифода шуда, ороишоти махсуси худро дорад. Агар намуди зохирии тоқиҳо аз ҷиҳати ҷойгиршавии ҷуғрофиёии минтақаҳо доирашакл бошад, аз ҷиҳати нақшу нигори шерозҳо ва пастию баландӣ аз ҳам ба кулӣ фарқ мекунад. Лексамаи пакол аз па «дар боло» ва кол/кал «калла, сар» таркиб ёфтааст, аммо мафҳуми тоқири ифода мекунад.

Дар анъана ва расму оинҳо номҳои қадимии фарҳанги моддӣ бештар мафҳуз мондаанд. Анъанаҳои миллӣ дар асоси намунаҳои одитарин расму оинҳо ташаккул меёбанд. Ба андешаи А.Т. Кайдаров, «онҳо дар ҷомеа дар замону макони муайян истифода мешаванд ва бо вазъияти муайян алоқаманданд» [6, 18-22]. Чунин лексемаҳо дар забон этнографизмхоро ташкил медиҳанд, ки лексикаи этнографӣ низ номида мешаванд. Муҳаққиқи қазоқ О.С. Токенов онҳоро ба таври зер шарҳ медиҳад: «Этнографизмҳо номҳои махсусе мебошанд, ки хусусиятҳои рӯзгор ва хосиятҳои забонии мардум, махсулоти рӯзгор, ки дар маҳалли муайян истифода мешаванд, хоҷагидорӣ, анъана ва расму оин, маросимҳо, эътиқод, манзил, сару либос, хӯрок, муносибатҳои оилавӣ, хусусиятҳои ҳокимият, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои анъанавиро, ки дар гузашта истифода мешуданд ва баъзеи онҳо то имрӯз истифода мешаванд, инъикос мекунад» [12, 63].

Муҳаққиқи рус А.Л. Фокеев дар рисолаи илмии худ доир ба мавқеи этнографизм дар осори бадеӣ таҳқиқот анҷом дода, истилоҳоти зерро дар мавриди этнографизмҳо ба қор бурдааст: «унсурҳои фолклорӣ-этнографӣ», «реализми этнографӣ», «ҷараёни этнографии реализми интиқодӣ» [13, 37].

Аз истифодаи чунин истилоҳот маълум мегардад, ки онҳо дуруст тафсир нашудаанд. Аз ҷумла, А. Л. Фокеев ба он андеша аст, ки «дар жанр ва услубҳои гуногуни адабиёти қадим этнографизм хусусиятҳои хоси худро дошт, вале дар тамоми мавҷудияти он унсурҳои реалистӣ ва воқеияти рӯзмарраи зиндагӣ вучуд дошт, ки сатҳҳо ва хусусиятҳои этнопсихологияи шуури ҷамъиятӣ ва психологияи гурӯҳҳои устувори нишон меод» [13, 34].

Адабиёти қадим дорои этнографизмҳои хоси худанд, ки онҳо мутааллиқ ба ҳамон давранд. То замони мо бархе аз онҳо агар аз байн рафтаанд ва ҷойи онҳоро вожаҳои нав гирифтаанд, вале бархе дигар дар ҳамон шакл то имрӯз омада расидаанд. Аҳаммияти хоси чунин этнографизмҳо дар асарҳои бадеӣ дар он аст, ки онҳо дар шакли катбӣ боқӣ мондаанд ва ҳамчун маводи этнографии дорои мазмуни хеле гуногун таҷдид гардида, бо истифода аз системаи луғавии асар рӯйи қор омадаанд. Бино бар ин, шоистаи зикр аст, ки шаклҳои ифодаи адабии этнографизм ба хусусиятҳои фардӣ нависанда низ вобаста мебошад.

Ҳамчунин, дар баробари асарҳои бадеӣ дар жанрҳои гуногуни фолклорӣ низ этнографизмҳои зиёде баръало ба ҷашм мерасанд. Чунин этнографизмҳо ба тасвири миллии соҳибзабонон алоқамандии зич доранд.

Ба андешаи А.В. Чернов, дар асарҳои бадеӣ этнографизмҳо оҳанги иҷтимоиро дар асарҳои бадеӣ пурқувваттар мекунад: «Таҳқиқи вижагиҳои

маъноӣ, вазифаҳо, мутобиқшавии забонӣ ва фарҳангии этнографизмҳои кулинарӣ низ имкон медиҳад, ки ба фарҳанги милли аз мавқеи глутоникӣ ё ба ибораи дигар гуем, гастрономӣ, дар баробари тавсеа додани мафҳум ба фарҳанги милли назар андозем. Инчунин, фаҳми матни адабиёро таҳти таъсири вазифаҳои асосии забонию услубии (лингвистикӣ) ин вохидҳо тақмил диҳем» [14, 8].

Воқеан, дар тасвири хусусиятҳо ва андешаҳои милли нақши вохидҳои этнографӣ, хусусан этнографизмҳо хеле барҷаста мебошад. Хусусиятҳои милли дар асарҳои бадеӣ танҳо категорияи ахлоқию психологӣ набуда, балки як навъи категорияи этнопсихологӣ низ ҳастанд, ки дар эҷоди нависанда муайян карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар адабиёт этнографизм ҳамчун воситаи ифодакунанда, доир ба меъёрҳои ахлоқии мардум, тафаккури онҳо ва таърихи милли маълумот медиҳад. Мутаассифона, доир ба мавқеи этнографизмҳо дар адабиёти тоҷик то ҳоло кори назаррасе анҷом наёфтааст.

Ҳамин тариқ, этнографизмҳо ё лексикаи этнографӣ объекти асосии омӯзиши этнолингвистика мебошанд. Онҳоро муҳаққиқон на танҳо омехтаи забоншиносӣ ва этнология медонанд, балки як соҳаи забоншиносӣ махсуб медонанд, ки чунин хусусиятҳои забонӣ, ба монанди анъана ва расму оинҳои як қавми муайяно ифода карда, тавассути далелҳои забонӣ зухуроти фарҳанги маънавӣ ва моддиро, ки дар натиҷаи фаъолияти фикрӣ ва бошууронаи мардум ба вучуд омадааст, инъикос менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Атабаева, М.С. Этнолингвистические основы диалектной лексики казахского языка / М.С. Атабаева. – Алматы: Билим, 2006. – 208 с.
2. Брыкина, Е. В. Диалектный словарь - как форма отражения языковой картины мира диалектоносителей / Е. В. Брыкина // Материалы по русско-славянскому языкознанию: междунар. сб. науч. тр., посвящ. 100-летию со дня рожд. М. Цветаевой / науч. ред. Г. Ф. Ковалев. – Воронеж. 2005, Вып. 27. – 300с.
3. Влахов, С., Флорин С. Непереводимое в переводе: учебное пособие. – М., 1980. – 342 с.
4. Гумбольдт, В. Об изучении языков или план систематической энциклопедии языков // Введение в языкознание: хрестоматия для вузов. – М., 2005. – 327с.
5. Жеребило, Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – Назрань: Пилигрим, 2005. – 376 с.
6. Кайдаров, А.Т. Этнолингвистика // Знание и труд. № 10, 1985. – 274 с.
7. Конецкая, В. П. Лексико-семантическая характеристика языковых реалий // Великобритания: Лингвострановедческий словарь. – М., 1978. – 463.
8. Матробиён, С.Қ. Этнографизмҳои суннатҳои наврӯзии мардуми водии Вахон (таҳқиқи этнолингвистии вожаҳои наврӯзии мардуми водии

- Вахон). / С. Матробиён // Паёми ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода. – Душанбе, 2012.- № 1(5). – С. 15-19.
9. Матробиён, С. Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 1. Асосҳои назариявии этнолингвистика ва тасвири ҷаҳон / С. Матробиён. – Душанбе, 2023. – 294 с.
  10. Мухина, Н.Н. Система терминологических восточных заимствований в современном русском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики Philology. Theory & Practice. – 2021. Том 14. Выпуск 6. – 174 с.
  11. Симаков, А.В. Функциональные особенности этнографизмов с семантикой «пища» (на материале произведений Ч. Диккенса) // Вопросы германистики / Известия ВГПУ. 2010. – С. 90-96
  12. Токенов, О.С. Основы культурологии. – Алматы. 2001. –163 с.
  13. Фокеев, А.Л. Этнографическое направление в русском литературном процессе XIX века: истоки, тип творчества, история развития. Дисс. на соиск. уч. степ. д-ра филол. наук. – Москва. 2004. –194 с.
  14. Чернов, А.В. Русская беллетристика 20–40-х г. XIX в. (вопросы генезиса, эстетики и поэтики): Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. –Воронеж: ВГУ, 1996. – 26 с.
  15. Шердилова, С.Ф. Таҳқиқоти этнолингвистии лексикаи ғӯиши тоҷикони водии Форон. Дисс. барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – 199 с.

ЭНОГРАФИЗМҶО ВА ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ҶАҲОН

Маводи асосии таҳқиқи этнолингвистик лексика мебошад, ки танҳо тавассути он дар этнолингвистика забону фарҳанг, хусусан расму анъана ва маросимҳои миллию қавмӣ тавҷам омӯхта мешаванд. Омӯзишу таҳқиқи этнолингвистика бе мавҷудияти воҳидҳои лексикӣ, аз ҷумла этнографизмҳо ва реалияҳо ғайри мумкин аст.

Этнографизмҳо асосан номҳои ашӣ ва мафҳумҳои мебошанд, ки ба ҳаёти рӯзмарраи ин ё он фарҳанги милли хосанд ва ба ашӣ ё мафҳуми фарҳанги милли дигар мувофиқ нестанд.

Истилоҳи этнографизм дар забониносии тоҷик ба таври гуногун тафсир мешавад. Гурӯҳе аз забониносон этнографизмҳоро як навъи диалектизмҳо мешуморанд ва барҳи дигар онҳоро аз диалектизмҳо ҷудо медонанд.

Дар робита ба ин масъала, мо тасмим гирифтём дар ин мақола доир ба нақши лексика дар омӯзиши ва пажӯиши этнографизмҳо маълумот дода, умумият ва фарқи онро муайян намоем.

Калидвожаҳо: лексика, пажӯиши, этнолингвистика, этно-графизм, фарҳанг, анъана, забониносо, грамматика, лексема, маънои лугавӣ.

ЭТНОГРАФИЗМЫ И ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА

Основным материалом этнолингвистического исследования является лексика, посредством которой в этнолингвистике изучаются язык и культура, особенно обычаи, традиции и национальные и этнические обряды. Этнолингвистическое исследование невозможно проводить без рассмотрения лексических единиц, в том числе этнографизмов и реалий.

Этнографизмы, в основном, являются названиями предметов и понятий, которые характерны для повседневной жизни той или иной национальной культуры и не соответствуют ни одному предмету или понятию другой национальной культуры.

Термин «этнографизм» в таджикском языкознании интерпретируется по-разному. Некоторые лингвисты считают этнографизмов разновидностью диалектизмов, а другие отличают их от диалектизмов.

В связи с этим, мы решили в данной статье предоставить информацию о роли лексики в изучении и исследовании этнографизмов, а также определить их общие черты и различия.

Ключевые слова: лексика, исследование, этнолингвистика, культура, традиция, лингвист, грамматика, лексема, лексическое значение, лексическая.

ENOGRAPHISMS AND THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

The main material of ethnolinguistic research is vocabulary, only through which language and culture, especially customs, traditions and national and ethnic rituals, are studied in ethnolinguistics. The study and research of ethnolinguistics is impossible without the existence of lexical units, including ethnographisms and realities.

Ethnography is basically the names of objects and concepts that are characteristic of the everyday life of a particular national culture and do not correspond to any object or concept of another national culture.

The term ethnographism in Tajik linguistics is interpreted in different ways. Some linguists consider ethnographisms to be a type of dialectisms, while others consider them different from dialectisms.

In connection with this issue, we decided in this article to provide information about the role of vocabulary in the study and research of ethnographisms, as well as to identify its common features and differences.

Key words: vocabulary, research, ethnolinguistics, culture, tradition linguist, grammar, lexeme, lexical meaning, lexical association.

Маълумот дар бораи муаллиф: Матробиён С.К. – дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигории Донишгоҳи байнал-милалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Суроға: 34052, ш. Душанбе, кучаи. Рудаки, 42. Тел.: 935087138 E-mail: s.matrobov@mail.ru

Ғулумалиева Р.Қ. – муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигории Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кучаи. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 2325003; (+992)939362882; E-mail: r.gulomalieva@gmail.com

Сведения об авторе: Матробиён Саодатшо Косимзода – кандидат филологических наук, доцент, представитель. Адрес: 34052, г. Душанбе, ул. Рудаки, 42. Тел.: 935087138 E-mail: s.matrobov@mail.ru

Ғулумалиева Рузафзун Қувватбековна – преподаватель Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзоде.

Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Тел.; 2325003; (+992)939362882; E-mail: r.gulomalieva@gmail.com

Information about the author: Matrobiyon Saodatsho Kosimzoda - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: 34052, Dushanbe, st. Rudaki, 42. Тел.: 935087138 E-mail: s.matrobov@mail.ru

Gulomalieva Ruzafzun Quvvatbekovna - born in 1982, teacher at the Tajik International University of foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadieva 17/6, tel. ; (+992) 232-50-03; Cell phone (+992) 939-362-882; E-mail: r.gulomalieva@gmail.com.

ДАР БОРАИ АҲАММИЯТИ ЧАМЪОВАРИИ ЛУҒАТ ВА ТАДВИНИ ФАРҲАНГИ ШЕВАҲОИ НОҲИЯИ АЙНӢ

*Носиров Сабур Музаффарович
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Маълум аст, ки лаҳҷаҳо яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои такмили таркиби луғавии забони адабӣ махсуб мешаванд ва гирд овардани луғати лаҳҷахову мураттаб сохтани силсилаи фарҳангҳои лаҳҷавӣ аз вазифаи муҳими илми забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки дар илми забоншиносии тоҷик тадвини луғатҳои лаҳҷавӣ таърихи чандон тӯлонӣ надорад. Раванди таҳияву тадвини луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бо чилди панҷуми асари тоҷикшиносии маъруф В.С. Расторгуева «Очерки по таджикской диалектологии», ки бо номи «Таджикско-русский диалектный словарь» соли 1963 ба чоп расидааст, оғоз мегардад.

Дар ин раванд то ба имрӯз як қатор луғатҳои лаҳҷавии тоҷикӣ нашр гардиданд, ки луғатҳои «Таджикско-русский диалектный словарь» (Розенфельд А.З. –Л., 1982.–240 с.), «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» (Маҳмудов М., Бердиев Б. –Душанбе, 1989. – 278 с.), «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (лаҳҷаҳои чанубӣ)» (Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. – Чилди 1 (ҳарфҳои А то О). – Душанбе, 1997. – 288 с.), «Фарҳанги ғӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» (Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. –Душанбе, 2012. – 946 с.) ва «Луғати мухтасари калимаҳои хоси шева» (Ҷӯраев Ғ., Маҳмудов М., Қурбанов С. – Душанбе, 2017. -128 с.) аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Намунаи калимаву ибораҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ғайр аз фарҳангҳои лаҳҷавие, ки дар боло ном бурдем, дар шакли замима дар асарҳои ба таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бахшидаи забоншиносони тоҷику шарқшиносони рус, аз ҷумла дар рисолаҳои «Кулябские говоры таджикского языка» (Неменова Р. Л. –Сталинабад, 1956. –191 с.), «Говоры Каратегина» (Розенфельд А.З. – Сталинабад, 1960. –106 с.), «Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун» (Ҳамрокулов Х. –Душанбе, 1961. –274 с.), «Говоры таджиков Матчинского района» (Хромов А.Л. – Душанбе, 1962. –208 с.), «Ванджские говоры таджикского языка» (Розенфельд А.З. Ленинград, 1964. –149 с.), «Говоры таджиков Гиссарского района» (Успенская Л.В. – Душанбе, 1962. –70 с.), «Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон» (Ҷалолов О.Ҷ. –Душанбе, 1967. –151 с.), «Шеваи ҳардурӣ» (Эшнӣёзов М. –Душанбе, 1967. – 230 с.), «Шеваҳои тоҷикони атрофи Андичон» (Мурватов Ҷ. –Душанбе, 1974. – 186 с.), «Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб» (Маҳмудов М. –Душанбе, 1978. – 278 с.) ва ғайра низ фароҳам оварда шудааст.

Шӯбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон (имрӯза Академияи

миллии илмҳои Тоҷикистон), ки дертар шӯъбаи таърихи забони тоҷикӣ ва лаҳҷашиносӣ ном гирифта буд, ҳанӯз солҳои 60-и қарни гузашта тартиб додани луғати ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва дар заминаи онҳо мураттаб сохтани луғати ҷомеи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро ба нақша гирифта буд. Мутаассифона, шӯъбаи мазкур солҳои ахир барҳам дода шуд ва мактаби замоне овозадорӣ лаҳҷашиносии тоҷик баста шуду шогирдонаш пароканда гардиданд ва мақсади таҳияи луғати ҷомеи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҷомаи амал напӯшид.

Зимнан мехоҳем ёдовар шавем, ки маводи фаровони луғавие, ки кормандони шӯъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аз минтақаҳои гуногуни кишвар ва маҳалҳои тоҷикнишини кишварҳои ҳамсоя ҷамъ оварда буданд, имрӯз дар бойгонии муассисаи мазкур ниғаҳдорӣ мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар кори таҳияи луғатҳои маҳаллӣ ва луғатҳои ҷомеи лаҳҷавӣ, ки солҳои шастӣ қарни гузашта дар забоншиносии шуравӣ оғоз гардида буд, баъзе аз кишварҳо ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд. Масалан, забоншиносони рус шуруф аз соли 1965 то имрӯз луғати ғӯйишҳои забони русиро таҳти унвони «Фарҳанги ғӯйишҳои халқии рус» дар 52 ҷилд нашр намудаанд ва кори таҳияву нашри ҷилди охирини он ҳоло идома дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 4 октябри соли 2019 дар суҳбати худ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба масъалаи ҳифзи асолати забони тоҷикӣ, аз ҷумла чунин гуфта буданд: “Дар раванди таҳияи дастурҳои истилоҳсозӣ ба лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ, ки ганҷинаи пурфайзи забони модарӣ ба ҳисоб мераванд, бояд таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад. Дар таркиби шеваҳои мардуми мо ҳазорон калимаҳои асилу ноби тоҷикӣ мавҷуданд, ки бо сабабҳои гуногун аз доираи истеъмол берун мондаанд. Вазифаи аввалиндараҷаи забоншиносону фолклоршиносон ин аст, ки зимни таҳқиқоту ҷустуҷӯҳои илмӣ чунин калимаҳоро аз дохили шеваҳо дарёфт карда, онҳоро ба доираи муомилоти забони адабии тоҷикӣ ворид намоянд” [18].

Агар луғати ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва дар заминаи онҳо луғати ҷомеи лаҳҷаҳои забонамон мураттаб мегардид, он на фақат дар ҳалли бисёр масъалаҳои марбут ба забони адабии имрӯза, балки дар равшанӣ андохтан ба бисёр саҳифаҳои норавшани маданияти маънавии халқамон ба гунаи неку мусоидат мекард ва иҷрои дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат дар масъалаҳои марбут ба рушди забони миллиамон низ саҳлу содатар мегардид.

Дар бораи аҳамияти омӯзиши лаҳҷаҳо ва тадвини фарҳангҳои лаҳҷавӣ андешаронӣ намуда, наметавон аз сухани зерини олим ва нависандаи машҳури Фаронса Шарл Нодйе, ки лаҳҷашиноси маъруфи тоҷик марҳум Ғ. Ҷӯраев дар муқаддимаи асари пурарзишашон “Системаи лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ” овардаанд, ёд накард: «қасе, ки лаҳҷаҳои забони худро наомӯхтааст, вай онро ба нимагӣ медонад» [17, 6].

Ҳамин аст, ки маъруфтарин адибони муосири тоҷик бо тавсияҳои устод Садриддин Айнӣ ҳамеша ба забони зиндаи халқ ва эҷодиёти шифоҳии он пайваста рӯй меоварданд, имрӯз ҳам рӯй меоранд. Дар як мусоҳиба аз шоири шаҳири тоҷик устод Лоиқ Шералӣ, ки донандаи бисёр хуби забони модариашон буданд, рӯзноманигор аз шуғлҳои писандидаашон савол мекунад, устод дар посух мегӯянд: “шуғли писандидаам варақ задани луғатҳо, сафҳагардон кардани китобҳои хондаам, инчунин хондану лаззат бурдан аз зарбулмасалу мақолҳо, рубоиву дубайтиҳо ва китобҳои шевашиносӣ аст” [9, 33].

Болотар бо таассуф қайд кардем, ки шуъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ тартиб додани луғати ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро ба нақша гирифта буд, вале ин кор ба пуррагӣ ба анҷом расонида нашуд. Яке аз фарҳангҳои лаҳҷавие, ки мақсади таҳияашон чомаи амал напушид ин фарҳанги лаҳҷаҳои болооби Зарафшон мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки минтақаи болооби Зарафшон ноҳияҳои Мастчоҳи Кӯҳӣ, Айнӣ ва Панҷакентро дар бар мегирад. Дар ин мақола мо мехоҳем дар бораи аҳамияти чамъоварӣ ва тадвини фарҳанги лаҳҷавии шеваҳои ноҳияи Айнӣ изҳори назар намоем.

Ноҳияи Айнӣ, ки ҳудуди он дар гузашта аз мулкҳои давлати Суғд будааст ва дар осори хаттии суғдӣ, арабӣ ва форси асрҳои VIII – XII бо номҳои Парғар, Палғар, Барғар ва дар сарчашмаҳои таърихии асрҳои баъдӣ бо исми Фалғар ёд шудааст, ҳоло дорои 67 деҳа мебошад. Ҳар деҳаи ноҳия шеваи гуфтори худро дорад. Шеваҳои ноҳия дар баробари умумияти зиёд дорои хусусиятҳои хос мебошанд. Сокинони маҳаллӣ хусусиятҳои фарқкунандаи шеваи гуфтори мардуми ҳар деҳаро хуб медонанд ва зимни суҳбат, бидуни пурсиш, аз кадом деҳа будани мусоҳиби худро ба хубӣ метавонанд муайян намоянд.

Зимнан мехоҳем ёдовар шавем, ки номи аксари деҳоти ноҳия, аз қабилҳои Дарғ, Варз, Вашан, Вешаб, Вешконт, Зероватк, Зосун, Искодар, Испағн, Канте, Кум, Кумарғ, Мадм, Марзич, Нарват, Пете, Пинйон, Пишанза, Похут, Путхин, Тумин, Рарз, Реват, Ремон, Утоғар, Урметан, Фатмев, Фатмовут, Хушекат, Шаватк, Шамтуч, Шурмашк ва ғайраро дар заминаи забони тоҷикӣ ё кадоме аз забонҳои туркӣ шарҳу тафсир намудан ғайриимкон аст. Ин номҳо, ки бештарашон дар ҳуҷҷатҳои суғдӣ аз Қалъаи Муғ ёфтшуда зикр гардидаанд, ҳамчун осори забони суғдӣ қаламдод мешаванд [12, 6-13].

Шеваи гуфтори мардуми деҳоти ноҳия на танҳо бо хусусиятҳои сарфиву наҳвӣ ва овой, балки бо хусусиятҳои луғавӣ низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар деҳаи Дардари ноҳия **дабанка** ба маънии тағора (*да калоки бум дабанкайа мунда ҷумишуйӣ кем, ки бехийол дабанка чатпа шуд; оби дарйойа хийоли дабанка кӣ чӣ, гарқ шӣ?*); **кават** ба маънии занбӯр, занбӯри асал (*беодоби ки, кават да забунат гъзид; сурхашу зардашу сийош-а, ҳамеш-а кават эгуйем*); **гудоншдор/гудождор** ба маънии сарторик; ҳомила, обистан (*зани гудождор екуна ин кор-а*) ва **отек** ба маънии халилихӯрак, какана (*бачо отек-а а дасташо эгирану отек-отек пару барав а ман музи сурх бийор эгун эпарад барафт*) **халокиштак**: **халокиштак** додан ғуррондан, ҳаво додан

(*дулча-йа ҳалокшитақ дод, наредунам гуҷо рафт*) барин калимаҳое истифода мешаванд, ки дар ҳеч деҳаи дигари ноҳия ба мушоҳида намерасанд.

Зимнан таъкид менамоем, ки аз вожаҳое, ки дар боло овардем, вожаҳои **дабанка** ва **кават** вожаҳои классикӣ мебошанд ва дар фарҳангҳои тафсири мувофиқан дар гунаҳои **табанга**, **табангу**, **табанг** ва **кабт** ба ҳамин маъние, ки дар шеваи гуфтори мардуми деҳаи Дардар истифода мешаванд, шарҳу эзоҳ дода шудаанд.

Аз ҷумла, муаллифи «Луғатномаи Деххудо» бо ишорат ба «Фарҳанги Рашидӣ», «Фарҳанги Онандроҷ», «Фарҳанги Низом», «Анҷуманоро» вожаҳои «табанг», «табанга» ва «табангу»-ро дар баробари маъниҳои дигар ба маънии табак, табақи паҳн ва бузурги ҷӯбӣ ва бо ишорат ба «Шарафномаи Мунирӣ» ба маънии тағор (тағора – С.Н.) тафсир намудааст [1, 1595].

Муаллифи ҳамин луғатнома бо ишорат ба «Бурҳони қотей», «Фарҳанги Онандроҷ» ва сарчашмаҳои дигар вожаи «кабт»-ро занбури асал, магаси асал, зубоби асал, наҳл ва мунҷи ангубин шарҳ дода, аз «Калила ва Димна»-и устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва «Таърихи Бухоро»-и Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар Наршаҳӣ мисол овардааст:

Ҳамчунон кабте, ки дорад ангубин,
 Чун бимонад достони ман бар ин.
 Кабти нодон бӯйи нилуфар биёфт,
 Хушаш омад, сӯйи нилуфар шитофт.
 В-аз бари хушбӯй нилуфар нишаст,
 Чун гаҳи рафтани фароз омад, начаст.

Рӯдакӣ

«Ва боз бифармуданд, то яке ҳувони бузург аз кабти сурх пур карданд ва Абрӯйро дар он ҳувол карданд, то бимирад».

Таърихи Бухоро [1, 1152].

Як хусусияти хосси луғавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ дар он зоҳир мегардад, ки бинобар ягона будани таркиби миллии минтақа ва бо лафзҳои дигар, аз ҷумла туркиву русӣ танҳо берун аз ҳудуди ноҳия рӯ ба рӯ омадани мардуми он, дар таркиби луғавии шеваҳои ноҳия калимаҳои иқтибосӣ, хусусан, иқтибосҳои туркӣ камтар ба мушоҳида мерасанд. Асоси таркиби луғавии шеваҳои ноҳияро калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд.

Аксари иқтибосҳои туркии шеваҳои ноҳия хусусияти умумихалқӣ доранд ва қариб дар ҳамаи лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, хусусан лаҳҷаҳои шимолии он дучор меоянд.

Хусусияти дигари луғавии шеваҳои ноҳияи мавриди назар дар он ифода меёбад, ки дар онҳо **истех** ба маънии рост, рост истода (*ҳамун форми бобогӣ-додогӣ-йа оварда ҳаминҷа истех кардам*); **чахч** ба маънии як навъ иллати гулӯ (*оби хунука мехури чахчот варам мекунад*); **алағда** ба маънии ғазабнок, қаҳролуд, хашмгин; асабонӣ (*хушуманашуна мегун, ки хуни тағом туй равам, мегуд, ки*

намедунам, кори худат, бад алагда мешану дасти холи хеста меран); **осухта** ба маънии ҳезуми нимсӯхта (*осухтаҳои таги дег берун каш, таги дег насузад; осухтеи ҳезуми нимсӯхта-дийа*); **калаҳч** ба маънии хушкии рӯи чароҳат; чирки шахшуда (*яреи калаҳч бастан ақун нағз мешад; калаҳчои дасташ-а дида дилам беҳузур кард, абқот-а хурда натунистам*); **йористан/йоридан** ба маънии чуръат доштан, ёрои ичрои амалеро доштан (*намейористам гум, ки ман тоҷик; да пеши додом намејорид гап занад*); **қайус** (шакли вайроншудаи қийус) ба маънии қач, норост, хаида (*чашии шуйи очем камтар қайус*) барин воҳидҳои луғавии эроннасле ба мушоҳида мерасанд, ки аз забони адабии давраи классикӣ ба мерос мондаанд.

Зикри ин матлаб ҳам муҳим аст, ки аксари калимаҳои «классикӣ»-и таркиби луғавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ дар «Луғати фурс»-и Асадии Тусӣ, ки ҳанӯз дар асри XI таълиф гардидааст, тафсир ёфтаанд.

Ба таъкиди забоншинос В.А. Капранов аксари воҳидҳои луғавие, ки дар «Луғати фурс» тафсир гардидаанд дар ҳамон давра ҳислати лаҳҷавӣ дошта, хосси лаҳҷаҳои Хуросону Мовароуннаҳри шарқӣ ва барои форсиабонони Озарбойҷон ва Эрони Ғарбӣ номафҳум будаанд, бинобар ин Асадии Тусӣ онҳоро дар луғати худ тафсир додааст, то ба ҳар форсигӯ фаҳмо бошанд [2, 149].

Ҳамин аст, ки дар миёни калимаҳои «классикӣ»-и эроннасли таркиби луғавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ унсурҳои ба мушоҳида мерасанд, ки алорағми забони форсиву лаҳҷаҳои он бо баъзе лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, забони дариву лаҳҷаҳои он ва забони адабиёти давраи классикӣ умумияти истеъмоли доранд. Калимаҳои **ҳанг** ба маънии «қувва, зӯр, тавон», **туридан** ба маънии «тарсидан, тарсида гурехтан, рамидан» (лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ) ва **осуғда** (забони дарӣ ва лаҳҷаҳои он) аз ҳамин қабил калимаҳо мебошанд.

Дар баробари вожаҳои эроннасле, ки намунашонро дар боло овардем, дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ як миқдор вожаҳои арабиасосе низ ба мушоҳида мерасанд, ки аслан хосси забони адабии давраи классикӣ мебошанд ва чунин ба назар мерасад, ки дар марҳилаҳои нисбатан наздиктари таърихи инкишофи забонамон ба лаҳҷаҳо гузаштаанд. Вожаҳои **такаллум** ба маънии суҳан, гап, суҳан гуфтан, гап задан (*додом ҳамиқа чанг мекардан такаллум намекардем; бетакаллум шиштан-шиштану хестан рафтан*); **муқаддирот** < **муқаддарот** ба маънии сарнавишт, тақдир (*да муқаддиротат чи ки бошад ҳавайа мебини*); **сулукат** ба маънии тарз, тавр, тариқ (*Низумбойа шишташ сулукати шишти додои*); **мағлуба** шӯру ғавғо, доду фарёд, мағал (*беруна бин мағлуби чийас*); **тақаййуд** ба маънии ҳаракат, саъю кӯшиш, чидду ҷаҳд (*тақаййуди дарстайоркунеш нағз*); ҳаммол ба маънии хизматгор (*ман ту-ба ҳаммолам-чи?*); **ҷух** < **ҷӯ** ба маънии беморие, ки гирифтори он ҳамеша эҳсоси гуруснагӣ мекунад (*гура-йа бисйор нахур, ки ҷух мешӣ*) аз ҷумлаи ҳамин гуна вожаҳо мебошанд.

Бояд гуфт, ки ин гурӯҳи калимаҳо аз муносибат ва таъсири мутақобилаи лаҳҷаҳои мазкуру забони адабиёти давраи классикӣ дар

даврахои гуногуни таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд ва чамъовариву ба риштаи таҳқиқ кашидани онҳо ба ҳалли паҳлуҳои гуногуни масъалаи муносибати луғавии забони адабиву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мусоидат хоҳад намуд.

Ҳамин нуктаро низ зикр бояд кард, ки дар забони мардуми ноҳия баъзе калимаҳои русие низ вомерӯанд, ки лаҳҷаҳои ноҳияро аз лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ комилан фарқ мекунонд. Мисоли равшани ин калимаҳо воҳиди луғавии **ашмушка/ҳашмушка** ба маънии қуттии хурди коғазии чой мебошад, ки онро дар ҳеч як таълифоти марбут ба масъалаҳои лаҳҷашиносии тоҷик дучор наомадем: *ду-се ашмушка чой-ам гиред; хамун йашукое, ки пештар орд мегирифтем йашукоӣ ашмушки чой будан.*

Лозим ба ёдоварист, ки чунин қуттиҳои чой, ки вазнашон баробар ба 50 грамм буд, то охири солҳои 70-уми садаи гузашта маъмул буданд, вале имрӯз дар муомилот дида намешаванд. Ҳамин аст, ки доираи истифодаи вожаи мазкур ҳам дар гуфтори мардуми ноҳияи Айнӣ танг гардидааст ва он, асосан дар нутқи калонсолон ҳангоми аз гузашта ёд кардан ба мушоҳида мерасад.

Вожаи **ашмушка/ҳашмушка** шакли тағйирёфтаи вожаи қуҳнашудаи русии **восьмушка** ва гунаи дигари он **осьмушка** ба маънии аз ҳашт як ҳиссаи ягон предмет ё воҳиди ченак мебошад.

Вуруди вожагони туркӣ ва воҳидҳои алоҳидаи русӣ ба лаҳҷаҳои ноҳияро натиҷаи таъсири лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро ва навоҳии атрофи ин ду шаҳри бостонӣ ба лаҳҷаҳои ноҳия, метавон арзёбӣ кард.

Дар гузаштаи наҷандон дур зиндагии пурмашаққати кӯҳистон мардуми минтақаро маҷбур мекард, ки баҳри таъмини рӯзгор ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва навоҳии атрофи онҳо сафар намуда, муддати мадид ба мардикориву савдогарӣ машғул шаванд.

Мусофирати тулонии ҷавонони зиёди минтақа ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро барои касби илму дониш ва пайвандҳои ҳешутабории мардуми минтақа бо сокинони ин шаҳрҳову рафтуомади пайваستاи онҳо аз омилҳои вуруди вожагони туркиву русӣ ба лаҳҷаҳои ноҳия ба шумор мераванд.

Зимнан меҳохем таъкид намоем, ки дар минтақаи Фалғари болооби Зарафшон қариб деҳае нест, ки сокинонаш бо сокинони шаҳри Самарқанд ё маҳалҳои атрофи он алоқаи ҳешутаборӣ ва рафтуомади доимӣ надошта бошанд.

Донишманди эронӣ Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб дар бораи забон андешаронӣ намуда, чунин қайд мекунад: “Забон зодаи зеҳни одамай аст ва саҳту сушт, пасту баланд зиндагии вай дар тараққӣ ва инҳитоти забон таъсири мусаллам дорад. Ҳамон гуна ки зиндагӣ ... пайваста дар тағйиру табдил ... ва сууду нузул аст, забон низ доим дар таҳаввулу тағйир аст. Ҳар рӯз луғат ё таркиб ё истилоҳ ё зарбулмасал ҳатто қоидаи дастурии тозае падида меояд ва дар баробари он қисмате аз он чи зиндагии ҳозир ба он ниёз надорад, аз миён меравад ва дар радифи вожаҳои мурдаи забон чой

мегирад. Таҳаввули забон ва тағйироти онро ба таҳаввули чомеаи соҳиби он забон метавон монанд кард» [6, 82].

Ҳамин нуктаро нисбат ба лаҳҷаҳои як забон ҳам метавон гуфт. Ба андешаи мо, дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ, раванди босуръати омезиш ва таъсири пурзӯри забони адабӣ барин омилҳо лаҳҷаҳои ҳар забони миллии нисбат ба шоҳаи адабии он бештар ба таҳаввулу тағйир дучор меоянд ва дар кори чамъоварӣ, ниғаҳдорӣ ва омӯзиши маводи лаҳҷаҳо таъхир кардан ба манфиати илми забоншиносӣ нахоҳад буд.

Ҳамин тариқ, чамъоварӣ, тадвини фарҳанги шеваҳои ноҳияи Айнӣ ва мавриди пажӯҳиши густурда қарор додани лугати шеваҳои ин минтақаи кӯҳистони кишварамон дар ҳалли бисёр масъалаҳои марбут ба забони адабии имрӯза, таърихи забон ва дар равшанӣ андохтан ба бисёр саҳифаҳои норавшани маданияти маънавии халқамон ба гунаи неку мусоидат хоҳад намуд.

КИТОБНОМА

1. Алиакбар, Деххудо Лугатномаи Деххудо / Деххудо Алиакбар. Ҷ.- 4. – Техрон, 1998. -1597; Ҷ.-12. –Техрон, 1998. – 1597 с.
2. Капранов, А.В. «Лугати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии / А.В. Капранов. –Душанбе, 1964. – 215 с.
3. Маҳмудов, М., Бердиев, Б. Лугати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.
4. Маҳмудов, М., Ҷӯраев Ф., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. –Душанбе, 2012. – 946 с.
5. Маҳмудов, М. Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб / М. Маҳмудов. – Душанбе, 1978. – 278 с.
6. Муҳаммад, Ҷаъфари Маҳҷуб. Забону адаби форсӣ // Форсӣ ва оини ниғориш (5). / М.Ҷ. Маҳҷуб. –Техрон, 1376. -С. 81-82.
7. Мурватов, Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андиҷон / Ҷ. Мурватов. – Душанбе, 1974. – 186 с.
8. Неменова, Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка / Р.Л. Неменова – Сталинабад, 1956. –191 с.
9. Раҷабов Б. Дар суҳбати Лоиқ: маҷмуаи мусобиҳаҳо ва муколамаҳои Шоири халқии Тоҷикистон Лоиқ Шералӣ ба муносибати 80-умин солгарди зодрӯзаш / Б. Раҷабов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 252 с.
10. Розенфельд, А.З. Таджикско-русский диалектный словарь / А.З. Розенфельд. –Л., 1982.–240 с.
11. Розенфельд, А.З. Говоры Каратегина. / А.З. Розенфельд. –Сталинабад, 1960. –106 с.
12. Смирнова, О.И. Карта верховьев Зеравшана по мугским документам / О.И. Смирнова. -Москва, 1960. -17 с.
13. Успенская, Л.В. Говоры таджиков Гиссарского района / Л.В. Успенская. –Душанбе, 1962. –70 с.

14. Хромов, А.Л. Говоры таджиков Матчинского района / А.Л. Хромов. – Душанбе, 1962. –208 с.
15. Ҳамроқулов, Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун / Х. Ҳамроқулов. – Душанбе, 1961. –274 с.
16. Чалолов, О.Ҷ. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон / О.Ҷ. Чалолов. – Душанбе, 1967. –151 с.
17. Ҷӯраев, Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 320 с.
18. Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Раҳмон Эмомалӣ. – 04.10.2019. <http://president.tj>
19. Эшнӣёзов, М. Шеваи ҳардурӣ / М. Эшнӣёзов. –Душанбе, 1967. – 230 с.

ДАР БОРАИ АҲАММИЯТИ ЧАМЪОВАРИИ ЛУҒАТ ВА ТАДВИНИ ФАРҲАНГИ ШЕВАҲОИ НОҲИЯИ АЙНӢ

Дар мақола масъалаи аҳаммияти чамъоварии лугати шеваҳои ноҳияи Айнӣ ва дар асоси он тартиб додани фарҳанги шеваҳои ин минтақаву мавриди пажӯҳиши густурда қарор додани онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Гуфта мешавад, ки шеваи гуфтори мардуми деҳоти ноҳия на танҳо бо хусусиятҳои сарфиву наҳвӣ ва овозӣ, балки бо хусусиятҳои лугавӣ низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва чамъоварӣ, тадвини фарҳанги лаҳҷавӣ ва мавриди пажӯҳиши густурда қарор додани лугати шеваҳои ин минтақаи кӯҳистони кишварамон дар ҳалли бисёр масъалаҳои марбут ба забони адабии имрӯза, таърихи забон ва дар равшанӣ андохтан ба бисёр саҳифаҳои норавшани маданияти маънавии халқамон ба гунаи неку мусоидат хоҳад намуд.

Таъкид мегардад, ки лаҳҷаҳо яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои такмили таркиби лугавии забони адабӣ маҳсуб мешаванд ва гирд овардани лугати лаҳҷаҳову мураттаб сохтани силсилаи фарҳангҳои лаҳҷаеки аз вазифаҳои муҳими илми забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: шева, фарҳанг, забон, иқтибос, классикӣ, туркӣ, сарфӣ, Фалгар, лугавӣ, ноҳия.

О ЗНАЧЕНИЯ СБОРА ЛЕКСИКИ И СОСТАВЛЕНИЯ СЛОВАРЯ АЙНИНСКИХ ГОВОРОВ

В статье рассматривается вопрос важности сбора лексики говоров Айнинского района и составление диалектного словаря на их основу. Указывается также значение лингвистического исследования говоров данного региона. Отмечается, что стиль речи жителей сел региона отличается не только фонетическими и грамматическими особенностями, но и лексическими признаками и сбор и исследование материалов по этим говорам и составление диалектного словаря данных говоров поможет решить многие вопросы, связанные с современным литературным языком и историей таджикского

языка. Изучение говоров Айнинского района также может способствовать прояснению многих неясных страниц духовной культуры нашего народа.

Подчеркивается, что диалекты являются одним из важнейших источников совершенствования словарного состава литературного языка и сбор лексики говоров и составления серии диалектных словарей является важной задачей таджикской лингвистической науки.

Ключевые слова: говор, словарь, язык, заимствование, классический, тюркский, морфологический, Фалгар, лексический, район.

ABOUT IMPOTANCE OF VOCABULARY COLLECTION AND COMPILING OF AINI DIALECTS' DICTONAR

The article deals with the issue of the importance of collecting the vocabulary of dialects of the Aini district and compiling a dialect dictionary based on them. The significance of the linguistic study of the dialects of this region is also indicated. It is noted that the style of speech of the inhabitants of the villages of the region differs not only in phonetic and grammatical features, but also in lexical features, and the collection and studies of materials on these dialects and the compilation of a dialect dictionary of these dialects will help solve many issues related to the modern literary language and the history of the Tajik language. The study of the dialects of the Aini district can also help to clarify many obscure pages of the spiritual culture of our people.

It is noted that dialects are one of the most important sources for improving the vocabulary of the literary language and collecting the vocabulary of dialects and compiling a series of dialect dictionaries is an important task of Tajik linguistic science.

Key words: dialect, dictionary, language, borrowing, classical, Turkic, morphological, Falgar, lexical, region.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носиров Сабур Музаффарович – номзади илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел.: (992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

Сведения об авторе: Носиров Сабур Музаффарович – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. Тел.: (992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

Information about the author: Nosirov Sabur Muzaffarovich - candidate of philological sciences, acting associate professor of the Department of Foreign Languages of the Technological University of Tajikistan. Phone: (992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

ТДУ: 491.59.25

**МУТОБИҚАТИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОӢ ДАР
ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (ДАР МИСОЛИ ОСОРИ ПАЙРАВ СУЛАЙМОНӢ)**

Моҳира Холова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асоси таркиби луғавии забон донишу чаҳонбинӣ, урфу одат, таърихи гузаштаи ин ё он миллатро омӯхтан мумкин аст. Имрӯз дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосии портӣ, оромӣ, суғдӣ, ҳиндӣ, хитой, арабӣ, туркию муғулӣ ва русию аврупоӣ мавҷуданд, ки аз робитаи миллати тоҷик бо миллатҳои дигар дар давраҳои гуногуни таърихи гувоҳӣ медиҳанд.

Иқтибос шудани калимаҳо дар таркиби луғавии ҳамаи забонҳои олам ба мушоҳида мерасад. Ин раванди табиист. Албатта, теъдоди калимаҳои иқтибосӣ ва сарчашмаи қабули онҳо дар ҳамаи забонҳо яқсон нестанд. Дар баъзе забонҳо калимаҳои иқтибосӣ кам буда, онҳо бевосита қабул карда мешаванд. Дар баъзе дигар забонҳо миқдори калимаҳои иқтибосӣ зиёд буда, онҳо бевосита ё тавассути забони дигар иқтибос шудаанд.

Зиёд будани калимаҳои иқтибосӣ, тавре ки профессор Ҳомид Мачидов зикр намудаанд: «аз заифӣ ё нуқси имкониятҳои ин забон шаҳодат намедиҳад. Баръакс он аломати тавоноии ўст. Дар равиши муомилоти чандинасра чунин забонҳо унсурҳои мухталифи забонҳои дигарро қабул карда, ба андозае ҳазм кардаанд, ки акнун онҳоро моли забони бегона ҳисобидан дуруст нест» [11, 246].

Имрӯз як баҳши фаъоли таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои русию аврупоӣ ташкил медиҳанд. Иқтибос шудани онҳо дар заминаи забти Осиеӣ Миёна аз ҷониби русҳо дар нимаи дуюми асри XIX, навоварҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ оғоз ёфта, то имрӯз идома доранд.

Бисёре аз муҳаққикон дар таҳқиқоти худ доир ба калимаҳои русию аврупоӣ мулоҳизаҳо баён намудаанд, ба монанди Н. Маъсумӣ, В. Шарипов, Н. Шаропов, Ҳ. Мачидов, Т. Ваҳҳобов, С. Назарзода ва монанди инҳо. Дар пажӯҳиши онҳо калимаҳои русию аврупоӣ аз лиҳози заминаҳои қабул, мавқеи онҳо дар баъзе аз асарҳои бадеӣ [12,13,14], теъдоди онҳо дар бисёре аз фарҳангу луғатҳо [7], калимаҳои русию аврупоӣ ҳамчун сарчашмаи такмилёбии таркиби луғавии забони тоҷикӣ [24], нишонаҳои савтии калимаҳои русию аврупоӣ ва баъзе усулҳои мутобиқшавии онҳо ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ [8, 10, 11], таъсири сиёсати давр дар раванди иқтибосшавии калимаҳои русию аврупоӣ [3, 4], ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX [17] омӯхта шудааст. Аз сабабе ки то кунун гузариши калимаҳои русию аврупоӣ идома доранд ва боз дар оянда низ метавонад теъдоди онҳо зиёд гардад, омӯзиши паҳлуҳои дигари ин баҳши иқтибосоти забони тоҷикӣ дар раванди ба танзим даровардани онҳо дар замони Истиқлол кумак хоҳанд кард.

Дар таърихи забони тоҷикӣ аҳаммият ва тарзи истифодаи калимаҳои русиву аврупоӣ аз асарҳои Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоъ» ва «Рисола ва ё худ мухтасар аз таърихи салтанати амирони манғития» оғоз меёбад. Сабабаш маълум, якум давраи зиндагӣ ва қору фаъолияти ӯ маҳз ба солҳои аввали ҳамроҳ шудани Осӣи Миёна ба Русия рост меояд, дуҷум худӣ ин маорифпарвар ба забони русӣ ва халқи рус таваҷҷуҳи махсус доштааст. Ин таваҷҷуҳ дар заминаи сафарҳои пайдарпаяш амалӣ гаштааст.

Дар асарҳои «Наводир-ул-вақоъ» ва «Рисола ва ё худ мухтасар аз таърихи салтанати амирони манғития»-и Аҳмади Дониш калимаҳои русӣ дар қиёс аз калимаҳои сирф тоҷикӣ, арабӣ ва туркиву муғулӣ ҳиссаи ниҳоят хурдтар ташкил медиҳанд. Мувофиқи хулосаҳои устод Н. Маъсумӣ калимаҳои русиву аврупоӣ дар ин асар «на ҳамчун инъикоскунандаи мафҳумҳои нав, ин гуна навоариҳо дар қаламрави ҳукумати амири набуданд, ба қор бурдааст, балки калимаҳои русӣ дар тасвири сохти давлатдорӣ (**император, губернатор**) ва пешравиҳои Русия, махсусан шаҳрҳои Маскову Петербург истифода шудаанд» [15, 12].

Қам будани теъдоди калимаҳои русиву аврупоӣ дар «Наводир-ул-вақоъ» ва «Рисола ва ё худ мухтасар аз таърихи салтанати амирони манғития»-и Аҳмади Дониш аз он хотир мебошад, ки мисли дигар иқтибосоти забони тоҷикӣ калимаҳои русиву аврупоӣ низ дар ибтидои ҷумла аввал дар нутқи шифоии халқ қорбааст шуда, сипас ба забони адабӣ ворид шудаанд.

Пас аз Аҳмади Дониш як бахши калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ дар эҷодиёти шоирону нависандагони дигари ин давра, аз ҷумла Тошҳоҷа Асирӣ, Муҳаммадсиддиқҳоҷа Ҳайрат, устод Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигарон мушоҳида намудан мумкин аст.

Пайрав Сулаймонӣ аз ҷумлаи адибоне ба ҳисоб меравад, ки дар умри кӯтоҳи ҳамагӣ 34-солаи худ тавонист тавассути осораш дар таърихи адабиёти тоҷик номи худро ҳамешагӣ ба ёдгори монанд. Ҳарчанд аз ин шоири боистеъдод мероси на чандон зиёд ба мерос мондааст, арзиши адабии он аз ҷониби бисёре аз муҳаққиқон, аз ҷумла устод Садриддин Айни, Соҳиб Табаров, Муҳаммадҷон Шақурии Бухороӣ, Абдулқодир Маниёзов, Хуршеда Отахонова ва дигарон омӯхта шудааст.

Дар ин мақола кӯшиш намудем, ки аз осори манзум ва тарҷумаҳои Пайрав Сулаймонӣ калимаҳои русиву аврупоиро ҷамъоварӣ намуда, дар асоси мисолҳо ва тарзи истифодаи шоир усулҳои татбиқи савтии калимаҳои русиву аврупоиро дар ибтидои садаи ХХ омӯзем.

Дар асоси осори то имрӯз боқимондаи Пайрав Сулаймонӣ соли таълифи нахустини шеърӣ ӯро ба соли 1916 нисбат медиҳанд. Фаъолияти эҷодии ӯ 17 солро [21, 3] фаро мегирад. Мо барои омӯзиши осор ва нашри илмии Пайрав Сулаймонӣ ба куллиёти ӯ, ки соли 2006 ҷоп шуда, дар асоси бойгонии шоир, маҷмуаҳои аз тарафи муаллиф ба ҷоп ҳозиргардида ва пас аз вафоти ӯ ба таърисида, китобҳои дарсӣ мураттаб шудааст, ҳамчунин ба баъзе китобҳои дигари ӯ, ки ба дастамон расид, таъҷҷ намудем.

Дар қиёси калимаҳои аслии тоҷикӣ ва арабӣ калимаҳои русиву аврупоӣ дар эҷодиёти шоир ҳиссаи нисбатан камро ташкил медиҳанд. Калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ таркиби осори манзумии Пайрав Сулаймониро ба ду бахш мутобиқшуда: **Аврупо, Уруп, Амрико, буржуо, вулқон, англис, капитал, қанфит, мошина, полис, пролетор, плон, румон, рус, урро, фабрик, шампон** ва асли: **Австрия, агроном, Америка, банка, батрак, биржа, бомба, Британия, газета, кафе, коллектив, коньяк, конференция, Женева, мадам, марш, миллион, мистер, мистирис, мусью, мускул, нота, октябр, радио, рол, Португалия, пролетариат, совхоз, социализм, телефон, телеграф, трактор, Франция, шампанское, Япония** чудо намудем.

Ҳанӯз **буржуазия,**
Ба СССР камин бувад
Ҳанӯз бо **Франция,**
Япония қарин бувад [19,43].

Истифодаи калимаҳои русиву аврупоӣ дар эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ ба чанд ҷиҳат рабт дорад. Якум, тавре ки муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик давраи нав профессор Худойназар Асозода зикр намудаанд: Пайрав Сулаймонӣ аз соли 1914 то соли 1916 дар назди муаллимони хусусии рус ва аз ибтидои соли 1916 то соли 1918 дар омӯзишгоҳи илмҳои табиӣи Когон, ки марбути русҳо буд, таҳсил намудааст [23, 153]. Ҳамчунин, Пайрав Сулаймонӣ забони русиро медонист ва бо осори адибони рус низ ошно буд. Ғайр аз ин, калимаҳои русиву аврупоӣ ҳамчун инъикоскунандаи мафҳумҳои нави илмӣ-техникӣ дар эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ ва дигар шоиру нависандагони ҳамзамони ӯ қорбаст гардидааст.

Ҳамон хазинаи дунё, ки аз зару гуҳараш
Пур аст **банкаву** сандуқи чайби **Аврупо,**
Кунун ба панҷаи бедоди **Ингилис** асир,
Забуну бекасу бадбахту аз ҳуқуқ чудо... [19, 34].

Ба назари ин ҷониб, чанд омил замина гардиданд, ки бахше аз калимаҳои русиву аврупоӣ дар эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ ба гунаи мутобиқшуда оварда шаванд. Пайрав Сулаймонӣ ба хатти арабиасоси форсӣ менавишт. Дар хатти арабиасоси форсӣ, ки на ҳамаи садонокҳо навишта мешаванд, калимаҳои русиву аврупоӣ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мутобиқ гардонидани мешуданд.

Ҷиҳати дигар, ибтидои садаи XX оғози Ҳокимияти Шуравӣ ба ҳисоб меравад. То солҳои 30-юми садаи XX баҳс миёни олимону донишмандони забоншиносии тоҷик дар атрофи таърихи гузаштаи мавҷудияти забони тоҷикӣ, муқаррар намудани гунаи адабии забони тоҷикӣ аз миёни шеваҳо, иваз шудани алифбо, муқаррар намудани имлои навишти калимаҳои таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо алифбои нав ва дигар масъалаҳои ба инҳо наздик буд. Мутаассифона, аз ибтидои садаи XX то солҳои 30-юм ҳеҷ фарҳангу луғати банаширрасида то

замони мо нарасидааст, ки калимаҳои русиву аврупоӣ ҳамчун чузъи таркиби луғавии забони тоҷикӣ зикр гардида бошанд, ки дар асоси онҳо имлои навишти ин гурӯҳи калимаҳо дар он давра омӯхта шаванд. Набудани имлои навишт боис гаштааст, ки калимаҳои русиву аврупоӣ баъзан ба гунаи мутобиқшуда ва гоҳи дигар асли истифода гардад:

Ханӯз **батраку** фақир,
 Зи баҳри нон гадо бувад...
 Ханӯз **конференции Женева**,
 Мушту чанг мезанад [19, 41].

Худи шоиру нависандагони тоҷик аз сабаби мувофиқат накардани калимаҳои русиву аврупоӣ ба қолабҳои ҳичоии калимаҳои забони тоҷикӣ онҳоро мутобиқ намудаанд:

Канфиту қурси турш ту хӯрдӣ кумур-кумур,
 Ман нони қоқи сӯхта газидам қатар-қатар [21, 35].

Шояд бархе аз гунаҳои мутобиқшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ таркиби эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ дар ҳамон давра дар ҳамин шакл хусусияти умумистеъмоли пайдо карда бошанд:

Боиси фитна кист, медонӣ?!
 Дастаи фитначӯ ҷаҳонгирон,
 Яъне: **Амрику Инглису Япон**,
Португалу Франца, Испонӣ... [19,47].

Шояд бархе аз онҳоро худи шоир дар асоси меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мутобиқ намуда бошад:

Шикаста косаи чинӣ ба базмгоҳи фаранг,
 Дарида пардаи румӣ ба чоргоҳи «**тсор**» [21, 53].

Ғайр аз ин, аксари шеърҳои Пайрав Сулаймонӣ то солҳои 30-ум эҷод шудаанд. Маҳз то солҳои 30-юм то замони иваз шудани алифбои забони тоҷикӣ аз арабиасоси форсӣ ба лотинӣ дар эҷодиёти аксари адибони ин давра, аз ҷумла устод Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва баъзе дигар калимаҳои русиву аврупоӣ мувофиқ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ оварда шудаанд:

Гоҳе **газета**, гоҳ ҳикоя, гаҳе **румон**,
 Бо ҷумлаи фасохат тақрир менамуд [21, 59].

Дар гунаҳои мутобиқшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ таркиби эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ мутобиқат аз лиҳози садоноҳа, масалан **а** ба **о**, **о** ба **у**: **вулқон** (вулкан), **капитол** (капитал), **канфит** (конфета), **пролетор** (пролетар), **румон** (роман), **Аврупо** (Европа); баъзан мутобиқати ҳамсадоҳо: **ц** ба **с**, гоҳе ба **тс**: **полис** (полиция), **сотсиалист** (социалист), **тсор** (царь) ва монанди инҳо ба мушоҳида расид.

Донистани забони русӣ, мутолиаи осори адибони рус, истеъдод ва қобилияти шоирӣ, меҳру муҳаббати беандозаи Пайрав Сулаймонӣ ба забону адабиёт сабаб гаштааст, ки дар баробари эҷоди шеър ба тарҷумаи баъзе осори адибони шуравӣ низ машғул шавад. Дар асоси куллиёти шоир, ки дар баробари осори манзуму мансур, номаҳои шоир тарҷумаҳои ўро низ фаро мегирад, кӯшиш намудем тарзҳои истифодаи калимаҳои русиву аврупоиро аз таркиби тарҷумаҳои шоир чамъоварӣ ва мавриди баррасӣ қарор диҳем. Тарҷумаҳои шоир 8 шеър ва баъзе рубоиву дубайтиро ташкил медиҳад. Дар онҳо калимаҳои русиву аврупоӣ бештар дар гунаи мутобиқшуда, хосатан, аз лиҳози садоноҳ: **демократ** (демократ), **капитол** (капитал), **миллиён** (миллион), **мошина** (машина), **мой** (май), **музик**, **музыка** (музыка), **октябр** (октябрь), **соцсиалист** (социалист) корбаст гадидааст,

Ман ба митинг рафтаму як гулзизоре дидамаш,
Номи ёрамро ба сад ачзу адо пурсидамаш,
Гуфт: Номи ман демократ асту қорам сарсарӣ,
Садкаи он ному саргардони ӯ гардидамаш [21, 234].

Ҳамин тариқ, дар гунаи мутобиқшуда истифодаи гардидани калимаҳои русиву аврупоӣ дар асоси назми ибтидои садаи XX дар мисоли эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ нишона аз дастгоҳи амалкарди забони тоҷикӣ дар калимаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла русиву аврупоӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз бо кӯшишу талоши ҳамин гуна фарзандони фарзонаи миллат имрӯз як бахши калимаҳои русиву аврупоӣ гунаҳои мутобиқшуда доранд. Дар асоси чамъоварӣ, омӯзиш ва муқаррар намудани тарзҳои мутобиқати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар ибтидои садаи XX барои ба танзим даровардани онҳо дар замони Истиқлол ба манфиат ҳоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик. Аз хатти форсӣ таҳия ва тасхеҳи Мубашшир Акбарзод / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448с.
2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128с.
3. Ваҳҳобов, Т. Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (пеш аз Инқилоби Октябр) / Т. Ваҳҳобов. – Хучанд: Ношир, 2013. – 112с.
4. Ваҳҳобов, Т. Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (солҳои 20-30-и садаи XX). – КитобиЁЁ / Т. Ваҳҳобов. – Хучанд: Меъроҷ, 2014. – 328с.
5. Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳиҳаҳо : Мураттибон: А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 720 с.
6. Каримов Н. Хусусиятҳои луғавию маъноии забони ғазалиёти Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе, 2013. – 194с.
7. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ : Бо саъйи этимоми В. Шарипов. – Душанбе: Нашриёти ЭСТ, 1984. – 376 с.
8. Мачидов, Ҳ. Калимаҳои русиву аврупоӣ дар забони тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 2000. – №7-8. – С. 19-23.

9. Мачидов, Ҳ. Мутобикати калимаҳои иқтибосӣ ба меъёрҳои забони тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 2000. – № 9 – 10. – С. 27-30.
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди 1. – Лугоғатиносии / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
11. Мачидов, Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2014. – 352с.
12. Маъсумӣ, Н. Дар бораи баъзе тағйирот дар таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ / Н. Маъсумӣ // Шарқи сурх. – 1951. – №6. – С. 16-28.
13. Маъсумӣ, Н. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри 20 / Н. Маъсумӣ // Шарқи сурх. – 1954. – № 11. – С.118-124 .
14. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
15. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. – 72с.
16. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. – Ҷ.2 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1980. – 325с.
17. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. – 302с.
18. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо /С. Назарзода. – Душанбе, 2013. – 371с.
19. Сулаймонӣ, П. Асарҳои мунтахаб /П. Сулаймонӣ. – Сталинобод, 1954. – 83 с.
20. Сулаймонӣ, П. Маҷмуаи осор / П. Сулаймонӣ. – Сталинобод, 1959.
21. Сулаймонӣ, П. // Куллиёт / П. Сулаймонӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 276 с.
22. Табаров С. Пайрав Сулаймонӣ. – Душанбе, 1962.
23. Худойназар А. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672с.
24. Шаропов, Н. Калимаҳои русию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 168 с.

МУТОБИҚАТИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ ОСОРИ ПАЙРАВ СУЛАЙМОНӢ)

Имрӯз як баҳши ғаъоли таркиби луғавии забони тоҷикиро калимҳои русиву аврупоӣ ташиқ медиҳанд. Иқтибосшавии онҳо дар заминаи забони Осиеи Миёна аз ҷониби русҳо дар нимаи дуюми асри XIX, навигариҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ оғоз ёфта то имрӯз идома доранд.

Дар мақола аз таркиби осор ва номаҳои Пайрав Сулаймонӣ калимаҳои русиву аврупоӣ ҷамъоварӣ ва баррасӣ шуда, дар асоси мисолҳо ва тарзи истифодаи шоир усулҳои мутобикшавии савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар солҳои аввали иқтибосшавии онҳо омӯхта шуд.

Дар қисми калимаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосии арабӣ калимаҳои русиву аврупоӣ дар эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ нисбатан кам буда, онҳо ба

гурӯҳҳои мутобиқишуда Аврупо, Уруп Амрико, вулқон, инглис, капитал, қанфит, мошина, полис, пролетор, плон, румон, рус, урро, фабрик, шампон ва асли Австрия, агроном, Америка, банка, батрак, биржа, бомба, Британия, газета, кафе, коллектив, коньяк, конференция, Женева, мадам, марш, миллион, мистер, мистириис, мусью, мускул, нота, октябр, радио, рол, Португалия, пролетариат, совхоз, социализм, телефон, телеграф, трактор, Франция, шампанское, Япония ҷудо карда шуд.

Пайрав Сулаймонӣ забони русиро медонист ва бо осори адибони рус низ ошно буд. Ғайр аз ин, калимаҳои русиву аврупоӣ ҳамчун инъикоскунандаи мафҳумҳои нави илм-техникӣ дар эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ мисли дигар шоиру нависандагони ҳамзамони ӯ қорбаст гардидааст.

Калидвожаҳо: таркиби лугавӣ, иқтибосот, мутобиқат, меъёрҳои савтӣ, калимаҳои русиву аврупоӣ, забони адабии муосири тоҷикӣ.

ФОНЕТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ РУССКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ПАЙРАВА СУЛЕЙМАНИ)

В настоящее время русские и европейские слова составляют активную часть словарного запаса таджикского языка. Заимствования этих слов началось со времен завоевания русскими Средней Азии во второй половине XIX века, социальных, начала экономических и научно-технических нововведений, которое продолжается по сей день.

В статье собраны и рассмотрены русские и европейские слова из произведений и писем Пайрава Сулеймани, изучены методы их фонетической адаптации в годы их заимствования.

По сравнению с оригинальными таджикскими словами и арабскими заимствованиями, русских и европейских слов в творчестве Пайрава Сулеймани сравнительно немного, и в статье они были разделяются по адаптированным группам: Аврупо, Урупо, Амрико, вулқон, инглис, капитал, қанфит, мошина, полис, пролетор, плон, румон, рус, урро, фабрик, шампон и заимствованными в оригиналом виде: Австрия, агроном, Америка, банк, батарея, биржа, бомба, Британия, газета, команда, коньяк, конференция, Женева, мадам, марш, миллион, мистер, мистириис, музей, мускул, нота, октябрь, радио, рулон, Португалия, пролетариат, совхоз, социализм, телефон, телеграф, трактор, Франция, шампанское, Япония.

Пайрав Сулеймани знал русский язык, а также был знаком с произведениями русских писателей. Кроме того, в творчестве Пайрава Сулеймани, как и других поэтов и писателей его времени, используются русские и европейские слова как отражение новых научно-технических концепций.

Ключевые слова: лексический состав, заимствованные, сочетаемость, фонетические нормы, русские и европейские слова, современный таджикский литературный язык.

**RUSSIAN AND EUROPEAN WORDS IN THE WORKS
OF PAYRAW SULAYMONI**

In modern times, Russian and European words form an active part of the vocabulary of the Tajik language. Their borrowing began on the basis of the Russian conquest of Central Asia in the second half of the 19th century, social, economic and scientific and technical developments and continues to this day.

The article collects and examines Russian and European words from the works and letters of Payraw Sulaymoni, and studies the methods of their phonetic adaptation in the first years of their borrowing.

*Compared to the original Tajik words and Arabic borrowings, there are relatively few Russian and European words in the works of Payraw Sulaymoni, and they were divided into adapted groups: **Awrupo, Urupo, Amriko, vulkon, inglis, capitol, kanfit, moshina, polis, proletor, plon, rumon, rus, urro, factories, champonand** borrowed in the original form: **Austria, agronomist, America, bank, battery, exchange, bomb, Britain, newspaper, cafe, team, cognac, conference, Geneva, madame, march, million, mister, misteris, museum, muscle, note, October, radio, roll, Portugal, proletariat, state farm, socialism, telephone, telegraph, tractor, France, champagne, Japan.***

Payraw Sulaymoni, knew Russian and was also familiar with the works of Russian writers. In addition, in the work of Payraw Sulaymoni, like other poets and writers of his time, Russian and European words are used as a reflection of new scientific and technical concepts.

***Key words:** lexical composition, borrowed words, compatibility, writing standards, Russian and European words, modern Tajik literary language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Холова Мохира Буриевна** – ассистенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикии факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: 918473232. Почтаи электронӣ: mkholova93@mail.ru

Сведения об авторе: **Холова Мохира Буриевна** – ассистент кафедры современного таджикского литературного языка филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: 918473232. Электронная почта: mkholova93@mail.ru

Information about the author: **Kholova Mohira Burievna** – the assistant of chair of modern Tajik literary language Faculty of Philology, Tajik National University. Address: 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: 918473232. Email: mkholova93@mail.ru.

ТДУ: 809.155.0

**МАЪНОИ МАЧОЗИИ КАЛИМАВУ ИБОРАҲОИ СОҲАИ
ХУНАРМАНДӢ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ***Анварзода Мавҷуда Анварӣ**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

Забони адабӣ чавҳари забони умумихалқӣ ба шумор меравад ва истилоҳоти соҳаи хунармандӣ як қисми таркибӣ ва серпахлуи онро ташкил менамояд ва ба маънои маҷозӣ истифодаи он аз оммафаҳм будани ин луғот гувоҳӣ медиҳад. Ифодаҳои маҷозӣ як роҳи инкишофи маъноии калимаҳо ва ба вучуд омадани ибораҳои таркибан устувор ва рехта ба шумор меравад. Маҷоз барои мухтасар, вале образнок ва ҷозибаноктар тасвир намудани ашё ва ҳодисаҳои гуногун ба адиб имконияти зиёде пеш меорад.

Доир ба заминаи нахустини бунёди ифодаҳои маҷозӣ Б. Камолитдинов чунин изҳори назар кардааст: «Ифодаҳои маҷозӣ дар забони тоҷикӣ дар заминаи монандии зоҳирӣ ё ботинии зинда тасвир ёфтани ашёҳои бечон бо ёрии санъатҳои ташбеҳ, истиора ва ташхис ба вучуд меояд» [6, 69]. Муҳаққиқ Т. Зехнӣ зикр мекунад, ки маънои маҷозӣ гирифтани калимаву таркибҳо шаклу намудҳои гуногун дорад ва бисёр воситаҳои тасвири бадеӣ ва санъатҳои бадеӣ ба дараҷае вобаста ба ҷилва дода шудани калимаву ибора ва ба маъноҳои гуногун омадани он аст. Дар роҳи ороиш ва обуранг додани суҳан ҳамаи воситаҳои тасвири бадеӣ нақши муҳимме мебозанд [4, 55]. Муҳаққиқ М. Мирзоева дар таҳқиқоташ таҳти унвони «Воҳидҳои фразеологӣ асарҳои С. Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ» [2008] ба хусусиятҳои луғавию маъноӣ, бадеӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ осори С. Айнӣ, аз ҷумла муродифот ва вариатсияи фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ сермаъно, наздикталаффуз, ҳамгун ва муқобилмаъно тавачҷух кардааст. Ҳангоми баррасии хусусиятҳои бадеӣ ва услубии фразеологизмҳои «Марги судхӯр» ва «Ёддоштҳо» муҳаққиқ бар асоси санъатҳои бадеӣ шакл гирифтани воҳидҳои фразеологиро қайд намуда, дар зерфаслҳои ҷудогона маҷоз, ташбеҳ, истиора, муболиға, тазод, киноя, рамз ва дигар воситаҳои муассирро мавриди таҳқиқ қарор додааст [9, 13-52].

Дар ин маврид профессор Б. Камолитдинов чунин ибрози ақида намудааст: «Ибораҳои фразеологӣ мафҳуми ашё, аломат хусусият, амал ва ҳолатро ба тарзи ошкор, лучу урён ифода накарда, бо рамзу киноя, дар либоси гуворои бадеӣёт, бо ёрии санъатҳои лафзӣ маънавӣ: маҷоз, ташбеҳ, истиора, ташхис, муболиға ва ғайра образнок ифода мекунад ва бо ин хусусият аз воҳидҳои дигари ҳаммаъноашон фарқ карда меистанд» [5, 90]. Муҳаққиқи дигар Н. Саидов «Хусусиятҳои луғавӣ ва фразеологӣ ҳикояҳои Абдулхамид Самад»-ро таҳқиқ карда, зикр мекунад, ки нависанда

дар хикояҳояш на танҳо аз калимаву ифодаҳои дилкаши халқӣ, балки аз воситаҳои муассири нутқ, яъне маҷоз, ташбеҳ, истиора, муболиға, дар қолаби воҳидҳои фразеологӣ истифода мебарад. Чунин воҳидҳои фразеологӣ ба матни асари бадеӣ образнокӣ, пуробурангӣ, ҷаззобият ва ҷолибияти хосса мебахшанд [10, 214-228]. Б. Камолиддинов таъкид мекунад, ки ифодаҳои маҷозӣ ҳам як роҳи инкишофи маъноии калимаҳо ва ба вучуд омадани ибораҳои таркибан устувор ва рехта ба шумор рафта, ҷараёни инкишофи забонро инъикос мекунанд» [5, 104]. Забоншинос Х. Мачидов маҷозро яке аз восита ва усулҳои бунёди маъноӣ луғавӣ номида, чунин овардааст: «Усули маҷозии пайдоиши маъноҳои луғавиро аз маъноӣ маҷозӣ бояд фарқ кард. Дар ин маврид маҷоз ҳамчун воситаи бавучудоварандаи маъноҳои ҷудогона, ҳамчун тариқи пайдоиши ин ё он маъноӣ луғавӣ фаҳмида мешавад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми маъноӣ маҷозӣ на ба навъи ҷудогонаи маъноӣ луғавӣ, балки ба усули ташаккули он маъноӣ далолат мекунад. Аз ҷониби дигар, маҷозӣ луғавӣ аз анвои гуногуни маҷозот, ки ҳамчун санъати бадеии анъанавӣ шинохта шудаанд, бояд фарқ кунад. Ба ҷумлаи маъноҳои луғавии бо усули маҷоз бавучуомада на ҳама гуна маҷозот, балки чунин воситаҳои тасвири бадеӣ дохил мешаванд, ки дар шакли калимаи алоҳидае шах шуда монда, ба ҳукми анъана даромадаанд» [8, 53].

Дар забоншиносии аврупоӣ низ то андозае ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Дар забоншиносии аврупоӣ маҷозро бо истилоҳи «метафора» ном мебаранд, ки он аз калимаи юнонии метафора - «кӯчонидан» «маъноӣ кӯчида» гирифта шудааст [7, 296].

Аз мисолҳои дар боло овардашуда маълум мешавад, ки дар тамоми забонҳо ифодаи калимаву ибораҳо дар маънии ғайриаслӣ, яъне маҷозӣ мавҷуд аст. Маҷоз дар адабиёти классикии тоҷикӣ форс ва эҷодиёти шоирони муосир, адабиёти шифоҳии халқ, ҳатто дар гуфтугӯи одӣ фаровон истифода бурда мешавад.

Аз ин хотир мубрамии мавзӯи таҳқиқотии мо маҳз ба ҳамин масъала, яъне ошкор кардани вожаҳо ва ибораҳои маҷозии ифодакунандаи соҳаи хунармандии ханӯз кашфнашуда ва мавқеи онҳо дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни, ки таҳқиқи онро зарур мешуморем, бахшида шудааст.

Ҳам дар адабиёт ва ҳам дар байни мардум инсонҳоро вобаста ба феълӣ хислаташон ба ҳайвоноти гуногун ва сурату хислату рафтор ба ришта, таноб, кафш, дирафш, шамшер ва ғайраҳо сифат мекунанд, ки ин сифаткунӣ низ ҳама аз роҳи маҷоз ба вучуд меоянд. Масалан, одами лоғарро ба рағу ришта ва монанди инҳо сифат ва васф мекунанд. Ин тавсифот дар адабиёт ҳам аз қадим роҷ буд. Вақте ки дар нутқ ё навиштор вожае аз доираи муқаррарии истеъмолиаш баромада, бо калимаи дигаре таносуби маъноӣ пайдо мекунад, маъноро нав, тоза, нишонрастар ва дақиқтар ифода мекунад.

Масалан, дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни аз ин гуна маҷозҳо фаровон истифода шудаанд, ки баъзеи онҳо ифодакунандаи сифатҳои

мусбат ва баъзеи дигар манфӣ мебошанд. Масалан, калимаи «фаровез», ки вожаи тоҷикӣ буда, ду маънои луғавӣ дорад. Якум, ҳошияи борик дар лабҳои чома, хилъат ва соири либос, ки бо матои мутафовит аз абраву остар бидӯзанд. Дуюм, киноя аз шахси беандеша дар гуфтор аст [3, 464]. **Фаровез** парчаест, ки дар гирдогирди чома аз дарун дӯзанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи чома ба ҳам пайванд диҳанд [2, 408]. Муаллиф ин вожаро ба маънои маҷозӣ, яъне киноя аз шахси беандеша дар гуфтор истеъмол кардааст: «Ба қавли олуфтаҳои Бухоро **«дахони он чавон бефаровез»** [1, 480] ва ба қавли оммаи бухорӣён **«пӯртакигӯӣ»** буд, яъне чизеро, ки ҳақ донад ва ё суҳанҳои танқидиро аз ҳар кас ки бошад ва ба ҳар кас ки бошад, бе ибто мегуфт. Дар ҷойи дигар: «**ӯ** бо ҳислати **«дахонбефаровезӣ»** ё **«пӯртакигӯӣ»**-аш ба миршаб ҳам гап парронда мегашт [1, 480].

Дар мавқеи дигар ин сифат дар шакли мураккабтар пешкаш гардида: «Мо, ки ин ҳолро медонистем, ба раияи давлати Россия шудани маҳдум тааҷҷуб накардем, чунки он гуна одами **дахонбефаровез** ва нисбат ба ҳокимон, хусусан, нисбат ба миршаб, **пӯртакигӯӣ** бе раияи давлати Россия шудан аз дасти амалдорони амир чон ба саломат бурда наметавонист [1, 481]. «Маҳдум як дараҷа одами беэҳтиёт буда, бо хоҳиши ҳислати **дахонбефаровезӣ** ва **пӯртакигӯиаш** ҳар суҳанро дар ҳар қучо беибот ва часуруна мегуфт [1, 485]. Дар ҷумлаи боло, калимаи **«дахонбефаровезӣ»** бо он ки ҳамнишини калимаи **«беибот»** ва **«часуруна»** омада, дар худ ифодакунандаи аломати мусбат гирифтааст ва ҳамин калима дар ҷумлаи зер ифодагари аломати манфӣ мебошад: «Қозикалон сабаби дер мондани ҷавоби аризаи худро донад ҳам, барои «сирри давлатӣ» будани он сабаб рӯирифт ба муллоёни **дахонбефаровез** гуфта наметавонист [1, 509]. Дар ҷумлаи дигар ҳамин калима ба вожаи **«ошқорбаён»** ҳаммаъноӣ пайдо мекунад: «**ӯ**, ки бо даъвои «рахмдилӣ ва шафқаткорӣ» ба аспон зулм карданро роҳ намедихад, на танҳо барои бо ваҳшоният қушта шудани як одам руҳсат дод, балки ин ваҳшониятро мувофиқи қонун карда дод, то ки ба ҳудаш ва ба импиротураш, ки пуштибони амир ва қорҳои арқони давлаташ мебошад, аз муҳбирони газетаҳо ва аз русҳои **«дахонбефаровез»** (яъне, аз русҳое, ки бе ибто айби ҳукуматдоронро фаш мекунад) гап нарасад» [1, 524].

Ҷойи таъкид аст, ки калимаҳо ҳеҷ гоҳ, тасодуфан бо якдигар алоқаманд шуда омада ифодаи маҷозӣ намесозанд: байни онҳо аз ҷиҳате алоқаи маъноӣ вучуд дорад. Масалан, вожаи **«ҳарир»** ифодакунандаи матои абрешимӣ мебошад [2, 534] ва дар мисоли зер чун аломати ҳолат ҳам ба шахс ва ҳам ба **«порчаи ҳарир»** нисбат дода шудааст: «Ришаш сиёҳ ва риндона бо қайҷӣ кӯтоҳ карда шуда буд, рӯяш пурраи сафедҷаи сурхтоб ва ҷашмони бемижғони пӯшида ва хушкидарафтааш дар он рӯи сурхҷатоб ба ду ҷойи баддаррон рафтаи **порчаи ҳарири гулобӣ** монанд буд, ки он ҷохоро ба тарзи руфӯ дӯхта монда бошанд» [1, 420]. Дар ин тасвири хеле устодона ташбеҳи **«руфӯ дӯхта»**-ро бамавқеъ, бо содагӣ, бепероягӣ, шоирона тасвир

намудааст. «Бисоти хариру кати зарнигор» [1, 583]. «Ду ҷои баддаррон рафтаи **«порчаи ҳарир»** ба ҷойи **«чашмони бемижғони пушидаи»** умумияти ранг ва тасвир аст, ки аз монандии зоҳир бармеояд ва дар санъати суҳан истиора ном дорад.

Дар инкишофи ифодаҳои маҷозӣ баъзе категорияҳо ва аломатҳои морфологӣ қисме аз ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла, исм, сифат мавқеи бештар доранд: «Парвардигорхӯча» аз мо ҷудо шуда рафта, ба охунди Бухоро – Орифхон **кафшбардор** шудааст» [1, 105]. «Устухонҳои сари аз ҷанд ҷой кафидааш аз байни пӯсти кӯфта ва порагардида ба шакли **ҷўбқадуи шикастаи ба хун оғушташуда** менамуданд» [1, 519]. «Бесабаб нест, ки дар китобҳо гуфтаанд: «ким дар дасти одами бад **шамшерӣ буррандаест** дар дасти одами маст» [1, 71].

«Ин харҳо ҳама сафед, калон, ҷорӯбдум, **шамшерёл** ва сикгӯш буданд» [1, 87].

Ташбеҳ бо адоти ташбеҳ **«ҷўбқадуи шикастаи ба хун оғушташуда»** дар дурусттар ва возеҳтар ифода шудани воқеият кумак мерасонад. Дар натиҷаи ба исмҳои ҷондор, узви бадани инсон ва ғайра алоқаманд намудани исмҳои бечон ва бо ҳам пайвастании исмҳои конкретӣ абстракт мисоли ифодаҳои маҷозии **«теғ қашида нигоҳ кард»**.

«Сарчаллод бо овози баланд дуо кард. «Илоҳӣ ҷаноби олай ҷаҳонгир шаванд, **теғашон** бурро ва сафарашон бехатар шавад» [1, 217]. «Аммо имрӯз фоҷиаи тоқатнопазире дар пеши назари ман монанди як ҳақиқати муҷассам ба қамоли даҳшат ба ман **теғ қашида нигоҳ карда меистод**, ин фоҷиа монанди кӯҳи калони сангине бо ҳамаи гарониҳои худ маро зер мекард, фоҷиаи Ситора – фоҷиаи он духтари заковатпешаи софдили хурдсоли маъсум – ба болои бори он кӯҳи гарон ба гардани мани аламзада сарборӣ буд» [1, 261]. «Беморе, ки аз сустӣ ҳамеша чашмашро пӯшида менишаст, ҳоло чашмашро кӯшодааст ва гӯё ба ман **теғ қашида нигоҳ мекунад**» [1, 621].

Дар се мисоли боло, ба назар гирифтани тобишҳои маъно, ки калимаи **«теғ»** ибораҳои **«теғашон бурро»**, **«теғ қашида нигоҳ карда меистод»** сохтааст, маъниҳои гуногунро дар худ дорад. Дар ҷумлаи аввал, ба маънии «фотех» ва «ғолиб» бошад, дар ҷумлаи дувум дар санъати ташхис омада, зеро «фочеа ... **теғ қашида нигоҳ карда меистод»**, ба маънии омадани бадбахтӣ ва дар ҷумлаи сеюм «бемор... теғ қашида нигоҳ мекунад» ба маънии шифо ёфтани бемор аст. Хунари нависандагӣ дар он зоҳир шудааст, ки як калима ба маънии маҷозӣ омада ба, се маънии гуногун қорбаст шудааст.

Барои он ки хонанда матлаби нависандаро равшан бифаҳмад, **«кафидагиҳои пой»**-ро чун бо **«қорд»** ҷок қарда ташбеҳ додааст. Вожаи қорд дар ҷойи дигар **«қор ба ҷону қорд ба устухон»** [1, 191] бо санъати сачъ (ҷон устухон) ба маънии «аз ҳад зиёд азоб دیدан» мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар мавриди **«қорд зада истода бошанд»** дарди саҳтро, ифодаи шевагии **«ҳала задан»**-ро бо таъбири маъмули забони адабӣ иваз қардаанд: «Дар рӯзҳои барфу борон, вақте ки ба кӯча ё ба рӯи мадраса бароям, даруни кафшам пур аз барфу об мешуд ва аз кафидагиҳои поям, гӯё ки бо **қорд** ҷок

карда бошанд, хун шорида мерафт» [1, 145]. «Чун «кор ба чону **корд** ба устухони» он канизакон расидааст, як шаб ҳамаашон гапро як чо монда, баъд аз хобидани соҳибонашон ба тарафи чӯл гурехтаанд» [1, 191]. «Чашм кушодам, ки офтоб баромадааст ва чое, ки аз он чо **ришта** нӯг дода буд, монанди он ки бо **корд** зада истода бошанд, дард мекунад» [1, 606].

Дар ифодаҳои маҷозии сифат, дар натиҷаи ба ашёи бечон нисбат додани хислатҳои инсон ё ба исмҳои маънӣ нисбат додани аломатҳои ашёҳои конкрет ҳосил мегардад: «**риштабарпо**», «**масъалаҳои нӯгириӯймоли**», «**офтоби оламбоб**», «**ром шудан**», «**чархи чафочӯ**», «**даври ситамгар**»:

«Ман монанди гунчишки **риштабарпо**, ки ногаҳонӣ банди вай кушода шуда бошад, ба парвоз омадам» [1, 243]. «Ман на танҳо розӣ, балки аз чону дил ва девонавор роғиб мебошам, ки муҳаббати қалбии мо бо ҳам, дар зоҳир ҳам бо **риштаи никоҳ** баста шуда, мо бо ҳам инсонвор зиндагонӣ намоем» [1, 253].

Дар мисоли зер ибораи «**сари каловаи худро гум кардан**» ба маъноии маҷозии «**гичу гарангу саргашта**» омадааст: «Абдуллоҳоча бо дидани ин ҳачвия **сари каловаи худро** гум карда, ба додараш бо илтимосу илтиҷо часпидааст, ки чорае бинад, то ки ин шеър дар шаҳр паҳн нашавад, вагарна ӯ расвои ҷаҳон хоҳад шуд» [1, 430]. «Акнун аълам саросема гардида, **сари каловаи худро** гум карда, девона барин шуда буд ва бетоқатона ба гап даромад» [1, 646].

Дар мисолҳои боло калимаи «**ришта**», «**калоба**» ба маъноҳои маҷозӣ омада, ба таври умум мушқилооти пешомадаро ифода намояд, дар ҷумлаҳои дигар калимаи «**тор**» ба маъноии «**захира кардан**», «**мӯй**», «**гурусна мондан**», «**дар мондан**» истифода шудаанд ва наметавонанд синонимҳои болозикр ба ҷойи онҳо оянд:

«Якero фурӯхта, дар зимистон харҷ мекунем, дигарero кушта, **тор** кашида мехӯрем [1, 120]. «Ин қаландар дар тан жандаи нав дошта қариб панҷсола менамуд ва дар ришаш чо-чо **торҳои** сафед пайдо шуда буд ва аз қиёфа ва намуди зоҳириаш маълум мешуд, ки ӯ бобои қаландарон аст» [1, 162]. «Риши ӯ миёна ва кулӯта (лӯнда) буда, **торҳои** сафедаш аз сиёҳаш бештар менамуд» [1, 173]. «Имшаб қиёмат кард, нохунаки ман пеш аз ин **тори танбӯрро** менавохта бошад» [1, 653]. «Лаббай! – гуфт муаззин бо овози мағасе, ки ба **тори** тортанак дармонда бошад [1, 442].

Ибораи «**сиаи булӯрин**», «**сандуқи сина**», ки аз ду ҷузъ иборат буда, яке узви инсон ва дигар ҷисми бечон аст, бо ҳам омада, як ибораи маъмулии маҷозии зебо бо ифодаи равшан офарида шудаанд: «аз он чо **сафҳаи синаи булӯринаш** дар партави моҳтоб монанди сафҳаи сафеди дурахшоне дар назари ман метофт» [1, 245]. «Маълум мешуд, ки хурсандии аз ин хабар пайдошуда ба дилаш намеғунҷид ва **сандуқи синааш** васеъ шуданро мехост» [1, 53]. «Ба зери бағалаш бурда, ба паҳлуҳои худ гузошт ва саҳт молиш дода, ба **сари сандуқаи синаи худ** оварда, ба ҳам пайванд дод [1, 252]. «Ба болои инҳо **устухони сандуқи синааш** то чанбари гардан ба сабаби қадом беморӣ ба тарафи пеш ҷаста баромада буд, ки сарашро рост гирифта» [1, 361].

Тасвири задани ду мирғазаб як бандиро устод Айнӣ ба тарзи кори оҳангарон ташбех дода, ки муносибати бераҳмона ва бетараҳхумро пеши назари хонанда чилвагар намудааст: «Онҳо бандиро, чунонки **оҳангарон** дукаса шуда оҳанро бар рӯи сандон бо хоиск мекӯфта бошанд, бо навбат сахт мезаданд ва дар вақти аз пушти бандӣ бардошта шудани чӯби як мирғазаб чӯби як мирғзаби дигар омада, ба чои вай мерасид» [1, 207].

Агар дар чумлаи боло мирғзабҳо ба оҳангаронро ифода кунанд, дар чумлаи зер узви нафас ба мӯрии дукони оҳангарӣ маҷозан омадааст:

«Ҳалку шушу дилу чигарамро монанди **мӯрии дуконҳои оҳангарӣ** кардааст» [1, 383].

Бештари ифодаҳои маҷозӣ дар асоси ташбех, яъне монанд кардани амалу ҳолат ва аломатҳои як ашё ба ашёҳои дигар ба василаи санъатҳои ташбех, истиора, ташхис, киноя, муболиға ва ғайра ба вучуд меоянд. Агар аломатҳои монандӣ чӣ андоза равшантар зоҳир гарданд, ифодаи маҷозӣ ҳамон андоза ҷолибтар, таровати бадеии худро хубтар ва алоқаи маъноии чузъҳои ифода возеҳтар ифода меёбад: «сару рӯи лӯб-лӯндаи зардчатобаш бо гардани борики мурғобишакли ӯ бар болои он танаи ғуладингаш ба он монанд буд, ки чӯбқадуи качдастаеро бар болои ӯғур шинонда монда бошанд; **риши зарди пурчингилаи намадвор** пахшхӯрдааш бо **дастори каловамонанд печондашудааш** ба хӯсаи киштзорҳо шабоҳат дошт, ки барои тарсонда рамондани парандаҳо ба шакли одам сохта мемонанд; остинҳои чомааш монанди остинҳои ҳамон хӯсаҳо дароз буда, аз ду остин ду тасбеҳе, ки яке аз донаки хурмо, дигаре аз шабаи чашми сиёхчатоб сохта шуда буд, баромада ба тарафи замин овозон шуда меистод» [1, 326]. «Мутаваллий як одами қадасти тахминан 70-сола буда, бадани ғафси фарбех, **рӯи рафидамонанди сергӯшти монанди рӯи мурғи дутаҷозӣ суп-сурх**, риши калони сафед ва **гардани ғафси ӯғуршакл** дошт» [1, 237].

Калимаи «**паррик**» исм ва вожаи асили тоҷикӣ буда, чархест чуфтпара барои печонидани ресмон ё калоба, ки дар бофандагӣ истифода мешавад [2, 287]. Ин вожаи дастгоҳи бофандагиро ба тарзи амали инсон маҷозан истифода шудааст: «дар чои истодагиаш **паррик барин** як чарх зада, худро ба замин бо як паҳлуаш чунон бо тезӣ партофт» [1, 397]. «монанди раққосони давраи базм, тарф дар даст, **паррик барин** чарх мезад» [1, 85]. Пойафзол шакли дурусти вожа «пойафзор» аст [11, 72] ба маънии пойпӯш, яъне ба маънии манфӣ ва рӯймол вобаста баҷойи ишғолкардааш ба маънии мусбат истифода мешаванд. Агар ибораи «**калӯши кӯхна**» маънии таҳқиру паст заданро дошта бошад, ибораи «**масъалаҳои нуғирӯймоли**» донишхое, ки пеш аз мунозира омода шуда, дар сурати зарурат аз онҳо истифода намудан имкон дорад, яъне ашёе, ки дар нуғи рӯймол баста мондаанд: «танҳо **пойафзолаш** аробакашона – чапанона набуда, ҳамон кафшу масҳии фаргути муллоёна буд» [1, 520]. «Дам шин, ки даҳанатро **калӯши кӯхна** мекунам» – мегуфт [1, 338] (дар ин чумла пеш аз умумӣ шудани калӯш «кафш» қор мефармуданд. Баъд аз дидани калӯшқӯхна ин калимаро муносибтар шумурданд). «Чунки ӯ «**масъалаҳои нуғирӯймолиро**» –

масъалахоеро, ки баъзе касон барои ғолиб омадан дар мунозира ёд гирифта мемонданд» [1, 92].

Вожаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои маҷозии ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни, тарзе ки зикр шуд, истифодаи фаровон қарор гирифтаанд. Мавриди зикр аст, ки калима ва ибораҳои маҷозӣ як роҳи ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон буда, ба духӯра гардидани маънӣ сабаб намегардад, зеро матн ба қадом маънӣ истифода шудани калимаро равшан мегардонад. Калимаҳои намад (риши намадвор), камон (шакли камонӣ), зар (зар бар сари фӯлод ниҳӣ, нарм шавад), чарх (чархи осие, чархи фалак), дарзу чок (ҳама чояш дарзу чок пайдо карда), ранг (рангаш канда), ҷӯб (ӯ монанди шарораи оташи ҷӯби бурс) дар ибора равшан ва дар ҷумла, хусусан, матн маънояшон равшантар мегардад: намад ба маънои дарҳаму барҳам, яъне, жӯлида: «риши зарди пурҷингилаи намадвор пахшхӯрдааш бо дастори каловамонанд печондашудааш ба хӯсаи киштзорҳо шабоҳат дошт».

Ибораи «**шакли камонӣ**» ба маънии хамида, нимдавра: «моҳи навро дар тарафи ғарб дар вақти фуру рафтани офтоб дар **шакли камонӣ** дар вазъияте, ки як лингаш боло ва як лингаш поин уреб меистод, дидам» [1, 572].

Вожаи чарх серистифода буда, маъноҳои зиёди маҷозӣ дорад, ки яке чархи осие бошад, дувум, чархи гардун ва савум, чархи ҷафочӯ ва ғайра буда метавонад [11, 527]: «монанди **чархи осие** тез мегашт» [1, 184]; «эй **чархи фалак**, ҷафо ба ҷонам кардӣ!» [1, 333]; «ба зулми **чархи ҷафочӯ**, зи ҷаври даври ситамгар» [1, 416].

Дар забони тоҷикӣ истифода аз рангҳо бисёр зиёд ва роҳат сурат мегирад, ба мисли роҳи сафед, сиёҳбахт, рангаш зард, ранг аз рӯяш парίδα ва ғайра ва устод Айни низ аз он барои ифода матлаб истифода намудааст: «миршаб бо шунидани ин суҳанҳо **рангаш канда**, чун барги бед ларзида» [1, 483].

Калимаҳои дарзу чок истилоҳи ҳунармандӣ буда, барои ифодаи ҳолати ниҳоят саҳт қор гирифта шудааст: «поҳояш ба назар чунон менамуданд, ки гӯё аз лойи шиттаи сиёҳ қолиби пойро сохта, дар оташ хушконида бошанд, ки ҳама чояш **дарзу чок** пайдо карда бошад» [1, 364].

Ҷӯби бурс навъе аз ҷӯбҳои саҳт буда, барои соҳтани олоти ҳунармандӣ зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Бурс навъе дараҳт аз тираи сӯзанбаргҳо. Вожаи бурс мубаддал ва муҳаффаф аз авестоист [3, 88]. Устод Айни ракси оташи ҷӯби бурсро чун маҷоз ба ракси Пирак мавриди ташбеҳ қарор додааст: «бо шунидани ин мисраъҳо Пиракро як ҳолати ачибу як ҳаяҷони фавқулода рӯй дод, ӯ монанди шарораи оташи **ҷӯби бурс** – арча аз чояш ҷаст ва чунон рақс кард, ки ман дар ҳайрат мондам» [1, 153].

Сабад зарфе, ки аз хасҳо ё химчаҳои дараҳт мебофанд [12, 185] эҳтимолан аз аввалин зарфҳоест, ки инсон барои бароварда кардани заруратҳои худ сохта бошад, ки то ҳол дар ҳамон соҳти ибтидоияш истифода мешавад. Муаллиф дар асараш ибораи «**гули сари сабад**»-ро ба

маънои «шахси азизу муътабар» истифода бурдааст. Ибораи фразеологии «**гули сари сабад**» яке аз маъруфтгарин, зеботарин ибораҳо мебошад. Ин аз он аст, ки се вожаи зебо – гул, сар, сабад корбасти шудааст: «ана ҳаминҳо буданд **гули сари сабади** маҷлисиҳои Шарифҷон-маҳдум» [1, 281]; «монанди «**гули сари сабад**»-и бӯстон Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат буд» [1, 464].

Сӯзан абзори фӯлодии борики нуктези думсӯроҳдор аст, ки бо вай либос ва порчаҳо меӯзанд [2, 363]. Устод Айни вожаи сӯзанро ба маънои маҷоз, яъне одами хеле зиёд, истифода кардааст: «агар **сӯзан** партоед, ба замин намеғалтид» [1, 84]; «дар он ҳавлии калон чойи **сӯзан задан** набуд» [1, 471]; «дар он чоҳо чойи **сӯзан задан** ҳам набуд» [1, 516].

Нештар олати фӯлодии нӯгборики бисёр тез, ки чарроҳон бо вай маддаҳо кафонда ва решҳо чок кунанд [2, 262]. Муаллиф вожаи нештарро ба маънои маҷозӣ, яъне олати бисёр тез ва сухани саҳт истифода бурдааст: «бо панҷаҳои борики нотавонам, ки аз ғазаб монанди панҷаи хурӯс **нештар барин** шуда буд, рӯи боборо ханҷол кашидам» [1, 13]; «ба одамони наздиқаш бо **суханони нешдори нештармонанди худ** зиёд кардан хостааст» [1, 481].

Калимаҳои ибораҳои маҷозӣ дар осори бадеии Садриддин Айни фаровон истифода бурда шудаанд. Вазиғаи онҳо таъсирбахштару зеботар, яъне бадеъ кардани сухан мебошад. «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айни намунаи беҳтарини сухани бадеъ аст. Он хазинаи фарҳанги миллиро менамояд, ки дар он ҳамаи дороиҳои як миллати тамаддунофар чой доранд. Ифодаҳои маҷозӣ низ аз ин доира берун нест. Бояд қайд кард, ки ифодаҳои маҷозӣ аз ҷиҳати пайдоиши худ ба воситаҳои тасвир, санъати сухан саҳт пайвасти аст. Тавре ки дар боло овардем, бештари ифодаҳои маҷозӣ дар асоси ташбеҳ, яъне монанд кардани амалу ҳолат ва аломатҳои як ашё ба ашёҳои дигар ба василаи санъатҳои ташбеҳ, истиора, ташхис, киноя, муболиға ва ғайра ба вучуд меоянд.

Аломатҳои монандӣ ҳар қадар равшантар зоҳир гарданд, ифодаи маҷозӣ ҳамон андоза ҷолибтар, таровати бадеъ хубтар ва алоқаи маъноии ҷузъҳои ифода возеҳтар ифода меёбанд.

Истифода аз калимаҳои соҳаҳои ҳунармандӣ, аз як тараф, нигоҳ доштани боигарии луғавии забон бошад, аз ҷониби дигар содаву оммафаҳм ва дур будан аз тақаллуфот ва тирагиву душворфаҳмии мазмун аст.

Ҳарчанд «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни асарӣ тарҷимаҳои бошад ҳам, вале вожаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои маҷозии ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ дар он бисёр бамавқеъ ва моҳиронаву зебо мавриди корбасти карор гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, саросари «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни ва умуман, тамоми осори бадеии устод молмоли ҳунари суханварӣ мебошад. Тарзе ки дидем, як паҳлуи он истифода аз маҷоз аст ва барои обуранги ҷозиб ва равшанӣ возеҳ ба кор бурда шудаанд. Устод Айни, ки донандаи хуби назму насри суннатӣ ва илми балоғат буданд, наметавонистанд аз ин имконоти услубии рангин дар баён кардани матлаб кор нагиранд. Омӯзиши ҳунари

нависандагии устод барои хубтару дақиқтар дарк кардани имконоти забони модарӣ ва истифодаву корбаст аз он барои инкишофу рушди ояндаи забонамон заминаҳои мувофиқ омода месозад. Дар баробари ин, арҷ гузоштан, эҳтироми забони миллиро нигоҳ доштан (зеро дӯст доштан дар заминаи доништан ба вучуд меояд) имкониятҳоро барои насли ояндасози кишвар мусоид месозад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Айнӣ, С. Луғати нимтафсираи тоҷикӣ [Куллийёт.- Ҷ.12. – С. 28].
3. Доро, Начот. Фарҳанги Доро. / Доро Начот. – Душанбе: Пайванд, 2012. 599 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан. -Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020.-391 с.
5. Камолитдинов, Б. Ҳусни баён. - Душанбе: Маориф,1989-118 с.
6. Камолитдинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 1967 – 186 с
7. Лингвистический энциклопедический энциклопедия, 2002 – 707 с.).
8. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов.-Ҷ. 1 Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007.-243 с.
9. Мирзоева, М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айнӣ [Текст] / М.М. Мирзоева. – Душанбе: Олами дониш, 2017. – 400 с.
10. Саидов, Н.С. Лексические и фразеологические особенности рассказов Абдулхамиди Самада [Текст] / С.Н. Саидов. – Душанбе: Эр граф, 2016. – 254 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 955 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010.

МАЪНОИ МАҶОЗИИ КАЛИМАВУ ИБОРАҶОИ СОҶАИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

Дар ташаккули забони тоҷикӣ ҳам аз тариқи осори адабӣ ва ҳам аз ҳисоби осори илмӣ-тадқиқотӣ чакидаҳои қалами устод Садриддин Айнӣ аҳаммияти бузурги илмию маънавӣ доранд. Ҳарчанд, доир ба ин осор асару мақолаҳои зиёде мавҷуд бошад ҳам, паҳлуҳои таҳқиқнашудаи он кам нестанд. Яке аз ин масоил вожагони марбут ба ҳунармандӣ мебошанд. Ин аст, ки дар ин мақола корбурди вожаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои маҷозии ифодакунандаи соҷаи ҳунармандӣ ва мавқеи онҳо дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Калима ва ибораҳои маҷозӣ як роҳи боганӣ гардидани таркиби лугавии забон буда, барои сареҳан нишон додани матлаб ва бообуранг шудани он сабаб мешавад. Истифода аз калимаву

истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ, аз як тараф, боиси нигоҳ доштани ганои лугави забон бошад, аз ҷониби дигар сабаби содаву оммафаҳм ва дур будан аз тақаллуфоту тирагию душворфаҳми мазмуни матн мегардад.

Забони адабӣ ҷавҳари забони умумихалқӣ ба шумор меравад ва луготи соҳаи ҳунармандӣ як қисми таркибӣ ва серпахлуи онро ташиқил медиҳад, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни дар ҳолатҳои муайян ва ҳадафмандона истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, забони тоҷикӣ, «Ёддоштҳо», ибораҳои маҷозӣ, лексикаи соҳаи ҳунармандӣ, забони модарӣ, санъатҳои бадеӣ, маҷоз, истиора, ташиқис, киноя, дақиқбаёнӣ, сиҳҳати калом, равшанбаёнӣ, ифодаи матлаб, воситаҳои тасвир.

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСЕМ И ОБОРОТОВ РЕМЕСЛЕННОЙ СФЕРЫ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» С. АЙНИ

В формировании таджикского языка, большое научное и духовное значение имеют как посредством литературных произведений, так и научно-исследовательских работ, произведения Садриддина Айни.

Хотя об этой наследии написано много статей, в ней есть много неизученных аспектов. Одной из них является лексика, связанная с ремеслом.

В данной статье проанализировано использование слов, оборотов и метафорических предложений, представляющих ремесленную сферу и их место в «Воспоминаниях» Садриддина Айни.

Использование метафорических слов и терминов, с одной стороны, сохраняет лексическое богатство языка, с другой стороны, делает содержание простым и понятным, избавляет от путаницы, неясности и затруднений в понимании содержания текста.

Автор подчеркивает, что литературный язык составляет суть универсального языка, а лексика ремесленной сферы – его составная и многогранная часть, которая целенаправленно использовалась в определенных ситуациях в «Воспоминаниях» Айни.

Ключевые слова: Садриддин Айни, таджикский язык, «Воспоминания», образные выражения, лексика ремесленной сферы, родной язык, художественные средства, обороты, ремесленная лексика, родной язык, художественное мастерство, метафора, олицетворение, ирония, точность, благозвучность слов, ясность, экспрессия, средства изображения.

METAPHORICAL MEANING OF WORDS AND PHRASES OF THE CRAFT SPHERE «MEMOIRS» («YODDOSHTHO»)

In the formation of the Tajik language, both through literary works and scientific research, the works of Sadridin Ayni have great scientific and spiritual significance.

Although many articles have been written about this work, there are many unexplored aspects in it. One of them is vocabulary related to craft.

That is why this article analyzes and discusses the use of words, phrases and metaphorical sentences representing the craft sphere and their position in Sadriddin Ayni's «Memoirs». Figurative words and phrases are a way to enrich the lexical composition of the language, this is a reason to clearly show the content and make it more colorful.

The use of artistic words and terms, on the one hand, preserves the lexical richness of the language, on the other hand, it makes the content simple and understandable, eliminating confusion, ambiguity and difficulties in understanding the content of the text.

Literary language is the essence of a universal language, and the vocabulary of the artistic field is an integral and multifaceted part of it, which was used in specific and targeted situations in Ayni's «Memoirs».

The author emphasizes that the literary language is the essence of the language, and the vocabulary of the craft sphere is an integral and multifaceted part of it.

Key word: *Sadriddin Ayni, Tajik language, «Memoirs», figurative expressions, vocabulary of the craft sphere (in the field of art), native language, artistic art, phrases, artistic vocabulary, fine arts, metaphor, diagnostics, science of puberty, irony, accuracy, euphony of words, clarity, expression, means of depiction.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Анварзода Мавҷуда Анварӣ - унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Телефон: 888083416. mmavjuda2004@mail.ru;

Сведения об авторе: Анварзода Мавҷуда Анвари, соискатель Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Телефон: 888083416, mmavjuda2004@mail.ru;

About the author: Anvarzoda Mavjuda Anvari, applicant at the Rudaki Institute of Language and Literature of National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone number: 888083416, mmavjuda2004@mail.ru;

ТДУ: 491.550+43]-3:741

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ И
ТЕРМИНОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

*Худойназарова Зулфия Чутевна,
Джамшиедов Парвонахон
Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ*

В статье рассматриваются словообразовательные способы формирования лексики и терминологии в сфере безопасности на материале таджикского и английского языков.

К настоящему времени изучены различные вопросы терминологии в многочисленных исследованиях зарубежных и таджикских лингвистов. Первые исследования по вопросу изучения терминологии безопасности принадлежит великим учёным как: Аристотель, Фома Аквинский, Фукидид, Н. Макиавелли, Т. Гоббс, Ж. Руссо, Г. Гроция, Гегель, И. Кант, К. Клаузевиц и т.д.

К основным исследованиям по вопросам терминологии и основных моделях терминообразования в сфере безопасности посвящены исследования Калачева Д.Н., Борисова М.К., Зорина Ю.В., Шпира, Петрика Чоунса., Панова А.А. и т.д.

Исследование происхождения и определения терминологии и лексики, связанной с понятием «безопасность» в таджикском и английском языках, является актуальной и в настоящее время. Комплексное изучение терминологии в сфере безопасности требует тщательного анализа терминов, на основе примеров с использованием префиксов, суффиксов, конверсии и аббревиации.

Сопоставительный анализ способов образования лексики и терминологии, связанной с понятием «безопасность» в таджикском и английском языках и их использование в разных языках способствует определению соответствий и несоответствий лексики и терминологии безопасности двух языков. Каждый язык в своём составе имеет большое количество заимствованных слов. Соответственно, в таджикском и английском языках имеются многочисленные заимствования терминов и лексических единиц, которые способствуют обогащению состава терминов и лексических единиц в сфере безопасности из других языков.

Как известно, основным способом обогащения лексики является производительность, которое считается ключевым в создании различных языковых единиц. В таджикском и английском языках производство новых слов имеет широкое употребление, так как при помощи аффиксации создаются многочисленные термины, в том числе термины безопасности.

Самым продуктивными способами в создании терминов в таджикском и английском языках является морфологический и семантический способ.

Под морфологическим способом словообразования понимается образование новых слов при помощи аффиксов, т.е. суффиксов и префиксов, аффиксальных морфем и т.д.

Под семантическим способом словообразования понимается образование новых слов, основанной на изменении семантики исходного слова, в результате которого новые слова образуются без морфем.

Так, например, *агент* – *agent* – *агент*, *амалиёт* – *operation* – *операция*, *хиёнат* – *betrayal* – *измена*, *иктишоф* – *intelligence* – *разведка*, *шубҳа* – *suspicion* – *подозрение*, *хатар* – *danger* – *опасность*, *душман* – *enemy* – *враг*, *бомбаборон* – *bombing* – *бомбёжка*, *шикаст*, *нокомӣ* – *failure* – *поражение*, *мухолифин* – *opposition* – *opposition* и т.д [13, 8-26].

В современном английском языке аффиксация является одним из наиболее продуктивных способов словообразования. Основной проблемой аффиксального способа словообразования считается проблема происхождения аффиксальных морфем. Возникновение данной проблем обусловлено значительным количеством заимствованных слов в английском языке, что затрудняет установление чёткого разграничения деривационного статуса морфемы.

Нужно отметить, что термин «безопасность» в разных языках имеет разные формы, но имеют равное значение.

Английский язык

security
safety
stability
danger
threat
protection
ensure

Таджикский язык

бехатарӣ
таъмини амният
устуворӣ
хатар
тахдид
муҳофизат
таъмин

Многие английские термины употребляются и в других языках: *mafia* – мафия, *rocket* – ракета, *office* – идора, вазифа, *business* – тичорат, кор.

Термины: *commando*- (*дастаи диверсионӣ-десантӣ*, *сарбози дастаи диверсионӣ-десантӣ*), *spoor*- (*пай*, *из*, *пайравӣ кардан*, *таъқиб кардан*), *commandeer*- (*мусодира кардан*, *бо унвони ҳарбӣ сарфароз кардан*) появились в результате влияния голландского языка на южно-африканский вариант английского языка.

В терминологии безопасности большое количество слов образуется при помощи аффиксов. Например, «бехатарӣ» (*safety*; *security*), *бехавфӣ* (*safety*; *security*) и т.д.

В английском языке наиболее употребительными аффиксами являются суффиксы **-tion** (*corruption* – *ришватхӯрӣ*, *facad* – *корупция*), (*solution* – *хулоса*, *қарор* – *решение*), (*information* – *маълумот* – *информация*), (*cooperation* – *ҳамкорӣ* – *сотрудничество*), **-sion**- (*tension* – *шиддатнок* – *напряженный*), (*mission* – *супориши ҳарбӣ* – *военная задача*), (*aggression* – *ҳамла*, *таҷовуз* – *агрессия*),

(*explosion* – тарқиш – взрыв), (*oppression* – зулм, *ситам* – гнёт, угнетение), **-ty** (*cruelty* – бераҳмӣ – жестокость), (*casualty* – захмӣ – раненый), (*liberty* – озодӣ – свобода), (*stability* – устуворӣ – стабильность) [22,193].

Данные примеры показывают, что аффикс служит связующим элементом, перемещая слово из одного лексико-грамматического класса в другой, с помощью аффикса также можно выразить широкий спектр лексических и грамматических значений.

Характерная для терминологии внутренняя тенденция к установлению оригинального инвентаря морфем, к отграничению его от общелитературного инвентаря поддерживается процессом вычленения морфем из иноязычной лексики, поэтому в терминологии часто представлена более продвинутая степень этого процесса.

На сегодняшний день основополагающей признаётся концепция, согласно которой аффикс является главным носителем словообразовательного значения [7,37].

С точки зрения переносимости, переносимые аффиксы позволяют образовывать другие части речи, непереносимые аффиксы изменяют лексическое значение основы, но не образуют другие части речи. Как правило, префиксы по своей природе не являются переносимыми, поскольку они не изменяют грамматическое значение слова. Тем не менее, были зафиксированы случаи образования других частей речи при условии одного процесса преобразования.

К примеру, в английском языке часто употребляются следующие, образующие существительное суффиксы: **-er** (*killer* – одамқуш, қотил – убийца), **-or** (*aggressor* – тақовузқор – агрессор), **-ant** (*informant* – хабарқуш, расонанда – осведомитель, информант), **-ent** (*disarmament* – бeсилоҳқунӣ – разоружение), (*commandment* – фармон – приказ), **-ion** (*information* – маълумот – информация), **-ment** (*movement* – ҳаракат – движение), **-ture** (*structure* – соҳтор – структура), **-age** (*espionage* – ҳосусӣ – шпионаж), **-ence** (*independence* – истиқлолият – независимость), **-ance** (*important, importance* – муҳим, аҳамият – важно, важность), **-ism** (*separatism* – ҷудоихоҳӣ – сепаратизм), **-ity** (*stability* – устуворӣ – стабильность), **-ness** (*defencelessness* – беҳомӣ – беззащитный), **-ency** (*dependency* – номустақил – зависимый), **-ship** (*relationship* – муносибат – отношение), **-ist** (*arsonist* – отаидиҳанда – поджигатель), **-ian** (*humanitarian* – баишардӯстона – гуманитарный), **-tion** (*liquidation* – барҳамдиҳӣ – ликвидация) и т.д.

Представляется оправданным разделить префиксы на группы в соответствии с их предполагаемым значением. Большинство суффиксов являются транспозиционными, служащими для образования новой части речи. Поэтому общая деривационная модель аффиксации может быть представлена формулой «основа+аффикс»/ «аффикс+основа»-и классифицируется как линейная модель как линейная модель. Результатом процесса словообразования при аффиксации является производное слово.

Более оправданным является деление префиксов на группу по их значению [9, 247].

В таджикской лингвистике исследование словообразования как отдельного раздела языкознания началось в 60-70 годы XX-ого столетия. И именно в эти годы появились первые работы, в которых рассматривались вопросы словообразования таджикского языка как Ш. Ниези, М. Мухаммадиева, Ш. Рустамова, С. Хоркашева, А. Зохидова, Т. Бердиевой и др.

Исследование проблем словообразования частей речи современного таджикского языка в Таджикистане получило широкое распространение в советский период и важнейшими исследованиями в данном направлении были осуществлены известными языковедами, такими как Ш. Рустамов, Ш. Ниези, Ш. Бобомуродов, Б. Ниезмухаммадов Б., Р. Додихудоев, Ф. Амонова, Л. Бузургзода, Д. Саймиддинов, О. Касимов, Б. Алиев, Р. Шодиев и др.

В таджикском языке в образовании существительных в сфере безопасности эффективными являются следующие суффиксы: - **чи** (*хабарчи, миномётчи, қочоқчи*), -**гар** (*тороқгар, исёнгар, шӯришгар*), -**кор** (*хиёнаткор, қинояткор, мушоҳидакор*), -**бон** (*сарҳадбон, посбон*), -**гоҳ** (*дидбонгоҳ*), -**гӣ** (*мардонагӣ*), -**гарӣ** (*горатгарӣ, ифротгарӣ, тороқгарӣ*), -**атиат** (*хилофат, итоат, ризоият*), -**ия** (*эълomia, баёния*), -**ият** (*вазъият, тобеият, амният, феврият, мағлубият, чоҳилият, мансубият*), -**анда** (*мағлумотдиҳанда, бадномкунанда*), -**каш** (*лашкаркаш, хабаркаш*), -**ӣ** (*хиёнаткорӣ, ришвахӯрӣ, найзазанӣ, қаторӣ, зудпарронӣ, тирпарронӣ, гумроҳӣ*), -**ак** (*забонак, нишонгирак, муҳофизак*), -**кор** (*тинҳонкор, хиёнаткор*).

В романе «Вафо» Фатеха Ниязи обнаружили продуктивность суффиксов «и»- и «ӣ» в следующем отрывке: *Комиссар даме хомӯш монд, Курбон ба комиссар муроҷиат карда гуфт: Рафиқ комиссар, мо розӣ ҳастем, ки ҳозир ба ҷанг фиристед. Охир, ҳар як тиреро, ки дар ин ҷо мо ҳар рӯз ба нишони холӣ мепарронем, дар ҷанг ба синаи фашист холӣ мекунем, ҳеҷ набошид аз се дуташиро мехобонем, илова кард ҷанговари тануманди сияҳпӯст, ки дар қисм аллакай бо номи Маҳдӣ - мерган ба ҳама маиҳур шуда буд [10,15].*

«The commissar fell silent for a while, Kurbon, turning to him, said: Comrade Commissar, we agree to be sent to war now. After all, every day we shoot a bullet that we shoot at idle, in a war in we shoot in the enemy's chest, after all, we'll shoot two out of three, added a strong black warrior, who was already known to everyone in the unit as Mahdi-mergan». (Author)

«Комиссар немного замолчал, Курбон обращаясь к нему сказал: Товарищ комиссар, мы согласны, чтобы сейчас отправили нас на войну. Ведь, каждый день пулю, которую мы стреляем в холостую, на войне выстрелим в грудь врага, как никак из трёх выстрелим двоих, добавил крепкий чернокожий воин, который уже в части был всеми известен как Махди – мерган (Автор).

В теории словообразования таджикского языка огромную роль сыграли работы Ш. Рустамова. В известном труде учёного — «Словообразование имён существительных в современном таджикском литературном языке» - подытоживаются данные исследований словообразования таджикского языка.

Словообразование является одним из важных источников обогащения лексического состава языка, одним из путей возникновения терминов.

В таджикском языке каждая часть речи имеет особый способ словообразования, а благодаря новым словам легче выражать тонкости мысли. Следует отметить, что таджикские лингвисты, такие как М.Мухаммадиев, К.Тахирова и Н.Шарофов обратили должное внимание данному вопросу. К примеру, М.Мухаммадиев в статье «Основные принципы словообразования таджикского языка» упоминает о способах словообразовательной лексики, которые ранее ускользнули из внимания таджикских лингвистов.

К.Тахирова перечисляет следующие способы словообразования:

1. Словообразовательной способ лексики
2. Синтаксический способ словообразования
3. Морфологический способ словообразования

В научном труде она правильно называет их «материалами». По мнению Рустамова Ш. названные три способа словообразования излагаются правильно [11,9].

Словообразовательный процесс имеет устойчивую связь с грамматикой. Особенности словообразования языка прочно связаны с её грамматической структурой [11,12].

Монография Шаропова Н.А. «Пути развития лексики и терминологии таджикского литературного языка» посвящается исследованию лексики и терминологии. В главе «Место лексики и терминологии в развитии словарного состава таджикского языка» рассматривается развитие таджикской лексики и терминологии за счёт интернациональной лексики, особенно заимствований английского языка [18, 32].

Основным источником развития таджикской лексики в области создания отраслевой научной терминологии остаётся богатство самого таджикского языка. Тем не менее, для выражения целого ряда понятий используются слова, заимствованные из других языков. Особенно наглядно это проявляется в военной терминологии [18, 147].

По словам Л.П.Якубинского элементы одного языка, в силу необходимости, входят в лексику другого в основном двумя путями: 1) слова, термины и иногда выражения переходят из языка в язык непосредственно. 2) Они проникают в него при помощи третьего языка, посредством косвенного заимствования [18, 49].

В состав общественно-политической терминологии таджикского языка входит много слов, заимствованных из других языков. Он оказывает весьма заметное воздействие и на иностранные языки.

Миртов А.В. разделил слова, термины и выражения отдельных военных отраслей (существовавших до сороковых годов или появившихся лишь в то время) по их содержанию и функциям на 6 групп:

- 1) слова и термины, обозначающие воинские звания;
- 2) слова и термины, обозначающие средства обороны и вооружение;
- 3) слова и выражения, обозначающие военные действия;

- 4) слова, обозначающие воинские части;
- 5) слова и выражения, связанные с инженерными работами и военным строительством;
- 6) слова и термины военной медицины;
- 7) слова и термины из - области связи [18, 29].

Существительное, являясь одной из главных частей речи, имеет следующие типы словообразования: морфологический, морфологически-синтаксический, словарно-синтаксический и словарно-семантический [12,12].

В число учёных лингвистов, занимающихся исследованием таджикского словообразования входят: Б.Н.Ниёзмухаммадов, Н.З.Хотами, В.А.Капранов, Х.Рауфов, Р. Гафаров, А.Мирзоев и С.Абдурахимов.

Словообразование связано с лексикой и грамматикой. Вопрос способов словообразовательного анализа и структуры слова занимает важное место в словообразовании. Способы словообразовательного анализа определяют объект и задачу словообразования. Объектом словообразовательного анализа является само слово, задача словообразовательного анализа состоит в определении структуры слова, его связь, соответствия состава её морфемы и словообразования. Именно структура слова (не морфемы) показывает принадлежность слова к виду и форме словообразования [6,125].

На протяжении последних лет нескольких десятилетий аффиксальная модель словообразования привела к появлению множества новых производных слов. Причиной такого масштабного и активного процесса является огромное количество аффиксов.

Наибольшую продуктивность в последнее время продемонстрировали следующие суффиксы и полу суффиксы:

- **able**, участвует в образовании слов со значением «годный для чего-либо, подходящий»- conscious, комбинируется с существительными, используется для описания людей, которые уделяют большое количество времени какому-то аспекту своей жизни. Итак, при прибавлении суффикса к глаголам, существительным и другим прилагательным образуются следующие производные прилагательные как: **-ive** (represent – representative – намояндагӣ кардан, намоянда – представлять –представитель), **-able** (stable – stability – устувор – устуворӣ – устойчивый-устойчивость, стабильность), **-ical** (policy – political– сиёсат – сиёсӣ –полтика- политический), **-ent** (accomplish – accomplishment – ичро намудан – ичро – выполнять – выполнение), **-ant**(command – commandant – фармондихӣ – фармон, команда – приказ), **-l** (tactics – tactical – тактика- тактический – тактиқӣ – тактика-тактический), **-ous** (suspect – suspicious – шубҳа – шубҳанок – подозрение – подозрительный), **-ful** (use – useful – истифода – фоиданок – использование – полезный), **-less** (defence – defenceless – мудофиа, муҳофиза, беҳимоя – защита – беззащитный), help – helpful (ёри – фоиданок – помощь – полезный), use– useful (истифода – фоиданок – использование – полезный) и т.д.

Одним из путей пополнения и расширения английской терминологии безопасности является суффиксальное терминообразование. К продук-

тивными суффиксам, которые образуют термины безопасности (существительные) входят следующие:

V+ age =Noun. Данное сочетание является отглагольным производным и имеет обобщенное значение действия или результата действия. Суффикс **-age-** является наиболее продуктивным суффиксом, образующим термины, обозначающим действия или результата действия.

К примеру, **espion (age)** значение слова «шпионаж», (слежка -чосусй, таъкиб)

She was found guilty of espionage against the United States. - Вай дар **чосусй** бар зидди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико гунаҳкор доништа шуд. - Её признали **виновной** в шпионаже против США.

The big computer companies are very worried about industrial espionage. - Ширкатҳои бузурги компютерӣ аз **чосусии** саноатӣ хеле нигаронанд. - Крупные компьютерные компании очень обеспокоены промышленным **шпионажем**.

Two members of the embassy staff had been expelled for espionage. - Ду корманди сафоратро барои **чосусӣ** ихроҷ карданд. Два сотрудника посольства были высланы за **шпионаж**.

leak (age) означает «утечка информации», (ифшои маълумот)

leak+ age =leakage

Например: **leakage** производится с помощью присоединения суффикса «**age**» к глаголу «**to leak**», которое обозначает «течь, протекать» и образует существительное «**leakage**», обозначающее «утечка информации».

The contents of the report were leaked to the press. - Мазмуни гузориш ба матбуот **ифшо** шуд. - Содержание доклада **разгласилась** в прессе.

He was taken into prison for leakage of secret information. - Ӯро барои **фош** кардани маълумоти махфӣ зиндонӣ карданд. - Его посадили в тюрьму за **утечку** секретных данных (Автор).

camouflage (age- «камуфляж»), (маскировка, бо ранг холдор ё рах-рах кардани асбобу аслиҳаи ҳарбӣ)

A dozen men walked by, dressed in army **camouflage** and holding automatic weapons. - Даҳ нафар мардони дар тан либоси **камуфляжи** артиш дошта, дар даст пулемётҳо мегузаштанд. - Мимо прошла группа мужчин в армейской **камуфляжной** форме и с автоматами в руках. (Автор)

Military troops of Armed forces dressed in camouflage. - Қўшунҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ камуфляж пӯшидаанд. - Войска Вооруженных сил одеты в камуфляж (Автор).

sabot (age) «саботаж» («таҳриб, вайронкорӣ)

They conducted of economic sabotage. - Онҳо таҳриби иқтисодиро анҷом доданд. - Они совершили экономическую диверсию (Автор).

The fire may have been an act of sabotage. - Сўхтор метавонист як амали таҳрибӣ бошад. - Пожар могло быть диверсионным действием (Автор).

В современном английском языке словообразующую функцию сохранили суффиксы «**-ate**» (**evacuate** – таҳлия кардан – эвакуировать, **activate** –

активизировать –фаъол кардан), «-en»(**strengthen** – пурзӯр кардан – укреплять), «-ity»(**security** – бехатарӣ – безопасность), «-fy» (**certify**–тасдиқ кардан – шохид шудан, гувоҳӣ(шаҳодат)додан – подтверждать, свидетельствовать, **notify** – огоҳӣ додан, огоҳ (хабардор) – кардан – уведомить, **intensify** – пурзӯр кардан, таквият додан – усиливать(ся), «-ize»(**analyze** – таҳлил кардан – анализировать), «-ise»(**neutralize** – нейтрализовать – безарар гардондан, **demobilize** – сафарбар кардан – мобилизовать).

Активной словообразующей морфемой в терминологии безопасности стал элемент **-able**, который отсутствует в общелитературном инвентаре морфем.

Отмечены следующие термины в лексике безопасности: **-able**: (transportable – гузарондашаванда-передвижной), (disputable – баҳснок-спортивный), **-al**: (criminal – ҷиноятӣ – преступный), (international – байналмилалӣ– международный), **-ary**: (revolutionary – инқилобӣ– революционный), **-ible**: (convertible – бозгарданда– заменимый, **-ic(al)**: (strategic – стратегӣ– стратегический, tactical – тактикӣ– тактический, **-less**: (harmless – бехатар– безвредный), **-ous**:(amphibious – десантӣ– десантный), (suspicious – шубҳанок– пдозрительный и т.д.

Суффиксы глаголов, более употребляющиеся в лексике безопасности: **-ate**: (activate – фаъолкунонӣ, evacuate – тахлиякунӣ), **-ize**: (mobilize – сафарбаркунӣ), (destabilize – ноустуворӣ) и т.д.

Образование терминов (существительных), при помощи наиболее употребительных префиксов: **anti-**: (antiterrorist – зиддитеррористӣ), (antiwar – зиддичангӣ), (antimissile – зиддиракетаӣ), **co-**: (coordination – мутобиқаткунӣ), (cooperation – ҳамкорӣ), **counter-**: (counterterrorism – зиддитеррористӣ), counterintelligence– зиддиқитшоф), **dis-**: (disorganization – исён), (disarmament – бесилоҳкунӣ), **ex-**: (exacerbate – пурзӯркунӣ), examine – баҳодихӣ), **non-**: (nongovernmental – ғайридавлатӣ, (nonproliferation – паҳн накардани силоҳи ҳастаӣ), (**non-aggression** – хучумнакунӣ) и т.д.

К деривационной группе терминов можно отнести такие термины, которые образованы на основе существующих в языке правил и законов и с помощью словообразовательных аффиксов литературного таджикского языка. В основе словообразовательной деривации лежит возможность дифференциации слова на морфемы: корневую морфему и аффиксальные компоненты. Корневая морфема в таджикском и английском языках имеет свойство присоединять аффиксальные морфемы: префиксальные и суффиксальные. Например, **амалиёт – operation**, **пулиси махфӣи давлатӣ – secret state policy**, **худкушӣ – suicide**, **нокомӣ – failure**, **муҳолифат – opposition** и т.д.

Стимулом к процессу вычленения морфем может служить интенсивный - в короткий отрезок - приток заимствований определённой структуры. Однако в языке может идти и постепенное, долговременное накопление заимствований одинаковой структуры. В этом случае происходит наступление критического момента, когда происходит скачок в осознании их формы, может особенно явно зависеть от внешних причин.

Ими могут быть вызванная внешней потребностью актуализация определённой группы лексики, частое и экспрессивно выделенное её употребление и т.д. Подобные явления встречаются в военной лексике.

Процесс вычленения морфем часто могут быть связан с выделением повторяющегося элемента в ряду заимствований, обладающих некоторой семантической общностью. Этот элемент может быть начальным или конечным в слове.

В таджикском языке суффиксы (пасвандҳои) *-ӣ*, *-гӣ* образуют абстрактные имена качества, профессии и действия. К примеру, *чорабиниҳои агентурӣ* (*secret-service arrangement – агентурные мероприятия*), *амали террористӣ* (*terrorist act – террористический акт*), *гурӯҳи экстремистӣ* (*extremist group – экстремистская группа*), *ҳуҷҷати таҳлилӣ* (*analytical document – аналитический документ*), *амали таъсиращасонӣ* (*impresssive act – воздействующий акт*), *кирдори зиддиҷамъиятӣ* (*antisocial act – антиобщественный поступок*), *далелҳои айбдоркунӣ ва шайъӣ* (*accusation and exact proof – обвинительное вещественное доказательство*), *афсари эҳтиётӣ* (*reserve officer – офицер запаса*), *сиёсати дохилӣ ва хоричӣ* (*internal and external officer – внутренняя и внешняя политика*), *авфи умумӣ* (*general amnesty – всеобщая амнистия*), *ҳадафи асосӣ* (*the main aim – главная цель*), *кодекси ҷиноӣ* (*criminal case – уголовный кодекс*), *парвандаи оперативӣ* (*operational case – оперативное дело*), *ҳуҷҷати махфӣ* (*secret document – секретный документ*), *сурогаи пинҳонӣ* (*secret address – секретный адрес*), *усули ҷалбкунӣ* (*recruiting method – способ вербовки*), *ҷинояткорӣ* (*criminality – преступность*), *фошкунӣ* (*leakage – разглашение*), *айбдоркунӣ* (*accusation – обвиняемый*), *махфikorӣ* (*secrecy – секретность*), *муайянкунӣ* (*determination – определение*).

Суффиксы *-ӣ*, *-гӣ*, *-вӣ* в таджикском языке образуют относительные прилагательные, такие как: *лавозимоти ҷангӣ* (*ammunition – боеприпасы*), *маълумоти фаврӣ* (*operative information – оперативное сообщение*), *маълумоти разведкавӣ* (*intelligence information – разведывательная информация*), *фаъолияти конттразведкавӣ* (*counterintelligence activity – конттразведывательная деятельность*), *фаъолияти ҷосусӣ* (*espionage activity – шпионская деятельность*), *амнияти давлатӣ* (*state security – государственная безопасность*), *ҷанги иттилоотӣ* (*information war – информационная война*), *амри хаттӣ* (*writing order – письменный приказ*), *варақаи назорати сарҳадӣ* (*border control sheet – контрольно-пограничный лист*), *парвандаи самтӣ* (*direction case – линейное, литерное дело*), *бетартибиҳои омлавӣ* (*racial discrimination – расовая дискриминация*), *манфиатҳои миллӣ* (*national interests – национальные интересы*).

Таким образом, терминологическое словообразование обладает определёнными свойствами, которые отличают его от его литературных способов и моделей. Развитие различных способов образования составных терминов, широкое использование аббревиатур, особые виды соединения

основ являются специфическими чертами терминологического словообразования.

Ш.Шаропов обратил также внимание на вопрос словообразования. В своих статьях он занимался исследованием способа словообразования аббревиатуры.

В современном английском и таджикском языках одним из продуктивных способов словообразования в сфере безопасности является сокращение. Как в английском, так и в таджикском языках в лексике «безопасности» широко используется аббревиатура.

К примеру: *National Guard (NG)* – Гвардияи миллӣ, *Submachine gun (smg)* – автомат, *pistol-mechine* – пулемёт, *cavalry fighting vehicle (CFV)* – мошини ҷангии иктишофӣ, *National Security Council (NSC)* – Шурои амнияти миллӣ (ШАМ), *State Committee for National Security (SCNS of RT)* – Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КДАМ ҶТ), *Security Service (SS)* – Хадамоти Бехатарӣ (ХБ), *Federal Security Service (FSS)* – Хадамоти Бехатарии Федеролӣ (ХБФ), *Checkpoint* – Нуқтаи назорати гузаргоҳӣ (ННГ), *FBI (Federal Bureau of Investigation)* – Хадамоти федеролии тафтишот (ХФТ), *CIA (Central Intelligence Agency)* – Хадамоти марказии иктишоф (ХМИ), *ҚМ ҶТ (Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон)*, *ВКД (Вазорати корҳои дохилӣ – Ministry of Internal Affairs)*, *ШКД (Шӯбаи корҳои дохилӣ – Department of Internal Affairs)*.

В таджикском и английском языках способы формирования терминологической лексики многообразны. В лингвистической литературе при изучении источников формирования терминологической лексики предпринимаются различные способы обобщения и систематизации. Структурные и словообразовательные особенности и аффиксация являются одним из наиболее продуктивных способов словообразования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авербух, К.Я. Общая теория термина. / К.Я. Авербух. – Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2004. – 252 с.
2. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования терминологии//Тр. МИИФЛИ.Т.5. – М.:Московский институт философии, литературы и истории имени Н. Г. Чернышевского, 1939. – 420 с.
3. Елисева, В.В. Лексикология английского языка [Текст]: учебное пособие.– СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – 44с.
4. Елисева, В.В. Английские неологизмы XXI века: некоторые тенденции словообразования и функционирования//Вестник Санкт-Петербургского госуниверситета, №1, 2015. – 82 с. – 7-9 с.
5. Карашук, П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
6. Карашук, П.У. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1997. – 314 с.

7. Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 118с.
8. Мешков, О.Д. Словообразование в современном английском языке: Учебное пособие для институтов и факультетов иностр.яз. – М.: Высш.шк.,1985. – 187с.
9. Мешков, О.Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1976. – 245 с.
10. Ниязи, Ф. Вафо. – Душанбе.: Адиб, 2015. – 339 с.
11. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе.: Дониш, 1972. – 71 с.
12. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.Қ.1 – Душанбе.: КМТ, 2019. – 552 с.
13. Семёнов Ю. Семнадцать мгновений весны. – Душанбе,1985. –336 с.
14. Улуғзода, С. Ривояти суғди. – Душанбе.: Адиб, 2002. – 220 с.
15. Фирдавси, А. «Шоҳнома», ҷилди 2. – Душанбе.: Адиб, 2007. – 472 с.
16. Харитончик, З.А. Лексикология английского языка: учебное пособие. – Мн.: Высшая школа, 1992. – 229 с.
17. Земская, Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 196 с.
18. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики и терминологии таджикского литературного языка. – Душанбе.: Дониш, 2008. – 192 с.

Литература на иностранном языке:

19. Aronoff, M. «Potential words, actual words, productivity and frequency». Proceedings of the XIII-th International Congress of Linguists. – Tokyo, 1983. – 163-171 с.
20. Bauer, L. English Word Formation. Cambridge: – CUP, 1983. – 311с.

Словари:

21. Oxford Advanced Learner’s Dictionary». – 1796 с.
22. Абдулжалилов, И.Г., Таджибова З.Т. Словарь-минимум общественно политической лексики английского языка. – Махачкала.: ДГУНХ, 2017. – 86 с.
23. Назарзода, С., Сангинов, А. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе.: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются словообразовательные процессы формирования лексики безопасности в таджикском и английском языках. В современной лингвистике словообразование интерпретируется как способ образования слов при помощи производных слов, образующих определённую систему, их соотношение с другими словами языка. Слова и термины

образуются по различным моделям, и в данной работе рассматривается продуктивность этих моделей и способов деривации.

Как в современном английском языке, так и в таджикском языке аффиксация является одним из наиболее продуктивных способов словообразования. Основной проблемой аффиксального способа словообразования английского языка считается проблема происхождения аффиксальных морфем. Возникновение данной проблемы обусловлено значительным количеством заимствованных слов в английском языке, что затрудняет установление чёткого разграничения деривационного статуса морфем.

Автор статьи на основе богатого фактического материала проводит сопоставительный анализ образования терминов безопасности в таджикском и английском языках, указывает общие и отличительные признаки образования указанных терминов в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: лингвистика, словообразование, способ образования, слова, производные слова, система, морфема, аффикс, характеристика.

ТАҲЛИЛИ КАЛИМАСОЗИИ ИСТИЛОҲОТИ АМНИЯТ ДАР ЗАБОНҲОИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола равандҳо ва ташаккули калимасозии марбут ба амният дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мешавад.

Дар забонишиносии муосир вожаҳои ҳамаҷун тарзи сохтани калимаҳо бо ёрии аффиксҳо шарҳ дода мешавад, ки системаи муайянро ташкил медиҳанд. Калимаҳо ва истилоҳ аз рӯи намунаҳои гуногун сохта мешаванд ва дар ин мақола маҳсулнокии ва роҳҳои калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

Ҳам дар забони муосири англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ тавассути аффиксҳо (вандҳо) сохтани калимаҳои нав яке аз усулҳои сермаҳсули калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Мушилии асосии усули вандии калимасозӣ дар забони англисӣ ин масъалаи пайдоиши морфемаҳои вандӣ маҳсуб мешавад.

Муаллифи мақола дар асоси маводи гани амалӣ таҳлили муқоисавии сохтани истилоҳи бехатариро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гузаронида, аломатҳои умумӣ ва махсуси сохтани истилоҳи зикришударо дар забонҳои муқоисавианда нишон медиҳад.

Калидводжаҳо: забонишиносӣ, калимасозӣ, усули сохтан, калимаҳо, ҳосилаҳои калимаҳо, система, морфема, аффикс, хусусият.

WORD-FORMATION ANALYSIS OF TERMS OF SECURITY IN MODERN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article examines the word-formation processes of the formation of the vocabulary «security» in the Tajik and English languages. In modern linguistics, word formation is interpreted as a way of forming words with the help of derivative words that form a certain system, their relationship with other words of the

language. Words and terms are formed according to various models, and this work examines the productivity of these models and methods of derivation.

Both in modern English and in the Tajik language, affixation is one of the most productive ways of word formation. The main problem of the affix method of word formation in the English language is considered to be the problem of the origin of affix morphemes. The emergence of this problem is due to a significant number of borrowed words in the English language, which makes it difficult to establish a clear distinction between the derivational statuses of a morpheme.

The author of the article, based on rich factual material, conducts a comparative analysis of the formation of security terms in the Tajik and English languages, indicates the common and distinctive features of the formation of these terms in the compared languages.

Key words: linguistics, word formation, method of formation, words, derivatives of words, system, morpheme, affix, characteristic.

Маълумот дар бораи муаллифон: Худойназарова Зулфия Чутевна – унвонҷӯи АМИТ, кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёб. Рӯдакӣ, 30. Тел.: **(+992) 918-69-49-74.**

Ҷамшедов Парвонахон – профессори кафедраи забонҳои хориҷии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёб. Рӯдакӣ, 30. Тел.: **(+992) 919-00-20-53.**

Информация об авторах: Худойназарова Зулфия Чутевна – соискатель кафедры иностранных языков НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, просп. Рудаки, 30. Тел.: **(+992) 918-69-49-74.**

Джамшедов Парвонахон – доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, просп. Рудаки, 30. Тел.: **(+992) 919-00-20-53.**

Information about authors: Hudoynazarova Zulfiya Chutevna – Applicant of the Department of foreign languages of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 30. Phone: **(+992) 918-69-49-74.**

Jamshedov Parvonakhon – Professor of the Department of foreign languages of the NAST, doctor of philological science. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 30. Тел.: **(+992) 919-00-20-53.**

ТДУ: 491.59.25

**КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ИСМӢ ДАР
ЭҶОДИЁТИ РӮДАКӢ***Чурабекзода Фотима**Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Калимасозии исмҳои мураккаб собиқаи зиёди таърихи дошта, қолибҳои онҳо дар давраҳои гуногун аз тарафи муҳаққиқон муайян шудаанд. Аз ҷумла, агар оид ба забони форсии миёна В.С.Расторгуева [1966] ва Д. Саймиддинов [2001] корҳои мондагоре ба анҷом расида бошанд, оид ба забони имрӯзаи форсӣ Т. Д. Чхеидзе [1969], Л. С. Пейсиков [1973], Ф. Р. Амонова [1982] ва тоҷикӣ Ш. Ниёзӣ, [1964], М. Муҳаммадиев [1967], Ш. Рустамов [1981], ГЗАҲТ [1985], С. Назарзода [2021], О. Қосимов [2011], М. Султон [2021], М. Олимҷонов [2022] низ корҳои муайяни илмӣ сурат гирифтаанд, ки дар ташаккули масоили назариявии соҳа нақши калондоранд. Агар ба соҳаи шевашиносӣ назар афканем В. С.Расторгуева [1954], К. Саидова [1985], Ғ. Ҷӯраев [1975], М. Маҳмудов [1978], Ҷ. Мурувватов [1979], С. Раҳматуллозода [2019] ва дигаро дар ин соҳа корҳои муайяне анҷом гирифтааст.

Таҳқиқи донишмандон муайян месозад, ки перомуни қолибҳои калимаҳои мураккаби осори устод Рӯдакӣ кори алоҳидае сурат нагирифтааст. Аз ин ҷиҳат, мо дар ин ҷо кӯшиш менамоем, ки доир ба типии калимаҳои мураккаби исмӣ дар назми устод Рӯдакӣ таҳқиқе анҷом диҳем.

Тавре ки маълум аст, дар забони адабии тоҷикӣ ду навъи исмҳои мураккаб дида мешавад: исмҳои мураккаби пайваст (копулятивӣ) ва исмҳои мураккаби тобеъ (детерминативӣ). Ҳамин ҳолат дар таркиби луғавии осори устод Рӯдакӣ низ ба мушоҳида расид, ки онҳоро ба таври зерин овардан мумкин аст:

1. **Исмҳои мураккаби типии копулятивӣ.** Типии копулятивии калимасозиро дар забоншиносии тоҷик исмҳои мураккаби пайваст ва дар забоншиносии умумӣ бо истилоҳоти «двандва, composita copulativa» ном мебаранд. Ин гурӯҳи калимаҳо дар забони тоҷикӣ аз замони устод Рӯдакӣ то имрӯз бо қолибҳои махсус ифода меёбанд ва аз назари муносибати морфемаҳои луғавии дар қолибҳои онҳо истифодашуда, хусусияти баробархуқуқӣ доранд.

Дар осори боқимондаи устод Рӯдакӣ аз назари теъдод чандон зиёд нестанд. Ин нуктаро муҳаққиқ М. Н. Қосимова дар китоби дарсии «Таърихи забони адабии тоҷик. (Асрҳои IX-X)» ба назар гирифта, ба хулосае меояд, ки «калимаҳои мураккаби пайваст дучузъа мебошанд» ва аз ҷиҳати миқдор «хеле кам қорбаст шудаанд» [4, 356]. Мутобиқи маводи мо ин гурӯҳи калимаҳо дар қолибҳои зерин омадаанд:

2. **Такрори калимаҳо.** Дар ин гурӯҳ вожаҳои мураккаб аз такрори лексемаҳои якхела сохта мешаванд. Аз ҷумла, калимаҳои такрор барои ифодаи тақлиди овоз истифода шудааст. Садои бузро бо вожаи **бич-бич** ва овози раъдро бо калимаи **ғулғул** ифода мекунад:

Сухани ширин аз зуфт наёрад бар,
Буз ба бич-бич ҳаргиз нашавад фарбих [65].

Або барқу бо ҷастани соиқа,
Або ғулғули раъд дар кӯҳсор [22].

Дар ҷойи дигар такрори бевоситаи калимаи **гоҳ** барои ифодаи замон ва такрори исми **доман** барои баёни ҳаҷму андоза зарфияти онҳоро равшан менамояд:

Хуршедро зи абр дамад рӯй **гоҳ-гоҳ**,
Чунон ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб [20].

В-ар печу хамаш зи якдигар бикшоянд,
Доман-доман мушки Тароз андозад [91].

Дар ҷойи дигар калимаҳои «сарсар» ва «ғабғаб» во мехуранд, ки ба назар аз ҷузъҳои сохта шудаанд, аммо онҳо такрор набуда, дар шакли мавҷуда калимаҳои яклухти маънодор ба шумор рафта, аввалӣ ба маънои «шамолӣ саҳт, бодӣ тунду тез ва баландовоз» [Нуров, 1990, 219] дошта, дувумӣ аз рӯи семантикаи «гӯшти овозони зерӣ манаҳ, бағбаға, тавқи гулу» [Нуров, 1990, 294] истифода шудааст:

Сарсари ҳаҷри ту, эй сарви баланд,
Решаи умри ман аз бех биканд! [31].

Абрӯ киштию чини пешонӣ мавҷ,
Гирдоби бало **ғабғабу** чашмат тӯфон! [78].

Дар ҳамин шакл калимаи арабии **васваса** дида мешавад, ки дар луғат ба маънои «фикру андеша, ҳаёлот, изтиробӣ фикр» [Нуров, 1990, 294] қаламдод шудааст:

Эзади мо **васвасаи** ошиқӣ
Аз ту пазирад, напазирад намоз! [54].

2. **Калимаҳои мураккаби пайваст бо миёнванди -о-**. Ин қолиб дар тули асрҳо ба яке аз қолибҳои маъмули калимасозии забони адабии тоҷикӣ мубаддал гардида бошад ҳам, устод Рӯдакӣ ба унвони поягузор ва бунлодсозии ин забон хиштҳои аввалини қолиби мазбулло гузоштааст. Дар

осори адиб калимаҳои пароканда, саропой ва шаборӯз ба чашми мо хӯрд, ки аз асосҳои гуногуни исму исм ва исму феъли ҳол сохта шудаанд. Як мисол:

Дар чустани он нигори пуркиनावу чанг
Гаштем саропойи ҷаҳон бо дили танг [93].

Чун бисупорӣ ба ҳабс баччаи ўро,
Ҳафт шаборӯз хира монаду ҳайрон [14].

Зи авлиёш пароканда низ ҳашт ҳазор
Ба ман расид бад-он вақт, ҳоли хуб он буд [12].

Дар тадқиқи М.Н.Қосимова калимаҳои «шаборӯз» ва «саросар» [4, 356] оварда мешавад, ки дар маводи мо во нахурд.

2. Исмҳои мураккаби типпи детерминативӣ. Мутобиқи маълумоти «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1985] «дар забони адабии тоҷикӣ тарзи тобеъ сермахсултарин қолиби калимасозии исм ба шумор меравад. Дар исмҳои мураккаби тобеъ яке аз ҷузъҳои калима асосӣ буда, дигаре ба он тобеъ аст» [2, 98]. Мутобиқи маълумоти грамматикаи мазкур мутобиқи муносибати ҷузъҳои калимаҳои мураккаб исмҳои мураккаби тобеъ ба ду гурӯҳ тасниф мешаванд, ки он чунин оварда шудааст: «1) калимаҳое, ки ҷузъи якумашон асосӣ буда, ҷузъи дуюм ба он тобеъ мебошад ва 2) калимаҳое, ки ҷузъи дуюмашон асосӣ буда, ҷузъи якум тобеи он аст. Усули калимасозии исмҳои мураккаби гурӯҳи якум фақки изофат ном дорад» [2, 98].

Калимаҳои мураккаби тобеи исмӣ дар ашъори устод Рӯдакӣ бо қолибҳои зерин во мехуранд:

Қолиби исм + исм. Дар ин қолиб калимаҳои **гулоб, гулшакар, лайлисифат, шоҳроҳ, шаҳрӯй, мохрӯй, Юсуфрӯ, сарвбун, савсанбуноғӯш** дида мешаванд, ки дар онҳо калимаи асосӣ дар мавқеи дуюм қарор гирифтааст ва калимаҳои фақки изофат дар ин қолиб дида нашуд. Намунаи ашъори шоир бо қолиби мазкур чунин аст:

Ба покӣ, гӯйӣ, андар чом монанди **гулоб** астӣ,
Ба хушшӣ, гӯйӣ, андар дидаи беҳоб хоб астӣ [26].

Чу **гулшакар** диҳиям, дарди дил шавад таскин,
Чу туршрӯй шавӣ, вораҳонӣ аз сафро [28].

Лайлисифатон зи ҳоли мо беҳабаранд,
Мачнун донад, ки ҳоли Мачнун чун аст! [85]

Норафта ба **шоҳроҳи** васлат гоме,
Ноёфта аз ҳусни чамолат коме [102].

З-он майи хушбӯй соғаре биситонад,
Ёд кунад рӯи **шаҳрери** Сичистон [15].

Дар калимаҳои **моҳрӯ**, **Юсуфрӯ сарвбун ва савсанбуноғӯш** чунин ба назар мерасад, ки муайяншавандаҳои онҳо ба ҳодисаи эллипсис дучор гардида, ин муайянкунандаҳо на танҳо вазифаи муайянкунандагӣ, балки вазифаи муайяншавандагиро низ иҷро мекунанд ва ҷанбаи исмии онҳо бештар ба назар мерасад:

Ту Рӯдакиро, эй **моҳрӯ**, ҳамебинӣ,
Бад-он замона надидӣ, ки инчунинон буд. [12].

Юсуфрӯе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
Чун дасти занони мисриён кард дилам [95].

Сулсул ба **сарвбун**-бар бо нағмаи куҳан,
Булбул ба шоҳи гул-бар бо лаҳнаки ғариб [20].

Аё **савсанбуноғӯше**, ки дорӣ
Ба рашки хештан ҳар савсанеро! [23].

Қолиби исм + сифат. Ин қолиби калимасозӣ дар таркиби луғавии осори шоир каммаҳсул аст ва бо он ду калима дида шуд: хонахароб, дастихуш. Калимаи **хонахароб** аз иборайи **хонаи хароб** бо усули факки изофат (афтидани изофат), ки яке аз роҳҳои маъмули калимасозии забони тоҷикӣ мебошад, сохта шудааст.

Суде надихад насихатат, эй воиз,
Ин **хонахароб** турфа якпахлӯест [88].

Аммо дар калимаи **дастихуш** мушоҳида мешавад, ки бе ҳеҷ гуна тағйир иборайи **дасти хуш** дар натиҷаи ташаккули ягонаи овозӣ ба як калима мубаддал шудааст ва ба исм далолат мекунад, ки инро дар забон тавре маълум аст, роҳи калимасозии луғавию синтаксисӣ меноманд:

Олам чу ситам кунад, ситамкаш моем,
Дастихуши рӯзгори ноху(в)аш моем [76].

Қолиби исм + феъл. Ин қолиб нисбатан сермаҳсул аст. Ба ҳайси асосҳои калимасоз исмҳои моддию маънӣ ва феълҳои гуногун истифода шудаанд. Ҷузъҳои асосӣ дар мавқеи дуҷум қарор доранд ва калимаҳои мураккаб ба маъноҳои гуногуни муайянкунандагӣ далолат мекунанд. Бо ин қолиб 14 лексема дар даст дорем, ки дар шеърӣ шоир дида мешаванд: **диловар, дилбар, дирамхарид, чангнавоз, чаҳонбин, чонситон, раҳгузар,**

ситамкаш, калисисёнишин, сурудгӯ, шабгир, паямбар, суханёб, тавбашикан, таблзан:

Гох гирёну гаҳ бинолад зор
Бомдодону рӯз то **шабгир** [38].

Ишқро гар **паямбарӣ**, лекин
Хусро офаридгор туй! [58].

Бад-он замона надидӣ, ки зӣ чаман рафтӣ
Сурудгӯён, гӯйӣ, ҳазордастон буд [12].

Наффот - барқи равшану тундар-ш - **таблзан**,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин маҳиб [20].

Зуфт шавад родмарду суи **диловар**,
Гар бичашад з-ӯю рӯйзард гулистон [15].

Май орад шарафи мардумӣ падида,
Озоданаҷод аз **дирамхарид** [36].

Агарчи **чангнавозон** латифдаст бувад,
Фидои дасти қалам бод дасти **чангнавоз**! [70].

Ланги равандаст, гӯш нею **суханёб**,
Гунги фасеҳ аст, чашм нею **чаҳонбин** [72].

Андар ачабам зи **ҷонситон**, к-аз чу тӯе,
Ҷон бистаду аз ҷамоли ту шарм надошт! [86].

Дар **рахгузари** бод ҷароғе, ки тӯроист,
Тарсам, ки бимирад аз фароғе, ки тӯроист! [87].

Аз Каъба **калисисёнишинам** кардӣ,
Охир дар куфр беқаринам кардӣ [98].

Моҳи тамом аст рӯйи **дилбараки** ман
В-аз ду гули сурх андар ӯ паргола! [109].

Олам чу ситам кунад, **ситамкаш** моем,
Дастихуши рӯзгори ноху(в)аш моем [76].

Бо қолаби исму дигар шаклҳои феълӣ ҳам кам ба мушоҳида мерасад. Исм бо сифати феълӣ замони ҳозираи **диҳанда** пайваст шуда, калимаҳои мураккаби тобеи **бодадиҳанда** сохтааст:

Бодадиханда буте бадеъ зи хубон
Баччаи хотуни турку баччаи хоқон [15].

Дар ҳолатҳои дигар исм бо сифати феълии замони ҳозира калима сохтааст: **шергашта, хунгашта, камарбаста, солхурда, хӯкарда, гушнкарда, рамарафта ва ғайра**. Мисолҳо:

Хор намояд-т жандапил бад-он гоҳ,
В-арчи бувад масту **шергаштаву** гуррон [17].

Дил хаставу бастаи мусалсалмӯест,
Хунгаштаву куштаи бути ҳиндуест [88].

Эй турки **камарбаста**, чунонам зи фироқат,
Гӯянд, қабои ту маро пираҳан ояд [35].

Бо майи чунин, ки **солхурда** бувад, чанд,
Ҷома бикарда фарози панҷаҳ хулқон [15].

Қолиби сифат + исм. Дар сохтани исмҳо ин қолиб бо сохтани калимаҳои зерин қаноат кардааст: **мусалсалмӯ, ҷаъдмӯӣ, родмард, тихидаст, муборакхусрав, Пирсолех, жандапил, шикастабиёбон, навбахор, ҷавонмард, сангиндил, пурхун, гуррандашер, гирдоб, покнаҷод, ташначигар, сиёҳчашм, некбаҳт, бадасл**. Дар ин калимаҳо унсури асосӣ исм буда, пас аз калимаи тобеъ ҷой гирифтааст ва муайянкунандаҳо аз сифатҳои аслию нисбӣ маншаъ гирифта, аломату хусусиятҳои гуногуни муайяншавандаҳоро нишон медиҳанд. Чанд мисол аз назми шоир:

Дил хаставу бастаи **мусалсалмӯест**,
Хунгаштаву куштаи бути ҳиндуест. [88].

Ману он **ҷаъдмӯӣ** ғолиябӯӣ,
Ману он моҳрӯӣи хурнаҷод [29].

Шуд он замона, ки ӯ унси **родмардон** буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд [12].

Шоир зӣ ӯ равад факиру **тихидаст**,
Бо зари бисёр бозгардаду хумлон.

Бо расани афви он **муборакхусрав**,
Ҷалқай танг аст, ҳар-ч дашту биёбон [17].

Як саф мирону Балъамӣ биншаста,
Як саф хуррону **Пирсолехи** деҳқон [15].

Қолиби сифат + сифат. Бо ин қолиб дар маводи дасти мо калимаи навҷавон мавҷуд аст, ки аз бемаҳсулии ин қолиб дар назми шоир гувоҳӣ медиҳад:

Ту ҷавонмарду давлати ту ҷавон,
Май ба бахти ту **навҷавон** омад [21].

Қолиби сифат + асоси замони ҳозираи феъл бемаҳсул буда, бо он вожаҳои **бадҳоҳ** сохта шудааст:

Он киро донам, ки ӯям душман аст,
В-аз равони пок **бадҳоҳи** ман аст [118].

Бо қолиби **сифату феъли ҳол** ҳам калимаи **гирдгардон** ба назар мерасад. Аз чи сабаб бошад, ки муҳаққиқ М. Н. Қосимова ин калимаро дар ҳайати калимаҳои бо қолиби исму феъли ҳол сохташуда меорад [Қосимова, 2003, 358]. Дар шеърӣ шоир:

Ҷаҳон ҳамеша чу чашмест гирду гардон аст,
Ҷамеша, то бувад оин-ш, **гирдгардон** буд [11].

Қолиби шумора + шумора. Дар осори устод Рӯдакӣ ин қолиби бемаҳсул аст. Танҳо калимаи якпанҷ як маротиба ба назар расид:

Бидод мири Хуросон-ш чил ҳазор дирам,
Дар ӯ фузунии якпанҷи мири Мокон буд [12].

Қолиби шумора + исм. Бо ин қолиб калимаҳои ҳазордастон, садбарг, якрон, якпахлӯ сохта шудаанд, ки имрӯз ҳам маъмуланд:

Суде надихад насихатат, эй воиз,
Ин хонахароб турфа **якпахлӯест** [88].
В-ар печу ҳамаш зи **якдигар** бикшоянд,
Доман-доман мушки Тароз андозад [91].

Қолиби зарф +исм. Ин қолиб ҳам каммаҳсул буда, вожаҳои пешкор, аввалсухан ва Нимрӯз во мехуранд:

Шуд он замона, ки ӯ унси родмардон буд,
Шуд он замона, ки ӯ **пешкори** мирон буд [12].

Бо ҳар кӣ сухан гӯям, агар хоҳаму гар не,
Аввалсуханам номи ту андар даҳан ояд [35].
Он малики Нимрӯзу хусрави пирӯз,
Давлати ӯ юзу душман оҳуи нолон [17].

Қолиби сифати феълӣ + исм. Ин қолиб ҳам каммаҳсул буда, калимаҳои гуррандашер ва шикастабиёбон гувоҳи ин маънӣ аст:

З-он май, ки гар сиришке аз он дарчакад ба Нил,
Сад сол маст бошад аз бӯи ӯ наҳанг.
Оху ба дашт агар бихӯрад қатрае аз ӯ,
Гуррандашер гардаду н-андешад аз паланг! [55].

Басо **шикастабиёбон**, ки боғи хуррам буд
Ва боғи хуррам гашт, он кучо биёбон буд [11].

Дар ашъори устод А.Рӯдакӣ як идда калимаҳои дида мешаванд, ки ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидаанд. Дар зинаи якум дар қолибҳои гуногун калимаҳои мураккаби тобеи **покнаҷод, бузургмард, ситамкор, сағбон, нақӯкор, чангнавоз, чобукқадам, дилбар, баркашид** сохта шуда, дар зинаи дуум бо пасвандҳои гуногун калимаҳои нави мураккаби пасванддор дар мисоли: **покнаҷодӣ, бузургмардӣ, ситамкорӣ, сағбонӣ, нақӯкорӣ, чангнавозӣ, чобукқадамӣ, дилбарак, баркашида** ба вучуд омадаанд, ки онҳоро калимаҳои мураккаби пасванддор гуфтан ҷоиз аст. Мисолҳо дар шеъри шоир:

Покии ахлоқи ӯю **покнаҷодӣ**,
Бо нияти неку бо макорими эҳсон [16].

Ин теғ на аз баҳри **ситамкорӣ** карданд,
Ангур на аз баҳри набиз аст ба чархушт [41].

Барои парвариши ҷисм ҷон ҷӣ ранча кунам,
Ки ҳайф бошад рӯҳулқудус ба **сағбонӣ**! [53].

Ҳамчу дарёст в-аз **нақӯкорӣ**
Киштие соз, то бад-он гузарӣ! [59].

Офтобӣ, ки зи **чобукқадамӣ**
Бар сари зарра намояд ҷавлон [71].

Ҳамчунин, дар шеъри шоир калимаҳои дида мешаванд, ки дар онҳо дар як вақт ба ҳам омадани калимаҳои мустақилмаъно ва вандҳои калимасоз боиси ба вучуд омадани калимаҳои мураккаб мегардад ва онҳоро калимаҳои мураккаби омехта гуфтан мумкин аст: даҳсола, солхӯрда, бодадиҳанда, якшаба, кадунима, ночашида. Мисолҳо дар шеъри шоир:

Андӯхи **даҳсоларо** ба Танча рамонад,
Шодии навро зи Рай биёраду Уммон [15].

Бо майи чунин, ки солхӯрда бувад, чанд
 Чома бикарда фарози панчаҳ хулқон [15].

Лаъли майро зи дурчи хум даркаш,
 Дар кадунима кун, ба пеш ман ор! [106].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки дар осори устод Рӯдакӣ калимаҳои мураккаби типпи тобеи исмӣ тавассути қолибҳои исм + исм, исм + сифат, исм + феъл, сифат + исм, сифат + сифат, сифат + асоси замони ҳозираи феъл, сифату феъли ҳол, шумора + шумора, шумора + исм, зарф + исм, сифати феъли + исм сохта шудаанд. Ҳамчунин, мисолҳои шеъри шоир гувоҳи онанд, ки исмҳои мураккаби пасванддор бо доштани ду зинаи калимасозии як қабати алоҳида вожаҳоро ташкил медиҳанд. Лексемаҳои мураккаби дигаре низ ҳастанд, ки онҳо воҳидҳои луғавии мураккаби омехта номида мешаванд. «Дар ин қабил калимаҳо дар як вақт ба амал омадани ҳам васлшавии асосҳо ва ҳам иштироки аффиксҳо ба ҳисоб гирифта, ин усули калимасозӣ омехта номида шуд» [2, 102], ки ба ин андеша мо ҳам мувофиқ ҳастем.

Ихтисоршуда:

ГЗАҲТ – Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик

КИТОБНОМА

1. Амонова, Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках / Учеб. пособие. – Душанбе: Издательство ТТУ, 1982. -55 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. - 335 с.
3. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. -Душанбе, 2003. -490с.
4. Касымов, О. Картина животного мира в «Шахнаме» Абулқасима Фирдоуси [Текст] / О Касимов. -Душанбе: Дониш 2011. -135с.
5. Маҳмудов, М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб / М. Маҳмудов. - Душанбе: Ирфон, 1978. – 280 с.
6. Мурватов, Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Ҷ. Мурватов. – Душанбе: Дониш, 1979. – С. 3-79.
7. Муҳаммадиев, М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1967. – С. 61-75.
8. Назарзода, С. Пажӯише дар таърихи забони тоҷикӣ / С. Назарзода. Душанбе:Дониш, 2021. – 586 с.
9. Ниёзӣ, Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ //Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – Сталинобод,1964. – Ҷ. 7. – 92 с.
10. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. –Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.

11. Олимҷонов, М. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби навъи татпурша) / М. Олимҷонов. -Хучанд: Нури маърифат, 2022. -456с.
12. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. -М.: Изд-во МГУ, 1973. -198 с.
13. Расторгуева, В. С. Среднеперсидский язык [Текст] / В. С. Расторгуева. - М.: Наука, 1966. -160с.
14. Расторгуева, В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка [Текст] / В. С. Расторгуева // Таджикско-русский словарь. -М.: Госиздат иностранных и национальных словарей.1954. -С.529-570.
15. Раҳматуллозода, С. Калимасозии исм / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш АМИТ, 2019. -225 с.
16. Рӯдакӣ, А. Девон / Рӯдакӣ. –Душанбе, 2018. -484 с.
17. Рустамов, Ш. Исм / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. -220 с.
18. Саидова, К. Говор таджиков Шаартуза [Текст] / К. Саидова // АКД. – Душанбе, 1985. – 22 с.
19. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
20. Султон, Ҳ. Забони тоҷикӣ ва хуввияти миллӣ / Ҳ. Султон. – Душанбе, 2021. – 225 с.
21. Чхеидзе, Т. Д. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Т.Д. Чхеидзе. -Тбилиси, 1969. -141 с.
22. Ҷӯраев, Ф. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ф. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1975. – 228 с.

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ИСМӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ РӮДАКӢ

Таҳқиқи масоили калимасозӣ диққати олимони зиёдеро ҷалб карда, қолибҳои сохтани категорияҳои лексикӣ-грамматикӣ калимаҳо дар забони тоҷикӣ муайян шудаанд. Аммо бояд донем, ки аввалин қадамҳо дар сатҳи забони адабии меъёр ва сохтани калимаҳо тавассути қолибҳои калимасозӣ ба устод Рӯдакӣ иртибот дорад. Ин аст, ки муайян сохтани роҳҳои калимасозии забони осори устод Рӯдакӣ аз масоили мубрами илмӣ ба шумор меравад. Бо дарки ин масъалаи муҳими илмӣ дар ин мақола перомунӣ сохтани калимаҳо тавассути қолибҳои исмии калимасозӣ баҳс сурат гирифтааст. Таҳқиқ нишон дод, ки дар сохтани исмҳои мураккаб ду тарзи калимасозӣ: копулятивӣ ва детерминативӣ дида мешавад, ки аввалӣ ба калимаҳои мураккаби пайваст ва баъдӣ ба калимаҳои мураккаби тобеъ мансуб аст. Дар тарзи копулятивӣ қолибҳои такрори калимаҳо ва калимаҳои мураккаби пайваст бо миёнованд мавқеи асосӣ дорад.

Дар ташаккули калимаҳои мураккаби детерминативӣ қолибҳои исм + исм, исм + сифат, исм + феъл, сифат + исм, сифат + сифат, сифат + асоси замони ҳозираи феъл, сифату феъли ҳол, шумора + шумора, шумора + исм, зарф +исм, сифати феълӣ + исм истифода шудаанд.

Дар мақола бо ҳамаи ин қолибҳо мисолҳои мушаххас аз осори устод Рӯдакӣ оварда шудааст, ки ин гувоҳи он аст, ки ин қолибҳои умри беш аз ҳазорсола дошта, имрӯз низ сохташави калимаҳо бо онҳо идома дорад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, копулятивӣ, детерминативӣ, қолибҳои калимасоз, калимаҳои исмӣ, сермахсул, шеъри шоир, осори Рӯдакӣ, зинаи калимасозӣ.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА-СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В ТВОРЧЕСТВЕ РУДАКӢ

Исследование вопросов словообразования привлекло внимание многих учёных, были определены модели образования лексико-грамматических категорий слов в таджикском языке. Следует отметить, что первые шаги на уровне нормативного литературного языка и образования слов по словообразовательным моделям связаны с устодом Рудаки. Поэтому определение способов образования языка произведений устода Рудаки является одним из важных научных вопросов таджикского языкознания. В данной статье речь идёт об образовании слов по словообразовательным моделям имен существительных. Исследования показали, что при создании сложных существительных применяются два способа словообразования: копулятивный и детерминативный, первый из которых относится к сложносочинительным, а второй к сложноподчинительным словам. В копулятивном модели основное положение имеют повторения слов и сложносочинённых слов с инфиксом.

При образовании сложных детерминативных лексем используются такие модели как *сущ.+сущ.*, *сущ.+прил.*, *сущ.+глагол*, *прил.+сущ.*, *прил.+прил.*, *прил.+осн.наст.вр.глагола*, *прил.+деепчастие*, *им. числ.+им.числ.*, *им.числ.+сущ.*, *наречие+сущ.*, *причастие+сущ.*

В статье приведены конкретные примеры по всем указанным моделям из произведений устода Рудаки, которые доказывают, что эти модели существуют более тысячи лет, и эти модели словообразования применяются и в наше время.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, копулятив, детерминатив, словообразовательные модели, имена существительные, продуктивность, стихотворение поэта, творчество Рудаки, ступень словообразования.

COMPOUND WORDS IN RUDAKI'S WORK

The study of the issues of word formation has attracted the attention of many scientists, and the patterns of construction of lexical-grammatical categories of words in the Tajik language have been determined. But we should know that the first steps at the level of standard literary language and creating words through word-making templates are related to Master Rudaki. That is why determining the methods of word formation in the language of master Rudaki's works is one of the

most important scientific problems. When understanding this important scientific issue, this article deals with the formation of words according to word-formation models - nouns. Research has shown that when creating complex nouns, two methods of word formation are observed: copulative and determinative, the first of which refers to complex coordinating words, and the second to subordinating complex words. In the copulative model, the main position is the repetition of words and compound words with an infix.

In the formation of complex determinative words, the patterns of noun + noun, noun + adjective, noun + verb, adjective + noun, adjective + adjective, adjective + base of the present tense of the verb, adjective and present participle, number + number, number + noun, adverb + noun, adjective verb + noun are used.

The article contains specific examples of all these templates from the works of Master Rudaki, which proves that these templates are more than a thousand years old, and words are still being created with them today.

Key words: word formation, compound words, copulative, determinative, word formation models, nouns, productivity, poet's poetry, Rudaki's creativity, degree of word formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чурабекзода Фотима унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 33.Тел: 938187243

Сведения об авторе: Джурабекзода Фатима. Соискатель Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 33. Телефон: 938187243

Information about the author: Jurabekzoda Fatima. Applicant for the title of the Institute of Language and Literature named after A. Rudakiy NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Phone: 938187243.

ТДУ: 491.59.25

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СМЫСЛОВЫХ ОТТЕНКОВ
И СПОСОБОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛА *to set* В
ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО
И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)**

*Хомидова Фарида Музаффаровна
Таджикский международный университет
иностранных языков имени Сотида Улугзода*

Настоящая статья посвящена исследованию семантико-стилистических и грамматических особенностей английского глагола *to set* и его перевода на современный русский язык. Известно, что семантика включает в себя выявление смыслодержательной стороны слова и значения (или смысловых оттенков) языковых единиц.

Цель научной работы – показать приёмы грамматического анализа переводимого материала и помочь найти на основе сопоставительного анализа необходимые способы преодоления грамматических трудностей в русском, английском и таджикском языках. Чтобы показать семантику многозначного глагола *to set* в различном синтаксическом окружении на материале художественного произведения Теодора Драйзера «Сестра Керри», рассмотрим перевод с английского языка на русский язык.

1. *Once, when she was fumbling at the little clamp, having made a slight error in setting in the leather, a great hand appeared before her eyes and fastened the clamp for her. (P. 59)* - Как-то раз, когда Керри, неправильно вложив заготовку в машину, возилась с зажимом, перед её глазами показалась огромная рука и помогла ей укрепить зажим [1,8].

Глагол *set* в этом предложении употребляется в функции обстоятельства причины и времени и в форме причастия I вспомогательного глагола *to have - having* и причастия II смыслового глагола *set*.

2. *He had a little office in the place, set off in polished cherry and gill-work, where he kept, in a roll-top desk, the rather simple accounts of the place - supplies ordered and needed. (P.67)* - У него был при баре свой маленький кабинет, отделанный полированным вишневым деревом, и здесь в шведском бюро он хранил всю свою несложную бухгалтерию, с помощью которой учитывал товары - нужные, заказанные и полученные [2,17].

Предложение находится в прошедшей форме и глагол *set* в сочетании с предлогом *off* выступает в значении «отделать».

3. *«Say, that fits like a T, don't it?» he remarked, feeling the set of it at the waist and eyeing it from a few paces with real pleasure. (P. 102)* - «Слушайте, он на вас как влитой!» - воскликнул он и дотронулся до её талии, как бы желая удостовериться, что жакет сидит на ней хорошо. Он отступил на шаг, с восхищением разглядывая Керри.

В этом предложении глагол *set* при помощи предлога *of* указывает направление к какому-либо предмету (к талии).

4. *A large, soft, green, plush-covered couch occupied one corner, and several rocking-chairs were set about. (P. 1 19)* - В одном углу стоял мягкий широкий плюшевый диван, вокруг - несколько качалок.

В данном предложении глагол *set* подвергается эллипсису, реализуя значение расположения чего-либо (локализации).

5. *The whole place was cosy, in that it was lighted by gas and heated by furnace registers, possessing also a small grate, set with an asbestos back, a method of cheerful warming which was then first coming into use. (P. 1 19)* - Все комнаты были приветливые, освещались газом и помимо центрального отопления, там ещё был маленький камин, вносивший много уюта.

Глагол *set* в сочетании с предлогом *with* имеют значение «обеспечивать, вносить», которое передаётся на русский язык при помощи причастной формы (вносившей).

6. *The west was of a rich Scotch plaid, set with a double row of round mother-of pearl buttons. (P.124)* - На жилете в шотландскую клетку поблескивал двойной ряд круглых перламутровых пуговиц.

В этом предложении сочетание *set with* передаёт значение «поблескивал».

7. *Seeing a thing, she would immediately set to inquiring how she would look, properly related to it. (P.127).* - Видя какую-нибудь вещь, Керри тотчас спрашивала себя, пойдет ли ей это.

Глагольно-предложное сочетание *set to* с грамматическим значением повторяемости передаёт лексическое значение «приниматься».

8. *She imagined that across these richly carved entrance-ways, where the globed and crystallised lamps shone upon panelled doors set with stoned and designed panes of glass, was neither care nor unsatisfied desire. (P.143)* - Она готова была поверить, что там, за этими пышными, украшенными резьбой подъездами, где свет из гранённых и матовых шаров падал на двери с цветными и узорными стеклами, люди не знают забот, не знают неудовлетворенных желаний [5, 19].

Глагольно-предложное сочетание *set with* при переводе на русский язык выполняет связующую функцию, т.е. приравнивается по значению к предлогу «с».

9. *As a result, a hum of gossip was set going which moved about the house in that secret manner common to gossip. (P.160)* - По дому пошла сплетня, с таинственным видом передаваемая из уст в уста.

Глагол *set* в этом предложении реализует значение «распространять, передавать», употребляясь в прошедшем времени. Сочетаясь с глаголом *go* (в продолженной форме - *going*), создаёт добавочное значение направления действия.

10. *We are trying to get a new set of furniture for the lodge. (P. 182)* - Нам необходимо приобрести новую мебель для ложи.

11. *Drouet was reminded of his promise a day or two later by the receipt of a letter announcing that the first rehearsal was set for the following Friday evening, and urging*

him to kindly forward the young lady's address at once, in order that the part might be delivered to her. (P.183).

- Но день или два спустя он получил напоминание в виде письма, в котором сообщалось, что первая репетиция пьесы «Под фонарем» назначена на пятницу, а потому мистера Друэ просят срочно сообщить адрес его знакомой, чтобы препроводить ей роль.

Глагольно-предложное сочетание **set for** выступает в значении «назначать, устанавливать». На русский язык переводится кратким страдательным причастием прошедшего времени: «назначена».

12. *The fact that such ability should reveal itself in her, that they should see it set forth under such effective circumstances, framed almost in massy gold and shone upon by the appropriate lights of sentiment and personality, heightened her charm for them.* (P.216).

- То, что у нее оказались такие способности, то, что они стали с свидетелями ее успеха в такой эффектной обстановке, где словно в массивной золотой раме вдруг засияла ее индивидуальность, - все это усиливало ее очарование.

Глагол **set** выполняет в данном употреблении вспомогательную функцию, выполняя роль глагольной связки.

13. «That's a pretty ring you have,» he said, touching a commonplace setting which adorned the hand holding the card he had given her. (P.228).

- «Очень красивое кольцо!» Пользуясь случаем, он взял руку девушки, делая вид, будто заинтересован дешевеньким перстнем.

Непредикативная форма **setting** переводится на русский язык деепричастной конструкцией со значением «делая вид, изображая».

14. «Damn her!» he said softly, with his teeth firmly set, «I'll make it hot for her if she causes me trouble.» (P.268).

- «Будь она проклята!» - пробормотал Герствуд, стиснув зубы. «Я проучу ее, если только она вздумает мне вредить.»

Сочетание глагола **set** с препозитивным наречием *firmly* («твердо») создает значение «стиснуть», которое передается на русский язык посредством деепричастной конструкции.

15. *He strolled up and down the polished floor of the resort, his hands in his pockets, his brow wrinkled, his mouth set.* (P.270).

- Герствуд шагал взад и вперед по ярко натертому паркету своей конторы, засунув руки в карманы, нахмурил лоб и стиснув зубы.

То же самое значение - «стиснув» (*set* сочетается с существительным *mouth*).

16. *She came bravely enough to the showy entrance way, with the polished and begilded lobby, set with framed pictures out of the current attraction, leading up to the quiet box-office, but she could get no further.* (P.280).

- Керри храбро вошла в подъезд, оттуда - в роскошный, раззолоченный вестибюль, где висели в рамках фотографии сцен из последних спектаклей, и уже направилась было к тихой билетной кассе, но вдруг решимость покинула ее, и она не могла заставить себя идти дальше.

Глагол *set* имеет значение «висели» (речь идет об убранстве комнаты).

17. *Hurstwood turned away and set his lips so as best to express and conceal his feelings.* (P.290).

- Герствуд отвернулся и сжал губы, чтобы не выдать охватившего его волнения.

Глагол *set* употребляется в фразеологически связанном значении «сжал губы».

18. *Then he would lock his own little office and set the proper light burning near the safe, after which he would take his departure.* (P.294).

- Затем он запер свой маленький кабинет, зажигал специальную лампочку возле сейфа и лишь тогда отправлялся домой.

Глагол *set* передает имперфектное значение «зажигал».

Лексема *set* в данном употреблении, реализуя значение «набор, ряд каких-либо предметов», на русский язык не переводится.

Исследовав в сравнительно-сопоставительном, семантико-стилистическом и грамматическом аспектах многозначный глагол *to set*, мы пришли к следующим выводам:

1. Глагол *to set* имеет широкую семантику, поэтому значение его зависит от контекста, т.е. связи его с другими словами в словосочетании и предложении.

В отличие от русских глаголов, которые сочетаются только с именами существительными и наречиями по типу связи управление и примыкание, образуя глагольные сочетания ПГС, СГС, СИС и, конечно, обладают меньшей самостоятельностью;

2. В двуязычных словарных статьях трудно выделить первичное (главное) значение слова *set*. Стержнем слова становится не какое-то его отдельное значение, а семантические элементы, которые оказываются общими для всех, т.е. проявление тех или иных значений зависит от употребления слова в различных лексико-семантических позициях;

3. По своим грамматическим свойствам глагол *to set* является неправильным и неизменяемым глаголом, который в зависимости от значения обусловленного контекстом, может быть переходным и непереходным. В отличие от русского языка, в английском языке пассивные конструкции встречаются чаще, поэтому он употребляется чаще в пассивной конструкции и выступает в не предикативных причастных формах.

А в современном русском языке пассивные конструкции встречаются реже, в основном употребляются активные конструкции действительного залога, где действие субъекта переходит на объект[1,21].

4. Глагол *to set* чаще используется при внешней характеристике персонажей в значениях: «идти» (быть к лицу), например: Как идёт вам эта шляпа!

How nice her hat set, and weren't her eyes pretty. (P. 104) - Как идёт ей эта шляпа! И разве у неё не прелестные глаза?

В данном предложении глагол *set* реализует значение - «идти, подходить» (о внешнем облике);

Например, значение «сжать, стиснуть (губы, зубы)»:

He strolled up and down the polished floor of the resort, his hands in his pockets, his brow wrinkled, his mouth set. (P. 270) - Герствуд шагал взад и вперёд по ярко натертому паркету своей конторы, засунув руки в карманы, нахмутив лоб и стиснув зубы.

То же самое значение - «стиснув» (*set* сочетается с существительным *mouth*).

Hurstwood turned away and *set* his lips so as best to express and conceal his feelings. (P.290) - Герствуд отвернулся и сжал губы, чтобы не выдать охватившего его волнения.

Глагол *set* употребляется в фразеологически связанном значении «сжал губы».

Есть случаи (опираясь на словари) употребления глагола *to set* и в основных значениях «ставить, располагать»; «назначать, устанавливать».

Например:

He saw how they set their little feet, how they carried their chins, with what grace and sinuosity they swung their bodies. (P.128) - Он внимательно приглядывался к тому, как ходят элегантные дамы, как они ставят ножку, как держат голову, как изгибают своё тело на ходу.

В данном случае глагол *to set* реализует своё основное значение - «ставить, располагать» [6,33].

Drou et was reminded of his promise a day or two later by the receipt of a letter announcing that the first rehearsal was set for the following Friday evening, and urging him to kindly forward the young lady's address at once, in order that the part might be delivered to her. (P.183) - Но день или два спустя, он получил напоминание в виде письма, в котором сообщалось, что первая репетиция пьесы «Под фонарём» назначена на пятницу, а потому мистера Друэ просят срочно сообщить адрес его знакомой, чтобы препроводить ей роль.

Глагольно-предложное сочетание *set for* выступает в значении «назначать, устанавливать». На русский язык переводится кратким страдательным причастием прошедшего времени: «назначена».

He ordered freely of soup, oysters, roast meats, and side dishes, and had several bottles of wine brought, which were set down beside the table in a wicker basket. (P.358) - Не стесняясь ценами, он заказал суп, устрицы, жаркое, гарнир и потребовал также несколько бутылок вина, которые официант поставил возле столика в плетёной корзинке.

Сочетаясь с предлогом *down*, глагол *set* выступает в своём основном значении «класть, положить, ставить».

Часто глагольно-предложное сочетание *to set* передаёт значение начала действия (фазисное значение начинательности действия). Например: *A craving is set up which, if gratified, shall eternally result in dreams and death. (P. 328) - Начинается мука желаний, которые если им поддаются, неизменно ведут к безумным грезам и смерти.*

Иногда глагол *to set* употребляется в значении «размещены, расположены и т.п.», когда описывается убранство помещения. Реже глагол *to set* передаёт каузативное значение или подвергается эллипсису, т.е. при переводе на русский язык не материализуется.

Поэтому при переводе необходимо учитывать стилистическую окраску словоупотребления, речевую ситуацию и общий стилистический фон контекста. Одно и то же предложение может быть переведено на русский язык посредством разных грамматических конструкций, например, пассивной (страдательной) конструкцией с составным именным сказуемым (Мебель была расставлена) и структурой односоставного неопределённо-личного предложения (Мебель расставили).

Итак, полноценность перевода - это основное требование, предъявляемое к переводчику, это та цель, к которой он должен стремиться, чтобы сформировать и реализовать свою коммуникативную компетенцию в различных условиях речевого общения [4,13].

Основными моментами, определяющими полноценность перевода романа Т. Драйзера «Сестра Керри» с английского на русский языки и позволяющими реализовать принципы адекватности перевода и коммуникативной направленности являются:

а) точная передача смыслового содержания и стилистических особенностей переводимого материала;

б) соответствие языка перевода литературной норме современного русского языка, с учётом грамматических и синтаксических особенностей сопоставляемых языков;

в) объективная передача национального своеобразия переводимого материала;

г) соотношение при переводе целого и части.

Следовательно, глагол *to set* в анализируемых предложениях может употребляться в различных синтаксических функциях (например, в функции обстоятельства причины и времени и др.) и при переводе на русский язык передаваться грамматическими формами (например, причастия, глаголами начинательного способа действия и др.) в зависимости от контекста и лексического окружения глагола *to set*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. –М Просвещение, 1989.
2. Бархударов, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. - М.: Высшая школа, 1963.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой.- М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
4. Мюллер, В.К. Англо-русский словарь. - М.,1985.
5. Проблемы лингвистической семантики: Реферативный сборник. - М., 1981.

6. Розенталь, Д.Э., Теленкова М.А. Словарь трудностей русского языка. - М.: Русский язык, 1986. - 704 с.
7. Текст: теоретические основания и принципы анализа: учеб. - науч. пос./под ред. проф. К.А. Роговой.- СПб.: Златоуст, 2011. - 464 с.
8. Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка / Под ред. Горбачевича К.С. - Л.: Наука. - 518 с.
9. Фёдоров, А.В. Введение в теорию перевода.- М., 1958. - 128 с.
10. Современный русский язык. Морфология. Курс лекций/ под ред. акад. В.В. Виноградова. - М., 1982.
11. Швейцер, А. Д. Теория перевода. - М., 1988.- 215 с.

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ТОБИШҶОИ МАЪНОӢ ВА ТАРЗИ
КОРБУРДИ ФЕЪЛИ to set ДАР ҶАНБАИ ТАРҶУМА (ДАР АСОСИ
МАВОДИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА РУСӢ)**

Мақола ба омӯзиши хусусиятҳои маъноӣ, услубӣ ва грамматикӣ феъли англисӣ to set ва тарҷумаи он ба забони русӣ бахшида шудааст. Муаллиф қӯиши мекунад, ки усулҳои таҳлили грамматикӣ маводи тарҷумашударо нишон дода, дар асоси ин таҳлил роҳҳои зарурии рафъи бартараф кардани мушкилоти грамматикиро дарёфт намояд.

Интихоби ӯ ба зарурати омӯзиши махсус ва муфассали раванди муосири тарҷумаи феъл, семантика ва хусусиятҳои грамматикӣ он дар маводи асарҳои бадеи нависандагони англис вобаста аст, ки ин беитар ба тарҷумаи шакли феъли бисермаъно ба маҷмуа ва хусусиятҳои лексикӣ-грамматикӣ он ҳангоми тарҷума дахл дорад. Сатҳи таҳқиқи мавзӯ бо он муайян карда мешавад, ки тарҷума ва тарҷумашиносӣ, истифодаи анъанаҳои бисерконфессионалӣ аз ҷониби муҳаққиқон дар соҳаи тарҷума ва забон бетаваҷҷуҳ намондаанд. Ин масъалаҳо ба ин ё он дараҷа дар асарҳои забоншиносон ва тарҷумонҳои зиёд таҳқиқ шудаанд.

***Калидвожаҳо:** ояндадор, бисёрҷониба, хусусиятҳои грамматикӣ, муҳити синтезаторӣ, маъноҳои зуд зуд пайдошуда, гузариш, интиқоли дақиқи мундариҷаи оқилона, хусусиятҳои услубӣ маводи пеширафта.*

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СМЫСЛОВЫХ ОТТЕНКОВ И
СПОСОБОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛА to set В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ
АСПЕКТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)**

Статья посвящена исследованию семантико-стилистических и грамматических особенностей английского глагола to set и его перевода на русский язык. Автор ставит своей целью показать приёмы грамматического анализа переводимого материала и помочь найти на основе этого анализа необходимые способы преодоления грамматических трудностей.

Выбор её обусловлен необходимостью специального и детального изучения современного процесса перевода глагола, его семантики и грамматических особенностей на материале художественных произведений английских писателей, что в большей степени затрагивает перевод многозначной глагольной формы to set

и её лексико-грамматические особенности при переводе. Степень разработанности темы определяется тем, что перевод и переводоведение, многозначность (полисемия) традиционно не оставались без внимания исследователей в области перевода и языка. Указанные вопросы в той или иной мере затронуты в трудах многих учёных-лингвистов и переводчиков.

Ключевые слова: вспомогательный глагол, многозначность, грамматические особенности, синтаксическое окружение, первичное значение, перевод, точная передача смыслового содержания, стилистические особенности переводимого материала.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SEMANTIC SHADES AND WAYS OF FUNCTIONING OF THE VERB *to set* IN THE TRANSLATION ASPECT (IN THE ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES)

The article is devoted to the semantic and stylistic and grammatical features of English verb to set and its translation into the Russian language. The author aims to show the methods of grammatical analysis of the translated material and help find based on this analysis, the necessary ways to overcome difficulties in grammar.

Its choice is due to the need for a special and detailed study of the modern process of translating the verb, its semantics and grammatical features on the material of works of art by English writers, which largely affects the translation of the polysemantic verb form to set and its lexical and grammatical features in translation. The degree of development of the topic is determined by the fact that translation and translation studies, polysemy (polysemy) traditionally did not go unnoticed by researchers in the field of translation and language. These issues are to some extent touched upon in the works of many linguists and translators.

Keywords: auxiliary verb, polysemy, grammatical features, syntactic environment, primary meaning, translation, accurate transmission of semantic content, stylistic peculiarities of the translated material.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хомидова Фарида Музаффаровна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: Душанбе, кӯчаи Б. Гафуров 30/2а Тел: (992)556554955

Сведения об авторе: Хомидова Фарида Музаффаровна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант PhD кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: г. Душанбе, улица Б. Гафурова 30/2а. Тел: (992)556554955

Information about the author: Homidova Farida Muzaffarovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, PhD doctoral student of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: Dushanbe, Bobodzhona Street G. 30/2a Tel: (992)556554955

**ТАФСИРИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ ФАРОНСАВӢ
ДАР «ФАРҲАНГИ НИЗОМ»-И САӢИД МУҲАММАД АЛӢ**

Файзова Парвинахон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Яке аз масъалаҳои муҳимми илми луғатнигорӣ масъалаи иқтибосот ба ҳисоб меравад. Иқтибос гуфта, унсури лексикӣ, фонетикӣ, семантикӣ ва грамматикӣ синтаксисии аз як забон ба системаи забони дигар дохилшударо меноманд. Бояд тазаққур дод, ки ҳеҷ як забони рӯи дунё дар танҳои рушду таракқӣ нақардааст. Ҳамаи забонҳои рӯи олам дар натиҷаи калима додан ба ҳамдигар тарракӣ ёфтаанд.

Иқтибосот қисми таркибии раванди мавҷудият ва тағйирёбии таърихии забон буда, яке аз восита ва роҳҳои асосии пурра гардидани хазинаи луғавии ҳар як забон мебошад. Дар бораи калимаҳои иқтибосӣ дар илми забоншиносӣ корҳои зиёде аз ҷониби муҳаққиқони гуногун ба монанди Н. Маъсумӣ, М. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, Т. Зеҳнӣ, Т. Бердиева, П. Хонларӣ, С. Наввобзода, М. Ҳомидов ва дигарон хеле муфассал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар бораи иқтибосот муҳаққиқи эронӣ Парвиз Хонларӣ чунин назар доранд: «Ҳеҷ забоне аз забонҳои ақвоми мутамаддин аз луғати фаровони бегона ҳолӣ нест ва иллоти ин амр он аст, ки тамаддун аз иртибот ва бархӯрди миллатҳо бо якдигар тавсеа ва таракқӣ меёбад ва голибан он ҷӣ миллате аз миллати дигар иқтибос мекунад бо номи аслии он ҳамроҳ» [12, 143].

Аслан, калимаҳои иқтибосӣ дар натиҷаи алоқаю муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва маданиятӣ як халқ бо халқи дигар ба вуҷуд меояд. Дар «Фарҳанги Низом» муаллиф барои тақвият додани андешаҳои худ аз вожаҳои ибораҳои гуногуни худию иқтибосӣ истифода бурдааст.

Дар таърихи луғатнигории форсу тоҷик «Фарҳанги Низом»-и Сайид Муҳаммад Алиӣ Дой-ул-Ислоҳ аз ҷумлаи фарҳангҳои муфассалтарин ва ҷомеатарин маҳсуб ёфта, аз ҷиҳати сохту банду басти ва тарзи тафсир мавқеи маҳсусро доро мебошад ва тақрибан, 30000 воҳиди луғавиро дар бар мегирад. Сайид Муҳаммад Алиӣ дар «Фарҳанги Низом» калимаҳои иқтибосиро аз забонҳои арабӣ, аврупоӣ, фаронсавӣ, англисӣ, туркӣ ва ғайра мавриди истифода қарор додааст. Як қисми муайяни воҳидҳои луғавии фарҳангро иқтибосоти фаронсавӣ ташкил медиҳанд.

Дар тури таърих дар натиҷаи рӯйдодҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ дар баробари забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ, русиву англисӣ инчунин, калимаҳои фаронсавӣ низ ба забони тоҷикӣ-форсӣ ворид гардид. Омӯзиш ва таҳқиқи калимаҳои иқтибосии фаронсавӣ дар илми забоншиносӣ яке аз

масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Доир ба таърихи калимаҳои иқтибосии фаронсавӣ дар забони форсӣ забоншиносии эронӣ Саппеда Наввобзода Шафёӣ дар мақолаи худ таҳти унвони «Баррасии тағйироти маъноӣ ва корбурди вомвожаҳои забони фаронсавӣ дар форсӣ» чунин гуфтаанд: «Аз қарни XVII мелодӣ сели мубаллиғони мазҳабӣ ва сайёҳони фаронсавӣ сабаби эҷоди равобит байни Эрон ва Фаронса шуд ва дар қарни XIX бо шуруи сафарҳо, табодулоти фарҳангӣ, истифодаи устодони хориҷӣ (фаронсавӣ), тарҷума ва чопи китобҳо ин равобит сурати ҷиддитаре ба худ гирифт, ки яке аз дастовардҳои он вомгирии вожаҳои гуногуни илмӣ, фаннӣ ва низомӣ аз забони фаронсавӣ буд» [10, 109,]

Дар ҳақиқат густариши илму техника ва фанноварӣ боиси он гардидааст, ки гурӯҳи вожаҳои аврупоӣ, аз ҷумла, фаронсавӣ дар заминаҳои гуногуни илмю фаннӣ ба забони форсӣ ворид шаванд. Муаллифи «Фарҳанги Низом» чунин калимаҳои иқтибосиро дар фарҳанги худ ҷой дода, шарҳу тавзеҳ додааст. Калимаву истилоҳоти фаронсавӣ бо мурури замон истеъмоли умумичаҳонӣ пайдо карда, баъзеашон дар забонҳои ҷудогона иқтибос гардида, ҳатто худӣ шудаанд. Вожа ва истилоҳоти иқтибосии фаронсавӣ ҳамчун калимаҳои ифодагари ҳаёти навин, мафҳумҳои ба зиндагии одамон тоза воридшуда дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ва ҳаёти ҳаррӯзаи мардум истифода мешаванд. Яке аз ин гуна воҳидҳои луғавӣ истилоҳоти тиббӣ ба шумор мераванд, ки дар «Фарҳанги Низом» муаллиф чунин вожаҳоро ҷой додааст. Вожаҳои зиёди фаронсавие, ки дар «Фарҳанги Низом» омадааст, то ҳол маъно ва мафҳумҳои пешинаи худро маҳфуз доштаанд. Муаллифи «Фарҳанги Низом» зимни тафсири чунин вожаҳо дар охир ҳамеша таъкид мекунад, ки лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст.

Масалан, яке аз истилоҳе, ки дар соҳаи тиб мавриди истифода қарор мегирад, вожаи **кlinik** мебошад, ки ба ҳамон шакл ва маънои аслиаш дар фарҳанг омадааст:

Кlinik – маризхона ва парасторхонаи хусусӣ. Ин лафз фаронсавӣ аст [16, 282].

Ҳангоми ҷустуҷӯи калимаи **кlinik** аз дигар маъхазҳо ба монанди «Фарҳанги форсии Амид», «Фарҳанги форсии Муин» маълум гардид, ки вожаи мазкур аз забони фаронсавӣ аст, аммо мурағбатҳои «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин вожаро дар шакли **кликника** истифода намуда, иқтибос аз забони юнонӣ гуфтаанд:

Кликника – ю. беморхонае, ки дар он ба ғайр аз табобати муқаррарӣ таҷрибагузаронии донишҷӯён ва корҳои тадқиқотии илмӣ низ бурда мешавад [19, 616].

Калимаи **кlinik** дар «Фарҳанги форсии Амид» ба се маънӣ тафсир ёфтааст:

Кlinik – 1. дармонгоҳ. 2. маҳалли дорои таҷҳизот дар як риштаи хос барои дармони беморони марбут ба он ришта. 3. бемористоне, ки дар он донишҷӯёни пизишкӣ таҳти омӯзиши болинӣ қарор мегиранд.

Аз таҳлили вожаи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки муаллифи «Фарҳанги Низом» вожаи мазкурро то андозае дақиқтар маънидод намудааст.

Ҳамчунин калимаҳои **истрикнин**, **инчексион** ва **босил** низ истилоҳоти тиббӣ мебошанд, ки маллифи «Фарҳанги Низом» иқтибос аз забони фаронсавӣ гуфта, чунин тафсир намудааст:

Истрикнин – (strychnine) қисме аз захр аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, с.267]. Шакли аслии калима **strychnine** мебошад.

Вожаи **истрикнин** дар «Луғатномаи Деххудо» чунин тафсир ёфтааст:

Истрикнин – *фаронсавӣ*. (аз юнонии иструханс ба маънии азороқӣ) моддаи саммие, ки аз пӯсти донаи азороқӣ (кӯчула, қотли алколб) гирифта мешавад [14, 2149].

Инчексион – тарзик, моддаи моеӣ дар бадани инсон ва ҳайвон. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст ва чӯзӣ забони форсӣ нашуда [16, 438].

Босил – қисме аз ҷаросими амроз аст дар хун. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 576].

Дигар аз калимаҳои иқтибосии фаронсавӣ истилоҳоти соҳаи фарҳанг ва маориф ба ҳисоб мераванд. Бо ин гурӯҳ калимаҳои **октур** (**актёр**) **униформ**, **перугером**, дохил мешаванд, ки дар фарҳанг ба таври зерин тафсир ёфтаанд:

Октур – касе, ки дар намоиш (тиётур) кор кунад ва ба ишқоли мухталиф дарояд (ом) [16, 394].

Шакли аслии ин вожа **actor** буда, аз забони фаронсавӣ аст. Вожаи мазкур, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба шакли **актёр** омада, ба таври зерин тафсир ёфтааст:

Актёр – фр. бозингари синамо, театр ва ё сирк, хунарепеша [19, 49].

Униформ – либоси расмӣ шакарӣ ва ғайра. Ин лафз махсус аз забони фаронсавии (Uniform) аст [16, 497].

Перугером – дастуруламал ва чӯзӣёти кор, хусуси нисоби таълим ва авқоти кори мадорис. Лафзи мазкур муфаррас аз забони фаронсавӣ аст [17, 77].

Ҳамчунин Сайид Муҳаммад Алӣ вожаҳои **институ** (**институт**), **университе** (**университет**), **пуруфесур** (**профессор**)-ро низ аз забони фаронсавӣ гуфтааст, вале дар асл вожаҳои мазкур иқтибос аз забони лотинӣ мебошанд.

Мисол:

Институ – муассиса ва анҷуман. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 457].

Университе – муфаррас – ҷомеаи илмия. Мисол: англисҳо чандин университе доранд. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ (Universite) аст [16497].

Пуруфесур – устои бузург ва муаллифи дорулфунун. Ин лафз фаронсавӣ аст ва дар форсӣ мустаъмал [17, 77].

Мураттибони «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаҳои мазкурро то андозае дақиқтар тафсир намуда, аз забони лотинӣ гуфтаанд:

Институт – лот. номи мактабҳои олии, муассисаҳои илми таҳқиқотӣ ва тақмили ихтисос, донишкада; маркази таҳқиқоти илмӣ-пажӯҳишгоҳ [19, 549].

Университет – лот. ниг. донишгоҳ [20, 370].

Дар баробари истилоҳоти тиббию фарҳангӣ ва маориф, инчунин калимаҳои фаронсавии ифодагари соҳаҳои дигар низ дар фарҳанг ба кор рафтааст.

Чунончи:

Уперо – 1. намоиши бозӣ ё мусиқӣ. 2. ҷойи намоиши бозии мусиқӣ. Лафзи мазкур аз забони фаронса аст ва ҷузъи забони форсӣ нашуда [16, 162].

Ариготур – олати шустушӯӣ. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 229].

Эсперонту – забоне аст ҷадид ва саъӣ мешавад, ки забони байнулмилалӣ гардад. Лафзи мазкур аз забони фаронса аст [16, 244].

Вожаи **эсперонту** дар «Фарҳанги форсии Амид» ҳамчун забони қарордодӣ тафсир ёфтааст:

Эсперонту – фаронсавӣ. исм. забонишиносӣ. забоне қарордодӣ барои осон кардани равобитаи байнулмилалӣ бо дастури забони бисёр сода, ки бо алифбои лотин навишта мешавад.

Истомп – ҳар филизи ҳақоқишуда ё сохта аз резин. Лафзи мазкур аз забони фаронсавии «*estampe*» аст [16, 253].

Вожаи **истомп** дар «Фарҳанги форсии Амид», «Луғатномаи Деххудо» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ ба ҳамин маъно тавзеҳ дорад:

Истомп – 1. қуттии кӯчаки паҳн барои ниғаҳдории порчаи оғушта ба ҷавҳари муҳр ё ангуштнигорӣ; ҷавҳаргиён (ҷухаргиён). 2. муҳр.

Истомп – олмонӣ. исм. 1. қолиб дар рехтагарӣ. 2. муҳр, тамғае, ки одатан ба ғушаи чапи қоғазҳои расмӣ зада мешавад, олати ҳовии ранг ё сиёҳӣ, ки барои ранг додан ба муҳр ба кор равад [19, 564].

Истомп – фаронсавӣ. муҳр. олате ҳовии ранг ё сиёҳие, ки барои ранг додан ба муҳр ба кор баранд [13, 2105].

Дигар аз калимаҳои иқтибосии фаронсавиро дар «Фарҳанги Низом» вожаҳои электрисита, электрик, алюминиюм, энерҷӣ, идол, идержен, булӯз, бурс, буджа ташкил медиҳанд, ки муаллиф ба тариқи зайл тафсир намудааст:

Электрисита – қувваи барқ. Мисол. Ҷароғи барқ аз электрисита равшан аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст ва дар воқеъ ҳамон форсӣ аст ва як лафзи форсӣ ҷойи инро хоҳад гирифт [16, 401].

Электрик – чизе, ки дорои қувваи электрисита аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавии *electric* аст [16, 401].

Алюминиюм – филизе аст мураккаб, дар замони ҷадид кашфшуда ва аз он зарф созанд. Мисол. Ағлаби зарфи хонаи мо аз алюминиюм аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 406].

Энерҷӣ – қувва. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 455].

Идол - насаби илоҳин ва маҳали орзу [16, 510].

Идержен – чузве аз аҷзоми унсури об аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, с.510].

Вожаи «идержен» дар «Луғатномаи Деҳхудо» ба тариқи зайл тафсир гардидааст:

Идержен – (фаронсавӣ) хийдержен. гозе аст, ки бо оксиген таркиб шавад ва аз таркиби он бо оксигени об ба даст ояд [15, 3687].

Булӯз – пирохане, ки вақти кор пӯшанд. Лафзи мазкур аз забони фаронсавии Blouse аст [16, 744].

Бурс – маҳали харидуфурӯши аснод ва моли интичора. Лафзи мазкур фаронсавии Bourse аст [16, 767].

Будча – суратбароварди чамъу харчи давлат. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 766].

Сайид Муҳаммад Алӣ дар «Фарҳанги Низом» номҳои чуғрофино низ ҷой додааст, ки иқтибос аз забони фаронсавианд.

Мисол:

Ақбатон – номи қадимии шаҳри Ҳамадони Эрон, ки пойтахти мамлақати Мод буд. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст. [16, 382].

Бухорест – номи пойтахти мамлақати Румонӣ аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 609].

Бразил – номи яке аз мамолики Амрикои Чанубӣ аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 654].

Берлин – номи пойтахти мамлақати Олмон дар Урупо аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст

Болтик – номи дарёе аст дар Шимоли Урупо. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 587].

Ҳамчунин, номи моҳҳои мелодиро низ дар фарҳанг ҷой додааст, ки иқтибос аз забони фаронсавист:

Оврил – исм. номи моҳи чаҳорум аз моҳҳои фарангӣ. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 127].

Муаллифи «Фарҳанги Низом» зимни тафсири баъзе калимаҳои иқтибосӣ сатҳӣ назар кардааст. Ба мисли калимаҳои **ампула** (омпул), **агент** (ожонс), **ултиматум**, **бактерия** ки калимаҳои лотинӣ мебошанд, фаронсавӣ мегӯяд:

Омпул – шишаи кӯчаки устувонае, ки дорои моддаи тарзиқ аст. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ (emroule) аст [16, 113].

Омпул – дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба шакли **ампула** омадааст:

Ампула – лот. тиб. шишачаи сарбастаи доруҳои моеъ, найча [19, с.61].

Ожонс – намояндагӣ ва ваколати расмӣ ва ғайри он. Ин лафз махсус аз забони фаронса (agence) аст [16, 236].

Вожаи **ожонс** дар забони тоҷикӣ ба шакли **агент** мавриди истифода қарор мегирад ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» омадааст:

Агент – лот. намояндаи расмӣ, сиёсӣ, хоричӣ ва ғ., ки вакили ягон идора, муассиса ва давлат буда, вазифа ё супоришero иҷро мекунад [16, с.36].

Ултиматум – итмоми ҳуччате, ки давлатҳо қабл аз ҷанг ба ҳам медиҳанд. Лафзи мазкур аз забони фаронсавӣ аст [16, 394].

Боктерӣ – қисме аз ҷаросими амроз аст, ки дар хун пайдо мешавад. Лафзи мазкур махсус аз забони фаронсавӣ аст [16, 582].

Ин вожа дар забони тоҷикӣ дар соҳаи тиб ҳамчун бактерия мавриди истифода қарор дошта, дар «Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ» чунин тафсир дорад:

Бактерия – мавҷудоти хурдтарини ба назар нонамоён, ки дар зери заррабин дида мешавад, микроб, ангал [19, 124].

Азбаски «Фарҳанги Низом» луғатномаи ом мебошад, Сайид Муҳаммад Алӣ он воҳидҳои луғавии иқтибосиерo дар фарҳангаш ҷой додааст, ки мавриди истифодаи мардум қарор дорад.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти иқтибосии фаронсавӣ дар «Фарҳанги Низом» мавқеи муҳимро касб намуда, то ҳол маъноҳои пешинаи худро тақрибан аз даст надодаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки баромади баъзе аз вожаҳоро муаллиф иштибоҳ нишон дода бошад ҳам, кӯшиш намудааст, ки ба таври муфассал тафсир намояд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллийёт.– Душанбе: Ирфон, 1975. – Ҷ.12. – 260 с.
2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология / зери таҳрири Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – Ҷ. 1. – 450 с.
4. Зехнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
5. Камолиддинов, Б. Назари С. Айнӣ ба иқтибосоти туркӣ ва русӣ / Б. Камолиддинов // Сухан аз баҳри дигарон гӯянд. – Душанбе, 2015. – С. 362-369.
6. Қосимова, М. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Ҷилди 1 / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 568 с.
7. Мачидов, Ҳомид. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳомид Мачидов.– Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – Ҷ. 1. – 243 с.
8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
9. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 148 с.

10. Саппеда, Н.Ш. Баррасии тағйироти маъноӣ ва корбурди номвожаҳои забони фаронсавӣ дар форсӣ / Н.Ш. Саппеда // Илми забон. – №3. – Техрон. – 1393/2015. – С. 109.
11. Саймиддинов, Д. Як нишонаи овоии вожаҳои иқтибосии суғдӣ дар форсии дарӣ ва ғӯишҳои тоҷикӣ / Д. Самиддинов // Номаи Пажӯҳишгоҳ. – №3. – 2003. – С. 5-22.
12. Хонларӣ, П. Қавоиди луғати форсӣ / П. Хонларӣ. – Қоҳира, 2005. – 499с;

САРЧАШМАҲО

13. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. – Ҷ. 1, Техрон, 1377, – 1599 с.
14. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. Зери назари Доктор Муҳаммад Муин ва Сайид Чаъфари Шаҳидӣ. – Ҷ. 2, Техрон, озармоҳи 1340. – 3199 с.
15. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. – Ҷ. 2, Техрон, 1377, – 4800 с.
16. Дой-ул-Ислом Сайид Муҳаммад Алӣ. Фарҳанги Низом. – Техрон: Дониш, 1362. Ҷилди 1. – 896 с.
17. Дой-ул-Ислом Сайид Муҳаммад Алӣ. Фарҳанги Низом. – Техрон: Дониш, 1362. Ҷилди 2. – 627 с.
18. Васюкова, И. Словарь иностранных слов / И.А.Васюкова. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2001. – 640 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Совесткая энциклопедия, ҷилди 1. – 1969. – 951с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Совесткая энциклопедия, ҷилди 2. – 1969. – 950с.
21. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. – 950 с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошимов, Ҳ. Рауфзода. – Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе, 2008. – Ҷ.2. – 945 с.
23. Мавод аз сомонаи www.vajehyab.com

ТАФСИРИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ ФАРОНСАВӢ ДАР «ФАРҲАНГИ НИЗОМ»-И САЙИД МУҲАММАД АЛӢ

Иқтибосот қисми таркибии раванди мавҷудият ва тағйирёбии таърихии забон буда, яке аз восита ва роҳҳои асосии пурра гардидани хазинаи луғавии ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Муносибати муштараки фарҳангии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар раванди дуру дарози таърихии як миллат бо миллати дигар ба забон бетасир намерасад. Маҳз аз ҳамин лиҳоз дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ вожаҳои зиёде иқтибосӣ ба назар мерасанд.

Дар таърихи луғатшиносии форсу тоҷик «Фарҳанги Низом»-и Сайид Муҳаммад Али Дой-ул-Ислом аз ҷумлаи фарҳангҳои муфассалтарин ва

ҷомеътарин ба ҳисоб меравад. Сайид Муҳаммад Алӣ дар «Фарҳанги Низом» дар баробари шарҳу тафсири калимаҳои иқтибосии арабӣ, англисӣ, туркӣ, русӣ, ҳиндӣ ва ғайра инчунин калимаҳои фаронсавиро низ шарҳу тавзеҳ додааст. Муаллифи «Фарҳанги Низом» дар лугатнома калимаҳои зиёди фаронсавиро ҷой додааст, ки ин гурӯҳи калимаҳо як қимси муайяни фарҳангро ташиқил медиҳанд. Маҳз аз ҳамин лиҳоз дар ин мақола қўиши намудем, ки то ҳадди имкон калимаҳои иқтибосии фаронсавиро мавриди омӯзиши қарор диҳем.

Дар мақолаи мазкур калимаҳои иқтибосии фаронсавӣ дар «Фарҳанги Низом» баррасӣ гардида, ба яке аз самтҳои муҳими илми лугатшиносӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанг, забон, «Фарҳанги Низом», иқтибосот, калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои иқтибосии фаронсавӣ.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФРАНЦУЗСКИХ ЦИТИРОВАННЫХ СЛОВ В «ФАРХАНГИ НИЗОМ» САЙЕДА МУХАММАДА АЛИ

Займствования являются неотъемлемой частью процесса существования и исторического изменения языка и считаются одним из основных средств и способов пополнения словарного запаса любого языка. Совместные культурно-политические, экономико-социальные отношения в длительном историческом процессе одного народа с другим народом оказывают влияния на язык. Именно с этой точки зрения в словарном запасе таджикского языка много заимствованных слов.

В истории персидско-таджикского лексикографии «Фарханги Низам» Сайида Мухаммада Али Дай-уль-Ислам считается одной из самых подробных и всеобъемлющих словарей. Сайед Мухаммед Али в «Фарханги Низам» наряду с описанием и толкованием арабских, английских, турецких, русских, хинди и т. д. слов также описывал и толковал французские слова. Автор «Фарханги Низам» включил в словарь множество французских слов, и эта группа слов составляет определенную часть словаря. Именно с этой точки зрения в этой статье мы постарались изучить как можно больше французских заимствованных слов.

В этой статье обсуждаются заимствованные французские слова в «Фарханги Низом». Статья посвящена одному из важных направлений науки лексикографии.

Ключевые слова: лексикография, язык, «Фарханг Низом», заимствования, заимствованные слова, французские заимствованные слова.

INTERPRETATION OF FRENCH WORDS QUOTED IN «FARHANGI NIZOM» BY SAYED MUHAMMAD ALI

Loanwords are an integral part of the process of existence and historical change of a language and are considered one of the main means and ways of replenishing the vocabulary of any language. Joint cultural-political, economic-social relations in the long historical process of one people with another people

---

influence the language. It is from this point of view that there are many borrowed words in the vocabulary of the Tajik language.

In the history of Persian-Tajik lexicography, Farhangi Nizam by Sayyid Muhammad Ali Dai-ul-Islam is considered one of the most detailed and comprehensive dictionaries. Syed Muhammad Ali in Farhangi Nizam, along with describing and interpreting Arabic, English, Turkish, Russian, Hindi, etc. words, also described and interpreted French words. The author of Farhangi Nizam has included many French words in the dictionary and this group of words forms a certain part of the dictionary. It is from this point of view that in this article we have tried to study as many French loanwords as possible.

This article discusses the French loanwords in «Farhang Nizom». The article is devoted to one of the important areas of the science of lexicography.

Key words: *lexicography, language, «Farhang Nizom», loanwords, borrowed words, French loanwords.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзова Парвинахон Бургутовна – ходими хурди илмии шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: donish-2018@mail.ru; Тел.: (+992) 918-71-30-36.

Сведения об авторе: Файзова Парвинахон Бургутовна – младший научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. E-mail: donish-2018@mail.ru; Тел.: (+992) 918-71-30-36.

Information about the author: Faizova Parvinakhon Burgutovna – Junior Researcher Department of Lexicography and Terminology of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. E-mail: donish-2018@mail.ru; Тел.: (+992) 918-71-30-36.

АДАБИЁТШИНОСӢ/ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 891.55+891

ВЕЖАГИҲОИ РИВОЯТ ДАР ШЕЪРИ ҒИНОӢ
(Дар мисоли ашъори Ғ. Мирзо ва М. Қаноат)*Аскар Ҳаким**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

Сарчашмаи шеъри ғиноии ривоятӣ асосан худи ҳаёти воқеист, аз ин рӯ, ниҳоят гуногуннавъу гуногунмавзуъ мебошад. Бино бар он, дар эҷодиёти шоироне, ки бар воқеоти зиндагӣ така доранд то бар тахайюлот, бештар мақом пайдо мекунад. Вежагиҳои шеъри ривоятӣ дар таҳқиқоти олимоне, ҳамчун В.В. Виноградов [2], Б.В. Томашевский [13], В.М. Жирмунский [5], Г.Н. Поспелов [10], Т.И. Силман [11], Л.Я. Гинзбург [3], ки бештар ба баррасии назарии масъала машғул шудаанд, мавриди баёни андешаҳо қарор гирифтааст. Нуктаи муҳимми онро Г.Н. Поспелов чунин қайд мекунад: «Сухани бадеӣ бо тамоми анвои гуногуни худ як ҷиҳати шакли асарҳои адабиёт. Вале фарқи навъии онҳо хеле амиқтар нухфта, ...он яке аз паҳлуҳои муҳтавои ифода менамояд» [10, 158]. Бояд дар назар дошт, ки ривоят дар таркиби ҳамаи анвои бадеӣ – ҳамосӣ, драмавӣ, ғиноӣ вучуд дошта, танҳо «яке аз паҳлуҳои муҳтавои ифода менамояд», бино бар он, дар таркиби асарҳои навъи ғиноӣ ҳам ба қор рафта, хусусияти ғиноии онҳоро тағйир намендихад.

Маълум аст, ки ҳеҷ асари бадеӣ бе тахайюлот офарида намешавад, аммо тахайюлот ҳам ҳар навъ мешавад, ки иҷмолан метавон онро ба ду қисмат ҷудо кард, масалан, тахайюлоти зерсохтофар, ки бунёди воқеаро меофарад ва барсохтофар, ки онро пероиш медиҳад. Мақом ва таносуби онҳо дар ҳар асар ҳар гуна буданаш мумкин аст, аз ин рӯ, онро дар ҳар асар мушаххасан бояд нишон дод. Дар мавриди кулли эҷодиёти Ғаффор Мирзо чунин ба назар мерасад, ки дар он воқеияти зиндагӣ нисбат ба тахайюлоти пиришгар мақоми густардатар дорад. Дар ин маврид бояд дар назар дошт, ки Ғаффор Мирзо аз давраҳои аввали эҷодиёташ ба омӯзиши таҷрибаи назми русӣ камар баста, махсусан ба тарзи вукуъгарои баёну тасвир бештар аҳамият меод ва аз таҷрибаи он истифода мекард. Гумони голиб меравад, ки ин хусусияти сабки вукуъгароёнаи А. Пушкин, ки онро муҳаққиқи осори ӯ Н. Л. Степанов чунин ёд мекунад: «Вукуъгароии ашъори ғиноии Пушкин пеш аз ҳама дар асолати ҳиссиёт ва таассуроти муаллиф, дар кушодани ҳамаи ғановати шахсияти ӯ мебошад» [12, 41-121], ба Ғаффор Мирзо таъсири пурфайзе карда бошад. Ба омӯзиши таҷрибаи шеъри русӣ рӯй овардани Ғ. Мирзо дуруст буд, зеро чунонки адабиётшинос А.С. Бушмин менависад: «Дар адабиёти дигар қабл аз ҳама он чиро меҷӯянд мегиранд,

ки дар худ набошад,... ки ба талабот ва имконоти худӣ муқобил набошад, ҳамонро мегиранд, ки пас аз он худӣ шуда тавонад» [1, 141].

Биноан шоир аз давраҳои аввали эҷодиёташ ба шеърҳои гиноии ривоятӣ, ки бештар дар заминаи эҳсосоти вуқуъгароёна офарида мешавад, таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Масалан, шеърҳои «Дар ҷустуҷӯи саодат» (с. 1951), «Нишони охири» (с. 1952), «Пири пурасор» (с. 1953), «Камони Рустам» (с. 1955), «Сангтӯда» (с. 1955), «Ситораҳо» (с. 1956), «Қӯҳи Чилдухтарон» (с. 1956), «Қиссаи оби ҳаёт» (с. 1956), «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» (с. 1956), «Нӯшдори муҳаббат» (с. 1957) шеърҳои гиноии ривоятиянд, ки ба навҳои гуногуни он тааллуқ гирифта, мухтассоти вуқуъгароёна доранд. Шеърҳои «Ситораҳо» дар асоси ривояти маъруфи мардумӣ навишта шудааст. Суҷаи гиноии он метавонист аз ҳаёти ҳуди шоир Фаффор Мирзо бошад, зеро ӯ худ дар хонаи бачагон тарбият гирифта, аз мураббияи ин гуна ривоятҳоро бисёр шуниданаш мумкин буд. Шабе чун мураббия ба бачагон нақл мекунад, ки ҳар одам дар осмон ситора дорад, бачагон зуд бо осмон нигариста, ситораҳои калонро «аз худ» мекунад, аммо мураббия ба онҳо мегӯяд, ки ситораҳои калон аз онҳое ҳастанд, ки барои хушбахтии инсонҳо ҳаёти худро сарф кардаанд, вале ситораҳои шумо ҳоло монанди ҳуди шумо хурданд, агар шумо ҳам зиндагии худро ба манфиати мардум бибахшед, аз ситора ҳам бузург хоҳад шуд ва шеърро бо ин банд хулоса мекунад:

Баъди ӯ монад асрҳои аср
Наҷми тобандаи калони ӯ,
Чун зи хуршед ҷовидон гирад
Нур аз номи ҷовидони ӯ [8, 17].

Ин шеър суҷаи мухтасари гиноӣ дорад, онро муаллиф – яке аз тарбиятгирандагон ривоят мекунад, ки аз он ҳикмати рӯзгори инсонӣ берун меояд. «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» шеърест, ки мухтассоти фантастикӣ дошта, дар он қиссаи Офтобу Моҳтоб, ки гӯё як вақт хоҳар-бародар буда, дар шеър ҳамчун шахсиятҳои гиноӣ амал мекунад, аз номи шахси сеюм ривоят карда мешавад. Офтоб ба ҳусни хоҳари худ дил медиҳад ва аз падар мехоҳад, ки барои ӯ арӯсе ҳамчун хоҳараш пайдо кунад ва чун падар ҳамчунин арӯсе пайдо карда наметавонад, Офтоб ба қасди васли Моҳтоб сӯи ӯ мешитобад ва Моҳтоб аз ин огоҳ шуда, рӯ ба гурез мениҳад, ки то имрӯз давом дорад. Хулосаи шеър чунин аст, ки ҳикматаш дар норавоии муносибати ошиқона байни маҳорим мебошад:

Моҳро Хуршед дарёбад агар,
Мешавад дунё ҳама зеру забар [8, 28].

Фаффор Мирзо аз имконоти шеърҳои гиноии ривоятӣ ҳамеша фаровон истифода кардааст. Ӯ дар солҳои шаст ҳам, ки айни ҷӯшу хурӯш ва камолоти эҷодӣ буд, дар мавзӯҳои муҳими иҷтимоиву ахлоқӣ ва

ошиқона ашъори ғиноии ривоятии бисёр навиштааст, ки «Рӯи сурх, рӯи сиёҳ» (с. 1961), «Ҷаҳли мураккаб» (тамсил) (с. 1961), «Қиссаи деҳқон ва хоҳари ӯ баҳор» (с. 1962), «Ғижжак» (с. 1962), «Пуфак» (масал) (с. 1968) аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Шеърӣ «Аз ҳазл то муҳаббат» (с. 1962), ки муҳтавояш аз ҳаёти ҳаррӯза аст, дар асоси суҷаи ғиноии сода, ҳазлу бозии ду наврас, ки дар охир ба оғози ишқ мубаддал мешавад, сохта шудааст. Ривояти ҳазломез, ки барои ифодаи муҳтавои шеър муносиб омадааст, дар хонанда эҷоди мафтунӣ карда, ўро маҷзуб менамояд. Шеър аз тасвири духтараки ҳамсоя, ки «кокулонаш чу думи муш», «чеҳра пур аз доғаки кунчит», «рафтани ӯ ҳалосакзанӣ», «ду яраи ду сари зонуи ӯ» даво нагаштанӣ буданд, оғоз гашта, бо ҳамин оҳанг гарави шахсияти навраси шеърро, ки бо ин духтарак мебандад, гӯшзад мекунад:

Шарт чунин буд: дами вохӯрӣ
 Ў диҳад аз сидқ саломам, валек
 Ман бизанам чирт ба бинии ӯ,
 Ман бизанам чирт ба ҷои алек [9, 110].

Ҳамчунонки аз ҳамин мисолҳои оварда ҳам ба назар мерасад, дар ин шеър калима ва таъбирҳои ғайрисабкишоирона фаровон истифода шудаанд, ки биниш ва таассуроти эҳсосоти шахси навраси шеърро табиӣ ҳазломез хуб ифода намудаанд. Ин гуна калимаю таъбирҳо, ки аз олами зиндагии ҳаррӯза ва асарҳои насранд, бо воқеият ва баёни андешаву эҳсосот табиӣ ва тару тозагӣ бахшидаанд. Ривояти ғиноӣ бо ҳамин равиш аз воқеаҳои «чанд сари сол», ки идома меёфт, моро огоҳ кунонида, ба «як сахар» мерасад, ки ба ҷои он духтараки «кокулақонаш чу думи муш» дар рӯ ба рӯи ҷавон «духтари рухсора чу садбарги тар» «Пошнаи қолиби ҷон – кафшро // Як сари мӯй бубардошта» мунтазири ба биниаш чирт хӯрдан истодааст. Аммо шахси навраси шеър аз дидани ин манзара ба ин ҳол меафтад:

Менигаристам ба хату холи нав,
 Чеҳраи софи чу табоширро,
 Менигаристам ба лабони ақиқ,
 Гардани фавворе аз ширро...

Менигаристам... ҳаваси бўсае
 Шӯр ба ҷону танам афканда буд.
 Менигаристам... Руҳи айёрае
 Чашм бипӯшидаву дар ханда буд [9, 111-12].

Суҷаи ғиноии ин шеър тамоман нав аст, ки то он дар олами шеърӣ ошиқона набуд, бинобар он, эҳсосоти таассуроти шахсияти шеър ҳам, ки ҷавони тозаошиқ аст, бо ҳамаи воситаҳои тасвир ва баёну ифода тароватнок мебошад. Дар он ҳатто вожаву таъбирҳои шинос ҳам аз доираи

мафҳумҳои суннати бақолабдаромадаи худ берун рафта, тобиши тоза пайдо мекунанд. Масалан, дар мисраъҳои «Турфа гуландом саломам бидод», «Духтари рухсора чу садбарги тар», «Чехраи софи чу табоширро», «Гардани фавворае аз ширро» вожаву таъбирҳои гуландом, садбарги тар, табошир, шир ҳарчанд асрҳост, ки дар истеъмоли шеъри ғиноии ошиқона ҳастанд, дар муҳити андешаву таассурот ва сабки ғайримуқаррари ибрази ҳиссиёти ошиқона, ки бо ҳазлу шӯҳи омехтааст, на забонзаду дилбазан, балки тару тоза қабули хотир мешаванд. Ҳарчанд дар шеъри кӯҳани классик табоширро ҳамчун ташбеҳкунанда бар сафедӣ истифода кардан ба чашм мерасад, аммо дар шеъри садаи бисти тоҷик ин шояд яке аз аввалин истифодаҳо бошад. Гардани духтарро ба фаввораи шир ташбеҳ кардан ҳам аз ҷумлаи тасвирсозиҳои нав аст. Дар байти «Пошнаи қолиби ҷон-кафшро // Як сараки мӯй бубардошта» аз пошнаи кафш истиораи қолиби ҷон сохтан ҳам аз мубтакиротӣ бадеии тоза буда, шайъи одиву дурушти олами моддиро ба тимсоли шеъри ошиқона, ки баназокаттарин навъи шеърҳост, мубаддал месозад. Дар банди мактаъ:

Менигаристам... Шавад, он чи шавад!
Сахт ба лабҳош бупардохтам,
Кунфаякун шуд ҳама шарту гарав,
Ҷаннати бешарту гарав ёфтам [9, 112]. –

баёни эҳсосоти таассурот бо бўсаи ғайримунтазира хотима меёбад, ки ҳамаи шарту гаравро «кунфаякун» сохта, аз ифшо шудани ишқи ноҳудогоҳ, ки дар замири ҷавони наврас ноаён нумув мекард, хабар медиҳад. Дар ин ҷо таъбири қуръонии «кунфаякун» на бо мафҳуми аслии худ, ки мазмуни ҳамаи олами мавҷудотро ифода мекунад, балки бо маъное, ки бар хилофи мафҳуми қуръонияш дар тадовул дорад, яъне ҳамаи оламро зеру забар кардан, асоси қорро дарҳам рехта, онро ба тарзи дигар даровардан мебошад, бисёр ба ҷо истифода шуда, ба шеър суръати шадиди ҷамъбаст додааст. Шоир ба тимсолҳои суннати шеъри кӯҳан бо воситаи ривояти тозаи ошиқона тароват баҳшида, ашъи олами ҳастиро, ки ба шеър ворид мешаванд, зебову бадеъ ба ҷилва меорад. Ин ба шеъри ғиноии ривоятӣ, ки дар он тавсифу тасвир ва шахсияти шеър мақоми муайянкунанда дорад, ба амал омада, ба он сифатҳои тоза медиҳад.

Шеърҳои «Ду одат» (с. 1980), «Сагвафои дигаре» (с. 1983)-и Ғаффор Мирзо ба ду навъи шеъри ғиноии ривоятӣ нисбат мегиранд, ки аввалӣ суҷаи маъмулӣ надошта, дар асоси таассуроти шахси шоир гуфта шудааст. Шеъри дуюм, «Сагвафои дигаре», суҷаи воқеӣ дошта, қиссааш аз номи шахси сеюм ривоят мешавад. Ҳамин тариқ, дар эҷодиёти як шоир ҳам анвои гуногуни шеъри ғиноӣ ба назар мерасад, ки вобаста ба манзури бадеии ӯ ба истифода меравад.

Ашъори ғиноии ривоятӣ дар асоси суҷаҳои вуқӯъгароёна, ҳаёлпардозона, фантастик низ сохта шуда, дар онҳо афроди гуногун амал карданашон мумкин аст. Онҳо дорои низоъҳо ҳам буда метавонанд, ки дар

байни афроди шеър ба вукуъ пайваста, ба дараҷаи кам ҳам бошад, инкишоф меёбанд ва дар як замону макони муайян давом мекунанд. Баъзе аз шоирони ҳамосасаро дар давраҳои аввали эҷодиёташон ба ин навъ шеър бештар рӯй меоранд, мисли ин ки чанбаи ҳамосии истеъдодашон таҳриқ мекунад, ки дар ин навъ таҷриба кунанд, то касби камол карда, баъдан дар қолабҳои бузургҳаҷми ҳамосӣ асар биофаранд. Ин қазия аз мулоҳиза дар осори Муъмин Қаноат бармеояд, ки аз оғози эҷодиёташ ба гуфтани ашъори ғиноии ривоятӣ рағбат дошта, баъдан ба сурудани манзумаҳои ғиноӣ, ғиноиву ҳамосӣ ва ҳамосаҳо машғул шудааст. Шеърҳои «Моҳи нав» (с. 1955), «Хоби модари Олмон» (с. 1955), «Дар роҳи вафо» (масал) (с. 1956), «Қиссаи чархи фалак» (с. 1957), «Тимсоли наҷотбахш» (с. 1958), «Минбари шоир» (с. 1958), аз ҷумлаи ашъори ғиноии ривоятӣ буда, ба давраҳои нахустини эҷодиёти Муъмин Қаноат тааллуқ доранд. Онҳо дар суҷа, низоъ, мавқеи шахсиятҳо, сабки ривоят ва тасвир бар ҳамдигар дорои тафовутҳои шохисанд. Суҷаи шеъри «Моҳи нав» асосан аз изҳори таассурот ба ҳам меояд, ки дар натиҷаи муқоисаи вазъи ду моҳ – моҳи осмонӣ ва заминӣ, ки зани озоду бахтёри тоҷик мебошад, ҳосил мешавад. Дар ин шеъри давраи ҷавонии шоир таъсири умумигӯии солҳои панҷоҳ равшан ҳис мешавад, ки ба он танҳо дар асоси таассурот гуфта шудани шеър ҳам боис шудааст, зеро он агар воқеият медошт, шояд як андоза мушаххастар ба қалам меомад. Шеъри дигаре, ки Муъмин Қаноат дар ҳамон соли 1955 гуфтааст, «Хоби модари Олмон», нисбат ба шеъри «Моҳи нав» пурмуҳтавотару хунармандонатар аст. Дар он аввал шаб тасвир гашта, модари аз марги ду писари ҷавонаш, ки дар чанг кушта шуд, дар ғаму андӯх ва аз тақдири ояндаи тифли хурдаш дар азобу изтироб, пас ба хоб рафтани дар хоб саҳнаи мудҳиши ҳалокати ду писарро дидан ва бо фарёд аз хоб бедор шуда тифлашро дар канор дидан ва аз рудиё шунидани садои Маскав, ки паёми сулҳ меод ва осоиш гирифтани ӯ ривоят мешавад. Дар ин шеър, ки аз 28 байти маснавии дар вазни ҳазачи мусаддаси махзуф (максур) гуфташуда иборат аст, чанд воқеаи мухтасарбаёнгаштае ҳаст, ки ҳама бо шахсияти шеър – модари олмонӣ иртибот дошта, баёнгари шуури иҷтимоии ӯ ҳастанд. Ҷолибтарин шеъри ғиноии ривоятии ин давраи Муъмин Қаноат «Қиссаи чархи фалак» аст, ки суҷаи аҷибии фантастик дошта, дар нашрҳои аввал шоир аз он ҳикмате ҳам берун оварда буд, вале дар нашрҳои охир онро ҳазф кардааст. Ин шеър аз ҷаҳордаҳ байти маснавий, ки дар вазни рамали мусаддаси махзуф (максур) гуфта шудааст, иборат мебошад ва қиссаи марди содаеро ривоят мекунад, ки рӯзе дар сафар ҷойи харбандӣ наёфту хари худро ба ғӯшаи чархи обӣ басту хоб рафт ва чун бедор шуд хари худро пайдо накард, зеро «ними шаб... боди саҳро шӯр» карда буду ҳаракро бардошта, ба соҳили дигари дарё афканда буд. Мард назди «кампири «доное» шитофту «арзи ҳол кард», то барои пайдо карданаш ҷорae биандешад. «Кампири «доно» фол гирифта:

Гуфт:– Эй марди худо, рӯзи фалон,
 Дар фалон солу фалон моху замон
 Як сари чархи фалак дар хок буд,
 Ки замин он шаб чу дарё пок буд,
 Ту хари худро ба он чо бастай,
 То ба иклими малак пайвастай,
 Баъди чандин чарх аз чархи барин
 Боз ояд маркабат сӯи замин... [6, 18].

Хикмате, ки дар нашрҳои пешин дар панҷ байт аз ин қисса бароварда шуда буд, содалавҳонаву илҳоқӣ буд [98, 37], бинобар шоир онро дар баркамолияш ҳазф кардааст. Ҳоло ҳикмати шеър аз худи қисса бармеояд, ки содалавҳон, дар чораи мушкили худ ба онҳое, ки аз онҳо ҳам содалавҳтаранд, рӯй меоранд ва мунтазири осон шудани мушкил мемонанд. Ин хулоса аз пешини ҳазфшуда бадеу пурбортар аст.

Шеърҳои ғиноии ривоятӣ, ки Муъмин Қаноат дар солҳои шасти қарни бист гуфтааст, аз ҷумла «Ситораҳои бурчи Кремл» (с. 1962), «Хоби Қаҳрамон» (с. 1964), «Гули Бодом» (с. 1966), «Давоми нек роҳатро» (с. 1966), «Қатли Восеъ» (с. 1966) аз беҳтаринҳои онҳо мебошанд. Дар бораи Восеъ шеъри бисёре навишта шудааст, ки ба анвои гуногуни шеъри ғиноӣ нисбат мегиранд, аммо шеъри Муъмин Қаноат дар навъи худ ба эътибори мучазӣ, шакли амудии инкишоф ва чараёни шадиди сужаи ғиноӣ, балоғату бадеият аз беҳтаринҳост. Сабки шеър ривоятии тасвирнок аст. Дар се байти аввал сахнаи қасри шоҳ мухтасаран тасвир мешавад, ки бе таъкид, дар зимн ба он муносибати шоирро низ ифода менамояд:

Қаср.
 Ишратгоҳи тобистони шоҳ,
 Чои қатли «осиён»-и бегуноҳ... [7, 67]

«Осиёни бегуноҳ» ифодакунандаи муносибати шоир ба маҳкумшудагон мебошад ва чун дар байти севум «Дар миёна дор, // Восеъ пой дор, // Ҳамчу кӯҳи Балчувонаш устувор» меояд, ин муносибат боз равшантар гашта, ҳам ҳусни таваччуҳи шоир ва ҳам бовари ӯро бар шикастнопазирии иродаи қаҳрамон гӯшзад менамояд. Ва баъд яқбора сахнаи қолиби фантастик тасвир карда мешавад, ки ба кас фурсати шакку шубҳа надода, талқин мекунад, ки ба он сад дар сад бовар бояд кард:

Хокро бӯсид, сарро аз замин
 Кард боло, хӯрд бар чархи барин.
 Кӯҳ ин фурсат ба ӯ ҳамроҳ шуд,
 Дори шоҳон назди ӯ кӯтоҳ шуд... [7, 67].

Акнун маълум мешавад, ки Восеъ на танҳо мавриди ҳусни таваччуҳи шоир аст, балки кӯҳ – табиат ҳам ба ӯ «ҳамроҳ» аст, зеро ӯ барои ҳаёт мубориза мекунад ва табиат модари ҳаёт аст, бинобар пуштибонии табиат

аз қаҳрамон як амри табиист. Ба ин тарик, чехраи ботинӣ ва зохирии Восеъ, ки осии бегуноҳ, парвардаи суннатҳои беҳтарини мардумӣ (пеш аз сарро ба ҳалқаи дор даровардан хокро бӯсиданаш далели ин аст), ҳамчун кӯҳ устуворияш тарҳрезӣ мешавад, ки байтҳои баъдӣ ба он боз тарҳҳои тоза меафзоянд. Шоир тардиде надорад, ки сахнаи фантастики ӯ бовар шудааст ва бинобар ин ангезаи аркону майдонро мухтасар меорад, ки «Воачаб!» меғунду бас. Сарбози савор ҳалқаи дорро бо шоҳи чинор мепайвандад ва аз чинор садои Гулзизор, садои азизтарин азизи қаҳрамон – духтараш меояд, ки бори дигар ягонагии табиат ва ҳаётро бо қаҳрамон таъкид мекунад. Ва чун ҳалқаро ба гардани қаҳрамон меандозанду пирохан дар бадани ӯ танг меояд, суҷаи гиноӣ дар ин байт ба авҷи амудии худ мерасад:

Кунда аз зери ду пояш дур шуд,
Шаҳчिनоре бо чиноре чӯр шуд... [7, 67].

Ин охири тарҳест, ки бар тимсоли Восеъ афзуда мешаваду онро дар камоли шаҳомат, озодагӣю ҷовидонагӣ мучассам менамояд. Марги Восеъ марге нест, ки ӯро ба нобудӣ барад, марги ӯ пайвастан бо ҳаёти абадист, зеро бо шаҳчинор, бо яке аз аносири табиати ҷовидон ҳамсару ҳамтану ҳамқисмат мешавад. Ин ҳама далеланд, ки ин шеър яке аз муваффақтарин шеърҳои дар бораи Восеъ, қаҳрамони асили мардумӣ, ки ёдаш дар хотири мардум абадӣ боқист.

«Давоми нек роҳатро» (ба Владимир Луговской, с. 1966), шеърест, ки манзураш мучассам намудани тарҳи шахсияти шоири шаҳри рус Владимир Луговской буда, бо сабки ривоят аз фаволияти қорӣ ва эҷодии ӯ ба ҷо оварда мешавад. Муъмин Қаноат барои иҷрои ин манзур аз воқеаи тарҷумаҳолии шоир, ки дар ҷавонӣ, дар давраи ҷангҳои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, ҳамчун роҳсоз ба ин ҷо омада, қор кардааст, истифода мекунад ва симои ӯро аз ҷиҳатҳои инсонӣю шаҳрвандӣ ва эҷодӣю шахсӣ тарҳ мезад. Дар шеър воқеияти ду замон – замони қуҳна, ки шикаст ёфтааст, вале бо охири қувваташ меҳаҳад худро нигоҳ дорад ва замони нав, ки зафар кардааст, вале ба он дараҷа пурқувват нест, ки аз душмани худ бим надошта бошад, ба воситаи сохтмони роҳ, ки дар ин ҳолат маъноӣю рамзӣю пургунҷоӣш пайдо карда метавонад, тасвир карда мешавад. Сохтмони роҳ танҳо васила аст барои нишон додани бунёди ҷомеаи нав, аз ин рӯ, дар шеър ба он танҳо дар ду ҳолат ишора гашта, дигар суҳан аз вазъи замон, таассуроти ботинӣ ва барангезиши ҳиссиёту андеша аст. Шеър бо таассуфи шоир аз он ки «размгоҳи бешикасти Рустами Дастан» ва «базмгоҳи Ибни Сино, Рӯдакӣ, Хайём...ҷавлонғаҳи дудон... бозичаи айём» шудааст, оғоз мешавад, ки авзои ин сарзаминро дар ду давраи таърих дар тазоди шадид нишон медиҳад. Шоири рус маҳз дар чунин айём ба ин ҷо меояд:

Ба ин ҷо омадӣ пой пиёда мисли як сарбоз,
Ба қалби шоиру бо ҳуччати раҳсоз.

Ту аз кӯху камарҳо бо машакқат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ [7, 68].

Муаллиф дар ин ду байт ба дугонагии хидмати шоири рус, на танҳо ҳамчун роҳсоз, балки ҳамчун сарбоз омаданааш ҳам дар ибораи «пои пиёда мисли як сарбоз» ишора мекунад, ки баъдан аз воқеияташ суҳан меравад. Шоир ошиқи шаб аст, зеро шаб дар аксари ҳолатҳо рамзи офариниши шеър аст, вале аз бегоҳ хавф бурдани ӯ ба вожаи «бегоҳ» тобиши дигар дода, онро ифодагари мафҳуми хавфу хатар месозад. Ва воқеан ҳам, ҳангоме ки шоир дар банди ҳаёлиҳои шоиронааш «ғарқи созо...банди розҳо...моили парвозҳо, овозҳо буд»:

Ки ногаҳ шарфаи тири камон,
Аспи давон омад.
Қадамин бек сӯи деҳаи бепосбон омад?
Балои осмон омад [7, 69].

Ва «Ҳамин шаб ёр гаштӣ чун қалам тиру камонатро» мегӯяд шоир, ба шахсе, ки бо дили шоир, вале «бо ҳуҷҷати раҳсоз» омада, ҳоло хидмати сарбозро ба ҷо меорад. Носозгории вазъи замон боис шудааст, фарде, ки ӯро «табиат шоири мумтоз» офаридааст, аз шоирон ва таърихи бузурги сарзамини Аҷам, ки дар айни ҳол маҳалли қору пайкораш аст, ёд наоварад, ҳол он ки:

Агар дар хонаи тоҷик бисоти чиз ночиз буд,
Ба ҳар гаҳвора Ҳофиз буд ё девони Ҳофиз буд [7, 70].

Ба ин васила Муъмин Қаноат, бо вучуди дар гирдоби бало қарор доштани ин сарзамин, пайванди ногусастани онро бо тамаддуни арзишманди башарияш таъкид менамояд, ки ин умед бар ояндаи пурбаракати он медиҳад, зеро мардуме, ки фарҳанги худро дар ёд дорад, ҳатман ба он бояд баргардад:

Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
Баногаҳ қаср мешуд аз қарам вайронаи тоҷик [7, 70].

Ва воқеан ҳам ҳамин тавр мешавад, ки ин мисраъҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд: «Зимистон асту // Механдад ба ёди ту гули бодом, // Бубин, Мирзои кӯлобӣ диҳад роҳи туро анҷом. // Давоми нек рӯҳатро, // Давоми нек роҳатро!» [7, 71] «Зимистон асту // Механдад ба ёди ту гули бодом» маънои маҷозӣ ҳам касб мекунад, ки зимистон ҳамчун рамзи мушқилоту сахтӣ ва гули бодом намоди пирӯзии ҳаёт ва шуқуфой дарк карда мешавад. Ин шеър дар қолаби нимой гуфта шуда, дар вазну қофия баъзе нақшо дорад.

Шеъри «Маҷозоти Ҷамшед» (с. 1995) дар асоси ривояти асотирии шох Ҷамшед сохта шудааст. Мусаллам аст, ки шоир ба ин мавзӯ рӯҷа карда,

воқеоти замони худ – солҳои навадуми қарни бист, давраи ҷанги шаҳрвандии тоҷикро дар назар дошта, ҳушдор доданист, ки оқибати даъвии бузургманишӣ ва яздонфаромӯшӣ (ҳақфаромӯшӣ) ба чӣ расониданаш мумкин аст. Ривоят дар ин ҷо хеле мухтасар аст, ҳам сухани ровӣ ва ҳам гуфтугӯи байни ашҳоси шеър – ду Эзиду Ҷамшед тафсил надошта, ба воқеоти пешгузашта, ки Ҷамшедро ба ин ҳол – аз даст додани подшоҳӣ ва забуниву ду пора гаштан расонидаанд, ишораҳо карда мешавад. Шеър яқбора аз хулосаи қиссаи Ҷамшед, ки маҳрум аз тахту бахт гаштааст, оғоз мешавад, ки суръат ва шадидии ҳолат ва ривоятро биафзояд. Ин яке аз мухтассоти шеъри ғиноии ривоятии Муъмин Қаноат аст, ки ривояти воқеаро аз нуктаи авҷи он оғоз карда, бо бархӯрди шадид тавачҷухро тасхир мекунад.

Фаромад яке даста бо найзаи офтобӣ,
Ба тан чомаҳои булӯрии ранги шаҳобӣ,
Ду эзид – яке рағзапӯшу яке равзадӯш,
Ва дар равзааш шаҳпари осмонӣ,
Расиданд дар пои тахти каёнӣ,
Ки Ҷамшед биншаста бе амру фармон;
Ҷамон шоҳи баргашта аз амри Яздон [6, 117].

Ин ду эзиди аз осмон фурумада, ишора ба он ҳам доранд, ки Ҷамшед ҳам «...дар оғоз рабб-ун-навъи офтоб будааст» [4, 644], баъдан подшоҳӣ ва даъвии худӣ карда, аз тахту тоҷ маҳрум гаштааст. Баъди ин ривоят шоир ноаён суханро бо вазъи замони худ пайванд медиҳад ва сабаби фоҷиаи давронро дар қанда шудани насл аз асл мебинад, ки дар натиҷа ҳам «кӯҳиву барзанӣ» даст ба душманӣ зада, ба парешонӣ расид. Эзиди болдор, ки рамзи дастбурду сарфарозист, ба Ҷам дастур медиҳад, ки қавро ба ҳам орад, то «дар ин даҳр зору назор» намонад. Ҷаме, ки аз фарри подшоҳӣ бенасибу оқибат бо дасти душман бо арра дуним шуда буд, савганд ба номи Яздон меҳӯрад:

Бигуфто: Ба номи Худои замона,
Ки Яздон ҳақ асту як асту ягона!
Набахшам ба қавми худӣ ман-маниро,
Набахшам ман ойини аҳриманиро,
Ки аз фарри Яздон нагардам дубора,
Ки ҳар дун набинад маро пора-пора... [6, 117].

Ин шеъри ривоятӣ аз 27 мисраъ иборат буда, бо қофиябандии маснавӣ дар асоси вазни мутақорибӣ масаммани солим, вале бо ихтиёрдорӣ шоир, ки дар баъзе ҳолатҳо мисраъҳоро дарозу кӯтоҳ меорад, навишта шудааст. Ин шеър, қатъи назар аз баъзе нуксонӣ вазну қофия, бо забони шуставу покиза ва сабки равону бадеъ гуфта шуда, асотири куҳанро ба хидмати инъикоси мавзуи доғи замони худ ба қор бурдааст.

Мухимтарин хусусияти шеъри ғиноии ривоятӣ дар он зоҳир мешавад, ки дар меҳвари он шайъ, ҳодиса ва ё шахсият қарор дашта, онҳо дар ҳолати сукун ва ё ҳаракат, дар муҳлати номаҳдуди вақт ба тасвир меоянд. Азбаски ин таҳаввулот дар замони дуру дароз ба вуқӯъ меоянд, зарурати тасвири муфассалтари онҳо ба миён меояд, ки боиси дар онҳо афзудани мақоми ривоят мешавад, аммо ҳамеша андеша, эҳсосоти таассурот бар ривоят ва ҳодиса бартар мебошад. Суҷаи ин ривоятҳо ғиноӣ буда, бо мухтасарии худ аз ривоятҳои ҳамосӣ фарқ мекунанд. Ин суҷаҳо вуқӯъгароёна, ҳаёлпардозона, фантастикӣ, маҷозӣ ва дар омезиш бо ҳамдигар ҳам шакл мегиранд. Дар онҳо мухтаво ва мавзӯҳои гуногун – панду ахлоқӣ, ошиқона, фалсафавию ҳикамӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ифода мешаванд, ки мисоли онҳо дар ашъори Ғ. Мирзо ва М.Қаноат фаровон мавҷуданд.

КИТОБНОМА

1. Бушмин, А. Преемственность в развитии литературы / А. Бушмин. – Л.: Худ. лит., 1978. – 224 с.
2. Виноградов, В.В. Поэтика русской литературы. Избранные труды / В. В. Виноградов. -М.: Наука, 1976. – 511 с.
3. Гинзбург, Лидия. О лирике. Издание второе, дополненное / Лидия Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1974. – 408 с.
4. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб / Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ. -Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
5. Жирмунский, В. Творчество Анны Ахматовой / В. Жирмунский. – Л.: Наука, 1973. – 184 с.
6. Қаноат, Мумин. Меҳри сипеҳр. Баргузидаи ашъор / Мумин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007. – 376 с.
7. Қаноат, Мумин. Осори мунтахаб. Дар ду мучаллад. Чилди якум. Шеърҳо. / Мӯъмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 208 с.
8. Мирзо, Ғаффор. Асрор. / Ғаффор Мирзо. – Сталинобод: НДТ, 1957. – 156 с.
9. Мирзо, Ғаффор. Бо изтиробии фарзандӣ. / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Адиб, 1999. – 192 с.
10. Пospelов, Г. Н. Лирика среди литературных родов / Г. Н. Пospelов. – М: МГУ, 1976. – 208 с.
11. Силман, Т. Заметки о лирике / Т. Силман. – М.: Советский писатель, 1977. – 223 с.
12. Степанов, Н. Л. Лирика Пушкина. Очерки и этюды / Н. Л. Степанов. – Москва: Советский писатель, 1959. – 412 с.
13. Томашевский, Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

ВЕЖАГИҲОИ РИВОЯТ ДАР ШЕЪРИ ГИНОӢ
(дар мисоли ашъори *Ғ. Мирзо* ва *М. Қаноат*)

Дар мақола вежагиҳои ривоят дар шеъри гиноии *Ғ. Мирзо* ва *М. Қаноат* ба баррасӣ гирифта мешавад, ки дар шеъри муосири тоҷик мақоми махсус доранд. Муаллиф дар натиҷаи омӯзиши асарҳои назарияпардозон оид ба ин масъала ва таҳлили ашъори шоирони мазкур ба хулосае мерасад, ки сарчашмаи шеъри гиноии ривоятӣ асосан худи ҳаёти воқеист. Бинобар он дар эҷодиёти шоироне, ки бар воқеоти зиндагӣ таъя доранд, то бар тахайюлот, беитар мақом пайдо мекунад. Таъкид мешавад, ки *Ғ. Мирзо* дар эҷоди ашъори ривоятӣ гиноӣ аз таҷрибаи шеъри вуқӯғгарои рус истифода карда бошад, *М. Қаноат* беитар ба суннатҳои шеъри классики тоҷик рӯй овардааст. Муҳимтарин хусусияти шеъри гиноии ривоятӣ дар он аст, ки дар меҳвари он шайъ, ҳодиса ва ё шахсият қарор дашта, онҳо дар ҳолати сокин ва ё ҳаракат, дар муҳлати номаҳдуди вақт ба тасвир меоянд, аммо ҳамеша андеша, эҳсосоту таассурот бар ривоят ва ҳодиса афзалият доранд. Сучаи ин ривоятҳои гиноӣ буда, бо муҳтасарии худ аз ривоятҳои ҳамосӣ фарқ мекунад. Онҳо вуқӯғгароёна, ҳаёлпардозона, фантастикӣ, маҷозӣ буда, дар омезиши бо ҳамдигар ҳам шакл мегиранд.

Вожаҳои калидӣ: шеъри гиноии ривоятӣ, ривоят, ҳодиса, шайъ, шахсият, эҳсосот, таассурот, ҳамосӣ, гиноӣ, суча, вуқӯғгароёна, ҳаёлпардозона, фантастикӣ, маҷозӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАНИЯ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ
(на примере стихотворений *Ғ. Мирзо* и *М. Қаноата*)

В статье анализируются особенности повествования в лирических стихотворениях *Ғ. Мирзо* и *М. Қаноата*, которые занимают особое место в современной таджикской поэзии. Автор статьи, основываясь на теоретических исследованиях видных ученых по этой проблеме, и исследовании стихотворений вышеуказанных поэтов отмечает, что источником лирической повествовательной поэзии является, в основном, сами жизненные события. Она в творчестве поэтов, которые больше опираются на реальную действительность, чем на творческий вымысел, имеет преобладающее значение. Отмечается, что если *Ғ. Мирзо* в создании повествовательной поэзии больше опирается на опыт русской реалистической поэзии, то *М. Қаноат* обращается к традициям таджикской классической поэзии.

Автор приходит к заключению, что основной особенностью лирической повествовательной поэзии является то, что в ее центре стоит предмет, событие или личность, которые изображаются в спокойствие или в движение, в неограниченном времени. Изменение, происходящее в длительном отрезке времени требует их подробного изображения, что приводит к увеличению значения повествовательности, однако всегда размышление, чувство, переживание преобладают над повествовательностью и событием. Сюжеты этих

повествований бывают лирическими, и отличаются своей краткостью от эпических повествований. Они, являясь реалистичными, романтическими, фантастическими, символическими, и вместе с тем могут быть смещанными.

Ключевые слова: лирическая повествовательная поэзия, повествование, событие, предмет, личность, чувство, переживание, эпичность, лиричность, сюжет, реалистичность, романтичность, фантастичность, символичность.

FEATURES OF NARRATORY IN LYRIC POETRY (based on the example of poems by Gh. Mirzo and M. Qanoat)

The article analyzes the features of narration in the lyric poems of Gh. Mirzo and M. Qanoat, which occupy a special place in modern Tajik poetry. The author of the article, based on theoretical studies of prominent scientists on this issue, and a study of the poems of the above-mentioned poets, notes that the source of lyrical narrative poetry is mainly the life events themselves. In the works of poets who rely more on reality than on creative fiction, it has predominant importance. It is noted that if Gh. Mirzo in creating narrative poetry relies more on the experience of Russian realistic poetry, then M. Qanoat turns to the traditions of Tajik classical poetry.

The author concludes that the main feature of lyrical narrative poetry is that at its center is an object, event or person, which is depicted in calm or in motion, in unlimited time. Changes that occur over a long period of time require their detailed depiction, which leads to an increase in the importance of narration, however, reflection, feeling, and experience always prevail over narration and the event. The plots of these stories are lyrical, and differ in their brevity from epic stories. They, being realistic, romantic, fantastic, symbolic, and at the same time can be displaced.

Key words: lyrical narrative poetry, narration, event, subject, personality, feeling, experience, epic, lyricism, plot, realistic, romantic, fantastic, symbolic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шуъбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел.: 918-61-01-77; 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Ҳаким – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, , тел.: 918-61-01-77; 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Askar Hakim – Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Tajik Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after. Rudaki NAST, tel.: 918-61-01-77; 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

---

ТДУ: 891.55+891(091)

ЗИНДАГИНОМА ВА ЭҶОДИЁТИ ШОҶАБДУЛЛОҶИ БАДАХШӢ*Қаландариён Ҳ.С., Ғаёсов А.**Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ фарзанди Муҳаммад Саййидхон - аз аҳли фаҳму пешқадамони Бадахшон, дар соли 1290 ҳичрӣ мутобик ба 1874 мелодӣ дар шаҳри Ҷирми Бадахшон таваллуд шудааст. Шоҳабдуллоҳ мулаққаб ба «Бадахшӣ» буда, «Юмғӣ» таҳаллус ихтиёр намудааст. Ӯ мактаби панҷсинфиро дар Ҷирм ҷамъбааст карда, барои давом додани таҳсил ба шаҳри Кобул меравад. Муҳаққиқ Фарид Бежан менигорад, ки «Шоҳабдуллоҳ дар Ҷирми Файзобод забони арабӣ ва омӯзишҳои ибтидоии мадрасай ва муқаддамоти улуми диниро фаро гирифта ва барои омӯзиши бештар раҳсипори Кобул шуд ва шомили мадрасай Ғозӣ гардид» [15, 27]. Ҳанӯз дар Кобул Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ давраи таҳсилро такмил навода буд, ки қиёми Ҳабибуллоҳи Қалақонӣ назми маъмули асру замонро барҳам зад ва Шоҳабдуллоҳи ҷавон боз роҳи Ҷирмо пеш мегирад.

Дар соли 1890, ки ҳанӯз шонздаҳ сол беш надошт, ба вазифаи ҳазинадори Ҷирм оғоз ба кор намуда, ба соли 1893 ба гумруки ҳукумати қалони Толиқон муқаррар мешавад. Дар соли 1894 мудирияти таҳриротии вилояти Қатаған ва Бадахшон бо марказаш дар Хонободро ба уҳда гирифта, ба илова сарпарастии ҷаридаи «Иттиҳод» ва мудирияти хориҷаи вилояти Ғавқро низ дар ихтиёр дошт. Ӯ дар он ҷо аввалан сарқотиби идораи таҳриротии вилоят ва баъд ҳам ба ҳайси мудирии таҳриротии вилоят ғавқолият намудааст. Бояд ёдовар шуд, ки Иттиҳоди Хонобод маркази равшанфикрӣ ва маҳалли тамсили аввалин ҳастаи равшангарӣ ва маршрутӣ таҷаддудҳои кишвар буда, рамзҳои муқовимат ба сурати бисёр моҳирона ба кор гирифта мешуд ва Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ якҷо бо Саййид Муҳаммади Дехқон ва Ҷамшеди Шуъла уҳдадори ниғаҳдори ифтихории ин гурӯҳ буданд. Хусни хат, ахлоқи ҳамида, истеъдоди ғавқулода, вазифашиносӣ, шаҳомату қифоят ўро дар байни ҳамкорону ҳамандешон мутамоӣ гардонда, ба зудӣ ў дар миёни донишварони ҳамсангари худ сарболо гардида, бо мардони маъруфи ҳамзамонаш - Саййид Муҳаммади Дехқон, Ҷамшеди Шуъла, Муҳаммад Иброҳими Афифӣ, Мулло Абдуллоҳи Ориф, Муҳаммад Анвари Бисмил илҳомбахши андешаҳои бедорӣ ва оғоҳии наслҳои оянда гардид. Ҳузури фикрию ниғоришии Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ равшандил дар миёни мардум ва бедоргариаш бо силоҳи қалам дар он шароите, ки ҳокимият ва нуфузи ҷаҳлу торикӣ ва таассубу ситам ба шакли бераҳмона алайҳи озодандешию равшангарӣ сарқубӣ дошт, ҷонбозона ва диловарона буд.

Дар бораи ин адибу олими варзидаи охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар китобҳои таърихи адабиёти ба ҳамин давра бахшидашуда дар Тоҷикистон [1;2;3;10;11] ва дар ватани ӯ дар Афғонистон [5;7;8;9;12;13], мутаассифона, маълумот пайдо намешаванд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи баррасии рӯзгору осори илмӣ ва адабии ин адибу муҳаққиқи адабиёт барои илми адабиётшиносии ватанӣ муҳим мебошад.

Фарид Бежан дар муқаддимаи муфассале, ки ба тазкираи «Армуғони Бадахшон» навиштааст, менигорад, ки «Бадахшӣ хангоме ки ба Кобул омад, дар айни иҷрои вазоифи идорӣ, омӯзиш дар Лисаи Ғозиро аз сар гирифт ва пас аз фароғ аз он Донишкадаи чадидуттаъсиси ҳуқуқ Донишгоҳи Кобулро ба анҷом расонид» [15, 28]

Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ озодона ба забонҳои англисӣ, урдуву арабӣ тақаллум менамуд. Издивоҷи ӯ бо хонуме бо номи Суман сурат гирифта аз ин издивоҷ духтаре бо номи Зоҳида таваллуд мешавад. Зоҳида ханӯз дар қайди ҳаёт буда, дар Бадахшон иқомат дорад.

Мавсуф хеле ҷавон буд, ки ба як дарди илочнопазире мубтало гашта, дар тамоми умри баъди ӯро меозурд ва дар Хонободу Кобулу Дехлӣ табибон аз уҳдаи табобаташ набаромаданд. Аз ин ҷост, ки Шоҳабдуллоҳ дар соли 1909 дар шифохонаи Кобул чашм аз ҷаҳони фонӣ бибааст ва дар зодгоҳаш - Чирм ба ҳок супурда шуд. Ҳарчанд марги ӯро бар асари бемории сил эълон карда буданд, бархе бар ин бовар буданд, ки вайро кушта буданд [4, 1122]. Шояд ин ҳадс ҳам дуруст бошад, зеро Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ фарҳангпарварии Шоҳ Амонуллоҳхонро зиёд ситуда буд ва фаъолияти сиёсӣ ҳам мекард. Аммо пас аз барканории Амонуллоҳхон ба гуноҳи тарафдорӣ аз ӯ дар Хонобод зиндонӣ ҳам шуда буд. Ба изҳори Фарид Бежан ҳам «ҳокимияти вақт эълон кард, ки ӯ ба марази сил даргузаштааст, аммо бастагонашон Абдуллоҳ ва ҳама бадахшониён ҳаргиз ба ин эълон бовар накардаанд, онҳо ақида доранд, ки Шоҳабдуллоҳ амдан кушта шуд» [14, ҳарфи X].

Фарид Бежан аз номи Ҷамшеди Шӯъла симои зохирии Шоҳабдуллоҳро чунин ба қалам додааст: «Шоҳабдуллоҳ ҷуссаи бисёр хурд, чехраи зардина ва башшош дошт. Мӯйи сар ва ришаш моил ба зардӣ ва андоми мавзунӣ ӯ бо надоштани фарбеҳии муфрит хеле хушнамо ва мавзун буд» [15, 28].

Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар давоми зиндагии кӯтоҳи худ мақолоти зиёде дар рӯзномаву маҷаллаҳои Қатаған ва Бадахшону Кобул ба нашр расондааст. Аммо бузургтарин шохкори ӯ «Армуғони Бадахшон» мебошад, ки ҷовидонагии номи ӯ ва садҳо тани дигарро таъмин намудааст. Ин асар диди амиқ ва хомаи устувори ӯро дар ростои ишқ ба фарҳанги сарзаминашро нишон дода, нақши равшани ӯро дар огоҳии ҷавонони халқаш баён менамояд.

Ҳарчанд Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ умри кӯтоҳе дид ва қариби даҳ соли ахир аз бистари беморӣ намехест, осори гаронбаҳое аз худ ба боқӣ гузоштааст. Ба таъкиди муҳаққиқ Шохуморов С., «доираи таҳқиқоти ӯ

хеле васеъ ва доманадор буда, аз тазкиранигориву таърихшиносӣ то ҳуқуқ ва фалсафаи исломиро дар бар мегирад. Илова бар ин, ӯ шоири хубе низ буд ва бо таҳаллуси Юмғӣ шеър мегуфт» [16, 449]. Ва ба қавли Фарид Бежан «ин осор гӯӣ нусуси муқаддасе буданд, ки пас аз он касе ба дунболи он заминаҳо нарафт» [15, 31].

Муҳимтарин асарҳое, ки ба қалами Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ тааллуқ доранд, иборатанд аз:

1. «Армуғони Бадахшон»;
2. «Уламо ва фуқаҳо дар Бадахшон»;
3. «Таърихи Яфталиҳо»;
4. «Қомуси забонҳои ориёии Афғонистон»;
5. «Ҳуқуқ дар ислом»;
6. «Хаттотони Бадахшон»;
7. «Таърихи Бадахшон».

Мутаассифона, аз ин ду асари ахир то ханӯз хабаре нест, ҳарчанд муаллиф дар «Армуғони Бадахшон» аз онҳо сарехан ёд кардааст.

Асари «Уламо ва фуқаҳо дар Афғонистон» дар бораи 324 тан аз донишмандону фақеҳону орифон маълумот медиҳад, ки дар ҳафт асри ахир умр ба сар бурдаанд. Дар китоби «Таърихи Яфталиҳо» таърихи давлатдории сулолаи яфталиҳо аз таърихи пайдоиш то заволашон тасвир ёфтааст. Асари «Ҳуқуқ дар Ислом» ба унвони поённомаи таҳсилии Донишқадаи ҳуқуқ дар соли 1902 таълиф ёфтааст. Ҳар се асари зикршуда то ханӯз рӯи чопро надидаанд.

Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ аз нахустин муҳаққиқони забонҳои помирии Афғонистон маҳсуб шуда, асари «Қомуси забонҳои ориёии Афғонистон»-и ӯ, ки иборат аз ду ҷилд аст, аввалин асаре мебошад, ки пеш аз забоншиносони Аврупо дар ин мавзӯ таълиф ёфтааст. Ба қавли муҳаққиқ У.Мамадшерзодшоев, «забоншиносони бадахшонӣ (Муҳаммад Исмоилхон Нозими Бадахшӣ, Фазли Кӯчорӣ ва Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ – Ҳ.Қ., А.Ғ.) дар асрҳои гузашта гурӯҳи забонҳои помириро ба таври дақиқ табақабандӣ намудаанд, ки ин классификасияи онҳо қариб аз олимони рус тафовут надорад» [6, 268].

Дар байни осори таълифнамудаи Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ «Армуғони Бадахшон» яке аз асарҳои мондагори таърихӣ, ҷуғрофӣ, мардумшиносӣ, адабӣ, забоншинохтӣ ва фаротар аз як тазкираи адабӣ мебошад, ки то кунун арзиши адабӣ, илмӣ, таърихӣ ва фарҳангии худро ҳифз кардааст.

«Армуғони Бадахшон» тазкираест, ки дар шеваи тозаи тазкиранигорӣ нигошта шудааст. Бештари шоироне, ки дар ин тазкира муаррифӣ шудаанд, марбут ба асрҳои XVII, XVIII ва XIX мебошанд. Аммо аз шоирони асрҳои пешин низ чандеро зикр намудааст. Масалан, қадимтарин шоири бадахшонӣ дар «Армуғони Бадахшон», ки аз ӯ ёд шудааст, Саййидумари Юмғӣ машҳур ба Малик Ҷаҳоншоҳ буда, аз муосирони Носири Хусрав мебошад. Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи тазкираи «Армуғони Бадахшон» аз дигар тазкираҳои пештаълифӣ аз он иборат аст, ки дар он

шарҳи авзои сиёсӣ ва иҷтимоии давроне, ки шоирон дар он зиндагӣ мекардаанд, таҳлил шуда, ба тафсили бештаре шоирону ашъорашон муаррифӣ мегардад.

Ҷамчунин, муаллиф дар бораи осори мансури шоирон низ сухан карда, дар ҷо-ҷо ин осорро низ тавзеҳ медиҳад. Ба илова, Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар асараш дидгоҳи худро дар чигунагии шеърӣ ҳар шоир баён мекунад ва навъе аз нақди адабиро ба намоиш мегузорад. Яке аз дигар махсусиятҳои ин тазкира дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф авзои умумӣ ва куллии минтақаи мавриди назарро батафсил шарҳ медиҳад ва дар партави он шоирони он ҷоро муаррифӣ мекунад. Аз вижагиҳои ҷолиби ин тазкира боз ба он метавон ишора кард, ки муаллиф ашъори шоиронро, ки бо гӯйишҳову лаҳҷаҳои хосси минтақавияшон сурудаанд, низ сабт кардааст. Тааҷҷубовар аст, ки Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар «Армуғони Бадахшон» ҳатто аз он шоироне, ки дар Бадахшон зода шуда, дар доираҳои бузурги адабии Бухоро, Исфохон ва Деҳли ба рутбаҳои баланд ҳам расидаанд, ёд накардааст, аммо шоиронро, ки берун аз манотиқи Бадахшон таваллуд шуда, дар Бадахшон маскан гирифтанд ва ҳарчанд дорои мақоми баланд ҳам набуданд, ба тазкира ворид намудааст. Дар тазкира дар мавриди ҷуғрофиёи табиӣ, дарёҳо, кӯҳҳо, дараҳо, иқлим, тарзи зиндагӣ ва расму ривожҳои мардум сухан гуфта шуда, маълумоти арзишманд пешниҳод шудаанд. Чун дар тазкира вазъи зиндагии мардум ва шароити иқтисодии ҳар маҳалли Бадахшон бо диққату зарофати хосса баён гардида, сохтори иқтисодии маҳаллот шарҳ ёфтааст, ки дар ҳеҷ асари пешин ба назар намерасад, таҳқиқи он дар муқоиса бо замони муосир актуалӣ арзёбӣ мегардад.

Хулоса, осори Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ҳанӯз дар таърихи адабу фарҳанги миллии мо баррасӣ ва омӯхта нашудааст. Махсусан, «Армуғони Бадахшон», ки бо диди тоза таълиф ёфта, дар баробари зикри ҳолу аҳволи эҷодии шоирон, муаллиф дар он заминаҳои иҷтимоию фарҳангӣ, вазъи сиёсии замон, умумияту фарқияти шакливу мазмунии офаридаҳои шоиронро баррасӣ карда, ба масоили мухталифи мардумшиносӣ низ дахл намудааст.

КИТОБНОМА

1. Амиркулов, С. Нигоҳе ба инкишофи таърихии адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр (қарни ХІХ) / С. Амиркулов. - Душанбе, 2010.
2. Амиркулов, С. Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи якуми асри ХІХ / С. Амиркулов. - Душанбе, 1997.
3. Амиркулов С. Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри ХІХ / Амиркулов С. - Душанбе, 2005.
4. Бобаки Оташинҷон. Юмгии Бадахшонӣ / Донишномаи адаби форсӣ. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. –Саҳ. 1121-1122.

5. Кӯҳзод, Аҳмадалихон. Заҳмо Алимӯҳаммад, Наимӣ Алиаҳмад, Сафо Мӯҳаммадиброҳим ва Ғубор Ғуломмӯҳаммад. Таърихи адабиёти Афғонистон / Аҳмадалихон Кӯҳзод. –Кобул, 1330;
6. Мамадшерзодшоев У. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ - яке аз аввалин муҳаққиқони забонҳои помирии Афғонистон / Забоншиноси донодил. – Душанбе: «Сифат-офсет», 2022. –С.262-269.
7. Ҳабиб, Асадуллоҳ. Адабиёти дарӣ дар нимаи аввали садаи бистум / Асадуллоҳ Ҳабиб.–Кобул, 1366.
8. Ҳабиб, Асадуллоҳ. Адабиёти муосир аз оғози садаи бист то Ҷанги ҷаҳонии дувум (1900-1945) / Асадуллоҳ Ҳабиб. – Кобул, 1356.
9. Ҳабиб, Асадуллоҳ. Адабиёти муосири дарӣ / Асадуллоҳ Ҳабиб. –Кобул, 1362.
10. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX / Р. Ҳодизода.– Душанбе, 1968.
11. Ҳодизода, Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик (асрҳои XI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода. – Душанбе, 1988.
12. Таърихи адабиёти Афғонистон. – Кобул, 1330 / 1951.
13. Худойназар. Нигарише ба насри муосири Афғонистон. Иборат аз 2 ҷилд / Худойназар. –Кобул, 1981
14. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиш ва такмилиаи Фарид Бежан. –Кобул: Ховар, 1387. -231 саҳ.
15. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиши Фарид Бежан. –Техрон: Сурайё, 1385. - 267 саҳ.
16. Шохуморов, С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ / Энциклопедияи Бадахшон. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2016. –С. 449.

ЗИНДАГИНОМА ВА МАСИРИ ЭҶОДИЁТИ ШОҲАБДУЛЛОҲИ БАДАХШӢ

Мақола ба таҳлили ҳаёт ва фаъолияти эҷодии яке аз маъруфтари намояндагони илму адаби нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ Юмғӣ бахшида шудааст. Доираи таҳқиқоти ин адиб хеле васеъ ва доманадор буда, аз тазкиранигори таърихшиносӣ то ҳуқуқ ва фалсафаи исломиро дар бар мегирад. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ҳамчунин шоири хуб буда, тазкираи «Армуғони Бадахшон»-и ӯ аз беҳтарин шохкорҳо маҳсуб мешавад. Дар он муаллиф дар баробари зикри шарҳи ҳол ва фаъолияти эҷодии шоирон ба масоили мардумшиносӣ низ дахл намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти маҷмӯӣ, расму суннатҳои мардумони Бадахшонро аз рӯзгори шаст сол қабл ба риштаи таҳрир кашидааст.

Осори Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ҳанӯз дар таърихи адабу фарҳанги миллии мо баррасӣ ва омӯхта нашудааст. Махсусан, «Армуғони Бадахшон», ки бо диди тоза таълиф ёфта, дар баробари зикри ҳоли аҳволи эҷодии шоирон, муаллиф дар он заминаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ, вазъи сиёсии замон,

умумияту фарқи шакли мазмуни офаридаҳои шоиронро баррасӣ карда, ба масоили мухталифи мардуминосии низ дахл намудааст.

Калидвожаҳо: Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, тазкиранигорӣ, адабиёти Бадахшон, «Армуғони Бадахшон», адабиёти форсии тоҷикӣ.

ЖИЗНЕННЫЙ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ШОХАБДУЛЛАХ БАДАХШИ

Данная статья посвящена анализу жизни и творческой деятельности одного из самых известных представителей науки и литературы второй половины XIX века и начала XX века Шахабдуллы Бадахши. Сфера исследований этого писателя очень широка: от написания антологий и историографии до исламского права и философии. Шахабдуллах Бадахши также является хорошим поэтом, а его антология «Армуғони Бадахшан» считается одним из лучших шедевров. В этой работе автор, наряду с описанием современного положения и творческой деятельности поэтов, также затронул вопросы этнологии, отредактировал различные аспекты быта, обычаев и традиций народа Бадахшана из повседневной жизни шестидесятилетней давности. Произведения Шахабдуллы Бадахши не подвергались рецензированию и изучению в истории нашей национальной литературы и культуры.

В частности, «Армуғони Бадахшан», написанный с новым взглядом, наряду с упоминанием творческой ситуации поэтов, автор обсудил социальные и культурные предпосылки, политическую ситуацию того времени, сходства и различия в форме и содержании творчества поэтов, затрагивали различные этнографические вопросы.

Ключевые слова: Шоҳабдуллоҳ Бадахши, антология, литература Бадахшана, «Армуған Бадахшан», таджикско-персидская литература.

LIFE AND CREATIVE PATH OF SHOHABDULLOH BADAKHSHI

This article is devoted to the analysis of the life and creative activity of one of the most famous representatives of science and literature of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century Shohabdulloh Badakhshi. The scope of this writer's research is very wide: from writing anthologies and historiography to Islamic law and philosophy. Shohabdulloh Badakhshi is also a good poet, and his anthology «Armugon-i Badakhshan» is considered one of the best masterpieces. In this work, the author, along with a description of the current situation and creative activity of poets, also touched upon the issues of ethnology, edited various aspects of the life, customs and traditions of the people of Badakhshan from the daily life of sixty years ago. The works of Shohabdulloh Badakhshi were not reviewed and studied in the history of our national literature and culture.

In particular, «Armugon-i Badakhshan», written with a new look, along with mentioning the creative situation of the poets, the author discussed the social and

cultural background, the political situation of that time, the similarities and differences in the form and content of the poets' work, touched upon various ethnographic issues.

Keywords: *Shohabdullah Badakhshi, anthology, Badakhshan literature, «Armugon-i Badakhshan», Tajik-Persian literature.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландариён Ҳоким Сафар- доктори илмҳои филологӣ, директори Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Суроға 736001, ш.Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров, 4. Тел.: (+992) 934892626; E-mail: hokim_k@mail.ru;

Ғаёсов Абдулмаҷид - ходими илмии шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Суроға 736001, ш.Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров, 4.Тел.: (+992) 933266644; E-mail: abdoilmajeed@mail.ru.

Сведение об авторах: Каландариён Ҳоким Сафар- доктор филологических наук, директор Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ. 736001, г. Хорог, ул. У.Холдорова, 4.Тел.: (+992) 934892626; Электронная почта: hokim_k@mail.ru.

Ғаёсов Абдулмаҷид- научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ; 736001, г. Хорог, ул. У.Холдорова, 4.Тел.: (+992) 933266644; E-mail: abdoilmajeed@mail.ru.

Information about the authors: Kalandariyon Hokim Safar, Doctor of Philology, Director of the Institute of the Humanities named after academician B. Iskandarov of the NAST. 736001, Khorog, st. U.Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 934892626; E-mail: hokim_k@mail.ru.

Gayosov Abdumajid- researcher of the Pholklore and Literature of Badakhshan of the Institute of the Humanities named after academician B. Iskandarov of the NAST. 736001, Khorog, st. U.Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 933266644; E-mail: abdoilmajeed@mail.ru.

ТДУ: 891.550

**МУҚОИСАИ БАЪЗЕ АЗ ТАСВИРҲОИ ДОСТОНИ
«БАРЗУНОМА» БО САҲНАҲОИ ТАСВИР ДАР
«ДОСТОНИ РУСТАМ ВА СУҲРОБ»**

Охониёзов В.Д.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ

«Саргузашти Барзу – писари Суҳроб» яке аз достонҳои адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ки то ба ҳол дар хусуси муаллиф ва ҳусну кубҳи хунари тасвир дар он баҳсҳо мавҷуданд. Новобаста ба он ки Хоча Амиди Атой, яке аз шоирони ҳамосасарои аҳди Ғазнавиёни асри XI муаллифи ин достон шинохта шудааст, вале баҳсҳо ханӯз ҳам дар ин маврид мавҷуд ҳастанд. Аз ҷумла, достони мазкур якҷо бо ду ҳикояти дигар: «Достони Ҷамшед ва Заҳҳок» ва «Саргузашти Рустам бо Каки Кӯҳзод» аз осори даврони охири умри Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ шуморида шудаанд. Бо дарназардошти ин далел, онҳо дар қулли нусхаҳои қаламӣ ва чопи сангии Ҳиндустон сабт гардиданд ва дар «Шоҳнома»-и нашри Эронӣ Афғонистону Русия мавҷуданд. Бояд гуфт, ки достон дар нашрҳои «Шоҳнома» дар Тоҷикистон, ки дубора, солҳои 1964 ва 1988 анҷом шуда буданд, дохил нагардидааст [8, с. 7-8]. Ҳамин тариқ, дар таҳлили саргузашти таърихӣ ва мухтавои достони «Саргузашти Барзу - писари Суҳроб» ё «Барзунома» муҳаққиқон ба ду гурӯҳ ҷудо шуданд, ки яке онро моли Фирдавсӣ медонад ва дигаре ин ҳукмро ботил мешуморад. Муҳаққиқони тоҷик низ дар ин хусус ишора кардаву андешаҳои худро баён намуданд [дар ин бора ниг.: 2, 3-6; 3, с. 140-141; 8, 7-9]. Ҳадафи мо на муайян намудани муаллифи аслии достон, балки таҳлил ва муқоисаи баъзе аз тасвирҳо ва саҳнаҳои достони «Саргузашти Барзу - писари Суҳроб» бо «Достони Рустам ва Суҳроб» мебошад, ки аз ҷиҳати ҳадаф ва маъно давоми мантиқии достони Фирдавсӣ буданаширо нишон медиҳад. Маҳз ҳамин тарафи масъала баҳси моли Фирдавсӣ будан ё набудани онро дар миёни пажуҳишгарон ба вучуд оварда буд. Новобаста ба тааллуқ доштани ин достон ба қалами кадом суҳансаро, пажуҳандагон ба алоқии мантиқии ин ду достон пайваста ишораҳо карданд.

Дар дастраси мо нусхае бо номи «Барзунома» ба хатти сиррилик аст, ки аз ҷониби файласуфи марҳум Абӯсаид Шохуморов баргардон ва аз ҷониби таърихшинос Тохир Қаландаров таҳти ҳамин унвон ба дасти чоп расидааст. Аммо номи аслии достонро «Саргузашти Барзу - писари Суҳроб» низ гуфтаанд ва худ ҳамин унвон шоҳиди давоми мантиқии «Достони Рустам ва Суҳроб» будани он аст. Албатта, дар ин ҷо суҳан аз мухтаво ва дарунмоияи достон меравад, на аз хусуси офаридгори он.

Достони «Барзунома» аз «Расидани Афросиёб ба Шигонзамин ва дидани ӯ Барзуро ва барангехтанаш ба ҷанги Рустам» оғоз мешавад. Ҷуноне ки аз ин сарлавҳа маълум аст, Афросиёб пас аз зарби саҳт хӯрдан аз дасти Рустам, бо

лашқари хеш рӯ ба мавзеи Шингонзамин мекунад ва дар ҷое дам бармезананд. Ҳамин замон чашмаш ба ҷавоне қавипайкар ва азимҷусса меафтад ва аз чунин вучуди паҳлавонӣ дар ҳайрат мемонад. Ба Пирон назари ҳайраташро нишон дода ва ба Рӯин, яке аз паҳлавононаш амр медиҳад, то ўро пешаш биёваранд. Баҳсе тунд миёни Рӯин ва Барзу сар мезанад, ки аввалӣ Афросиёбро чун набераи Фаредун ва шоҳи шаҳону номдор гуфта, сар печидан аз фармони ўро баробари марг ба таъкид гирад, дуҷомӣ ўро аз хирад дуршуда ва ба беҳирадӣ гаварида, бедодгару бедониш ва қотили Сиёвуш мехонад. Рӯин ба ин таън тоб наёварда, қасди ҷанги Барзу мекунад, вале заиф мегардад. Афросиёб Гарсевазро мефармояд то ба нармию найранг Барзуро ба пеши ӯ оварад. Амри шоҳи Турон иҷро мегардад ва Барзу аз холи худ ва модар накл мекунад. Афросиёб аз Рустаму Золу Сом ҳарф зада, кинахоҳии худро аз эшон ошкор месозад ва ба Барзу ваъдаҳои зиёде дар ивази хуни онҳо медиҳад ва ба ӯ тоҷи заррину тахти ёқутину ҳамин минвол ҳадя мекунад. Барзу бо андешаи ҷавонӣ қасамҳоро дар куштани Рустаму гурдони Эрон ёд мекунад ва ҳоказо.

Давоми ин сахнаро «Панд додани модар Барзуро дар бораи боз доштани аз ҷанги Рустам ва сар боззадани Барзу аз он» идома медиҳад, ки онро аз ҷиҳати дар бар гирифтани мазмун ба чор қисмат ҷудо кардан метавон. Қисмати аввал аз эълони мағруронаи Барзу ба модар роҷеъ ба нияти ҷанг бо эронӣён ва қатли Рустами Зол иборат аст ва албатта, қисмати баъд аз ин ғиреву нолаи модарро ба бор меорад, ки писарро аз ғурури ҷавонӣ фарраи зарру дираму динору дебову аспу каниз шудан хушдор медиҳад. Қисмати сеюми тасвир дар ин ҷо низ аз забони модар аст, ки ба ҳишмат ва ҳайбати паҳлавонии Рустам ихтисос дода шудааст, яъне модар писарро хушдор медиҳад, ки бо паҳлавоне чун Рустам, ки аз дасташ ҷӣ қадар номдорон ба шумули Сухробӣ гурд ба ҳалокат расиданд, сар ба сар шудан қамолӣ беақлист. Қисмати охири тасвир сар қашидани Барзу аз панди модар аст ва ҷавонпаҳлавон барои хеш қафо гаштанро нанг пеши ялон мешуморад.

Қисмати навбатии достон «Паҳлавонӣ омӯхтани Барзу аз сарони Турон» буда, мусаллам аст, ки дар ин қисмат Афросиёб тамоми афзори ҷангиро барои Барзу дар Шингонзамин муҳайё сохт ва даҳ тан аз тухмаи номваронро дар омӯзондани ӯ гуморид. Қисматҳои баъдаи достон ба лашқарқашӣҳои Барзу ба сӯи Турон, ҷанг бо Тӯсу Фарибурз, гирифтӣ шудани ин ду ба дасти ҷавонпаҳлавон, фирстондани Хусрав Рустамро ба ҷанги Барзу ва раҳи гаштани Тӯсу Фарибурз аз банд, муҳорибаи Рустаму Барзу ва озурда шудани дасти Рустам, гирифтӣ шудани Барзу дар ҷанг бо Фарибурз ихтисос дода шудаанд ва сахнаҳои ғариби муҳорибаҳоро дар бар доранд. Идомаи достонро қиссаҳои огоҳӣ ёфтани модари Барзу аз гирифтӣ шудани рафтани ӯ ба Эрон ба ҷустуҷӯаш, расидани модар ба Систон ва чора кардан дар роҳи раҳиҳои Барзу аз банди қалъаи Арг, раҳиҳои Барзу бо кумаки модар ва дучор шудани эшон дар роҳ бо Рустам фароҳам меоранд ва пас аз ин воқеаҳо боз як силсилаи муҳорибаву размҳо миёни Рустаму паҳлавонии Эрон бо Барзу ба вуқӯ мепаиванданд. Чунончи, вақте ки Барзу, модараш ва канизаки ромишгар Рустамро бо ҳамроҳонашон мебинанд, ба сӯе тоб хӯрда, паноҳ меҷӯянд ва

Рустам ин ҳолро назора карда, Гургинро барои фаҳмидани он, ки он се кас кӣ буданд, мефиристад. Гургин ба дасти Барзу гирифта мегардад. Дар паси ӯ Завораро назди Барзу роҳӣ мекунад ва ниҳоят худ ба ҷанги ӯ меравад. Чун Рустам аз муҳориба бо Барзу хаста мешавад, чораи корро аз дигарон пурсон мешавад ва Гургин пешниҳоди заҳр хӯрондан ба Барзу мекунад.

Заҳр андохтани Гургин дар хӯриши Барзу қиссаи дигар аст, ки асос барои қиссаи навбатӣ, яъне расидани Рӯин - писари Пирон назди Барзу ва боз доштани аз хӯрдани хӯриши заҳролуд мегарадад. Ин кор боиси таънаи Рустам дар набарди баъдӣ мегардад, вале ҷаҳидани Раҳш ба сӯи аспӣ Барзу, тарсидан ва ҷастани аспӣ ӯ ва ба полаҳанг печидани Барзу ба Рустам имкон дод, ки Барзуро ба хок афканад ва бар сари синааш теғ баркашад. Дар ин миён модари аз ваҳму хашм оташгирифта худро ба майдони ҷарб меафканад, бонг бар Рустам мезанад ва писари Сухроби ял буданашро мегӯяд. Воқеист, ки модари Барзу аз сахнаи дидори Сухроб, меҳр бастанаш ба ӯ, бо ҳам буданашон ва борвар шуданаш аз ӯро мегӯяд. Рустам далел металабад ва модари Барзу ангуштарини аз Сухроб ба ёдгор гирифтаро ба Рустам нишон медиҳад ва насихати ӯро дар мавриди таваллуди фарзанд нақл мекунад.

Чун ин саргузашти Барзу ба Афросиёб мерасад ва як қисмати дигари дostonро афсунгарҳои Савсани ромишгар таъмин мекунад. Савсани Ромишгар хидмати худро ба Афросиёб пешниҳод мекунад ва мегӯяд, агар иҷозати шох бошад, ӯ кулли паҳлавону гурдони Эронро бо ҳила баста, ба пеши Афросиёб меорад. Ин зани ромшгар дар роҳи миёни Эрону Сиистон ва Турон хайма зада, бо ҳамроҳии паҳлавони девсурат Пилсам дар ҳақиқат гурдони Эронро ба дом мефканад. Афсуни ӯ рехтани хокаи беҳушӣ дар май буд, ки гурдони аз роҳ омада, пас аз тановули хӯрок мечашиданд. Қисса чунин аст, ки дар меҳмонию Рустам мағрурии Тӯс ба Гударз хуш намеояд ва дар миёнашон суханҳои пасту баланд мубодила мегарданд. Тӯс ошуфта гардида, тарки меҳмонӣ мекунад ва рӯ ба Эрон меорад. Вақте, ки Рустам аз ин ҳол огоҳ мегардад, гурдони Эрон - Гударз, Гев, Густаҳам, Бежан, Фаромарзро як - як аз барои баргардондани Тӯс мефиристад. Аввал худ Тӯс дар роҳ ба доми Савсан афтода, пойбанд мегардад ва баъд Гударз, Гев, Густаҳам ва Бежан ҳам ба ҳамин минвол ба доми Савсани ромишгар банд мегарданд. Фаромарз, ки фиристодаи навбатӣ буд, аз ҳилаи Савсан хабардор мегардад ва бо Пилсам ба муҳориба ворид мегардад. Дар ин миён Зол ҳам мерасад. Пилсам аз худ иродаи қавиро дар ҷанг нишон медиҳад ва ба ёрии Зол Рустаму Барзу мерасанд. Рустам бо Пилсам ба муҳориба мепардозад. Фаромарз низ то ин замон лашкари Сиистонро ҷамъ оварда ба назди Золу Рустам мерасад. Мусаллам аст, ки лашкари Турон ҳам ором нанишаста буд ва зери парчами Афросиёб ба ёрии Пилсам ба разми Барзу мерасад.

Разми Бразу бо Шеда ва ҷанги Рустам бо Пилсам, ки аз қиссаҳои дигари дoston аст, ба кушта шудани Пилсам меанҷомад ва дар ин миён қиссаи расидани Хусрав бо сипоҳ ва хостани ҷанг бо Афросиёб аст, вале Барзу ва дигар паҳлавонон ӯро аз ин ҷанг боз медоранд, зеро набарди шох дар майдонро барои лашкари Эрон шармандагӣ нанг медонанд. Шох Хусрав исрори онҳоро қабул

накарда, то андозае ба пархош алайҳи Афросиёб иқдом мекунад, вале ҳамано Барзу ўро мутмаин месозад, ки ин набард кори паҳлавонон аст, на кори шаҳон. Пас қиссаи чанги Барзу бо Афросиёб оғоз мегардад, ки дар натиҷаи он Гударз ва дигар паҳлавононро аз чанги асорат раҳой мебахшад. Оқибати кор Афросиёб ва лашкари боқимондаи ӯ рӯ ба гурез меоранд ва бо Зангаи Шоварону Фарибурз рӯ ба рӯ мегарданд. Эшон бо Афросиёбу лашкараш чунон пархошу ҳарбу зарб карданд, ки дигар аз ӯ хаста шуданд. Фарҷоми дostonро қиссаи «Гурехтани Шеда бо сипоҳи Тӯрон ва рафтани Кайхусрав ба Зобулистон ва маншури Ғӯру Ҳарӣ додан ба Барзу» фароҳам овардааст. Чунон ки мебинем, фарҷоми дoston ба некист ва гӯё нависанда бо ҳамин кулли хастагиҳояшро чуброн ва хатоҳои қаҳрамононашро ислоҳ намудааст.

Дoston бо байте оғоз мегардад, ки абёти мисли онро шоҳномапажуҳи тоҷик Худой Шарифзода дар аксари дostonҳои «Шоҳнома» мушоҳида намудааст ва ба унвони байти даромад ё хитоба ёд кардаст [7, 163-164]. Байт ин аст:

Кунун бишнаваз аз ман, ё родмард,
Яке дostonе пурозору дард. [1, 14].

Агарчи «Дostonи Рустам ва Сухроб» шаш байти хитоба дошта бошад ҳам [7, 163-164], вале байте, ки аз фоҷиа хабар медиҳад ва хонандаро барои истиқболи он омода месозад, ин аст, ки дар аввали дoston байти дуҷум ва дар охири дoston байти чамъабасткунанда аст:

Яке дoston аст пуроби чашм,
Дили нозук аз Рустам ояд ба хашм. [6, 191; 6, 317].

Дар мазмуни дoston ва тасвири ҳодисаву воқеаҳо ягонагиҳои зиёде бо дostonи «Рустам ва Сухроб» ба назар мерасанд, ки таҳлили зиёдтарро тақозо доранд. Масалан, сахнаи ба олами ҳастӣ омадан ва парвариши Барзу то андозае ба ҳодисаҳои ҳамонанди таваллуду парвариши Сухроб қобили муқоиса мебошад. Ба чанде аз онҳо ишора мекунем:

1) Шиносии ҳам модари Барзу бо Сухроб ва ҳам Рустам бо Таҳмина ба таври тасодуф руҳ медиҳад ва бештар аз ин, ҳар дуи падарон нишонро аз худ ба фарзанди оянда боқӣ мегузоранд ва насиҳати бо худ доштани ин нишонро, агар писар ё духтар бошад, мекунанд. Нишони Рустам муҳра буд ва нишони Сухроб ангуштарӣ.

Аз «Дostonи Рустам ва Сухроб»:
Ба бозуи Рустам яке муҳра буд,
Ки он муҳра андар чаҳон шуҳра буд.
Бад - ӯ доду гуфташ, ки: «Инро бидор,
Гарат духтаре ояд аз рӯзгор,
Бигиру ба гесӯи - ӯ бар бидӯз
Ба некаҳтару фоли гетиғурӯз.

Вар эдун, ки ояд зи ахтар писар,
Бубандаш ба бозу нишони падар...». [6, 201].

Аз «Барзунома»:
Бурун кард з - ангушташ ангуштарӣ,
Нигинаш дурахшанда чун Муштарӣ.
Ба ман доду гуфташ, ки: «Ҳин, хуш дор,
Бад - он ч-ат бигӯям, накӯ гӯш дор.
Нигаҳ дор ин, чун писар оядат,
Ҳама ранчи гетӣ ба сар оядат...
Бигӯяш, ки дорад мар-инро нигоҳ,
Ки бошад фурузанда чун меҳру моҳ.
Агар духтар ояд накӯ чун парӣ,
Дар ангушти ӯ бояд ангуштарӣ». [1, 98].

2) Таҳмина Сухробро аз будани фарзанди Рустам ва набераи Золи Зару Соми

Наримон огоҳ карда буд ва маҳз яке аз сабабҳои ба Эронзамин лашкар кашидану рафтани Сухроб ёфтани падар ва пайвастан ба асли хеш буд, ки саранҷом ба марги ӯанҷом ёфт. Дар достони сонӣ ин хато ислоҳ мегардад ва модари Барзу наводаи Рустаму Золи Сом будани писарашро пинҳон медорад. Чунончи:

Туро шарм нояд зи яздини пок,
Ки чунин ҷавоне бар ин рӯи хок?
Ба зорӣ барорӣ равон аз танаш,
Ба хунаш кунӣ лаъл пироханаш?
Зи тухми Наримону фарзанди ту,
Наберай ҷаҳондору пайванди ту! [1, 96].

3. Таҳмина ба ҷуз аз ғиреви фаровон бар сари тобути писар, рӯйи мӯй кандан ва нолаву зора намудан афъоли дигаре надошт ва нақшаш мунҳасир ба зодану парвариш ва ҳамин ғиреву фиғон бар марги писар аст. Ӯ афсӯс меҳӯрад, ки чаро бо писараш нарафт, то Рӯстам ӯро бишнохта, ҳар ду ро менавохт:

Чаро н-омадам бо ту андар сафар,
Ки гаштӣ ба гурдони гетӣ самар?
Маро Рустам аз дур бишнохтӣ,
Туро бо ман, эй пур, бинвохтӣ.
Бияндохтӣ теғ он сарфароз,
Накардӣ чигаргоҳат, эй пур, боз. [6, 314].

Нақши ӯро модари Барзу фаъол мегардонад, зеро ӯ ба ҷойгоҳи худ танҳо ҳамчун қадбону ва ба амали худ танҳо зодану парвариш қардан қонъ

набуда, дасту доман барои халос намудани писараш аз банди қалъаи Арг ва аз зери теги Рустам бар зад ва ба натиҷаи мусбат муваффақ гардид. Ҷ хатои Таҳминаро ислоҳ намуд ва писарашро аз дами тег халос кард. Агар ӯ фаъол намешуд, писарашро мисли Сухроб ғўрамарг мекуштанд.

4) Дар набард бо Рустам Сўҳроб чўёи кӣ будани ҳамнабардаш буд, вале ғурури Рустам ба ӯ иҷозат надод, то худро ошкор созад.

...Дили ман ҳаме бар ту меҳр оварад,
 Ҳаме оби шармам ба чеҳр оварад.
 Ҳамоно, ки дорӣ зи гурдон наҷод,
 Кунӣ пеши ман гавҳари хеш ёд.
 Зи ман ном пинҳон набоя-т кард,
 Чу гаштӣ ту бо ман кунун ҳамнабард.
 Магар пури Дастони Соми ялӣ,
 Гузин номвар Рустами Зобулӣ?» [6, 285].

Дар набард бо Барзу худӣ Рустам чўёи тухму наҷоди Барзу гардид, зеро набояд бори дигар ба хатои ғўшношунид роҳ дод ва ба қатли фарзанд даст зад. Чунончи:

Бад ӯ гуфт Рустам, ки эй номдор!
 Ба Яздони додори парвардгор.
 Ҳар он-ч аз ту пурсам, бигўй ту рост,
 Наёри ба гуфтор - дар ҳеч кост.
 Бигўй, ки тухму наҷоди ту чист?
 Ба Турон туро хешу пайванд кист?
 Ҳамоно, ки аз тухми Турон най,
 Ки чуз аз наҷоди бузургон най. [1, 93].

5) Таҳмина ба фарзандаш Сухроб нома ва ёкуту зари аз падар фиристодаро нишон дода, хифзи онҳоро таъкид мекунад ва дар идома чунин панд медиҳад:

...Дигар гуфт, к-Афросиёб ин сухун
 Набояд ки донад зи сар то ба бун
 Ки ӯ душмани номвар Рустам аст,
 Ба Туронзамин з-ӯ ҳама мотам аст.
 Мабодо, ки гардад ба ту кинахоҳ,
 Зи хашми падар пур созад табоҳ...» [6, 204].

Ҳамин маъниро модари Барзу ба писараш таъкид мекунад, чунончи:

...Ки ин шоҳи Турон фиребанда аст,
 Бадири ҳама сол кўшанда аст.

Басе бепадар кард фарзандро,
Басе кард вайрон барӯмандро.
Басо кас, ки гашташ чудо сар зи тан
Зи гуфтори ин деви нараҳриман.
Зи баҳри фузунӣ ту ин ранчи тан,
Зи дил дур кун, озу беҳаш бикан...» [1, 23].

Чанд андешаи дигарро метавон вобаста ба банду басти сохторӣ ва бадеии дoston ибраз намуд, ки низ ҳамонанд ба дostonҳои дигари «Шоҳнома» - анд. Аз ҷумла, пайванди мантиқии саҳнаву воқеаҳо, тасвири муҳорибаҳо, таъкид ба хираду дониш, гурезгоҳҳои пандомез, эҳтироми нуруи хасм, муколамаҳои паҳлавонон ба хангоми набард, дирафшдорӣ, дуо ва ниёиш ва амсоли инҳо дар қиссаҳои «Барзунома» ҳузур доранд ва ҳамон онро ба дигар қиссаҳои Фирдавсӣ монанд месозанд. Барои мисол, бо истифода аз байти иттилодиҳанда, ки дар аввали қисса меояд ва хонандаро барои шунидани қисса омода месозад:

Кунун бишнава аз ман, аё родмард,
Яке достоне пурозору дард. [1, 14].

Кунун достоне зи нав гӯш кун,
Ғаму ранчи гетӣ фаромӯш кун. [1, 33].

Дуо, ниёиш ва талаб аз қисматҳои мебошанд, ки дар дostonҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҷойгоҳи хоссаро сохибанд. Дар хусуси ниёиш дар «Шоҳнома» устои зиндаёд Худой Шарифзода таҳлилҳои жарфи илмиро анҷом дода, чунин менигорад, ки ин аъна «аз як сӯ, нишонҳои русуми қадимӣ мебошад ва аз сӯи дигар, падидаи навӣ шеърро медиҳад» [7, 285]. Албатта, ниёиш шаклҳо ва теъдоди гуногуни абҷтро вобаста ба мавзӯву мазмуни ин ё он дoston дошта, асли он ситоиши бузургии Офаридгор аст, ки махлуқ аз ӯ ҳолӣ нест. Ниёиш ва мададҳои зер дар заминаи ҳарби майдон суруда шудааст, зеро чун набарди Рустам бо Пилсам печидаву ваҳимтар мегашт ва лашкари ҳар ду тараф ҳаросон мешуданд, дар ин маврид Золи Зар ба мадад ҷустан аз Парвардгор оғоз намуд ба ин сон:

Чу Зол онҷунон дид, омад фуруд,
Ҳамедод некидиҳишро дуруд.
Ба пеши ҷаҳондор бар хок сар
Ниҳоду биборид хуни ҷигар.
Ниёишкунон пеши язони пок,
Бимолид рухро бад-он тираҳок.
Чунин гуфт: Эӣ кирдгори ҷаҳон!
Шиносандаи ошқору ниҳон.
Мар ӯро бар ин турки пархошгар,
Бар ин дашт гардон-ш фирӯзгар. [1, 155].

Дар ҷои дигар Рустам аз доштани Барзу ба даргоҳи ҷаҳондори ҷаҳонпаноҳ чунин ниёиш мекунад:

Ҷаҳондор Дастон бар он рӯи хок
Бимолид рух пеши язdonи пок.
Ҷамеғуфт, к-эй кирдгори ҷаҳон,
Шиносандаи ошқору ниҳон
Ту кардӣ маро шоду равшанравон,
Ту додӣ маро боз пури ҷавон.
Ба гетӣ ниғаҳ дораш аз бадкуниш,
Мабодо, ки ёбад зи кас сарзаниш.
Ба ҳар кор пушту паноҳаш ту бош!
Ниғаҳдори аврангу гоҳаш ту бош! [1, 159].

Ба оини даҳру расми гардандагардони фалак мунҳасир намудани бархе аз аҳволу воқеъот аз вижагиҳои дигар аст, ки дар «Барзунома» ҳам ҷой дорад. Рустам, ки аз зарби гурзи Барзу музтар гашта буд ва дар дигар рӯз зарурати бо ӯ ба набард баромадан дошт, фикри он мекард, ки шармандагӣ бошад чун ман паҳлавоне ба дасти як нафар қудак дар хуну хок геламу. Ӯро аз ин ҷархи гардон чунин шигифтӣ омад:

Шигифт оядам з-ин ниҳоди ҷаҳон,
Ки пайдо кунад кина, меҳраш ниҳон.
Киро баркашад сар ба ҷархи барин,
Ба фарҷомаш орад ба зери замин.
На бар шодияш шод бояд будан,
На дар ранҷи ӯ дил ба ғам озудан.
Ба гарданкашон сарфарозӣ кунад,
Нағаҳ кун, ки чун муҳрабозӣ кунад! [1, 95].

Тараннуми хирад ва дониш, агар мағзи андешаи офаридгори «Шоҳнома» шоҳи боадлу доғустар пояи устувори давлатдорӣ аст. Саҳнаи фиристодани Афросиёб Рӯинро барои овардани Барзу ва муколамаи ин дуру, ки бар мабной беҳирадиву хирад ва адлу доди шоҳон тасвир гардидаст, мушоҳида мекунем. Рӯин аз номи шоҳ Афросиёб барои бурдани Барзу меояд ва ӯро мегӯяд:

Зи фармони шоҳ барматобон сарат,
Ки шамшер ёбӣ ту андархӯрат.
Зи доно шунидам, ба ҳар рӯзгор,
Ки фармони шаҳро мадоред хор. [1, 16].

Ва Барзу ба ӯ посух медиҳад:
Ҷар он шах, к-ӯ додгустар бувад,

Ба ҳар ду ҷаҳон шоҳи сарвар бувад.
На ин беҳирад, к-аз хирад дур шуд,
Равонаш бари деви маздур шуд.
Чӣ дониш бувад бо чунин тоҷвар,
Ки бошад ҳамасола бедодгар?! [1, 16].

Яке аз вижагиҳои дигаре, ки дар достони мавриди назар зиёд ба чашм хӯрд ва рукне аз аркони асосии давлатдорию ватандорӣ дар «Шоҳнома» маҳсуб мегардад, дирафшдорӣ мебошад. Дар мавриди ин масъала аз тарафи муаллифи ин мақола тадқиқи «Инъикоси рангҳо ва мафҳуми онҳо дар «Шоҳнома»и Фирдавсӣ» анҷом гардида буд ва дар он рангҳо ва мафҳуми дирафши миллӣ, дирафшҳои қавмӣ ва дирафшҳои паҳлавонон ба таври густурда мавриди таҳлил қарор гирифт [5, с. 46]. Дар ин ҷо танҳо ҳаминро бояд гуфт, ки мафҳум ва ранги дирафшҳои «Шоҳнома» дар «Барзунома» низ ба назар расиданд. Чунончи, ранги дирафши ковиёни ҳамчун дирафши миллӣ сурху зарду бунафш аст:

Барафрохта ковиёни дирафш,
Ҷаҳоне шуда сурху зарду бунафш. [1, 161].
Ранги дирафши Афросиёб ҳамоно сиёҳ аст:
Биёмад худу вижа турконсипоҳ,
Паси пушти ӯ буд дирафши сиёҳ. [1, 144].

Дирафшҳо бо рангҳо ва нишонаҳои дигарашон дар «Барзунома» ҳар ҷо ҳар ҷо падида меоянд ва чанд вижагиҳоро низ дар худ доранд, ки ниёз ба таҳқиқи бештаре пайдо мекунанд. Бар замми ин, дар қиссаҳои достон дигар масъалаҳо, аз қабилӣ авлоду авлоддорӣ (тафохӯр аз авлод ва таънаи беавлодӣ), рисолати шоҳ ва хизмати сипоҳ, рисолати паҳлавонон, эҳтироми нуруи ҳасм ва амсоли инҳо вучуд доранд, ки бояд бештар омӯхтаву пажӯҳиш гарданд. Пажӯҳиши жарф ва ҳаматарафаи мазмуну мундариҷа, дарунмоя ва бандубаст, услубу забон ва санъатҳои бадеии достон ва достонҳои дигари ҳаммонанд метавонад арзишҳои раванди ҳамосасароии адабиёти моро равшантар созанд.

КИТОБНОМА

1. Барзунома. Ҳозиркунандаи чоп ва муҳаррир Абӯсаид Шохуморов. – М.: «ИКАР», 2011. – 186 с.
2. Қаландаров, Т. Ба ҷои сарсухан / Тоҳир Қаландаров // «Барзунома». – М.: «ИКАР», 2011. – С. 3-6.
3. Курбон, В., Восиева, Р. Қ. Сухане чанд оид ба достони «Барзунома»-и Хоҷа Амиди Атоӣ / В. Курбон, Р. Қ. Восиева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, № 5 (94). – Душанбе: Нашрияи ДДОТ ба н. Садриддин Айни. – С. 140-143.

4. Охониёзов, В. Парчами миллӣ, Ливои Президент ва Дирафши Ковиёнӣ / Варқа Охониёзов // Берангӣ - хосияти Офаридгор (маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе: Контраст, 2010. – С. 83-91.
5. Охонниёзов, В.Д. Мафҳум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсии тоҷикӣ / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 243 с.
6. Фирдавсӣ, А., Шоҳнома / Абулқосими Фирдавсӣ, ҷилди 2, ба ҷоп ҳозиркунандагон: Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 320 с.
7. Шарифзода, Х. Шоҳнома ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Худой Шарифзода. – Душанбе: ҚМММ «Андалеб Р», 2014. – 400 с.
8. Шохуморов, А. Як - ду сухан перомуни «Саргузашти Барзу» / А. Шохуморов // «Барзунома». – М.: «ИКАР», 2011. – С. 7-13.

**МУҚОИСАИ БАЪЗЕ АЗ ТАСВИРҲОИ ДОСТОНИ
«БАРЗУНОМА» БО САҲНАҲОИ ТАСВИР ДАР «ДОСТОНИ
РУСТАМ ВА СУҲРОБ»**

«Саргузашти Барзу - писари Суҳроб» яке аз достонҳои машҳур дар миёни мардумони форсизабон ба шумор меояд, ки то ҳанӯз дар хусуси он баҳсҳо дар миёни муҳаққиқон вучуд дорад. Ҳарчанд Ҳоҷа Амиди Атоӣ аз ҷумлаи муаллифони аслии ин достон пазируфта шуда бошад ҳам, ҳанӯз ҳам бархе аз муҳаққиқон онро давоми «Шоҳнома» ва моли Фирдавсии Тӯсӣ медонанд. Дар мақолаи пешниҳодшуда муаллиф ба таври муҷмал дар хусуси ин баҳс маълумот дода, мазмунӣ мухтасари қиссаҳои достонро нақл мекунад ва алоқаи мантиқии ин достонро бо «Достони Рустам ва Суҳроб» аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, тавассути муқоисаи тасвирҳо дар ҳар ду достон нишон медиҳад. Ҳарчанд ба ин масъала дар адабиётшиносии тоҷик ишора бошад ҳам, вале таҳлили муқоисавии тасвирҳо ва санаҳои ин ду достон бори нахустӣ дар ҳамаи мақола анҷом шудааст.

Калидвожаҳо: қисса, достон, Барзунома, Фирдавсӣ, мазмун ва мундариҷа, дарнумоя, банду баст, услуб ва забон, байти даромад, хитобнома, саргузашт, муҳориба, тафохур, дирафш, сипоҳ, паҳлавон, байт, санъатҳои бадеӣ, давлатдорӣ, ватандорӣ.

**СРАВНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ЭПИЗОДОВ ПОЭМЫ «БАРЗУ-НАМЕ»
СО СЦЕНАМЫ В «ДАСТАНЕ РУСТАМА И СОХРАБА»**

«Приключение Барзу - сына Сохраба» - одна из известных историй среди персоязычных народов, о которой до сих пор ведутся дискуссии среди исследователей. Хотя Ходжа Амид Атои считается одним из достоверных авторов этой поэмы, некоторые исследователи до сих пор считают ее частью «Шах-Наме» и собственностью Фердавси Туси. В представленной статье автор дает общие сведения об этой дискуссии, излагает краткое содержание повести и показывает логическую связь этой поэмы с «Дастана

Рустама и Сохраба» из «Шах-Наме» Фирдавси, сравнивая эпизоды в обе истории. Хотя в таджикском литературоведении имеются упоминания об этом вопросе, сравнительный анализ образов и сцены этих двух поэм проводится впервые в данной статье.

***Ключевые слова:** рассказ, поэма, Барзу-наме, Фирдоуси, содержание, идея, структура, стиль и язык, вступительный бейт, обращение, повествование, битва, гордость, знамя, армия, богатыр, стих, художественные средства, государственность, патриотизм.*

COMPARISON OF SOME EPISODES OF THE POEM «BARZU-NAME» WITH THE SCENE IN «THE TALE OF RUSTAM AND SOHRAB»

«The story of Barzu, the son of Sohrab» is one of the famous stories among the Persian-speaking peoples, about which there are still discussions among researchers. Although Khoja Amid Atoi is considered one of the reliable authors of this poem, some researchers still consider it to be part of the «Shah-Name» and the work of Firdawsi Tusi. In the presented article, the author gives general information about this discussion, sets out a brief summary of the story and shows the logical connection of this poem with «The Tale of Rustam and Sohrab» from «Shah-Name» by Firdawsi, comparing episodes in both stories. Although there are references to this issue in Tajik literary criticism, a comparative analysis of the images and scenes of these two poems is carried out for the first time in this article.

***Key words:** story, poem, Barzu-Name, Firdawsi, content, idea, structure, style and language, introductory bayt, appeal, narration, battle, pride, flag, army, hero, verse, artistic means, statehood, patriotism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Охонниёзов Варка Дустович - д.и.ф., сарҳодими илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Усмон Холдоров 4. Тел: +992 93 593 1693; E-mail: shuwoz@mail.ru

Сведения об авторе: Охонниёзов Варка Дустович - д.ф.н., главный научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, улица Усмона Холдорова 4. Тел: +992 93 593 1693; E-mail: shuwoz@mail.ru

Information about author: Okhonniyozov Varka Dustovich - Dr. of Philology, a Leading Scientific Official of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov under the NAST. Address: 4 Usmon Kholdor St. Khorog, GBAO, Tajikistan. Phone: 935931693; E-mail: shuwoz@mail.ru.

**БАҲСЕ ДАР АТРОФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ «НОМАҲО»-И
АЙНУЛҚУЗОТИ ҲАМАДОНӢ**

*Зоиров Ҳалимҷон
ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров*

Аз Айнулқузоти Ҳамадонӣ чӣ миқдор нома боқӣ мондааст, дақиқ муайян нест. Зоҳиран яке аз иллатҳои муайян набудани теъдоди номаҳои суҳанвар дар он аст, ки миқдори мактубҳои ӯ дар нусхаҳои хаттӣ ба як қарор нестанд. Дар бораи нусхаҳои хаттӣ мактуботи Айнулқузоти Ҳамадонӣ Афифи Усайрон, Раҳими Фарманиш ва Алинакии Мунзавӣ нисбатан маълумоти пурарзиш додаанд. Аз ҷумла, Афифи Усайрон дар муқаддимаи нашри «Тамҳидот» перомунӣ нух нусхаи хаттӣ номаҳои суҳанвар [10, муқаддима, с.10-12], Раҳими Фарманиш дар ду фасли китоби «Аҳвол ва осори Айнулқузот» дар хусуси ду нусхаи хаттӣ ба таври муфассал [2, с.126-154; 155-160] ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори чилди якуми китоби «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» дар бораи ҳашт нусха ва дар пешгуфтори чилди дувум дар бораи як нусхаи дигари мактуботи Айнулқузот маълумот додаанд [9, ҷ. 1, с.5-12; ҷ. 2, с.4-6]. Аз омӯзиши муқоисавии нусхаҳо равшан гардид, ки ҳеҷ яке аз онҳо фарогири тамоми мактуботи Қозӣ нестанд. Афзун ба ин, нусхаҳои мавҷуда аз лиҳози миқдор ва тартиб аз ҳамдигар бисёр фарқ мекунанд ва ҳеҷ як ҳолӣ аз афтодагию ағлот ва камбуд нестанд.

1. Нусхаи маҳфуз дар Китобхонаи Сипаҳсолор (Техрон), ба шумораи 3875, ки фарогири 105 барг ва ҳар сафҳа 15 - сатрифт. Ин нусха ба хатти насх дар соли 638х./1240м. навишта шудааст. Номаҳои суҳанвар дар баргҳои 68-105 китобат шудаанд. Афифи Усайрон дар фасли «Нусхаҳои хаттӣ мактубот» [10, с. 10] ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори китоби «Номаҳо» [9, ҷ. 1, с.8] оид ба он маълумот додаанд. Таҳиягарони китоби «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» онро бо ҳарфи англисии «R» ишора намуда, аммо ҳини тасҳеҳ ва нашри чилди якуми номаҳо аз он истифода накардаанд [9, ҷ. 1, с. 8]. Бояд гуфт, ки ин нусха нисбат ба нусаҳи дигари макотиби Айнулқузот қадимтар аст.

2. Нусхаи Китобхонаи Коруллоҳ (Истанбул), ки тахти шумораи 1100 нигоҳдорӣ мешавад. Ин нусха аз 136 варак, ҳар сафҳаи 15- сатрӣ иборат буда, ба хатти насх соли 668х./1270м. таҳрир ёфта, шомили 67 нома аст. Афифи Усайрон онро маҳфуз дар китобхонаи Коруллоҳ гуфта, аммо Аҳмади Мунзавӣ китобхонаи Ҷоуллоҳ (جالله) забт кардааст. Нусхаи аксии он, ки тахти шумораи 166 дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон нигоҳдорӣ мешавад, зери дасти мост, ки дар барги 4а ба хатти лотинӣ ва форсии сиёҳ «Макотиб-ул-муттақин. Макотиби Айнулқузоти Ҳамадонӣ, Коруллоҳ, 136 варак, барои Донишгоҳи Техрон акс гирифта шуд, Мучтабо Минавӣ» (MakātibulMuttaqin, برای دانشگاه طهران، عین القصات همدانى، Carullah 1100, 136 varak,

(عكس گرفته شد، مجتبی مینوی) навишта шудааст [3, с. 4a]. Зохиран, ин нусхаро устод Мучтабо Минавӣ акс гирифта, ба Донишгоҳи Техрон эҳдо намудааст. Дар барги 46 унвони нусха ба хатти форсии сиёҳ ««Макотиб-ул-муттакин» таълиф аш-шайх Айнулқузот ал-Ҳамадонӣ, қаддаса сирруху» навишта шудааст [3, с. 4б].

Оғози нусхаи мавриди баҳс чунин аст: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ وَقَفَّنِي لِاتِمَامِهِ وَاكْمَالِهِ. Худойи таоло оқибати маҳмуд бидиход моро ва он бародари аззро. Дар хотир мебуд, ки дар шароит ва аркони намоз чанд мактуб бинависам, иншоаллоҳ, ки тақдир мусоидат намояд. Дар ин мактуб ҳақиқати нийят хоҳам набиштан» [3, с. 5a].

Алинакии Мунзавӣ ва Афифи Усайрон Ҳангоми нашр Ҳамди Худо ва дуруди Расул (с)-у хонадони ӯро, ки баъди бисмиллоҳ дар нусхаи мавриди баҳс омадааст [3, с. 5a], ҳазф намудаанд [9, қ. 1, с. 1]. Таҳиягарони матн Ҳангоми тасхеҳу нашри номаҳо ин нусхаро бо ҳарфи англисии «К» ишора кардаанд. Афифи Усайрон дар муқаддимаи «Тамҳидот» ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори чилди якуми «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» дар бораи ин нусха маълумоти мухтасар додаанд [10, с. 10; 9, қ. 1, с. 6]. Бино бар он ки ин нусха дар аҳди Салочикаи Рум дар Осиёи Сағир ба хатти насхи туркӣ навишта шудааст ва ҳолӣ аз хатоҳои китобат нест, таҳиягарони китоб тахмин намудаанд, ки котиб забони форсиро дуруст намедонистааст [9, қ. 1, с. 6].

3. Нусхаи маҳфуз дар Китобхонаи шахид Али пошо (Истанбул) ба шумораи 1417, ки аз 206 варақ ва сафҳои 15 сатрӣ иборат аст. Ин нусха ба хатти насх буда, шомили 64 номаи суҳанвар аст, ки қисме дар соли 733х./1333м. ва қисми дигар дар соли 762х./1361м. таҳрир ёфтаанд. Аз мактуби 11-ум то 25-ум зери ҳар сатр тарҷумаи туркии номаҳо оварда шуда, оёт ва нишонҳо шингарф аст. Акси он дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон мавҷуд мебошад. Дар поён котиб худро Юнус ибни Шодӣ ибни Валийуддини Мавлавӣ хондааст. Дар оғози нома шумораи он дақиқан муайян шудааст. Таҳиягарони китоб онро бо ҳарфи англисии «S» ишора намуда, ҳини тасхеҳ ва нашр ба таври васеъ аз он истифода кардаанд. Тартиби номаҳои чопшудаи чилди якум, чуз шаш мактуби аввал ва панҷ номаи охир, монанди ин маҷмуа мебошад [9, қ. 1, с. 12]. Афифи Усайрон ва Алинакии Мунзавӣ дар бораи ин нусха маълумоти бештар додаанд [10, с. 10-11; 9, қ. 1, с. 8-9].

Хушбахтона, акси ин нусха зери дасти мо қарор дорад [4], ки Ҳангоми зарурат ба он рӯй овардем. Дар сафҳаи дувуми он рақами 1899 (филм) ва шумораи 4525 (шумораи сабт), дар варақи сеvум номи Афифи Усайрон, макон ва шумораи ниғаҳдорӣ ва миқдори барги он ба хатти англисӣ (Afif Osseiran, Sehat Ali Posa 1417, 206 ук) ва дар барги чорум унвони нусха бо хатти арабӣ «Макотиб-уш-шайх ал-Ҳамадонӣ» (مکاتب الشيخ الهمدانی) оварда шудааст [4, с. 2a-4б]. Зохиран ин ҳамон нусха аст, ки Афифи Усайрон Ҳангоми таҳқиқи аҳвол ва осори Айнулқузот ва таҳияи «Тамҳидот» зери даст дошта, ба ин сабаб номи худро дар сафаҳоти аввали он навиштааст. Оғози нусха чунин аст: «Холӣ он чи вақт имло кунад, дар ин маънӣ, ки «نِيَّةٌ مِنْ عَمَلِهِ» бихоҳам набиштан» [4, с. 5a].

Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори китоб мегӯяд, ки «оғози он то миёни номаи ҳафтум афтадааст» [9, ҷ. 1, с.8], аммо Афифи Усайрон дар бораи афтадагии сафаҳоти аввали нусха маълумоте надодааст [10, с. 10-11]. Ҳангоми муқоисаи нусхаи мавриди баҳс бо нашри «Номаҳои» маълум гашт, ки аз оғоз то миёни мактуби ҳаштуми он (на ҳафтум, ки А.Мунзавӣ гуфтааст) афтадааст [4, с. 5а; 9, ҷ. 1, с. 59].

4. Нусхаи Мавқуфоти Мулло Мурод (Истанбул). Ин нусха аз 379 сафҳа (ҳар сафҳа 21 сатр) иборат буда, соли 853х./1449м. ба хатти настаълиқ навишта шудааст. Акси он дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон мавҷуд аст, ки нусхае аз он зери дасти мост [5]. Таҳиягарони китоб ин нусхаро бо ҳарфи англисии «М» ишора намудаанд. Афифи Усайрон ва Алинакии Мунзавӣ дар бораи ин нусха ба таври мухтасар [10, с.11; 9, ҷ. 1, с. 6-7] ва Раҳими Фарманиш ба таври муфассал [2, с.126-154] маълумот додаанд. Ахбори муҳаққиқони мазкур дар бораи миқдори номаҳои ин нусха аз ҳам фарқ мекунад. Раҳими Фарманиш миқдори номаҳои ин нусхаро 131 адад гуфтааст [2, с. 126], аммо Алинакии Мунзавӣ маҷмуан 133 мактуб медонад ва мегӯяд, ки Р.Фарманиш ду номаро аз қалам андохтааст [9, ҷ. 1, пешгуфтор, с.6]. Афифи Усайрон миқдори мактуботи Айнулқузотро дар ин нусха 126 адад гуфта, панҷ номаи дигар («Рисолаи Ҷамолӣ»-и Айнулқузот ва 4 номаи Аҳмади Ғаззолӣ)-ро аз ин шумор берун овардааст [10, муқаддима, с.11], ки дар ҷо $(126+1+4=131)$, баробари гуфтаи Р.Фарманиш, яъне 131 мактубро ташкил медиҳанд. Алинакии Мунзавӣ 7 номаи ин нусхаро аз Аҳмади Ғаззолӣ медонад, аммо дар қавс шумораи се мактуб - яқум, ҳафтум, ҳаштум (шумораи 8-умро ба такрор овардааст)-ро меорад [9, ҷ. 1, пешгуфтор, с.6], ки саҳеҳ нест. Ҳангоми таҳқиқи бевоситаи нусхаи мавриди баҳс равшан гашт, ки дар оғози нусха панҷ номаи Аҳмади Ғаззолӣ ба Айнулқузот, як мактуби нигошта ё зикри суолоти манкул аз Айнулқузот ба Аҳмади Ғаззолӣ ва посухи шайх Аҳмади Ғаззолӣ ба он, васиятномаи Аҳмади Ғаззолӣ ба машоихи рӯзгор омада, номаҳои баъдӣ навиштаи Қозии Ҳамадон мебошанд. Тартиби номаҳои ин нусха аз нашри «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» фарқ мекунад.

Дар сафҳаи аввали нусхаи зери дасти мо фармудаи зайли шайх, қутб – ул - орифин ҳазрати Ғавс Муҳйиддин омада, зеро он рақами 1547 оварда шудааст, ки зоҳиран шумораи сабти нусха аст:

قال الشيخ قطب العارفين حضرت غوث محي الدين
قطبي قلبى و قالبى لبنانى سرّ خضرى و عيسى عرفانى
[5, с. 16]. «هارونى عقلى و كليمى روحى نفسى فرعونى و هوايى هامانى»

Номаҳои мавҷуд дар ин нусха шумора надоранд. Нусха бо мактуби зерини Аҳмади Ғаззолӣ, ки ба номи Айнулқузот навиштааст [5, с. 4а-5б], оғоз мешавад ва унвон надорад: «Бисмиллоҳи-р-рахмани-р-рахим ва биҳи настаъин. «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ» («Ва ту дар ҳеч шугле намебошӣ...» - сураи Юнус(10), қисмати аввали ояи 61-ум аст- 3.Х.) чун кор пайдо шавад,

машхуд шавад, шоҳид шоҳидии худ изҳор кунад, пас дар изҳори худ туро ихфо кунад» [5, с. 4а]. Таҳиягари «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» ояти мазкурро ба иштибоҳ ояти 62-юми сураи даҳум забт кардааст [1, с. 243]. Мактуби мавриди баҳс дар китоби «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» низ омадааст [1, с. 243-246].

Номаи дувум низ нигоштаи Аҳмади Ғаззолӣ ба Айнулқузот аст ва унвон надорад [5, с.56-6а], дар «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» зайли шумораи ҳафтум омадааст [1, с. 247-248].

Номаи сеум дар қиёс бо номаҳои қаблӣ дорои чунин унвон аст: «Бисмиллоҳи-р-раҳмани-р-раҳим ва биҳи настаъин. Зикри вақоъ ва суолоте, ки манқул аст аз имоми саиди шаҳид Айнулқузот Абулмаолӣ ал-Миёнаҷӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, ки ба хоҷаи имом ҳуҷҷат-ул-ислом Аҳмади Ғаззолӣ, разияллоҳу анҳу, навиштааст ва Ҳоҷа Аҳмад ҷавоби он боздода» [5, с. 6а]. Ин мактуб, зоҳиран, нигошта ва ё нақлшуда аз Айнулқузот аст, ки дар он панҷ суол ва панҷ воқеаро навишта ва аз шайх Аҳмади Ғаззолӣ ҷавоби онҳоро пурсон шудааст [5, с. 6а-6б].

Номаи чорум баъд аз «Бисмиллоҳ» чунин унвон дорад: «Нусхаи номае, ки имом Аҳмади Ғаззолӣ, қаддасаллоҳу руҳаҳу, ба хоҷа имоми саиди шаҳид Айнулқузот Абулмаолӣ ал-Миёнаҷӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, дар ҷавоби суолоте ва воқеот, ки шарҳ додем» [5, с. 6б-9а]. Ин мактуб дар «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» зайли шумораи яқум омадааст [1, с. 223-227].

Номаи панҷум унвон надорад ва чунин оғоз мешавад: «Бисмиллоҳи-р-раҳмани-р-раҳим ва биҳи настаъин. Алҳамдулиллоҳи рабб-и-оламина ва салотуху ғало сайид-ил-мурсалина Муҳаммадин ва олиҳи-л-акрамина. Ҳичоби ҳадасон адли кор аст, аммо ба ҳукми карами валоят он ҳичоб саропардаи таманно беш нест. То таманно мебувад, ҳичоб мебувад» [5, с. 9а]. Ҳангоми таҳқиқ ва муқоиса маълум гардид, ки номаи мазкур васиятномаи Имом Аҳмади Ғаззолӣ ба баъзе аз машоихи рӯзгор аст [1, с. 250- 256].

Мактуби шашум аз ҷумлаи номаҳои, ки имом Аҳмади Ғаззолӣ ба Айнулқузот навиштааст [5, с. 116- 136]. Нома чунин оғоз мешавад: «Бисмиллоҳи-р-раҳмани-р-раҳим. Саломуллоҳи ғала-л-валади-л-аззи Айнулқузот ва раҳматуллоҳи ва баракотуху ва раъфатуху ва таҳиййотуху. Ва ал-ҳамду лиллоҳи рабб-ил-оламина ва салавотуху ғало набийиҳи Муҳаммадин ва олиҳи. Муддати иштиёқ аз ҳад гузашт...» [5, с. 116; 1, с. 228]. Ин нома дар «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» низ омадааст [1, с. 228-232].

Номаи ҳафтум низ навиштаи Аҳмади Ғаззолӣ ба Айнулқузот аст [5, с. 136-15а] ва чунин оғоз мешавад: «Бисмиллоҳи-р-раҳмани-р-раҳим ва биҳи настаъин. Фарзанди аъаз қуррат-ул-ғайн Айнулқузот, акрамаҳуллоҳу ва аҳйоҳу, салом бихонад ва орзумандӣ фавқ-ул-васф шиносад...» [5, с. 136]. Мактуби мазкур дар «Мачмуаи осори форсии Аҳмади Ғаззолӣ» бо андаке тағйир омадааст [1, с. 236-238].

Номаи ҳаштум низ мактуби Аҳмади Ғаззолӣ ба Қозист [5, с. 15а- 16а] ва чунин оғоз мешавад: «Бисмиллоҳи-р-рахмани-р-рахим ва биҳи настаъин. Саломуллоҳи таъ ((ع)-аломати ихтисорӣ, мухаффафи таоло- 3.Х.) ӯала-л-валади-л-аъаззи қуррат-ул-ъайн, Айнулқузот, ва раҳматтулоҳи ва баракотуху ва раъфатуху ва таҳиййотуху ва-л-ҳамду лиллоҳи рабби-л-ӯоламина ва салавотуху ӯало набиййиҳи саййид-ул-мурсалина Муҳаммад ва олиҳи-л-акрамина. Эӣ дӯст, бидон, ки иштиёқи он азиз на бад-он сифат аст, ки дар хотир мегунҷад ва анмузаҷе дар луғатномаи Муъин ва Деххудо «унмузаҷ»- муарраби намуна, намудор –3.Х.) пеши он азиз аст ва бар давоми хотири мусофири он диёр аст барои он азиз, то муроқибони худ бинанд ва донанд» [5, с. 15а].

Номаи нуҳум нигоштаи Айнулқузот аст [5, с. 16а-18б] ва чунин оғоз мешавад: «Бисмиллоҳи-р-рахмани-р-рахим ва биҳи настаъин. Эӣ бародари азиз, атолллоҳу бақоқа ва салақа бика сабил-ас-саодот фӣ диника ва дунёқа ва таҳаррақа ӯани-ш-ширки ва-н-нифоқи. Бидон, ки таҳоратро дараҷот аст ва начосатро ҳамчунин. Дараҷаи аввал дар покӣ, ҳукми шаръ нотик аст бад-он, чунонки гӯяд: «Обу хок пок аст ва хуну бавл начис» [5, с. 16а]. Аз поёни номаи мазкур равшан мешавад, ки Айнулқузот ин мактубро дар хонаи Абулфараҷ, байни ишоин, яъне намози хуфтан ё таоми шабонгоҳӣ, шаби сеғум аз авоили даҳаи охири моҳи рабеъ-ул-аввал навиштааст, чунонки гӯяд: «Ин навишта дар хонаи Абулфараҷ навиштам, байн-ул-ишоин лайлат-ул-салоса мин авоил-ил-ашар-ул-охири шаҳри рабеъ-ул-аввал. Вассалом» [5, с. 18б]. Таҳиягарони «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» ҳангоми тасҳех ва нашри номаи шумораи чилу нуҳум аз ин нусха мадад ҷустаанд [9, қ. 1, с. 382- 387]. Ҳангоми таҳқиқ ва муқоиса равшан гашт, ки ин мактуб [5, с. 16а-18б] аз номаи шумораи чилу нуҳум [9, қ. 1, с. 382- 387] фарқ мекунад ва таҳиягарон ҳини нашр нусаҳи дигарро асос қарор додаанд.

Номаи даҳум ҳам аз Айнулқузот аст, зеро котиб қабл аз китобати он «айзан мин мактуботиҳи» (ايضاً من مكاتباته) навиштааст. Номаи мазкур чунин оғоз шудааст: «Бисмиллоҳи-р-рахмани-р-рахим ва биҳи настаъин. Худои таоло оқибат маҳмуд бидиход моро ва бародари аазз (арҷмандтар, бузургвортар-3.Х.)- ро. Дар хотир мебуд, ки дар аркон ва шароити намоз чанд мактуб бинависам, иншоаллоҳ, ки тақдир мусоидат намояд. Ва дар ин мактуб ҳақиқати нийят бихоҳам навиштан» [5, с. 18б-19а]. Ин мактуб дар китоби «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» таҳти шумораи якум омадааст [9, қ. 1, с.1-8]. Ҳангоми муқоиса маълум шуд, ки ихтилофе байнашон ҷой дорад ва зоҳиран таҳрирҳои мухталифи як нома мебошанд.

Лозим ба зикр аст, ки Раҳими Фарманиш ба таври ихтисор ва бо тартиб дар бораи мавзуи баҳси ҳар як мактуби ин нусха маълумот додааст [2, с. 128-144], ки ҷиҳати шинохти мавзуоти баҳси номаҳои Айнулқузот аҳаммияти дорад. Чунончи мегӯяд: «Мактуби нуҳум- дар баёни ҳақиқати таҳорат ва начосат ва шарҳи дараҷоти онҳо, баҳусус дар намоз ва ҳамчунин шарҳи кайфияти баъзе аз сифоти худовандӣ ва шарҳи «Фотихат-ул-китоб» ва «Субҳоналлоҳ» [2, с. 129]. «Мактуби сию савум- дар илм ва қудрати

Худои таоло ва фарқи миёни илм ва қудрати Худои таоло бо илм ва қудрати одамӣ» [2, с. 133]. «Мактуби саду шашум - дар баёни ишқ ва маротиби он» [2, с. 141]. «Мактуби саду ҳафтум - дар ишқ ва васлу фироқ ва ақсоми соликон» [2, с. 141].

Аз ахбори мазкури Раҳими Фарманиш маълум мешавад, ки Айнулқузот дар номаҳои бисту севум, бисту чаҳорум, бисту панҷум, бисту ҳаштум, сию панҷум, сию шашум ба шарҳи «Аллоҳу акбар» пардохта [2, с. 132-133], дар мактуботи чаҳордахум- ҳаждаҳум шарҳи «ният» намуда [2, с. 130], дар номаҳои саду дувум-саду чаҳорум, яъне се нома дар баёни ишқи Иблис, қабули лаънати Худо аз тарафи Иблис ва иллати сачда накардани ӯ бар Одам ва мақоми Иблис баҳс кардааст [2, с. 141]. Бояд гуфт, ки ҳеч як номаи Айнулқузоти Ҳамадонӣ аз оғоз то поён дар шарҳу баёни як мавзӯ нест ва суҳанвари ориф дар як мактуб атрофи чанд мавзӯ баҳс намудааст, ки яке аз сабақҳо ва услубҳои хоси номанигории Қозист. Аз ин нигоҳ феҳристи мавзуоти мактубот, ки Раҳими Фарманиш овардааст, баёнгари тамоми мавзуи номаҳо нест. Донишманди мазкур худ чое ба ин маънӣ ишора намуда мегӯяд: «Ба тавре ки мулоҳиза мешавад, матолиби макотиб хеле мутанаввеъ аст ва иллаташ ҳам ин аст, ки усулан мабной навиштаҳои мутасаввифа (бар хилофи кутуби илмӣ ва адабӣ, ки рӯйи мавзӯ, баҳусус, ва ё афсона ва достоне таҳрир мешавад) рӯйи завқу ҳол аст ва ба ҳамин муносибат мактубот низ машҳун аст ба ҳақоқиқ ва румузи бешуморе аз мароҳили сулук ва ирфон, ки ба муктазои ҳоли солиқ ва ҳуди нависанда баён гардидааст» [2, с. 144]. Афзун ба ин, миқдор ва тартиби номаҳо дар нусхаҳои хаттии макотиби Айнулқузот мухталиф аст ва аксари нусхаҳои макотиби суҳанвар шуморагузори нашудаанд. Чунончи, яке аз нусхаҳои маҳфуз дар Китобхонаи миллии Техрон (шумораҳои 766 ва 1735) шомили ҳаштоду ҳашт мактуб аст ва мактуби якуми он дар нусхаи Мурод Мулло номаи даҳум аст ва мактуби даҳуми он дар нусхаи Мурод Мулло номаи нуздаҳум мебошад [2, с. 156].

5. Нусхаи Китобхонаи миллии Порис ба шумораи 35. Ин нусха дорои 360 ё 377 ҷура буда, соли 1025х./1616м. ба хатти насхи зебо китобат шудааст. Афифи Усайрон теъдоди авроқи онро 365 [10, с. 11] ва Алинакии Мунзавӣ 377 барг ва ҳар сафҳа 17 сатр [9, ҷ. 1, с.7] гуфтаанд. Таҳиягарони китоб онро бо ҳарфи англисии «P» ишора намуда, бино бар қасрати афтодагиҳо, зиёдагиҳо ва тақдирҳои вожаҳои ибороти номафҳум аз ҷониби котиб ба он камтар эътимод кардаанд [9, ҷ. 1, с.7-8].

6. Нусхаи Китобхонаи Бритиш Мюзети Лондон ба шумораи 16823. Шомили 360 (ё 369) барг, ҳар сафҳа 17 сатр ва 92 мактуб мебошад. Нусхаи комил, бидуни таърихи китобат мебошад, ба хатти насх навишта шудааст. Мактубҳои шумора надоранд. Алинакии Мунзавӣ тахмин мекунад, ки ин нусха дар қарни нухуми ҳиҷрӣ/понздаҳуми мелодӣ китобат шудааст [9, ҷ. 1, с.4]. Афифи Усайрон дар бораи ин нусха маълумоти кӯтоҳ додааст [172, с. 11], Алинакии Мунзавӣ маълумоти нисбатан бештар дода, фарқи онро аз нусхаҳои дигар баён доштааст [9, ҷ. 2, с.4-9]. Таҳиягарони китоб онро бо ҳарфи англисии

«L» ишора намудаанд. Акси ин нусха дар ихтиёри мо қарор дорад [6]. Дар сафҳаи дувуми он рӯи коғази хос (баргаи маълумоти китобхона) ба хатти англисӣ шумораи нигоҳдории нусха (16,823), рақами сабт (003768) ва муаллиф (ABU'L-MAALI ABDALLAH EXCERPTA PERSICE) бо ранги сиёҳ навишта шудааст (6, с. 2). Матни номаҳо аз барги ҳафт оғоз мешавад. Дар ибтидо баъд аз «бисмиллоҳ» ҳамди Худо, салавот ба расул (с) ва аҳли хонадони ӯ ва номи муаллиф ба гунаи зер оварда шудааст: « بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ حَقَّ حَمْدِهِ وَ صَلَوٰةٌ عَلٰی نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ مِنْ بَعْدِهِ. هَذِهِ نُسْخَةٌ كَتَبْتُهَا الْقَاضِی الْاِمَامُ الْعَارِفُ عَيْن الْقِضَاةِ اَبُو الْمَعَالِی عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِی الْمِیَانَجِی رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ اِلَى بَعْضِ اصْدِقَائِهِ » («Бисмиллоҳи-р-рахмони-р-рахим. Алҳамду лиллоҳи ҳаққа ҳамдиҳи вассалоту ӯало набийиҳи Муҳаммадин ва Олиҳи мин баъдиҳи. Ҳозирҳи нусхатун катаба катбаҳо ал-қозийу ал-имому ал-олиму ал-орифу Айнулқузот Абулмаоли Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Али ал-Миёнаҷӣ разияллоҳу анҳу ило баъзи асдиқоиҳи») [6, с. 7а]. Сипас, матни номаи аввал омадааст, ки мутобиқ бо номаи якуми китоби «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» мебошад. Оғози нома чунин мебошад: «Бисмиллоҳи-р-рахмони-р-рахим. Худои таоло оқибати маҳмуд бидиход моро ва бародари ааззро...» [6, с. 7а].

7. Нусхаи маҳфуз дар Китобхонаи миллии Техрон таҳти шумораи 2177. Унвони нусха «Макотиб-ул-урафо» буда, шомили 86 мактуб, 479 барг ва ҳар сафҳа 17-19 сатр аст. Ба хатти насх аст, ба ҷуз сафҳаҳои 1-60 ва 76-220, ки бо хатти настаълиқ навишта шудаанд. Таърихи китобат ва таҳрири нусха маълум нест. Нусха ноқис аст ва афтодагиро дорад. Таҳиягарони китоб онро бо ҳарфи англисии «I» ишора намудаанд. Р.Фарманиш дар фасли ҳаштуми боби сеvуми китоби худ ба таври нисбатан муфассал [2, с. 155-160], Афифи Усайрон зайли шумораи шашуми фасли «Нусхаҳои хаттии мактубот» [10, с. 11] ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори чилди аввали «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» ба ихтисор дар хусуси ин нусха маълумот додаанд [9, қ. 1, с.5-6]. Акси ин нусха ва филми он (1614, 4608 ва 4609) зери дасти мо қарор дорад [7]. Хангоми муқоисаи сафҳаи якуми матни ин нусха [7, с. 36] ва поёни он бо акси онҳо, ки дар охири пешгуфтори чилди якуми «Номаҳо» омадаанд [9, қ. 1, с.19-20], маълум гардид, ки нусхаи зери дасти мо айнан ҳамон нусхаест, ки таҳиягарони китоб дар нашру тасхеҳи «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» истифода намудаанд. А.Мунзавӣ дар пешгуфтори нашри китоб мегӯяд, ки сафҳаи аввали нусха афтодааст [9, қ. 1, с.5]. Хангоми муқоисаи акси сафҳаи аввали нусхаи мазкур [7, с. 36] бо оғози номаи якуми «Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» [9, қ. 1, с. 1-2] равшан гашт, ки дарвоқеъ сафҳаи аввали номаи якуми нусха, ки дар нашри китоб 9,5 сатри аввал аст, афтодааст.

Нусхаи мавриди баҳс чунин оғоз мешавад: «...хабас аз шурути намоз аст ва фуқаҳо чунин гӯянд, ки «الرکن ما یتمّ الحکم به و الشروط ما یتمّ الحکم عنده لا به...» [7, с. 3 б]. Таҳиягарони китоб шакли комили чумлаи мазкурро чунин тасхеҳ кардаанд, ки хангоми қиёс бо иқтибоси мазкур афтодагӣ ва фарқи нусхаи мавриди баҳс равшан ба чашм расид, ки мо дар зер бо ранги сиёҳи баланд ишора мекунем: «Ва таҳорати ҳадас ва хабас аз шаронги намоз аст, لانهما

الركن ما يتّم به الحكم والشرط ما يتّم به. Ва фуқаҳо чунин гӯянд, ки «الجنان قبل الشروع فى الصلوة بالحكم عنده لا به» [9, ҷ. 1, с. 1].

8. Нусхаи Китобхонаи Нофизпошии Истанбул ба шумораи 464. Ин нусха шомили 149 (ё 142) варақ (ҳар сафҳа 19 - сатрӣ) ва бидуни таърихи китобат (тахмин қарни шашум ва ҳафтум) буда, бо хатти насхи наздик ба сулс навишта шудааст. Шумораи номаҳо пешопеши «бисмиллоҳ» бо хатти куҳан ва рақами ҳиндӣ таъйин шудааст. Аввалу охири нусха ноқис ва афтода, бисёре аз номаҳоро котиб хулоса намудааст. Афифи Усайрон дар муқаддимаи «Тамҳидот» [10, с. 11] ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори китоб [9, ҷ. 1, с. 7] ба ихтисор дар бораи он маълумот додаанд. Таҳиягарони китоб ҳангоми тасҳеҳу нашр ин нусхаро бо ҳарфи англисии «N» ишора намудаанд. Акси нусхаи мавриди баҳс дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон таҳти шумораҳои 1187-ум ва 1188-ум нигоҳдорӣ мешавад ва нусҳае аз он дар ихтиёри мо аст [8]. Дар сафҳаи аввали нусха рақами филм, яъне 593 ва шумораи сабти он, яъне 1187 забт шудааст [8, с. 2]. Дар сафҳаи дигар бо хати лотинӣ ва форсӣ номи маҷмуа ва муаллиф, замони китобат, макон ва шумораи нигоҳдорӣ, теъдоди авроқ ва ғ. ба таври зер оварда шудааст: «Mektûbât-i Aînu'l-Qudât, از نسخ قرن مکتوبات عين القضاة همدانى، برای کتابخانه دانشگاه طهران عکس گرفته شد، Nafiz Paşa Küt. 464, 142 var., ششم و هفتم هجرى، اردیبهشتماه ۱۳۳۵، مجتبى منوى» [8, с. 3а]. Афифи Усайрон [10, с. 11] ва Алинакии Мунзавӣ [9, ҷ. 1, с. 7] миқдори авроқи нусхаи мавриди баҳсро 149 барг гуфтаанд, аммо, чунонки зикр шуд, дар сафаҳоти аввали акси нусхаи зери дасти мо бо хатти лотинӣ 142 варақ навишта шудааст. Оғози нусхаи мазкур чунин аст: «Гӯянд: و على هذا التأويل. Раво бувад, ки кӯдаке чун зоҳири абёт ёд гирад ва маънӣ надонад, гӯянд ӯ аз ҳамоса ҳеч надонад» [8, с. 3б]. Ҳангоми муқоиса равшан гардид, ки иқтибоси мазкур дар нашри Алинакии Мунзавӣ ва Афифи Усайрон дар сатрҳои ҳафтум-нуҳуми номаи шасту нуҳум ба андаке тағйир ва ба таври зайл забт шудааст: «... гӯянд. و على هذا التأويل. Раво бувад, ки **чун кӯдаке** зоҳири абёт ёд гирад ва **маънии он** надонад, гӯянд ӯ аз ҳамоса ҳеч надонад» [9, ҷ. 2, с. 62].

9. Нусхаи Китобхонаи Тири Начиб Пошо ба шумораи 301. Ин нусха фарогири 176 варақ аст. Аз варақи якум то ҳафтоду панҷум «Тамҳидот» ва аз барги 76-ум ба баъд «Мактубот»-и Айнулқузот омадааст. Нусха бидуни таърихи китобат буда, бо хатти насхи зебо навишта шудааст. Афифи Усайрон дар муқаддимаи китоби «Тамҳидот» ба ихтисор [10, с. 11 ва 27] ва Алинакии Мунзавӣ дар пешгуфтори нашри китоб нисбатан муфассал [9, ҷ. 1, с. 9-10] перомуни ин нусха маълумот додаанд. Таҳиягарони китоб ҳангоми тасҳеҳ ин нусхаро бо ҳарфи англисии «T» ишора намудаанд. Аввалу охири нусха афтода, аз ихтилофи хутути баъзе мактубот равшан мешавад, ки минбаъд аз ҷониби котиб таҳрир шудааст.

Аз баҳсҳои фавқ метавон ба ин хулоса расид, ки ҳеч як аз нусхаҳои хаттии мазкур шомили кулли номаҳои суҳанвар нестанд, миқдор ва тартиби номаҳо низ дар аксари нусхаҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Агарчи баъзе нусхаҳо аз ҷиҳати миқдори мактубот ба ҳам наздиканд, шомили номаҳои мебошанд,

ки дигарӣ онро надорад. Баъзе аз нусхаҳои хаттӣ ҳолӣ аз нукс, афтодагӣ ва хатоӣ матншиносӣ нестанд. Нусхаи мавҷуд дар Китобхонаи Сипаҳсолор (Теҳрон), ки таҳти шумораи 3875 ниғаҳдорӣ мешавад, нисбат ба нусхаҳои дигар қадимтар буда, дар соли 638х./1240м. ба хатти насх китобат шудааст. Нусхаи Китобхонаи шаҳид Алӣ Пошои Истанбул, ки таҳти шумораи 1417 нигоҳдорӣ мешавад, нисбатан боэътимод аст. Бинобар ин, Алинакии Мунзавӣ ва Афифи Усайрон ҳангоми тасҳеҳ ва нашри мактуботи Айнулқузот аз ин нусха бештар суд чустаанд.

КИТОБНОМА

1. Ғазолӣ, Аҳмад. Маҷмуаи осори форсӣ. Ба эҳтимоми Аҳмади Муҷоҳид. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1376. – 522 с.
2. Фарманиш, Раҳим. Аҳвол ва осори Айнулқузот. – Теҳрон: Асотир, 1393. – 385 с.
3. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Макотиб. Нусхаи хаттии маҳфуз дар китобхонаи Қоруллоҳи Истанбул ба шумораи 1100. Соли китобат 668х. – 136 б.
4. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Макотиб. Нусхаи хаттии маҳфуз дар китобхонаи шаҳид Алӣ Пошои Истанбул ба шумораи 1417. Котиб Юнус ибни Шодӣ ибни Валийуддини Мавлавӣ. Соли китобат 733х. ва 762х.қ.. – 206 б.
5. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Макотиб. Нусхаи хаттии мавқуфоти Мулло Мурод дар Истанбул. Соли китобат 853х.қ. – 379 с.
6. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Макотиб. Нусхаи маҳфуз дар китобхонаи Бритиш мюзеи Лондон ба шумораи 16,823. Бидуни таърихи китобат. – 367 б.
7. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Макотиб. Нусхаи маҳфуз дар китобхонаи миллии Теҳрон ба шумораи 2177. Бидуни таърих. – 479 с.
8. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Мактубот. Нусхаи маҳфуз дар китобхонаи Нофиз Пошои Истанбул ба шумораи 464. Таърих надорад. Аз нусаҳи қарни шашум ва ҳафтуми ҳичрӣ. – 142 б.қ
9. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Номаҳо. Ба эҳтимоми дуктур Алинакии Мунзавӣ, дуктур Афифи Усайрон. – Теҳрон: Асотир, 1377. Ҷилди аввал. – 480 с.; Ҷилди дувум. – 488 с.; Ҷилди севум. Ба эҳтимоми дуктур Алинакии Мунзавӣ. – 444 с.
10. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Тамҳидот. Бо муқаддимаву тасҳеҳ ва таҳшияву таълиқи Афифи Усайрон. – Теҳрон: интишороти Манучеҳрӣ, 1373. – 523 с.
11. Бехронов, Д. Взгляд на стиль «Бадоеъ-ус-саноеъ» Шамсиддина Шохина / Д. Бехронов // Словесность. – 2018. – № 4. – С. 112-121.

БАҲСЕ ДАР АТРОФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ «НОМАҲО»-И АЙНУЛҚУЗОТИ ҲАМАДОНӢ

Баҳси дастнависҳои «Мактубҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ» яке аз сарчашмаҳои нураъзоии адабӣ ва ирфонӣ буда, нусхаҳои хаттии он дар китобхонаҳои маъруфи хориҷӣ, ба монанди Китобхонаи Сипаҳсолори Теҳрон, Китобхонаи миллии Теҳрон, Китобхонаҳои Қоруллоҳ, шаҳид Алӣ Пошо,

мавқуфоти Мулло Мурод, Нофиз Пошои Истанбул, Китобхонаи миллии Порис, Китобхонаи Бритиши Мюзети Лондон ва ғ. нигаҳдорӣ мешаванд. Муаллифи мақола ин ҷо ба таври мухтасар пиромони нух нусхаи хаттии «Номаҳо»-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ баҳс намуда, аҳамияти онҳоро дар тасҳеҳ ва таҳияи нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ баён кардааст.

Дар мақола ба нух нусхаи дастнависи «Мактуб»-и Айнулқузот Ҳамадонӣ баҳшида шуда, мазмун ва мазмуни онҳо таҳқиқ карда мешавад. Муаллифи мақола аҳамияти ин дастхатҳоро дар заминаи таҳрир ва таҳияи нусхаҳои илмӣ-танқидӣ таъкид кардааст. Ҳадафи ин тадқиқот муайян кардани ҷанбаҳои асосии матн, аҳамияти таърихӣ ва таъсири он ба ҷараёнҳои адабии замони худ мебошад.

Ба усулҳои таҳрир ва баҳодихии дараҷаи ҳақиқии мундариҷа тавачҷуҳи ҳоса дода шудааст, ки ин барои амиктар дарки мероси адабии Айнулқузоти Ҳамадонӣ мусоидат мекунад. Мақола барои васеъ намудани дониши мо дар бораи мазмуни фарҳангӣ ва ҷанбаҳои ирфонии осори ӯ, мусоидат намудан ба бозсозиш мукамалтару дурусти матни «Мактубҳо» равона шудааст.

Калидвожаҳо: Айнулқузоти Ҳамадонӣ, «Номаҳо», «Тамҳидот, нусхаҳои хаттӣ, микрофилм, Китобхонаи миллии Техрон, Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон.

ДИСКУССИИ О РУКОПИСЯХ «ПИСЕМ» АЙНУЛҚУЗОТА ХАМАДАНИ

Дискуссии о рукописях «Писем» Айнулқузота Ҳамадани представляют собой важный аспект исследований в области литературной и мистической науки. Эти ценные рукописи, хранящиеся в различных зарубежных библиотеках, таких как Библиотека Сипахсор Тегерана, Национальная библиотека Тегерана, Библиотека Коруллох, мученика Али-паша, Мулла Мурада, Нафиз-паша в Стамбуле, Национальный музей Парижа, Библиотека Британского музея в Лондоне и другие, представляют собой неоценимый культурный и исторический ресурс.

Статья в центре внимания имеет девять рукописей «Писем» Айнулқузота Ҳамадани, исследуя их содержание и контекст. Автор статьи подчеркивает значимость этих рукописей в контексте редактирования и разработки научно-критических экземпляров. Это исследование направлено на выявление ключевых аспектов текста, его исторического значения и влияния на литературные течения своего времени.

Особое внимание уделяется методам редактирования и оценке степени достоверности содержания, что способствует более глубокому пониманию литературного наследия Айнулқузота Ҳамадани. Статья призвана расширить наше знание о культурном контексте и мистических аспектах его произведений, способствуя более полному и точному воссозданию текста «Писем».

Ключевые слова: Айнулқузот Ҳамадани, «Письма», «Тамхидат», рукописи, микрофильм, Национальная библиотека Тегерана, Центральная библиотека Тегеранского университета.

**DISCUSSIONS ABOUT THE MANUSCRIPTS OF THE «LETTERS»
OF AYNULKUZOT KHAMADANI**

Discussions on the manuscripts of Ainulkuzat Hamadani's «Letters» represent a crucial aspect of research in literary and mystical studies. These invaluable manuscripts, housed in various foreign libraries such as the Sepahsalar Library in Tehran, the National Library of Tehran, the Korullox Library, the Martyr Ali Pasha Library, the Mulla Murad Library, the Nafiz Pasha Library in Istanbul, the National Museum of Paris, the British Museum Library in London, and others, constitute an invaluable cultural and historical resource.

The focal point of the article revolves around nine manuscripts of Ainulkuzat Hamadani's «Letters,» delving into their content and context. The author emphasizes the significance of these manuscripts in the context of editing and developing scientifically critical editions. This study aims to identify key aspects of the text, its historical importance, and its influence on literary trends of its time.

Special attention is given to editing methods and assessing the reliability of the content, contributing to a deeper understanding of Ainulkuzat Hamadani's literary legacy. The article seeks to expand our knowledge of the cultural context and mystical aspects of his works, facilitating a more comprehensive and accurate reconstruction of the «Letters» text.

Key words: *Aynulkuzot Khamadani, «Letters», «Tamkhidat», manuscripts, microfilm, National Library of Tehran, Central Library of the University of Tehran.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зоиров Ҳалимҷон З-номзади илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Муассисаи давлатии таълимӣ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров» e-mail: z.halimjon@mail.ru тел.: (+992) 92-600-08-22

Сведения об авторе: Зоиров Халимджон-кандидат филологи-ческих наук, доцент, заведующий кафедрой общеуниверситетского таджикского языка Государственного образовательного учреждения «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Information about the author: Zoirov Halimjon - candidate of philological sciences, head of the all-University chair of the Tajik language under the State Educational Institution» KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand).

ТДУ:891.550

НАЗАРИЁТИ МУЪМИН ҚАНОАТ ДАР БОРАИ АДАБИЁТ

*Ваҳҳобзода Рустам, Солиҳов Назриддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Аз таҳқиқи баррасии осори манзуму мансур, фаъолияти илмӣ, адабӣ ва ҷамъиятии Муъмин Қаноат бармеояд, ки ӯ на танҳо шоир, мунаққид, мураббӣ, публитсист буд, балки ҳамчун назарияпардозӣ замони ҳеш фаъолият кардааст. Бинобар ин, ӯро ҳамчун олим ва адабиётшиноси варзида муаррифӣ намудан аз ҳамин дидгоҳ сарчашма мегирад. Ба ин лиҳоз ҳадафи мо дар мақола баррасӣ ва таҳлили назариёти шоир дар бораи адабиёт мебошад. Аҳамияти дигари ин мавзӯ дар он аст, ки то ҳол ба истиснои ишораҳои алоҳида, афкори назарии шоир мавриди баррасии ҳамачонибаи муҳаққиқону адабиётшиносон қарор нагирифтааст.

Иҷмолан фаъолият ва давраи эҷоди шоирро ба се марҳала тақсим намоем, пас мебинем, ки пурмахсултарин давраи фаъолияти эҷодии Муъмин Қаноат ба солҳои 1975-1990 рост меояд, зеро дар ин давра аз ҷониби шоир мақолаҳои зиёди адабӣ, публитсистӣ ва ҷамъиятию ахборӣ навишта шудаанд. Бештари мақолаҳои адабиётшиносӣ афқору мулоҳизаҳои шоирро дар бораи адабиёт, шеърӯ шоирӣ ташкил медиҳад ва аз ин дидгоҳ ӯ ҳамчун назарияпардоз ва шеършиноси адабиёти муосири тоҷик муаррифӣ мешавад. Ифодаи чунин назариёт аз ҷониби шоир дар марҳалаҳои баъдии фаъолияти эҷодияш идома ёфта, аз лиҳози мазмуну мантиқ мушаххастар гардидааст. Афкори назарии шоир заминаи классикӣ дошта, таҳаввулоти адабиёти муосир ҳам дар назар гирифта шудааст.

Таъкид бояд кард, ки назарияпардозӣ дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷик, умуман, адабиёти ҷаҳон мавзӯ ва равияи нав нест. Аммо ҳар як давра ва марҳалаи таърихӣ хусусият ва қонуниятҳои хоси худро дорост.

Назарияи адабиёт ҷиҳати муқаррар намудани андозаи сохтори дохилӣ ва берунии анвои назму наср хидмат намуда, барои эҷодкорон меъёр муайян менамояд. Дар адабиёти муосир бо тағйир ёфтани меъёрҳо назарияи он ҳам тағйир меёбад.

Ба иборати дигар, афкори назарии Муъмин Қаноат бар амалияи пойдоре устувор аст, ки онро ба воқеияти адабии имрӯзаӣ мо ва ниёзҳои хостаҳои маънавии ҷомеа пайванд медиҳад. Афкори назарӣ аз тарафи назарияпардозони классикӣ ба гунаҳои гуногун баён шудааст. Махсусан, дар бораи меъёри шеърӣ бадеият ва аз ин қабил масоил «Поэтика»-и Арасту, «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммади Родуёнӣ, «Ҳадоиқ-уш-сеҳр фӣ дақиқ-иш-шеър»-и Рашидаддини Ватвот, «Ал-муъҷам фӣ маъойири-лашъори-л-Аҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-

и Чомӣ, «Санъати сухан»-и Туракул Зехнӣ, «Назарияи адабиёт»-и Раҳим Мусулмониён ва дигарон баҳс мекунад.

Муъмин Қаноат худ пешоҳанги шеърӣ нав дар адабиёти муосир шинохта шудааст. Таҳаввулоте, ки дар шеър ва назм дар ҷаҳони муосир ба вучуд омад назарияи шеършиносиро дучори таҳаввулот кард. Ин таҳаввулот дар назариёти шоир инъикос ёфтааст.

Дар илми назарияи адабиёт доир ба моҳият ва ҷӣ будани шеър таърифҳои гуногун мавҷуд аст, ки бо якдигар тафовут доранд. Танҳо маҳаки асосие, ки тамоми таърифҳоро ба ҳам пайванд дода, дар ҷаҳорҷӯби худ таҳаввулотро ҷой медиҳад, бадеият, муназзам, мучаз ва ангезандагӣ (тахайюл) дар шеър аст [3, 21]. Шарҳи бештари ин масъала ва баррасии ҳамаҷонибаи онҳо аз имконоти мақола берун аст.

Афкори назарии Муъмин Қаноат дар бораи шеърӯ шоирӣ, нависандагӣ ва умуман, адабиёт баён гардидааст. Ӯ дар таҷрибаи назарӣ ва амалияш аз осори таърихию назарии пешгузаштагон ва муосиронаш огоҳона истифода бурдааст.

Ба назари Муъмин Қаноат: «Набояд маъниҳо ва лафзҳои сабук рӯйи об бошад, нашоёд, ки ҳар чизи чашмрас дархӯри шеър бошад. Амиқии фикр ва шиддати эҳсос шеърро баландӣ мебахшад. Охир, назми оӣ ҳам як навъ сохтмони афқору эҳсос аст» [6, 3]. Яъне, ҳам амиқии фикр ва ҳам эҳсосу тахайюл шеърро баландӣ бахшида, оӣ мегардонад. Ин хусусиятҳо дар эҷодиёти ҳуди Муъмин Қаноат бо бехтарин тобишҳо дида мешавад, ки мавриди баҳс нест. Назарияпардозӣ нуктасанҷ Парвиз Нотили Хонларӣ шеърро чунин таъриф намудааст: «Шеър таълифе аз каламот аст, ки навъе вазн дар он битавон шинохт» [13, 8]. Дар робита ба ин масъала адабиётшинос Шафеии Кадканӣ аз қавли Абуҳилоли Аскарӣ фармуда, ки: «Ҳар гоҳ бихоӣ шеър бигӯӣ, маониро дар зехни худ ҳозир кун, вазну қофияи муносибе пайдо кун, зеро баъзе маонӣ дар қавофии ҳоссе ҷой мегиранд ё бехтар суруда мешаванд» [4, 170-171]. Чунон ки аз ифодаи таърифҳои гуногуни шеър маълум гардид, назариёти Муъмин Қаноат ба пешгузаштагон монандӣ дорад, вале такрор нест. Тафовути афкори назарии ӯ дар он аст, ки дар баробари риояи вазну оҳанг ва мавзӯ боз «амиқии тафаккуру андеша бо эҳсос»-ро аз лавозим ва муҳимоти шеър медонад. Барҳақ, шеърӣ ҳуди шоир молмоли ҳамин гуна унсурҳост. Натиҷаи баррасии назариёти зикршуда ин аст, ки Муъмин Қаноат ҳамин назариётро амалан дар коргоҳи эҷодии худаш санҷида аст. Ин аст, ки шеърӣ ӯ меёр ва намунаи олии асри 21 аст. Ин андешаҳоро муҳаққиқони барҷастаи осори ӯ, монанди С. Табаров, Р. Мусулмониён, А. Сатторзода, Х. Шарифзода, Х. Асозода, Аскар Ҳаким, Сафар Абдулло, М. Аҷамӣ ва дигарон таъкид ва тасдиқ кардаанд.

Назариёти дигари шоирро мебинем, ки дар бораи рисолат ва нақши шеър ҷӣ дастур мефармояд. Чунончи: «Шоир бо як дил ва идрок воқеияти зиндагиро эҳсос мекунад ва месанҷад...(ва мо шоиронро қатъиян ба сарояндаи ишқ ва гӯяндагони шеърҳои иҷтимоӣ ҷудо намекунем, аммо ба

таъкид мегӯем, ки шоир дар пайванди ин ҳар ду ба камолот мерасад. Шоир бояд ба ҳамон дил ҳам ёр ҳам диёр ҳам чаҳону ситорагонро эҳсос кунад»[5, 20-21]. Шоир бояд битавонад дар офаридаҳо моҳияти ҳастиро бо ҳодисаҳо ва воқеиятҳои зиндагӣ дар худ дарк намояд, онро бисанҷад, сипас эҷод намояд. Ҳатто ёру диёр ва чаҳону ситорагонро фаро бигирад. Мақсади дигари шоир аз ин назариёт он аст, ки шоиронро бояд ба сарояндагони шеърҳои ишқӣ (лирикӣ), иҷтимоӣ ва шояд, ҳамосӣ чудо накунад, балки ин анвои шеър дар ҳамбастагӣ ба камол мерасад.

Аз марҳалаҳои фаъолияти эҷодии шоир мушоҳида мешавад, ки ҳамин ҳамбастагӣ ва баҳамории чинҳои сегонаи адабӣ (эпос, лирика ва драма)-ро дар дostonхояш таҷриба кард ва муваффақ ҳам шуд. Ин тарзи эҷоди Муъмин Қаноат дар фазои адабӣ ва нақди тоҷик баҳсу мунозара ва муқоламаро ба бор овард. Дар чини сегона метавон дostonҳои «Суруши Сталинград» ва «Гаҳвораи Сино»-ро мисол овард.

Назариёти дигараш, ин аст, ки ӯ ба суоли он ки асар чӣ гуна ва ба чӣ вазҳ ба қадом мақсад офарида мешавад, ҷавоб гуфтааст. Таваҷҷуҳ намоед: «Адабиёт дар қунҷи танҳои офарида мешавад, вале сайронгоҳаш вусъати дунёҳо ва мақсади офаринишаш саодати инсонхост»[5, 25]. Аввалан аз ин назариёт чунин бардошт мешавад, ки шоир ҳамеша бо мардум аст, дар замони офаридани асар бо торҳои андешаҳои худ бо мардум алоқа дорад, бо онҳо дар омезиш аст, агарчи дар гӯшаи хилват танҳо менишинад, ҳадафаш пешрафту шуқуфӣ, вусъати дунё, марому мақсадаш саодати инсонҳо ва башарият мебошад.

Дуюм, тафовути ин назариёт бо назариёти қабл дар ин аст, ки асолати шоир ва шеър барои саодати башар равона мегардад. Ин ҷо дигар шакли шеърӣ, жанрҳо муҳим ва мавриди баҳс нест. Танҳо ҳадаф муҳим аст. Таъсир ва нақши он дар ҳудуди танги ҷуғрофӣ маҳдуд намешавад, балки дунёро тасхир намуда, баҳри саодати инсонҳо равона мегардад. Ин рисолат ва нақшо дар чаҳони мутамаддин осори барҷастаи нобиғон ва олимону шоирон бар дӯш дорад...

Назариёти дигари Муъмин Қаноат дар бораи чигунагии эҷодкорӣ ва фаъолияти нависандагист. Он чи ба осори нависанда арзишу моҳият мебахшад, дарди халқро дар осораш инъикос кардан мебошад. Ин барои ӯ як ҳадафи расидан ба муроду мақсуд аст. Чунончи: «Сифатҳои асосии эҷодкории нависанда – ҳамдардии ӯ бо ҷамъият, ҷаҳонбинию эътиқоди ӯ ба қори худ, мароми зиндагӣ ва муборизаи ӯст, ки бедареғ ба адабиёти ватан бахшида шудааст». Яъне, барои ҳамдard будан, соҳибdard будан лозим аст. Инчунин, масоили иҷтимоӣ ҳамеша дар осори адибон ҳузур дошта бошад ва мурод аз он ҳосил шавад. Ба андешаи адабиётшинос Худойназар Асозода: «Адабиёти бадеӣ дард аст. Агар эҷодкор дард надошта бошад, асари азалии ҳунари офарида наметавонад, дарди адиб дарди инсонхост» [2, 3].

Шеър ҳамеша дар ҳама маврид бояд ба дарди мардум бихурад, аз мардум ҷудо набошад, чунон чи гуфта: «Шеър – фарзанди таби шоир бояд

силохи мардум, ё худ мардум шавад, аз худ ва мардум бегона набошад» [6, 83].

Моҳиятан мазмуни ду андешаи болоро ба гунаи дигар чунин баён намудааст: «Баҳусус, шоирон бо ҳама омезиш ва муҳаббате, ки бо мардум доранд, боз ҳам танҳоянд» [7, 5]. Оё шоир метавонад аз мардум ҷудо бошад? Наметавонад, зеро шоир барои мардум меофаринад ва мардум соҳиби сарвати бузурги маънавӣ ба ҳисоб меравад. Эҷодкор бояд ҳамеша бо халқ дар омезиш бошад ва ба онҳо эҳтиром дошта бошад. Албатта, шоирон дар байни мардум ҳастанд ва бо мардуманд, дар баробари ин бо тафаккур, ҷаҳонбинӣ ва андешамандии худ танҳоянд. Гӯё онҳо барои замони худ набошанд, афқору осори онҳо барои замони оянда (фардо ва пасфардо) гуфта мешавад.

Афқори назарии дигар аз он аст, ки шоир чи тавр бояд мавқеи иҷтимоиро ба даст биёрад. Расми ҳамешагӣ ва анъанаи классикии адабиёти тоҷик алоқаманд бо муҳиту мавзӯҳои иҷтимоӣ буда ва ҳамеша хоҳад монд. Аз ин рӯ, афқори Муъмин Қаноат чунон ки дар боло таъкид шуд, идомаи мантикии ҳамон аслҳои гузашта мебошад. Тарзе гуфтааст: «Мавқеи иҷтимоӣ минбари тайёре нест, ки онро ҳар нависанда ба осонӣ соҳиб шавад, нависанда онро танҳо бо иштироки фаъоли худ дар қори ҷамъият ва адабиёт метавонад ба даст орад. Фаъолиятмандии иҷтимоӣ дар баробари ганитар намудани истеъдод онро муайян мекунад» [8, 3-7].

Афқори дигар дар бораи шартҳои шоирӣ баён шудааст: «Шоирон (бояд) аз рӯйи принципи ба худ расидан ва аз худ гузаштан амал кунанд» [5, 13].

Ин принцип дар адабиёт собиқа дорад ва дар бораи заҳмати шоирӣ дигар адибон ҳам андешаи худро доранд. Аз ҷумла, устод Мирзо Турсунзода он заҳматҳоро дар шеърҳои «Шоиро» хеле хуб ба риштаи тасвир кашидааст:

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас, макун аз оташи сӯзон ҳазар!...
Сӯхтан пӯлоду оҳан офарад,
Аз шароре тоза гулхан офарад...
Шеър ҳам бояд занад фавворе
Аз танӯри дил чу оташпорае...
То насӯзӣ сохтан мушқил бувад,
Дил ба ҷонон бохтан мушқил бувад.

Ё ки худи Муъмин Қаноат ин афқору андешаҳоро ба тарзи дигар дар достони «Суруши Сталинград» чунин баён менамояд:

Суханро вазну тамкани замин бояд,
Суханро кудрати ҷонофарин бояд,
Суханро сеҳри мурдан, зинда гардидан,
Ҳазон дидан, баҳорон боз сабзидан,

Чу дарё дар муҳити хеш гунчидан,
Ҳамебояд, ки авсофи туро хонад [8, 93].

Ва ё Лоик Шералӣ ин андешаро ба таври зайл қаламдод намудааст:

Ман намегӯям самандар бош, ё парвона бош,
Чун ба фикри сӯхтан афтодай, мардона бош![16, 145].

Аз ин ки ин устодони суҳан дар мавриди заҳмати шоирӣ андеша кардаанд, маълум мешавад, ки бори вазнини шоириро ҳар кас бардошта наметавонад. Ин пешаи сангин ва роҳи душворро ҳар як эҷодкор ба навъи гуногун таъриф намудааст.

Дигар афкори назарӣ вобаста ба чигунагии асар ва риояти унсурҳои он баён шудааст: «Ҳар асар ҳамон вақт асари асили адабиёт мешавад, ки тамоми унсурҳои он барҷо ва рехта бошад». Ин афкор аз он ҷо маншаъ мегирад, ки аз назари шоир дар адабиёти ибтидоӣ садаи бисти тоҷик як қатор асарҳо навишта шуданд, ки на дар ҳама асарҳо унсурҳои зарурӣ барҷо буданд, яъне дар бандубасти сохти дохилияшон яклухтӣ ва ифодаи дурусти мақсаду мароми эҷодкор ҳулоса нагардидааст. Онҳо аз рӯи бандубаст, каму костҳо доштанд, ки дар нақду баррасии асарҳо ва баррасиҳои онҳо дар Иттифоқи нависандагон аз тарафи Муъмин Қаноат баён шудаанд.

Нависанда дар замони худ чи нақш ва рисолате дорад ва чи тавр метавонад осори ҷовидона офаринад? Назариёти ӯ дар бораи нависанда чунин баён шудааст: «Мехнати нависанда аҳаммияти имрӯзӣ ва фардоӣ дорад. Албатта, умри дарози асар аз қудрату истеъдоди муаллифи он вобаста аст. Истеъдод ягона чизест, ки ба асар ва нависанда умри фардоӣ дода метавонад. Вай бисёр нодир ва камёб аст ва аз ниҳоди халқ, ҳамчунон чашмаҳо дар кӯҳсорон, сар мезанад ва барои бузургу паҳновар шуданаш ба ӯ зарур аст, ки боз рӯ ба халқ биёрад, азамату бузургӣ ва покии дилу нияти ӯро дар худ таҷассум кунад» [5, 14]. Асарҳо на танҳо барои имрӯз офарида мешаванд, балки онҳо бояд ҳазорсолаҳои дигар хидмат кунад. Он асаре, ки умри дароз дорад, ба истеъдоди эҷодкор вобаста аст. Дар эҷодкор истеъдод ё фитрӣ(зотӣ) мешавад ва ё тавассути мутолиаи зиёд онро такмил дода, ба даст меоварад. Инчунин, аз дили халқ бигӯяд ва ба халқ рӯ биёрад ва покии халқро дар худ таҷассум кунад. «Албатта, адабиёт бе ҷустуҷӯи эҷодӣ тараққӣ намекунад. Бе ҷустуҷӯи доимӣ ягон адиб ба офаридани асари шоиста тавфиқ намеёбад»[10, 1]. Яъне, бе ҷустуҷӯи доимӣ ягон эҷодкор муваффақ шуда наметавонад. «Нависанда дар мавриде ба мақсад расида метавонад, ки ӯ қаҳрамони худро аз доираи воқеънигорӣ ба олами андешаҳо ва дарки фалсафаи ҳаёт бикашад. Ба ин восита адибон аз тасвири қолабии зиндагӣ раҳо меёбанд»[10, 1].

Муъмин Қаноат нуктаи назарашро дар мақолаҳову суҳанронихояш дар мавриди шеърӣ шиоргуна ва тасвири қолабӣ борҳо ба тарзҳои гуногун таъкид намуда, яке аз шахсони таъсиргузор барои раҳой ёфта аз

колабҳои умумигӯӣ дар адабиёти муосир будааст. Ҳамзамон, худ аз рӯи ҳамин асл ба офаридани асарҳо даст задааст.

Назариёти дигари шоир: «Нависанда зиндагиро ба воситаи инсон ва камолоти он, муносибати байни инсонҳо инъикос мекунад» [5, 18]. Яъне, боз ҳам ба андешаи шоир эҷодкор зиндагиро ба воситаи ҳуди инсон ва донишу даркаш инъикос мекунад.

Афкори адабии Муъмин Қаноатро метавон самти дигари фаъолияти адабиётшиносии ӯ ном бурд. Ӯ дар заминаи афкори пешқадами Шарку Ғарб афкори адабии худро ба вучуд овардааст, ки дар онҳо чунон ки дар боло зикр гардид, рисолати адабиёт, марзи эҷодкор, чигунагии шахсияти адиб, талаботи замон нақши осори пурмухтаво ва дигар масъалаҳои марбути онро муайян кардааст.

Нависанда, эҷодкор ҳамеша ва пайваста дар омӯзиш бояд бошад. Ҳамеша дилашро бо ғизои маънавӣ таъмин намояд. Агар ин меъёрро риоят нанамояд, дар гумон аст, ки асари боарзише навишта тавонад. «Нависандагӣ заҳмати яқумраи омӯхтан ва навиштан аст» [5, 19].

Тарзе ки таъкид гардид, Муъмин Қаноат дар бештари мавридҳо ба пайравӣ аз афкори пешқадами адабиёти классикӣ то имрӯз, хусусан бар зарурати донишманд будани эҷодкор ба гунаҳои мухталиф таъкид менамояд. Аз ҷумла: «Дар як байт ифода кардани як олам афкори баланди иҷтимоӣ- сиёсӣ дархӯри қобилияти ҳар шоир нест» [10, 4].

Назариёти дигараш дар бораи омезиши таърих ба адабиёт ва ҳамбастигии мудовими онҳо дар гули ҳазорсолаҳо мебошад. Масъалаи алоқамандии таърих ба адабиёт ва омезиши онҳо ба якдигар дар шеър ва аҳаммияти калон доштани ин нуқта таъкид мешавад. Ҳамчунин, бо эҳсоси баланд инъикос намудани ҳодисаҳои таърихро зарур мешуморад. Ин ҷиҳат аз афкори қухани адабиёти классикӣ маншаъ мегирад. Аммо ин ҷиҳатро дар афкори адабии Арасту ба тарзи дигар пайдо менамоем, ки ӯ адабиётро дар нисбати таърих бартар медонад: «Шеър фалсафитар аст аз таърих ва мақомаш болотар аз он. Зеро шеър бештар дар бораи (чизҳои) умумӣ баҳс мекунад, таърих чизҳои алоҳидаро дар бар мегирад» [1, 65-66]. Ё ин ки шоири номвари садаи XX-и тоҷик Лоик Шералӣ ҳам назари худро перомунӣ ин андешаҳо чунин ибраз намудааст: «Шеър, адабиётро ҳамчун таърих не, ҳамчун санъат бояд омӯхт!» [14, 8-9].

Назариёти Муъмин Қаноат аз афкори пешқадам маншаъ мегирад ва дуруст ҳам ҳаст, ки таърихро эҷодкори асил ҷовидона мегардонад. Ва ин андешаро чунин ифода кардааст: «Таърих воситаест, ки бо ёрии он шоир фоҷиавияти замонро эҳсос мекунад» [11, 4].

Муаллифони тадқиқоти илмие, ки то имрӯз доир ба таҳаввули ташаккули назму насри асри бистум сурат гирифтаанд, бар он андеша ҳастанд, ки аз солҳои шастум ба баъд адибон ба мавзӯҳои таърихӣ, асолати адабӣ ва миллӣ рӯй оварданд. Андеша ва ҳадафи Муъмин Қаноат ҳам ба ҳамин раванд алоқамандӣ дорад: «Ба мавзӯи таърих рӯӣ овардани шоир ҷолиби тавачҷуҳ аст. Пештар дар адабиёти мо наср дар таҳқиқоти

мавзуъҳои таърихӣ пешдастӣ дошта бошад, холо дар ин кор назм пешқадамтар аст»[5, 14].

Ба назари шоир назм аз ин ҷиҳатҳо бартарӣ дорад: «Назм барои он қувваҳои нав чамъ мекунад, ки ҳаракатҳои нозуки дилу ҷонро ифода намояд. Назм ҳамеша дар ҷустуҷӯ, дар ҷустуҷӯи душвору шадид аст»[6, 2].

Ба назари мо, назме, ки худ эҷод кардааст, манзур мебошад, назме олист ва орий аз маъниҳо ва ибораҳои забонзад. Мулоҳизаи дигари Муъмин Қаноат дар мавриди зарурати заҳмату меҳнати якумрӣ ва пайвастаи дониш андухтан аст, то адиб битавонад асари шоиставу мондагор офаринад.

Муъмин Қаноат доир ба адабиёт чунин гуфтааст: «Адабиёт ба ҷаҳони маънавии инсон сару кор дорад ва баробари ба имрӯзу фардо нигаристанаш, ки онро дар асарҳои ҳозирамавзуъ ва илмию фантастикӣ инъикос мекунад, ба гузашта, ба таърихи худ низ назар меафканад. Фаро гирифтани таърих ба ҷамъияти мутараққӣ ва инсонии соҳибкамол хос аст»[5, 19]. Албатта, аз қадим то ба имрӯз вазифаи адабиёт тарбияи инсон ва ҳадафаш инсонсозист. Ба андешаи адабиётшиносии тоҷик Х. Шарифов «адабиёт ҳамчун воситаи маърифати ҳастӣ бо тараққии таърихӣ ва ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷамъият пеш рафта, такмил ёфтааст»[15, 55].

Назариёти дигари Муъмин Қаноат дар мавриди алоқамандии шеър ва дониш ифода ёфтааст. Вазифаи эҷодкори асил аз он ҷиҳат душвору сангин аст, ки дар офаридаҳояш инъикоси фазо, муҳит, вазъияту ҳолат ва имрӯзу ояндаи миллат бошад. Хусусан, дар замони муосир, ки асри болдор гуфта мешавад. Аз ин рӯ, бояд шеъри болдор гуфт. Ба андешаи ӯ: «Мо фарзандони асри парвозҳо ва эҷозҳо ҳастем. Ва ин парвозҳо ва ин эҷозҳои аср Ватани моро болу пар бахшид.

Асри моро асри болдор мегӯянд. Ва чун асри мову шеъри мо болдор аст. Шеъри болдори мо аз қаҳрамонҳои ҳастӣ роҳи парвоз гирифта, боли парвози рӯҳи халқ гардид»[10, 1].

Аз назари Муъмин Қаноат дар шеър бояд ҳам эҳсосот ва ҳам андеша бошад: «Чун шоир, ман ба шеъре, ки бо маҳорати баланд гуфта шудааст, пазмонам»[10, 2]. Яъне, шеъреро, ки мазмуни баланд дорад ва бо маҳорати хоса эҷод шудааст, шоир дӯст медорад ва дар интизори он аст.

Албатта, шеър натиҷаи таҳайюл набуда, балки маҳсули заковат ва дониши шоир ҳам ҳаст. Масъалаи шеър ва донишро, ки ба якдигар тавҷам мебошанд, ҳанӯз дар адабиёти классикии мо зикр шудааст. Аз ҷумла, Низомии Арӯзӣ дар асари худ «Ҷаҳор мақола» менависад: «Чунонки шеър дар ҳар илме ба кор ҳамешавад, ҳар илме дар шеър ба кор ҳамешавад» [12, 79]. Ё худ «Ҷамеша азамати адабии адибони бузурги мо бо азамати илмии онҳо мутаносиб будааст ва мадду ҷазри адабиёти мо ба мадду ҷазри илму дониш ҳамроҳ. Ҳар андоза, ки илму дониш таназзул карда, ҳамзамон адабиёт ба ҳамон андоза таназзул карда ва ҳар кадр ки илму дониш рушду шукуфой дошта, ҳамзамон адабиёт ҳамон кадр пешрафту тараққӣ доштааст»[3, 27].

Муъмин Қаноат дар ин хусус мефармояд: «Чустучӯи шоирӣ ба чустучӯи иҷтимоӣ ва илмӣ баробар аст: тӯфону тундбод, ки инсониятро ба ташвиш меғузорад дар эҷодиёти мо ҳамчун воқеаи серташвиш тасвир мешавад»[10, 2]. Лоиқ Шералӣ, ки худ дастпарвари мактаби адабии Муъмин Қаноат аст, дар бораи шеърӯ шоирӣ назари худро дорад. Вай дар як мақолааш афкореро баён доштааст, ки аз лиҳози мазмуну мақсад ба афкори Муъмин Қаноат хеле наздиканд. Ӯ гуфтааст: «Шоирӣ ҳавас нест, балки қор, меҳнат, азоб ва чустучӯи на ҳамеша комбахш аст. Шоир, ки халлоқу офаридгор аст, бояд бо афсуни сухан ба ҷисми мурда ҷон ато кунад дар рағҳои хушки ӯ хуни гарм ҷорӣ ва ба ҳикмат мушкilotи гетӣ ҳал намояд»[18, 2]. Муъмин Қаноат худ дар таҳаввулу ташаккули дostonсарой саҳми шоиста дорад. Ба ин хотир, андешаҳои ӯ аз таҷрибаҳои бевосита ҳосил гаштаанд. Назар ба қавли ӯ танҳо жанри дoston метавонад дар бағни худ фосилаҳо ва давраҳои дуру дарози таърихӣ ва адабиро бо беҳтарин тасвирҳо ҷой бидиҳад.

Мулоҳизаи дигараш дар бораи шеъри нав баён шудааст, ба хотири он ки шоирон дар навиштани ин жанри шеърӣ аз ҳадди эътидол берун нараванд ва дар доираи имконот эҷод намоянд. Ба ин андеша таваҷҷуҳ намоед: «Он ҷо ки маънӣ лангардор нест, он ҷо ки тапиши дил ва изтиробӣ шоир шиддати комил надорад, шеъри нав ба шаклпарастӣ табдил меёбад»[6, 102].

Масъалаи шеъри нав мавзӯи баҳсталаби адабиёти муосири мост, аз ин рӯ, овардани андешаҳои мухталиф ва мутаноқизро лозим надонистем. Танҳо гуфтан мумкин аст, ки шеъри нав, ки падида ва равияи нав аст, он бояд дорои назариёте бошад, то дар сурудани ин навъ шеър шоирон ба ифроту тафрит роҳ надиҳанд. Дар ин бобат ишора намуда будем, ки Муъмин Қаноат яке аз саромадони шеъри нав дар адабиёти муосир шинохта шуда, дар ин самт гомҳои устуворе бардоштааст. Аз дидгоҳи дигар, баъни афкори адабӣ доир ба масоили шеъри нав аз он иборат аст, ки назарипардозони дигар ин роҳро идома дода, дар қонунмандии анвои шеъри нав саҳм гузоранд.

Ҳамин тавр, адиб ва мутафаккири тоҷик Муъмин Қаноат назариёт ва меъёрҳои классикиро дар замони муосир такмил дод, дар баробари ин жанрҳои классикиро ҷони дубора бахшид. Шоир аз меъёрҳои адабиёти классикӣ огоҳии хуб дошт ва на танҳо афкори адабии классикиро инкишоф дод, балки онҳоро дар қоргоҳи эҷодии худ санҷида, дар муқоиса ба гузашта ва имрӯза афкори худро ба таври хулоса баён намудааст.

Афкори назарӣ ва қонунмандҳои адабиёти беш аз ҳазорсоларо дар ҳофизаи худ нигоҳ доштан, ҳифз кардан ва назарияпардозӣ намудан аз шоир дониши бисёрҷанба тақозо менамояд. Дар ин росто Муъмин Қаноат ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст.

Аз муҳтавои назариёти Муъмин Қаноат дар бораи адабиёт, шеърӯ шоирӣ ва рисолати он дар ҷомеа маълум мешавад, ки аз нигоҳи назарӣ аслҳоеро (принсипҳоеро) матраҳ намудааст, ки ин аслҳо ҷихати муайян намудани арзиши осор, роҳнамоии имрӯзу ояндаи эҷодкор ва муқаррар намудани меъёрҳои доимӣ хидмат мекунанд.

Бино бар ин, адиби мумтози тоҷик Муъмин Қаноат ҳамчун назарияпардозӣ муваффақ дар адабиёти муосири тоҷик шинохта мешавад.

КИТОБНОМА

1. Арасту, Поэтика. (Андар хунари шеърӯ шоирӣ). – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
2. Асосода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асосода. – Душанбе: Маориф, 1999.
3. Ваҳҳоб, Рустам. Шеър ва дониш (рисолаи илмӣ-омӯзишӣ) / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2017. – 188 с.
4. Кадканӣ, Шафей. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ / Шафеии Кадканӣ. – Техрон, 1365.
5. Қаноат, Муъмин. Вазифаи пешоҳангии адабиёти муосири тоҷик дар партави қарорҳои съезди 26 КПСС./М. Қаноат // Садои Шарқ. – 1981. – № 6. – С. 13, 25.
6. Қаноат, Муъмин. Вазъияти назми имрӯзаи тоҷик /М. Қаноат. – Аз материалҳои анҷумани 6-уми нависандагони Тоҷикистон // Садои Шарқ. – 1971. – № 7. – С. 94-102.
7. Қаноат, Муъмин. Ёддоштҳо ва бардоштҳо / М. Қаноат. – Душанбе, 2012. – 250 с.
8. Қаноат, Муъмин. Назм ва низоми замон / М. Қаноат [Шоирӣ халқии Тоҷикистон Мирзо Турсунзода] // Тоҷикистони советӣ. – 1976, 22 апрел. – С. 2-3.
9. Қаноат, Муъмин. Оинаи беғубори ман. Олҷас Сулаймонов. Назаре ба шеъри Муъмин Қаноат. – Муъмин Қаноат. Меҳри сипеҳр. – Душанбе: Адиб, 2007, - С. 4-8.
10. Қаноат, Муъмин. Ҳамқисмати қаҳрамонҳо. Суханронии устод Муъмин Қаноат. [Муъмин Қаноат котиби якуми парвлениаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон] / М. Қаноат //Адабиёт ва санъат, 1985. 21 март.
11. Қаноат, Муъмин.- Як пиёла аз баҳри беканор./ М. Қаноат// Маориф ва маданият, 1965, 18 март. (аспирант). – С. 4.
12. Назриев, Қўрабек. Агар Қаноат намебуд... Ё вазну тамкини суҳанро кӣ мешиканад?! / Қ. Назриев // Миллат. – 2014. – 11 июн. – С. 10-11-12.
13. Парвиз Нотили Хонларӣ. Вазни шеъри форсӣ. – Техрон: Донишгоҳ, 1337 х., с.8.
14. Саггорзода, Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурраҳмони Қомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975.
15. Ҳуқуқӣ, Замон. Чашмандоз / З. Ҳуқуқӣ. – Техрон, 1358, 284 с.
16. Шарифов, Худой. Савти Аҷам (Назаре ба аҳвол ва осори Муъмин Қаноат). – Душанбе, 2002. – С. 22-23.
17. Шарифзода, Худой. «Суруши Сталингард» – ҳамосаи кудрату тавоноӣ // Суҳанро кудрати чонофарин баҳшид. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Дониш, 2022. – 254 с.

НАЗАРИЁТИ МУЪМИН ҚАНОАТ ДАР БОРАИ АДАБИЁТ

Дар мақолаи мазкур бори аввал назариёти Муъмин Қаноат дар бораи адабиёт мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳимтарин натиҷаи мақола ин аст, ки Муъмин Қаноат ҳамчун шоири номвари адабиёти муосир дар баёни афкори назарӣ ба муваффақиятҳои дастёб гардидааст. Дар баробари ин, шоир назариёт ва жанрҳои классиқиро дар замони имрӯз аз ҷиҳати сохту мазмун такмил додааст. Шоир аз меъёрҳои адабиёти классиқӣ огоҳии хуб дошт ва на танҳо афкори адабии классиқиро инкишоф дод, балки онҳоро дар коргоҳи эҷодии худ санҷида, дар муқоиса бо гузашта ва имрӯза афкори худро ба таври хулоса баён намудааст. Аз ин ҷиҳат аст, ки ўро на танҳо шоир, мунаққид, мураббӣ, публицист, балки ҳамчун назарияпардози замони ҳеҷ доништан муносиб аст. Ҳамчунин, принципҳои вобаста ба талаботи давру замон барои эҷодкорон меъёри амалқард баён доштааст. Бино бар ин, самти дигари фаъолияти Муъмин Қаноатро афкори назарӣ ва адабиётшиносӣ ташиқил медиҳад.

Калидвожаҳо: *Муъмин Қаноат, назариёт, адабиётшиносӣ, шеърӣ нав, мунаққид, афкори назарӣ классиқон, мароми эҷодкор, асолати осор, андешаҳои илмӣ, саодати башар.*

ВЗГЛЯДЫ МУЪМИНА ҚАНОАТА О ЛИТЕРАТУРЕ

В данной статье впервые анализируется и обсуждается теория Мумина Қаноата о литературе. Важнейшим выводом статьи является то, что Мумин Қаноат, как известный поэт современной литературы, добился успехов в выражении теоретических взглядов. Совместно с этим он усовершенствовал теорию и классические жанры нынешнего времени по структуре и содержанию. Поэт хорошо знал стандарты классической литературы и не только развивал классические литературные идеи, но и апробировал их в своей творческой мастерской, выражая свое мнение в сжатой форме, сравнивая прошлое и настоящее. С этой точки зрения его уместно рассматривать не только как поэта, критика, педагога, публициста, но и как теоретика своего времени. Также он изложил принципы, связанные с запросами времени для творческих людей. Поэтому еще одним направлением деятельности Мумина Қаноата является теоретическая мысль и литературоведение.

Ключевые слова: *Муъмин Қаноат, теория, литературоведение, новое стихотворение, критик, теоретическое мнение классиқов, творческий путь, оригинальность работы, научные идеи, человеческое счастье.*

MU'MIN QANOAT'S THEORIES ABOUT LITERATURE

This article is the first to analyze and discuss Mu'min Qanoat's theory of literature. The most important conclusion of the article is that Mu'min Qanoat, as a famous poet of modern literature, has achieved success in expressing theoretical views. At the same time, he improved the theory and classical genres of the present

time in structure and content. The poet knew the standards of classical literature well and not only developed classical literary ideas, but also tested them in his creative workshop, expressing his opinion in a concise form, comparing the past and present. From this point of view, it is appropriate to consider him not only as a poet, critic, teacher, publicist, but also as a theorist of his time. He also outlined principles related to time requests for creative people. Therefore, another area of activity of Mu'min Qanoat is theoretical thought and literary criticism.

Key words: *Mu'min Qanoat, theories, literary criticism, new poem, critic, theoretical opinion of the classics, creative path, originality of work, scientific ideas, human happiness.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳҳобзода Рустам – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, факултети Филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Tel: (+992) 988-06-23-44. Почтаи электронӣ: rvahhob@mail.ru

Солиҳов Назриддин Шохинбекович – аспиранти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 918-67-82-75. Почтаи электронӣ: solehzodanazriddin1993@mail.ru

Сведения об авторах: Рустам Ваҳҳобзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и таджикско-персидской новой литературы, филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 988-06-23-44. Электронная почта: rvahhob@mail.ru

Солихов Назриддин Шохинбекович, аспирант кафедры теории и таджикско-персидской новой литературы, филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 918-67-82-75. Электронная почта: solehzodanazriddin1993@mail.ru

Information about authors: Rustam Vakhkhobzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Tajik-Persian New Literature, Faculty of Philology, Tajik National University. Address: 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 988-06-23-44. Email: rvahhob@mail.ru

Solikhov Nazriddin Shokhinbekovich, graduate student of the Department of Theory and Tajik-Persian New Literature, Faculty of Philology, Tajik National University. Address: 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-67-82-75. Email: solehzodanazriddin1993@mail.ru

ТДУ: 891.55+891

**ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯҶИ-БАДЕИИ ЧАНД ҶАЗАЛИ ҲОҶА КАМОЛИ
ХУЧАНДИ ДАР ЗАМИНАИ ТАЛАБОТИ МУНОСИБАТИ
БОСАЛОҲИЯТ**

Зикаева Саида Зайдуллоевна

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Камоли Хучандӣ яке аз шоирони маъруфу маҳбуби адабиёти классикии тоҷик буда, бо ақидаҳои созанда дар тарбияи насли наврасу ҷавон нақши муассир дорад. Ҷояи марказии ашъори шоир **тараннуми ишқи поки инсониву ирфонист**, ки атрофи он **ақидаҳои худшиносиву инсонпарварӣ, ватанпарастиву ватанхоӣ** хеле моҳиронаву устодона тасвир ёфтаанд.

Камол шоирест, ки аз ҳар ҳарфу каломаш, пеш аз ҳама, шаҳди ишқ мерезад. Зеро ба андешаи шоир сарчашмаи зебоӣ оғози офариниш бо ишқ ва барои ишқ бунёдгузори шудааст:

Ишқ дар тинати дилҳо намак аст,
Шӯри ошиқ зи само то самак аст...
Нақди қалбу сараи одамро
Ишқ саррофу муҳаббат маҳак аст.
Сарбаландӣ талабӣ, ишқ гузин,
Исӣ аз ишқ ба боми малак аст... [4, 119].

Камол ҳаммонанди қулли мутафаккирони ирфон, пеш аз ҳама, ишқи Офаридгорро тараннум карда, инсонро болотарину беҳтарин муъҷизаи илоҳӣ доништааст. Бо истифода аз **санъати ихом [6,27]** (тасвиркунандаи маънии дуру наздик) шоир ишқ варзидани орифоноро барои Офаридгори заминро осмонҳо хеле зебо ба қалам додааст. Хонанда дар назари аввал фикр мекунад, ки ишқи маҳбуби заминӣ суруда шудааст, аммо дар асл тасвири ишқи як банда дар роҳи Офаридгор аст.

Чунончи:

Бе ғамат шод мабод ин дили ғампарвари мо,
Ғам хур, эй дил, ки ба ҷуз ғам набувад дарх(в)ари мо.
Дардмандему хабар медиҳад аз сирри дарун,
Даҳани хушқу лаби ташнаву ҷашми тари мо.
Муфлисоне, ки дар давлати савдои ғамат,
Ҳосили ҳар ду ҷаҳон ҳеҷ наярзад бари мо.
Ғар ту дар мичмараи ғам дили мо сӯзонӣ.
Ҳамчунон бӯи ту ёбанд зи хокистари мо... [4, 129].

Камол дар ғазалиёташ чун орифи роҳи Ҳақ гоҳе пеши Соҳиби мутлақи илми нотамои инсонро бо тамоми камолоташ (пирони боқаромат, мардони бовилоят) «тифли роҳнодон» донистааст. Ҳамзамон, бо истифода аз **санъати талмех [6, 33]** (ишора намудан ба воқеоти таърихиву динӣ ва шахсиятҳои мухталиф) ба фариштаи пайк – Ҷабраил (а) ишора намуда, дарҷ кардааст, ки инсон танҳо чизеро медонад, ки барояш аз ҷониби Офаридгор муайян шудааст.

... Дар мочарои ишқат илму амал нағунчад,
Он ҷо, ки қиссаи туст, ҷӣ ҷои ин ҳикоят?
Дар пеши дониши ту чун тифли роҳнодон,
Пирони боқаромат, мардони бовилоят.
Кунхи ту не набиро маълуму не валиро,
Маълум ин қадар шуд аз Ҷабраилу оят... [4, 214].

Дар ашъори Камол **ғояи тараннуми ишқи заминӣ** низ мақоми арзанда дорад. Маҳбуби заминии Камол дилбари раънову отифа, оқилаву орифаест, ки тавассути тасвирифаринии қаламкаш бо тамоми нозуқиҳояш инъикос гардидааст. Шоир ба вучуди ишқи заминӣ, пеш аз ҳама, чун неруи идомадиҳандаи наслҳо ва пайвандгари асрҳо эҳтиром мегузорад. Барои тараннуми ин ғоя Камол аз санъатҳои гуногуни бадеӣ чун **саволу ҷавоб, ташбеҳу истиора, тавсиву талмех (6, 42, 58, 68, 82,92) ва ғайра** устодона истифода кардааст. Чунончи, дар ғазали мазкур бо истифода аз **санъати саволу ҷавоб** (пурсишу ҷавоб байни ошиқу маъшук), **истиора** (... Ки ин ҷӯю ту сарвӣ, рост гуфтам: ҷӯй ишора ба оби дида, сарв ишора ба қомати маҳбуба) ва **муболиға** (Дилат ку, гуфт, то бо ман супорӣ? **Агар дил нест, ҷон барҷост, гуфтам**: супоридани ҷон ба ғайри Офаридгор) каломии шоир хеле муассир инъикос ёфтааст:

Туро бар дидаи ман ҷост гуфтам,
Ки ин ҷӯю ту сарвӣ, рост гуфтам...
Даҳонат бо дилам гуфто: кучоӣ,
Ки пайдо нестӣ? Пайдост гуфтам.
Дилат ку, гуфт, то бо ман супорӣ?
Агар дил нест, ҷон барҷост, гуфтам.
Зи ман пурсид: Ҳаргиз мекунӣ хоб?
Накардам ин гунаҳ шабҳост, гуфтам.
Камол, ин дардро гуфтӣ, ҷӣ дармон?
Намедонам, Худо доност, гуфтам [4, 121].

Камол барои тасвири симои дилрабои маҳбуба аз санъатҳои **тавсифу** (васфи хусусиёти дилбарии ҷонона) **такрор** (6, 33, 68) (такрори ҷонишини ишоратии **ин** ва саволии **ҷӣ** бо мақсади таъсирбахш ба қалам додани симои дилбар) моҳирона истифода намудааст. Чунончи:

Ин чӣ сарви қад, ин чӣ рафтор аст?
 Ин чӣ ширин даҳан, чӣ гуфтор аст?
 Ин чӣ хол, ин чӣ орази зебост?
 Ин чӣ хат, ин чӣ зулфу рухсор аст?
 Ин чӣ рӯй асту ин чӣ зулфи дароз,
 Ин чӣ дилбанду ин чӣ дилдор аст?... [4, 214]

Тараннуми ғояи ишқи поки инсониву ирфонии Камол ва тарғиби таъсирбахши он миёни наврасону ҷавонон имкон медиҳад, ки дар тафаккури насли ояндасоз ба ҷойи андешаҳои ҷоҳилоне дар партави «ҷиҳоди исломӣ», ки танҳо аз зулму ситам иборат аст, ақидаҳои дурусти худҷӯиву инсондӯстӣ реша бигиранд.

Аз ғояҳои дигаре, ки дар ашъори Хоҷа Камол мавқеи намоён доранд, **ақидаҳои худшиносиву инсонпарварӣ, ватанпарастиву ватанхоист**, ки бешубҳа аз ҷониби Камол бо беҳтарин шаклу усул суруда шудаанд.

Ба андешаи мутафаккир яке аз ҳадафҳои ҳамешагии инсон дар рӯйи замин ҷустани роҳи ҳақиқат вобаста ба тарзи дарку тафаккур аст. Ба ин маънӣ инсонҳои оқилу ориф ба таври худ ва шахсони обиду зоҳид бо усули худ вобаста ба фаҳмашон пайи ҷустани роҳи ҳақиқатанд. Камол чун шоири ориф, мутафаккири ҷаҳони маънӣ роҳеро интихоб кардааст, ки бо ҳар худфидой худро дарёфта, ҳаргиз аз ҷустуҷӯву тақопӯ хаста нагардидааст. Шоир гоҳо як дил гум кардаву сад ҷон дарёфтааст, як дард хоставу сад дармон мукофот ёфтааст. Мухимтар аз ҳама чун инсонии ориф дар ин роҳ муваффақ гардидааст:

Дар ин раҳ ҳар чӣ ҷӯӣ он биёбӣ,
 Бичӯ нақде, ки ногоҳон биёбӣ.
 Ба кӯӣ ӯ диле гум кун, ки он ҷо,
 Яке дил гум кунӣ, сад ҷон биёбӣ.
 Ба ҷон гар толиби як дард бошӣ,
 Талаб нокарда сад дармон биёбӣ.
 Гирӣ бар хеш чун абри баҳорӣ,
 Ки сарсабзӣ аз ин борон биёбӣ... [4, 428].

Ақидаи худшиносиву инсонпарварии Камол дар ашъораш бо усули махсусе инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, ба андешаи мутафаккир инсонии ҳудогоҳ ҳамеша ба ҳастии инсон чун муъҷизаи беҳтарини Офаридгор эҳтиром мегузорад. Ҷойгоҳи инсон дар ашъори Камол ҳамчун маҳбубаву рақиб, зоҳиду ринд ва обиду шайх мавриди эътибор қарор гирифтааст. Новобаста ба тарзи тафаккури ин образҳо ва муҳолифии андешаҳо дар ашъори шоир аз ҷониби қаламкаш беэҳтиромиву дағалгӯӣ нисбати шахсияти инсон зоҳир намешавад. Ҷунончи:

Зоҳиди шаҳрам зи риндӣ мекунад ҳар дам суол,
 Соқие, май дех, ки ӯ дар сар надорад ҷуз хаёл...

Гар ту рӯзе аз сағони кӯйи худ хонӣ маро,
 Худ ҳамин бошад камоли давлату бахти Камол [4,336].
 ... Зоҳидо, ризқ аз азал бинҳодаанд,
 Дар кафи мо чому дар дасти ту санг.
 Нест моро дар миён моли падар,
 Бо манат, чони бародар, чист чанг?... [4,332].
 Рақибо, одамият ёрпурсист,
 Рафиқу ёри ҳамзону кучо рафт?...[4,118].

Тарғиби ғояи худшиносиву инсонпарварӣ дар ашъори Камол барои кушодани муаммоҳои сарбастаи тафаккури инсоният хизмат хоҳад кард. Зеро то ханӯз баҳси одитарин масъалаҳои зиндагӣ боиси ҷидолҳои бемантиқ ва душманиҳои беохир мегардад. Тарғиби ғояи мазкур миёни насли ҷавон заминаи муҳимтарини ташаккули маданият дар самти худогоҳиву инсонпарварӣ хоҳад шуд.

Тараннуми ғояи ватанпарастиву ватанхоҳӣ аз муҳимтарин ғояҳои мебошад, ки дар замони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо барои таҳкими масъалаҳои ватандориву ватанхоҳӣ нақши муассир дорад. Хоча Камол аз шоиронест, ки тараннуми ғояи мазкурро бо бехтарин усул инъикос намудааст. Тавре маълум аст, бештари умри шоир дар ғарибиҳо ва ёди Ватан сипарӣ гардидааст. Бинобар ин, ғояи ватанпарастии ашъори Камол ҳамвора аз сӯзу гудоз ва ҳаҷри Ватан хабар медиҳад. Чунончи, дар ғазали мазкур тавассути санъатҳои бадеии тазоду муқобила (6, 70) (Чун надорӣ рӯйи дармон, дардмандӣ то ба кай?.. Ин самарқандигариҳо бо хучандӣ то ба кай?), истиқраи пӯшидаву равшан (6, 58) (Бар дили пурхуни ман бигрист имшаб чашми чом, Шамъи маҷлисро бигӯ, к-ин хирахандӣ то ба кай?...), таҷоҳули ориф (6, 83) (Эй дил, ин бечорагию мустамандӣ то ба кай? Чун надорӣ рӯйи дармон, дардмандӣ то ба кай? Шамъи маҷлисро бигӯ, к-ин хирахандӣ то ба кай? Ин самарқандигариҳо бо хучандӣ то ба кай?) афкори ватанхоҳонаи шоир хеле дилнишин ба қалам дода шудааст:

Эй дил, ин бечорагию мустамандӣ то ба кай?
 Чун надорӣ рӯйи дармон, дардмандӣ то ба кай?
 Бар дили пурхуни ман бигрист имшаб чашми чом,
 Шамъи маҷлисро бигӯ, к-ин хирахандӣ то ба кай?
 Гӯям ҳар дам, ки берун шав зи шаҳри мо Камол,
 Ин самарқандигариҳо бо хучандӣ то ба кай? [4, 405].

Маълум аст, ки инсон талхӣ аз даст додани неъматҳои зиндагиро бештар аз ҳама вақти талхком шуданаш дарк мекунад. Шояд тақозои ҳамин қонунӣ зиндагист, ки ашъори ватаногоҳиву ватанҷӯии Камол хеле муассиру самимӣ эҷод шудаанд. Ғазали «Дил муқими кӯйи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб» –и шоир исботгари ин андеша аст. Ғазали мазкур аз нуқтаи назари адабиётшиносӣ хеле содаву раван ва дар айни ҳол муассиру баландпоя аст.

Сабки сахли мумтанеъ [5, 56], ки сартопои ашъори Камолро фаро гирифтааст, хусусан, ин ғазалро бо истифода аз санъати **таҷоҳули ориф** [6, 43] хеле равону оммафаҳм гардонидааст:

Дил муқими кӯйи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискинтани танҳо ғариб?
 Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то ҷанд гардам бесару бепо ғариб?
Чун ту дар ғурбат наяфтодӣ, чи донӣ холи ман?
 Меҳнати ғурбат надонад ҳеч кас илло ғариб...
 Дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ медиҳад мискин, Камол,
 Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғариб [4, 51].

Хоча Камол то охирин нафасаш дар ғарибию ҳичрат ҳамеша умедвор буд, ки рӯзе ҳатман ба дидори Ватан хоҳад расид. Ба ақидаи шоири ватанхоҳ, тамоми гулистону бўстонҳои ҷаҳон барои шахси дур аз Ватан биёбону хористон аст. Ба ин маънӣ дар мисраъҳои зер низ бо истифода аз санъати **таҷоҳули ориф** гоյя ватанхоҳии қаламкаш хеле муассир инъикос ёфтааст:

Менагардад дилам аз дарди фалак рӯзе шод,
Ба ман ин ғуссаи талху ғами даврон то кай?
 Охир, эй бахт маро роҳ ба манзил бирасон,
Ки ба ҷон омадам ин ранҷи биёбон то кай? [4, 108].

Ва ё дар ҷойи дигар шоир мефармояд, ки ғурбати беватаниву ҳичрат, заҳмати шомӣ танҳои инсонро ба сӯи марг мебарад:

Меҳнати ғурбату танҳои шаб кушт маро,
 Охир, эй шомӣ ғарибӣ, ба сар оӣ ҷӣ шавад? [4, 134].

Хоча Камоли Хучандӣ, ҳарчанд намоёндаи адабиёти классикии асри XIV аст, аммо гоյҳои ашъораш он қадар содаву самимӣ ва оммафаҳму равон инъикос гардидаанд, ки барои зеҳни инсонӣ асри XXI ҳеч мушкиливу мураккабие ба миён намеоранд. Аз ашъори ин нобиғаи нотакрори тоҷик орифону ошиқону оммиён - ҳар қадом вобаста ба дарки худ баҳра мебаранд.

Чу девони Камол афтад ба дастат,
 Навис аз шеъри ӯ чандон, ки хоҳӣ.
 Хаёлотӣ ғарибу лутфи ҳарфаш,
 Агар хоҳӣ, ки дарёбӣ камоҳӣ.
 Зи ҳар ҳарфаш равон мағзар чу хома,
 Ба ҳар ҳарфаш фуру рав чун сиёҳӣ [4, 143].

Тарғиби гоյҳои ғазалиёти Камоли Хучандӣ дар таҳкими масъалаҳои маънавию ахлоқии наврасону ҷавонон нақши муассир дорад, зеро, пеш аз

ҳама, сабки ашъори шоир имкон медиҳад, ки насли ояндасоз бе ҳеч мушкилӣ мақсади ақидаҳои қаламкашро дарк намоянд. Ҳамзамон, ғазалиёти шоир ғояҳоеро тарғиб намудааст, ки имрӯз барои таҳкими тафаккури созандаи ҷавонон бисёр муҳиманд. Ба ин маънӣ **тараннуми ишқи поки инсониву ирфонӣ, худшиносиву инсонпарварӣ, ватанпарастиву ватанхоҳӣ** аз ғояҳои ҳазир на танҳо ҷомеаи Тоҷикистон, балки тамоми башарият ниёз доранд.

КИТОБНОМА

1. Исрофилниё, Ш.Р. Тасвири «фуқаъ» ё «фуқоъ» дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ / Ш.Р. Исрофилниё // Тезисҳои конференсияи апрелии илмӣ-назариявии профессорону муаллимон. – Душанбе, Сино, 1994. – 120 с.
2. Исрофилниё, Ш.Р. Маърифати назар дар назари Камоли Хучандӣ / Ш.Р. Исрофилниё // Паёми Донишгоҳ. – 1996. – №1. – С. 64-69.
3. Исрофилниё, Ш.Р. Сухани аҳли дил / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Дониш, 2007.
4. Камоли Хучандӣ. Девон. – Душанбе: Адиб, 2015.
5. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Раҳим Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990.
6. Тӯракул, Зеҳнӣ. Санъати суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1970.
7. Фарҳанги талмехот. Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1369.
8. Фарҳанги киноёт. Мансури Сарват. – Техрон, 1363.
9. Шамси Қайси Розӣ «Ал-муъҷам» (муаллифи сарсухану тавзеҳотва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров) / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991.
10. Шарифзода, Х. «Шоҳнома» ва шеъри замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 397 с.
11. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
12. Шакурӣ, М. Падари миллат / М. Шакурӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе; 2006. – С. 211-283.
13. Шодикулов, Х. Хроникаи ҷаласаҳои айнишиносӣ / Ҳ. Шодикулов // Ҷашномаи Айни. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2002. – С. 222-244.
14. Ҷашномаи Айни. Ҷузъи VII. – Душанбе: Дониш, 1991. – 300 с.
15. Ҷашномаи Айни. Ҷузъи XII. – Душанбе: Дониш, 2019. – 402 с.

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ-БАДЕИИ ЧАНД ҒАЗАЛИ ҲОҶА КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАЛАБОТИӢ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ

Дар мақолаи мазкур масъалаи таҳлили назариявӣ-бадеии якчанд ғазали Ҳоҷа Камоли Хучандӣ дар заминаи талаботи муносибати босалоҳият баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, муаллиф қайд кардааст, ки ғояи марказии ашъори шоир

тараннуми ишқи поки инсониву ирфонист ва дар атрофи гояи марказӣ ақидаҳои худшиносиву инсонпарварӣ, ватанпарастиву ватанхоҳӣ хеле моҳиронаву устодона тасвир ёфтаанд.

Ҳамчунин, аз ҷониби муаллиф дар мақола мавқеи санъатҳои иҳом, саволу ҷавоб, ташбеҳу истиора, тавсиву талмех, таҷоҳули ориф мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, Ҳоча Камоли Хучандӣ, ҳарчанд намояндаи адабиёти классикии асри XIV аст, аммо гояҳои ашъораи он қадар содаву самимӣ ва оммафаҳму раван инъикос гардидаанд, ки барои зеҳни инсонӣ асри XXI ҳеч мушкиливу мураккабие ба миён намеоранд. Аз ашъори ин нобигаи нотакрори тоҷик орифону ошиқону оммиён - ҳар қадам вобаста ба дарки худ баҳра мебаранд.»

Калидвожаҳо: санъат, гоя, мавзӯ, таҳқиқ, ташбеҳ, истиора, тавсиф, ташбеҳ, инсонпарварӣ, меҳандӯстӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ТЕОРИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НЕСКОЛЬКИХ ГАЗЕЛЕЙ ХОДЖА КАМОЛИ ХУДЖАНДИ НА ОСНОВЕ ТРЕБОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

В данной статье проведено художественно-теоритическое исследование несколько газелей Ҳоча Камоли Хучанди на основе компетентностного подхода. Автор отмечает, что центральная идея в газелях Камоли Хучанди является любовь к человеку и его Создателя. Вокруг данной идеи раскрываются остальные идеи как самосознание, гуманизм и патриотизм.

Также в статье указана роль художественных средств: сравнение, метафора, описание, ихам, вопросы и ответы, намекание, вторжение ученого. Автор считает, что: «Ҳоча Камоли Хучанди является поэтом классики XIV века, но его идеи в газелях очень понятны для человека XXI века. От газелей поэта в нашем веке ученые, влюбленные и простые люди, каждый наслаждается по мере своих понятий.

Ключевые слова: искусство, идея, предмет, исследование, сравнение, метафора, описание, гуманизм, патриотизм

THEORY-ARTISTIC STUDY OF SEVERAL GHAZALS HOJA KAMOLI KHUJANDI BASED ON THE REQUIREMENT OF COMPETENCE APPROACH

In this article deals with the theoretical and artistic study of several ghazals of Khoja Kamoli Khujandi has been conducted on the basis of competence-based approach. The author notes that the central idea in the ghazals of Kamoli Khujandi is love for man and his creator. Around this idea other ideas like self-awareness, humanism and patriotism are revealed. Also the role of artistic devices like comparison, metaphor, description, admire (iham), question and answer, allusion,

---

and scholar's intrusion are mentioned in the article. The author believes that: «Khoja Kamoli Khujandi is a classical poet of the fourteenth century, but his ideas in ghazals are very understandable for the man of the twenty-first century. From the ghazals of the poet in our century scholars, lovers and common people, each enjoys according to the measure of his concepts.

Keywords: *art, idea, subject, research, comparison, metaphor, description, humanism, patriotism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикаева Саида Зайдуллоевна – дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Тел: 93.745.82.45; E- mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Сведение об авторе: Зикаева Саида Зайдуллоевна – доцент кафедры методики преподавание таджикского языка и литературы ТГПУ им. С.Айни. Тел: 93.745.82.45; E- mail: zikaeva_1982@mail.ru.

About the author: Zikaeva Saida Zaidulloevna - associate professor of the of the Department of methodology of Teaching Tajik Language and Literature of the Tajik state pedagogical University named after S.Aini. Tel: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

АЙНИШИНОСӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

*Сирочзода Чамолиддин Қиём**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

Бозсозӣ аз ибтидои солҳои навадуми садаи гузашта сар карда, айнишиносонро барои чувтани косепсияи нави шинохти ҳаёт ва осори устод Айни раҳнамоӣ кард. Дигар шудани тасаввурот дар бораи таърихи ҷомеаи шуравӣ омили аслии тағйир ёфтани дидгоҳҳои назарию амалӣ оид ба адабиёт низ гардид. Ба ин далел, дар ин давра назари айнишиносон то ҷое ба муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёту эҷодиёти Айни ва моҳияти иҷтимоию маънавии он тағйир ёфт. Мо шоҳиди биниши тозае дар шинохт ва арзёбии баъзе паҳлуҳои аҳвол ва осори Айни шудем, ки ҳадафаш илмро аз иҷтимоёгароии дурушт халос кардан буд. Ба ифодаи дақиқтар, чунон ки А. Набавӣ низ ёдрас кардааст, маҳз дар ҳамин марҳала «мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни» [7,115] дар маркази диққати айнишиносон қарор гирифта, тавачҷуҳи онҳо ба он равона гардидааст, ки ба ҷуз талаботи расмӣ созмондеҳони волонтарӣ оё чизе аз воқеияти аслии замон ва зиндагӣ дар осори бадеӣ роҳ ёфтааст ё не. Чунин тамоюли фикрӣ аз ин дидгоҳ санҷидани ҷустуҷӯҳои айнишиносон ва бурду боҳти онро тақозо мекунад, ки дар ин мақола аз назар хоҳад гузашт.

Ба эътирофи А. Набавӣ, «нахустин ва хубтарин рисолаву мақолаҳои дастурӣ дар бораи навназарӣ ба адабиёти замони шуравӣ», аз ҷумла «аҳаммияти эҷодиёти устод Айни дар худшиносии миллӣ ва таърихӣ тоҷикон», «иртиботи маънавии» Садрӣ Зиё бо Айни, «мутолиаи эҷодиёти устод Айни аз диди нав ва мақому манзалати бузурги вай дар ташаккули маънавии мардуми тоҷик дар садаи бист» аз тарафи М. Шакурӣ эҷод гардидаанд [7,115]. Дар ин замина яке аз аввалин мақолаҳои, ки мушкилоти навназариро ба эҷодиёти устод Айни дар ибтидои солҳои навадум матраҳ карда буд, таълифоти М. Шакурӣ «Аз пайи фаҳмиши нав» мебошад. Муҳаққиқ аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта қаноатманд набуданаширо изҳор карда, менависад, ки «...замони мо навназарӣ, биниши тозаи танқидӣ талаб дорад. Яке аз усули асосии мо дар ин кор бояд ҳамон бошад, ки устод Айни аз аввали Инқилоби Октябр дастури амал қарор дода буд. Устод соли 1920 дар «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» дар бораи назари танқидии худ навишта буд: «Мо...чун ҷарроҳи сангдили ҷобукдаст бо нештари қалам бераҳмона ҷароҳатҳои омоскардамонро шикофтем ва буридем. Оре! Сафҳоҳои мусаффоҳо ба ҷирку хун олуида кардем. Лекин умед аст, ки ин захмиҳои амалиётдидаи мо баъд аз ин ба ҳам омада, ҷисми ғигори моро сихати комил муяссар гардад». Ҳамин буд яке аз дастурҳои асосии устод Айни дар тасвири замони гузашта-замони феодалий,

ки инқилоб онро комилан рад карда буд. Имрӯз боз ҳам давраи чунин амалиёт расидааст» [12,13].

М. Шакурӣ дар замони шуравӣ «дур рафтан аз ҳақиқати ҳаёт»-ро «як навъи поймол шудани адолати иҷтимоӣ» унвон карда, дар қатори бисёре аз масъалаҳои дигар ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айни бо «навназарӣ, биниши тозаи танқидӣ» [12,13] нигаристанро маслиҳат дода, худ дар ин замина баъзе корҳои муҳимро анҷом додааст. Аз ҷумла, М. Шакурӣ дар мақолаи «Аз пайи фаҳмиши нав» зери таъсири сиёсати зӯргӯйи вақт ва «зери хавфи доимӣ зиндагӣ ва кор» кардани Айниро дар мисоли романҳои «Дохунда» ва «Ғулумон» далели «аз тадқиқи бадеи дур» шудан ва «бештар ба нақли сарсари пуртаҷил ва баёни публицистии ҳиссиётomez» [12, 22] гаравидани Айни доништа, фақат дар «Ёддоштҳо» «дар асоси таҳлили бадеи ҳаёти замони гузашта-зиндагии беҳуқуқонаи пеш аз инқилоб» ба «ҷамъбастиҳои ҷиддии фалсафӣ» [12, 26] даст ёфтани Айниро аз муваффақияти ҳунарии ӯ таъбир мекунад. Ба андешаи ӯ, «дар адабиёти тоҷикии солҳои бисту сӣ ва чилу панҷоҳ Садриддин Айни ягона нарасиде буд, ки асарҳои дорои ҷамъбастиҳои ҷиддии фалсафӣ мебошанд» [12,19].

М. Шакурӣ дар мақолаи «Як нигоҳе умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист» бо диди нав ба осори Айни нигариста, доир ба «ҷамъбастиҳои адабии фалсафӣ»-и ӯ муфассал сухан рондааст. Ӯ дар повести «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғулумон» дар заминаи «ҷамъбастиҳои адабии фалсафӣ» «худшиносии иҷтимоии заҳматкашони одиро ба таҳқиқи бадеи» [12, 412] кашидани Айни ва дар «Ёддоштҳо» «аз чорҷӯбаи танги биниши синфӣ берун» часта, «ба марзи ҳудуди маънави қадам» гузоштани нависандаро ҳамчун равиши тозаи ҷустуҷӯҳои бадеи ӯ маънидод кардааст, ки диди тоза дар шинохт ва арзёбии хусусияти хоси тафаккури бадеи Айни мебошад.

Мақолаҳои дигари М. Шакурӣ, аз ҷумла «Тазкори ашъор» ва масъалаҳои пайдоиши шеър» ва «Падари миллат», ки қаблан бо номи «Садриддин Айни - равшангари бузурги тоҷик» чоп шуда буд, низ ифодакунандаи «навназарӣ, биниши тозаи танқидӣ»-и муаллиф дар таҳқиқ ва арзёбии ҳаёт ва осори устод Айни мебошад. Дар мақолаи «Тазкори ашъор» ва масъалаҳои пайдоиши шеър» муҳаққиқ пайванди маънавии Айниро бо Садри Зиё, андешаҳои ӯро дар бораи «Тазкори ашъор», назари Садри Зиёро ба шеъри Айни ва мухтасоти ҳунари шоирии ӯ бо диди нав баррасӣ ва арзёбӣ карда, андешаҳои Садри Зиёро дар бораи маҳорати шоирии Айни, тозаҷӯйҳои ӯ дар мазмуну мухтаво ва ҳунари шоирӣ ба таври алоҳида таҳлил ва арзёбӣ кардааст [12,110, 141-146].

М. Шакурӣ дар мақолаи «Падари миллат» низ бо биниши тозаи танқидӣ ба аҳвол ва фаъолияти эҷодии устод Айни нигариста, «фаъолияти иҷтимоӣ ва равшангарии ӯ», хидматашро «барои худшиносии мардум» [13,212] дар таърих ба муҳимтарин санадҳои рӯзгори нависанда таҳқиқ ва баррасӣ карда, хидматҳои Айниро «на чун як сарвари сиёсӣ ё саркардаи низомӣ, балки ба сифати адибе ва донишманде, ба сифати як пешвои маънави»-и тоҷикон арзёбӣ намуда, меафзояд, ки «дар даҳаи бистуми қарни

бистум, ки тоҷикони Мовароуннаҳр дар айни шиддати муборизаҳои таърихӣ бе роҳбари забардасти сиёсӣ ва тӯдакаши чаррор монданд, қалами Айнӣ кори шамшерро карда, фаъолияти иҷтимоӣ ва илмию равшангарии ӯ вазифаи муҳими сиёсӣ адо намуда, барои худшиносии миллии мардум, барои пайдо шудани сардорони лоиқи сиёсӣ, барои муайян шудани сарнавишти таърихии миллат нақши муҳим ифо кард» (13, 212).

Бо назардошти ҳамин ҳадаф муҳаққиқ чараёни зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Айнӣро бо диди нав таҳқиқ кардааст, ки аз таълифоти қаблии ӯ дар ин боб фарқ дорад. Бахусус масъалаҳои пайванди маънавии ӯ бо Садри Зиё ва муҳити равшанфикрони Бухоро, ошноӣ бо афкори маорифпарварон, аз ҷумла Аҳмади Дониш, фаъолияти Айнӣ ҳамчун аз фаълони «давраи дувуми маорифпарварӣ», амалкарди ҳадафмандона «пас аз инқилоби Русияи 1905», фаъолияти омӯзгории Айнӣ дар мактаби усули нав, Айнӣ «муборизи роҳи маънавият», ҳамкорӣ бо нашрияҳои даврӣ, робитаи ӯ бо Фитрат, Айнӣ ва ҷадидизм, идомаи «роҳи равшангарии» Айнӣ ва ба вучуд омадани «андешаи инқилобӣ» дар ӯ, ашъори равшангарона ва интиқомҷӯёнаи Айнӣ, эътирофи «инқилоби болшавикии Октябр» ва истикболи руҳбаландона аз он, бо «танвири афкор» ва равшангарӣ хидмати инқилобро адо кардан, масъулиятшиносӣ ва маромномаи таърихии Айнӣ, ки фақат моҳияти миллӣ ва халқпарварӣ дошт, муборизаи Айнӣ ба муқобили пантуркизм, муборизаи ӯ «дар роҳи исботи мавҷудияти миллати тоҷик», талоши Айнӣ ба «ранги миллӣ додан ба идеяҳои маорифпарварӣ», «иштироки фаълони Айнӣ дар муборизаи миллии озодичӯйии мардуми тоҷик», ҷидду ҷаҳди фидокоронаи Айнӣ дар даҳаи бист дар роҳи истиклоли миллии тоҷикон, Айнӣ бунёдгузори адабиётшиносии навини форсии тоҷикӣ, нақши «фикри ҷӯяндаи Айнӣ дар сарнавишти миллат», «риояи меросбарӣ ва пайванди замонҳо» дар масъалаи забон, дар даҳаҳои бистуму сиёму «на синфият, балки «асоси иҷтимоии ҷаҳонбинии» Айнӣ қарор гирифтани «одамият ва миллият», нақши «назари иҷтимоии синфиятҷӯӣ» дар эҷодиёти нависанда, худдории нависанда «аз падиловариҳои ҳамаҷонибаи сачияи шахс» дар осори насриаш, аз ҷумла «Дохунда», «нуфузи чанбаи публитсисти рӯзноманигорӣ ва лавҳаҳои репортажмонанд» дар қиссаи «Одина» ва романи «Дохунда» ва арзиши маорифпарварии он, қудрати қалами Айнӣ «дар тасвири нозукбинонаи зиндагии миллат» ва талоши «маънавиятҷӯии миллатпарварона»-и ӯ дар ин замина, инъикоси «худшиносии иҷтимоии заҳматкашон» дар «асарҳои сегонаи Айнӣ», «худшиносии миллӣ» ва «поя бар худҷӯиву худрасии чандҷониба» доштани он дар тафаккури Айнӣ, «ҷилои ақлу заковати миллат» дар осори нависанда ва монанди инҳо пайбурди тозаи М. Шақурӣ дар шинохти Айнӣ ва моҳияти сарнавишти инсонӣ ва осори ӯ мебошад.

Илова ба он чи гуфта шуд, дар давраи истиклол баъзе таҳқиқоте ба вучуд омад, ки муаллифон ба зиндагиномаи Айнӣ бо навназарӣ нигариста, паҳлуҳои муҳими рӯзгори ӯро барои хонанда равшан сохтаанд. Яке аз ҳамин гуна асарҳо рисолаи Соҳиб Табаров «Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ» (1875-1899) мебошад,

ки равиши тозаи бархурди муаллифро ба масъалаҳои зиндагиномаи Айни ошкор менамояд. Муаллифи ин рисола «дар асоси сарчашма ва маъхазҳои дастрас, бахусус дар навбати аввал эҷодиёти худи Айни, кӯшиш ба харҷ додааст, ки тарҷумаи ҳоли мухтасари нависандаро аз рӯзи таваллуд то соли 1899 - то шиносӣ ба китоби сардафтари маорифпарварони тоҷик Аҳмад Маҳдуми Дониш (1826-1897) «Наводир-ул-вақоъ», ки дар ҷаҳонбинии ӯ инқилоби фикриро ба вучуд оварда буд, мавриди баррасӣ қарор диҳад» [11,2]. Дар ин замина муҳаққиқ тавонистааст, ки дар рисола доир ба шачараи авлодии Айни, солҳои бачагӣ, замони таҳсил дар мактаби кӯҳна ва духтарона, доир ба тарзи тарбияи хонаводагӣ, муҳаббати Айни ба адабиёти бадеӣ, бахусус шеър, солҳои таҳсил дар мадраса, шиносоии Айни бо зийёни пешқадам ва табақаҳои гуногуни аҳолии шаҳри Бухоро маълумоти дақиқ фароҳам оварад. Илова ба ин, муаллиф дар рисола доир ба пайванди маънавии Айни бо муҳити фарҳангии Бухоро, аз ҷумла иштироқаш дар маҳфилҳои адабӣ, «шабнишиниҳои анъанавии бадеӣ, консертҳо, тӯйҳо ва монанди инҳо» маълумоти муҳимми тарҷумаҳои дарҷ карда, рисоларо бо овардани маълумот дар бораи аз тарафи муосиронаш чун шоир эътироф шудани Айни ба поён мебарад.

Яке аз тозакориҳои С. Табаров дар таълифи ин рисола иборат аз он аст, ки муҳаққиқ кӯшиш ба харҷ додааст, «танҳо андаке ҳам бошад, ҳаёти давраҳои туфулияту шубоб ва булӯғу рушди Садриддин Айниро дар якҷоягӣ бо роҳи зиндагӣ, фаъолияти ҷамъиятӣ ва эҷодии ӯ - то соли 1899-1990, яъне солҳои охири таҳсилаш дар мадраса аз назари мутолиа гузаронад» [11, 4]. Дар рисола муаллиф таҳқиқ ва ошкор намудани мушкилоти иҷтимоии зиндагии Айни, хулқу аъво, пайванди отифии ӯ бо муҳити иҷтимоӣ ва аҳли адабро, ки дар таълифоти дар марҳалаи аввал ва дувум анҷомгирифта бештар хусусияти иҷтимоӣ-ғароии маҳз дошт, бо навназарӣ баррасӣ карда, муҳимтарин паҳлуҳои зиндагиномаи Айниро воқеъбинона ба қалам додааст.

Дар ин марҳала масъалаи навназарӣ ва биниши тозаи танқидӣ бештар диққати айнишиносонро ба худ ҷалб кардааст, ки дар ин замина баъзе таълифоти Х. Асосозода, А. Набавӣ, А. Кӯчаров, А. Маҳмадаминов, М. Имомов, Ш. Солеҳов ва дигарон ҷолиби диққат мебошанд. Аз ҷумла, яке аз аввалин мақолаҳо дар ин боб «Таҷдиди назар бояд» ном таълифоти Х. Асоев мебошад. Муаллиф дар ин мақола дар қатори баъзе «масъалаи ҷиддии дигар дар боби таърихи адабиёти советии тоҷик» мушкилоти зерини ҳаёт ва эҷодиёти устод Айниро ба миён гузошта, аз ҷумла менависад: «Масалан устод Айни мансубияти жанрии осори мансурашро худ таъин намудааст ё муҳаққиқони эҷодиёташ? Ё худ аз таъини жанри «Ятим», ки устод роман гуфтааст, чӣ хулосае бардоштан мумкин аст? Насри Айниро қиёсан ба насри классикӣ таҳқиқ намуда, сипас хусусиятҳои тозаи онро бо далелу бурҳони қотеъ муайян намудан аз рӯи ҳақиқат хоҳад буд. Ба ин маънӣ масъалаҳои сюжетсозӣ, принципҳои образфаринӣ ва фардиқунонии қаҳрамонҳои мусбату манфии осори Айни бояд ба тарзу усули нав баррасӣ шаванд» [1, 120].

Илова ба ин, муаллифи мақола масъалаи ба давраҳо тақсими қардани фаъолияти баъдиинқилобии Айниро низ ба миён гузошта, онро ба тариқи зер дастабандӣ мекунад: «солҳои бисту сӣ, замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ва даҳ соли баъди ҷанг» [1,120]. Ба назари Х. Асоев, «се давраи эҷодиёти Айни таҳлили амиқи филологӣ ва муносибати навро тақозо» доштааст, ба ин далел ки ба мушоҳидаи ӯ, «дар ду давраи охир нависанда гӯё аз воқеияти сотсиалистӣ канораҷӯӣ кардааст». Сабаби инро муаллиф ба «таҳдиду таъйиқи охири солҳои сӣ, ки Айни ба онҳо рӯ ба рӯ шуда буд», алоқаманд дониста, таъкид мекунад, ки маҳз ҳамин омил «бовари вайро нисбат ба ин сохти дар аввалҳо барои устод «идеалӣ» камтар сохт». Х. Асоёда «зери фишори замона ва шахсиятҳои он ба баъзе сохтакориҳо роҳ» додани Айни, аз ҷумла баҳогузориҳои ғайривоқеӣ ба ҷараёни ҷадидӣ аз ҷониби ӯро аз ҷумлаи мушкилоте медонад, ки ба онҳо бояд «таҳдиди назар» кард [1,120-121].

Ҷунонки ба назар мерасад, ҳар ду масъалае, ки адабиётшинос ба миён гузоштааст, баҳснок аст. Нахуст ин ки ҳеҷ ҳуҷҷатеро муҳаққиқ пеш нагузоштааст, ки дар ду давраи охири эҷодиёташ «аз воқеияти сотсиалистӣ канораҷӯӣ» қардани Айниро таъйид кунад. Ин масъала ҳамҷунон баҳснок боқӣ мемонад. Дар масъалаи муносибати Айни бо ҷараёни ҷадидӣ низ ҳамин гуна ҳолат ба назар мерасад. Санадҳои ҳафт, ки дар ибтидо гароиши Айниро ба ин ҷараён таъйид мекунад. Вале баъдан муносибати Айни нисбат ба ҷадидизм манфи мешавад, ки ин мавзӯ ба қадри кофӣ дар айнишиносӣ арзёбӣ шудааст.

Дар ин давра А. Набавӣ низ ба масъалаи «навбаҳои ва тозанигоҳиҳо», ки «андеша ва ақидаҳои зиддунақиз»-ро дар бар мегиранд, диққат дода, дар мақолаи «Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни» баъзе аз хусусиятҳои ташаккули шахсияти устод Айниро «ба сифати як рӯшанфикр, масъалаҳои баҳсноки роҳи эҷодии ӯ, муносибати вай ба масоили замонаш ва ғайраву ва ҳоказоро» [7,115] мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқ масъалаҳои баҳсноки эҷодиёти Айниро дар ин мақола ба тариқи зайл дастабандӣ кардааст: а) омилҳои ташаккули шахсияти инсонӣ ва ҳунарии Айни ба сифати як шоир ва нависандаи навсоз (модерн) ва ба ҷӣ ранг шакл гирифтани тафаккури бадеии ӯ; б) мақоми устод Айни дар нахзати ҷадидия ва муносибати вай ба намояндагони он; в) муайян, мушаххас ва барқарор намудани «баъзе имзоҳои мустаор ва асарҳои беимзо ва ё фаромӯшшудаи ӯ»; г) муайян қардани мақоми устод Айни дар таҳдиди алифбои арабиасоси (форсӣ) тоҷикӣ ба алифбои лотинӣ; ғ) шиноخت ва арзёбии воқеӣ ва дақиқи муносибат ва иртиботи Айни бо низоми шӯравӣ.

Муҳаққиқ масъалаҳои зикршударо баррасӣ ва баъзе паҳлуҳои онро равшан қарда, аз ҷумла ба ин натиҷа расидааст, ки «масъалаҳои вобаста ба осор ва шахсияти Айни дар ҳар марҳалаи зиндагии вай хеле бисёранд, муносибати ӯ ба шахсиятҳои гуногуни таърихӣ-сиёсатмадорон ва аҳли илму адаб низ на ҳамеша бегаразона шарҳу баст қарда шудаанд». А. Набавӣ дар ин замина зарурати муносибати нав ва моҳиятҷӯнаро ба таҳқиқи ҳаёт ва

осори Айни ба миён гузошта, дастрасӣ ба архиви устодро яке аз омилҳои таъсиргузор медонад [7, 132].

Муҳаққиқи дигаре, ки дар айнаишиносии давраи истиқлол бо таълиф ва нашри осори муҳим нақши муҳим дорад, А. Кӯчаров мебошад. Бахусус фаъолияти матншиносии ӯ дар давраи истиқлол ривоч ёфта, доир ба осори Айни як силсила мақолаҳо ва рисолаҳои арзишманд, аз ҷумла «Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик», «Нақди матн ва масъалаҳои матншиносии насри С. Айни», «Таҳрири адабӣ ва фаъолияти муҳаррири С. Айни», «Нақди матн ва нақди адабӣ» ва ғайраро ба ҷоп расондааст, ки ба қавли Ҷӯраҳон Бақозода дорои «аҳаммияти калони назариявӣ амалӣ» [4,245] мебошанд.

Дар рисолаи «Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик» муаллиф мулоҳизахоҷашро доир ба фаъолияти матншиносии Айни баён карда, хидмати бузурги ӯро дар нашри мероси классикӣ бо далелҳо собит месозад. Аз нигоҳи ӯ «фаъолияти устод Айни дар хусуси ба таъб расонидани матни саҳеҳи асарҳои бадеӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта», бо «баъди инқилоб дастраси хонандагон намудани осори классикон» аз ҷумла, Рӯдакӣ, Абӯалӣ Сино, Саъдӣ, Навоӣ, Восифӣ, Бедил ҳамчунон идома ёфтааст [90,28-32]. Дар боби дувуми китоби зикршуда А. Кӯчаров ба «коргоҳи эҷодии устод С. Айни» ворид шуда, нахуст маъхазӣ шеърҳои дар романи «Ғулумон» истифодакардаи Айни ва тағйироти дар ин замина дар нусхаҳои гуногуни роман бавучудомадаро бо муқоисаи мусаввада ва нусхаҳои дигар нишон медиҳад, сипас ҷустуҷӯҳои ӯро дар ин замина бо қамоли диққат арзёбӣ менамояд.

Таҳқиқоти матншиносии А. Кӯчаров оид ба «Ду таҳрири як симои таърихӣ» дар романи «Дохунда» низ дар асоси муқоисаи нусхаҳои гуногуни асар анҷом гирифта, ифодагари ҷустуҷӯҳо ва садоқати Айни ба ҳадафҳои ғоявӣ бадеии роман мебошад, ки бо мақсади таҳрири такмили забон ва хусусиятҳои бадеии боби «Оташи ниҳонӣ»-и романи «Дохунда» анҷом гирифта, ба назари муаллиф «руҳи маҷбурӣ доштани тағйироти ғоявӣ боби» зикршударо ифода мекунад.

Дар мақолаҳои «Таърихи матни қиссаи «Марги судхӯр», «Муқоисаи матнҳои ҷопии ҳикояҳои «Аҳмади девбанд» ва «Мақтаби кӯҳна», «Куллиёти ашъори С. Айни ва такмили минбаъдаи он», «Андешаҳо оид ба тарҷумаи русии «Одина», «Сарчашмаи муътамади матн» ва «Асосҳои ба ҷопи илмӣ тайёр кардани повести «Одина» низ, А. Кӯчаров масъалаҳои матншиносии осори устод Айниро таҳқиқ карда, ба ин васила диққати мутахассисонро ба роҳҳо ва усулҳои омода кардани матни интиқодии осори устод ҷалб менамояд. А. Кӯчаров паҳлуҳои дигари аҳвол ва осори Айниро низ таҳқиқ кардааст, ки мақолаҳои «Айнаишиносӣ ва нашри куллиёт», «Қиссаи «Одина»-и устод Айни ва ягонагии миллӣ», «Мавқеи матншиносӣ дар таълими эҷодии С. Айни», «Тадқиқот ва кашфиёт» (Тақриз ба китоби устод Айни «Зарурийёти диний»), «Чанд мулоҳиза аз фаъолияти

муҳаррири С. Айнӣ», «Устод Айнӣ ва Истиклолияти миллии Тоҷикистон» ва ғайра намунаи он аст.

Рисолаи Ш. Солеҳов «Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20» низ дидгоҳҳои тозаи муаллифро доир ба мактаби адабии Айнӣ ифода мекунад. Аз ин рисола пештар Ш. Солеҳов бо номи «Устод Айнӣ ва зуҳури насри реалистӣ» мақолае нашр карда буд, ки ҷустуҷӯҳои Айниро дар офаридани навъҳои гуногуни адабӣ мушаххас сохтааст. Дар рисолаи ёдшуда муаллиф дар заминаи воқеияти иҷтимоӣ адабии даврони шуравӣ омилҳои асосии ташаккули шахсияти адабии Айнӣ ва нақши ӯро дар ташаккули мактаби романнависи тоҷикӣ нишон дода, доир ба «худудҳои жанрии асарҳои насри устод» ва «таъсир ва нуфузи сабку шеваи нигориши С. Айнӣ» [9,221] баъзе мулоҳизаҳои ҷолиб баён менамояд. Аз ҷумла ӯ бар ин назар аст, ки Айнӣ бо таълифи роман «на танҳо маҳорати баланди романнависи худро ошкор сохт, балки тавассути ба ҳам омезиш додани суннатҳои қадимаи тафаккури ҳамосии халқ, анъанаҳои дostonнависи классикии форсии тоҷикӣ ва имкониятҳои дохили жанрии романи нави русию аврупоӣ ба марҳалаи ҷадиди инкишофи ин навъи ҳамосаи адабӣ роҳ кушод ва пайравони мактаби адабии ӯ ин кашфиёти адабиро дар шакли шеваҳои ба худ хос идома доданд» [9,236]. Дар рисола муҳаққиқ ҷустуҷӯҳои Айниро дар шакли ӯ ва ташаккули жанри роман бо далелҳои нишон додааст, ки моҳияти биниши тозаи ӯро мушаххас месозад. Дар мақолаи «Азамати Айнӣ ва заъфҳои айнишиносии муосир» Ш. Солеҳов бо диди нав ва биниши тозаи танкидӣ ба ҷараёни таҳқиқи ҳаёт ва осори Айнӣ нигариста, «хидматҳои бузургии «ӯро дар соҳаи адабиёт ба таври мушаххас зикр ва камбудҳои айнишиносиро бо мисолҳои нишон медиҳад [10,103-105].

Дигар аз айнишиносоне, ки дар ин марҳала оид ба эҷодиёти Айнӣ тадқиқоти ҷомеъ бурдааст, М. Имомов мебошад. Ин донишманд рисолаеро таҳти унвони «Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ» ба ҷоп расондааст, ки дар он масъалаҳои ҷаҳонбинӣ ва тафаккури бадеии Айнӣ, бандубаст, ҳунари сюжетсозӣ ва поэтикаи портретсозӣ дар насри бадеии ӯ мавриди таҳлилу баррасии илмӣ қарор гирифта, дар ин замина нақш ва ҷойгоҳи устод Айнӣ дар таҳаввули насри бадеии тоҷикӣ ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Ин асар тадқиқи бонизом, ҷомеъ ва мукаммали бандубаст ва сужети осори насри нависанда, аз ҷумла ҳикояву очеркҳо, повесту романҳои ӯ мебошад, ки бо камоли диққат ва масъулият анҷом гирифта, ҷеҳраи ҷомеи ҳунарии Айниро дар таълифи осори бадеӣ ба хонанда менамояд [3].

Чуноне ки ба мушоҳида расид, айнишиносӣ дар давраи истиқлол бо фарогирии масъалаҳои муҳим ва гуногуни аҳвол ва осори Айнӣ низ аз даврҳои қаблӣ фарқ мекунад. Дар ин давра муҳаққиқон ба ҷуз фаъолияти нависандагиву шоирӣ, ба самти илмии ҷустуҷӯҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, таърихнигорӣ ва луғатсозии устод тавачҷуҳ кардаанд, ки маҳсули он ба вучуд омадани як силсила асарҳои бунёдӣ дар ин замина мебошад. Дар ин давра, бахусус дар фосилаи солҳои 1990 ва 1994-1998

ичлосияи анъанавии илмии айнишиносӣ босамар амал карда, заминаро барои таҳқиқи ҳаматарафаи ҳаёт ва эҷодиёти Айни ва нашри дастҷамъии ин маводҳо фароҳам овард ва ба нашри чилдҳои 9, 10, 11 ва 12-и «Ҷашнномаи Айни» мусоидат намуд, ки таҳқиқоти гуногунмавзӯро дар бораи фаъолияти серсоҳаи Айни дар бар мегирад.

Вақте ки бо номгӯии маърузаҳои муҳаққиқон дар иҷлосияи 33, 34, 35, 36, 37 ва 38 шинос мешавем, равшан мешавад, ки дар ин ҳамоишҳо, ба қавли Ҳ. Шодикӯлов, «масъалаҳои навтарини айнишиносӣ ба майдони муҳокима гузошта шуданд» [14,242]. Аз ҷумла, дар 38-умин иҷлосияи илмии «Солонаи Айни, ки ба шарафи 120-солагии зодрӯзи устод Айни ва рӯзи илми тоҷик баргузор шудааст, М. Шуқуров дар мавзӯи «Сайри адабии Садрриддин Айни ва марҳалаҳои он», А. Маниёзов «Шеърӣяи назми устод Айни», Р. Ғаффоров «Аҳаммияти таърихӣ як мақолаи С. Айни», Х. Шарифов «Садрриддин Айни ва мафҳуми «таърихи адабиёти тоҷик» ва ғайра суҳанронӣ кардаанд, ки ифодагари дидгоҳҳо ва биниши тозаи интиқодӣ ба ҳаёт ва осори Айни мебошад.

Дар ин марҳала ҷустуҷӯҳои айнишиносон доир ба масъалаҳои муҳимми аҳвол ва осори Айни бо тозагӣ ва мубрами афзалият дошта, масъалаҳои ҷойгоҳи Айни дар улуми забоншиносӣ, нақши ӯ дар рушди робитаҳои адабӣ ва таъриху фарҳанги тоҷикӣ мавриди тавачҷуҳи айнишиносон қарор гирифтааст. Яке аз донишмандоне, ки дар марҳалаи охир ба таҳқиқи ва арзёбии ҳаёт ва фаъолияти илмию адабии Айни машғул шуда, дар ин замина тадқиқоти муҳимеро ба анҷом расонидааст, А. Маҳмадаминов мебошад. Рисолаҳои ӯ «Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ», «Айнишиносӣ ва замони ҳозира», «Садрриддин Айни-олим», «Поиски истины» ва ғайра воқеан дар айнишиносии тоҷик саҳифаи тоза буда, бисёре аз мушкилоти мавҷудро ҳаллу фасл намудаанд. Азбаски дар ин мақола мо имкони баррасии ҳамачонибаи онҳоро надорем, фақат баъзе паҳлуҳои муҳимми ҷустуҷӯҳои илмии муҳаққиқро ба таври ғушурда аз назар мегузаронем.

Дар ин замина рисолаи А. Маҳмадаминов «Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ» таҳқиқоти ҷомеъ оид ба тазкираи Садрриддин Айни «Намунаи адабиёти тоҷик» буда, муаллиф дар ин таълифот ба ҳаллу фасли масъалаҳои муҳимми заминаҳо ва омилҳои пайдоиш, баҳсу мунозираҳои муғризона ва воқеъбинона дар атрофи он ва хусусиятҳои сохтории дарунмоияи «Намунаи адабиёти тоҷик» муваффақ шудааст. Таҳқиқоти дигари ӯ «Айнишиносӣ ва замони ҳозира» унвон дошта, муаллиф дар он аввалин бор суҳанронии Айниро дар пленуми якуми васеи Бюрои Осиемиёнагии Иттифоқи нависандагони умумиттифоқ оид ба масъалаҳои «1. Тарҷумаи бадеӣ. 2. Аҳамияти нақди адабӣ. 3. Тарбияи кадрҳои соҳаи танқиди адабӣ. 4. Тарзу усули танқид. 5. Омӯзиши таҷрибаи адибони бузург» мавриди таҳлил ва арзёбии муфассал қарор додааст, ки аҳаммияти он дар шинохти ҳадафҳои таърихӣ андешаҳои адабии Айни бузург мебошад. Дар ин рисола муҳаққиқ масъалаҳои муҳимми дигар, аз ҷумла

моҳияти андешаҳои назарӣ ва адабию зебоишиносии Айнӣ дар заминаи «Намуна...», нақши ӯ дар таърихи матншиносии тоҷикӣ ва ғайраро дар така ба санадҳои бозғатимод таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст [5] .

Дар рисолаи «Садриддин Айнӣ - олим» низ «соҳаҳои муҳим ва асосии фаъолияти илмии устод Айнӣ-адабиётшиносӣ, таърихшиносӣ, забоншиносӣ ва луғатдонӣ луғатнависӣ» таҳқиқ шуда, «он ҳиссаи калонеро, ки Айнӣ ба ин соҳаҳои илми тоҷик ҳамроҳ кардааст, хеле мухтасар, вале ба тарзи ба хонандаи умумӣ дастрас нишон» дода шудааст. Ба қавли Р. Ҳошим, дар рисола оид ба ҳар як аз ин соҳаҳо ба таври мухтасар сухан рафта, нуктаҳои асосии фаъолияти устод кушода шуда, манзараи умумие аз кори бисёрҷонибаи илмии устод ба вучуд оварда шудааст» [6,5]. Муаллиф дар ин асар «фаъолияти гуногунсоҳаи» илмии Айнӣ - адабиётшиносӣ, таърихнигорӣ ва забоншиносиро, ки «баъди Револютсияи Октябр» оғоз ёфта, «то охири ҳаёт»-и ӯ давом ёфтааст, таҳлил ва арзёбӣ карда, нақши ӯро дар ташаккули соҳаҳои ёдшудаи илми тоҷик мушаххас намудааст, ки барои алоқамандони аҳвол ва осори устод иттилооти тоза ва муҳим мебошанд [5, 7] .

Рисолаи Ш. Раҳмонов «Шеър ва Айнӣ» таҳқиқоти чомаи дигарест, ки маҳз дар ҳамин марҳалаи айнишиносӣ ба вучуд омада, ба таҳлилу арзёбии ақидаҳои адабию бадеӣ ва эстетикӣ устод Айнӣ ихтисос ёфтааст. Ин таҳқиқот аз ҷаҳор фасл ва оғозу анҷом иборат буда, дар ҳар фасла муаллиф як силсила муҳимгарин маълумоти назариро дар бораи моҳияти шеърӯ шоирӣ, аҳаммияти мантиқии шеър, пайванди шеър ва насри мавзун, андешаҳои устод Айнӣ дар бораи жанр, вазну қофия, образнокии сухани бадеӣ ва таҳрири шеърро дар бар мегирад. Ин рисола аввалин кӯшиши ба тарзи муфассал таҳлилу арзёбӣ кардани афкори адабӣ ва зебоишиносии устод Айнӣ мебошад.

Ба ин тартиб, таҳлил ва арзёбиҳои дар ин мақола анҷомгирифта собит месозанд, ки дар давраи истиқлол дар таҳқиқи аҳвол ва осори Айнӣ навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ нуфуз дошта, омили асосии ин таҳаввулот тағйироти сиёсӣ иҷтимоӣ дар чома руҳдода, ошкорбаёнӣ ҳақталошӣ, баҳусус истиқлоли воқеии кишвар мебошад, ки шароитро барои баёни андешаҳои гуногун муҳайё сохт. Имконе даст дод, ки айнишиносон ба аҳвол ва осори Айнӣ, аз ҷумла шинохти чехраи воқеии инсонӣ ва ҳунарии ӯ, мансубияти иҷтимоӣ, тамоюли ақидаҳои нависанда ва таъсири он ба эҷодиёташ, ҳифзи хувияти миллӣ, талош барои барқарор кардани ҳуқуқҳои таърихӣ адабию фарҳангии тоҷикон бо навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ моҳиятҷӯӣ бархӯрд кунанд ва ҳақиқати ҳолро бинамоянд. Афзалияти дигари ҷараёни ҷустуҷӯҳои айнишиносонро дар ин марҳала бо диди нав ва моҳиятҷӯӣ ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангии Айнӣ тавачҷӯх кардан ва ҷиҳатҳои торик ё баҳсноки андешаву орои ӯ, аз ҷумла муносибаташ ба сиёсати вақт, ҷараёни ҷадидия, забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ва асолати меросбарӣ муайян намудан

мушаххас месозад, ки баёни ҳақиқат дар бораи зиндагинома ва тамоюлҳои хунарии Айни мебошад.

КИТОБНОМА:

16. Асоев, Х. Тачдиди назар бояд / Х. Асоев // Садои Шарқ. -1989. - № 6. – С. 118-121.
17. Бақозода, Ҷ. Рисола оид ба матншиносӣ / Ҷ. Бақозода. Нависанда ва идеали замон. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 244-249.
18. Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.
19. Кӯчаров, А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А. Кӯчаров. – Душанбе: Маориф, 1994. – 144 с.
20. Маҳмадаминов, А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
21. Маҳмадаминов, А. Садриддин Айни - олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
22. Набавӣ, А. Мушкилоти навназарӣ ва эҷодӣи устод Айни / А. Набавӣ // Садои Шарқ. – 2011. - № 2. – С. 115-132.
23. Раҳмонов, Ш. Шеръ ва Айни / Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 189 с.
24. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с.
25. Солеҳов, Ш. Азамати Айни ва заъфҳои айнишиносии муосир / Ш. Солеҳов. Адабиёт ва шинохти он (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 98-105
26. Табаров, С. Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899) / С. Табаров. – Душанбе, 2008. – 479 с.
27. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
28. Шакурӣ, М. Падари миллат / М. Шакурӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе; 2006. – С. 211-283.
29. Шодиқулов, Ҳ. Хроникаи ҷаласаҳои айнишиносӣ / Ҳ. Шодиқулов // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2002. – С. 222-244.
30. Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи VII. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 296

АЙНИШИНОСӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола ҷустуҷӯҳои илмӣ айнишиносон ва навназарихову тозаҷӯӣҳои онҳо оид ба аҳвол ва осори Айни, равиши ҷустуҷӯҳои хунарии ӯ дар ҷомеият мавриди баррасӣ ва таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифта, дар ин замина муҳимтарин равишҳо ва тамоюлҳои инкишофи он, аз ҷумла ҷустуҷӯҳои муҳаққиқони айнишинос дар шинохти эҷодӣи нависанда, тозаҷӯӣҳо ва бурду боҳти онҳо дар ин самт муайян ва мушаххас гардидаанд.

Дар заминаи таҳлили қиёсии таҳқиқоти дар ин давра анҷомгирифта, ҳамчунин муҳимтарин масъалаҳои зиндагиномаи нависанда, паҳлуҳои гуногуни рӯзгор, аҳаммияти осори ӯ дар ҳудудиҳои миллӣ ва таърихӣ тоҷикон, фаъолияти иҷтимоӣ ва равшангарии вай дар шаклгирии ҳувияти миллӣ, Айни ҳамчун бунёдгузори адабиёти навини тоҷикӣ, соҳаҳои адабиётшиносӣ, забониносӣ, лугатиносӣ ва таърихшиносӣ муайян ва равиши асосии ташаққул ва таҳаввули дидгоҳҳои айнишиносон дар ин давра таҳлил ва арзёбӣ шудааст, ки моҳият ва раванди асосии инкишофи ин соҳаро мушаххас месозад.

Калидвожаҳо: Айнишиносӣ, истиқлол, марҳала, навназарӣ, биниш, тоза, танқидӣ, равшангарӣ, одамият, ҳудудиносӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, адабиётшинос, забонинос, муаррих ва ғайра.

АЙНИВЕДЕНИЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье всесторонне анализируются научные изыскания айниведов и их новые изыскания о творчестве Айни, подход его художественных изысканий в обществе, выявляются и уточняются их приобретения и потери в этой области.

На основе сравнительного анализа исследований, проведенных в этот период, а также важнейших вопросов биографии писателя, различных сторон его жизни, значения его произведений в национально-историческом самосознании таджиков, его социальной определены деятельность и просветительство в формировании национального самосознания, Айни как основоположника современной таджикской литературы, областей литературоведения, языкознания, лексикологии и историографии и основной подход к формированию и эволюции взглядов модернистов в этот период проанализирована и оценена, что делает ясной суть и основной процесс развития этой области.

Ключевые слова: Айни, современная таджикская литература, айниведение, литературоведение, языкознание, лексикография, историография, национальное самосознание.

THE STUDY OF AYNİ'S LIFE AND WORKS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article discusses and comprehensively analyzes the scientific research of the scientists who deals with the study of Ayni's life and works and their new views and research on the state and work of Ayni, the approach of his artistic research in society, identifies and clarifies their gains and losses in this area.

Based on a comparative analysis of the studies conducted during this period, as well as the most important issues of the writer's biography, various aspects of life, the significance of his works in the national-historical self-consciousness of Tajiks,

---

his social activity and enlightenment in the formation of national self-consciousness, Ayni as the founder of modern Tajik literature, areas of literary criticism, linguistics, lexicology and historiography and the main approach to the formation and evolution of the views of modernists in this period is analyzed and evaluated, which makes clear the essence and main process of development of this area.

Key words: *Ayni, modern Tajik literature, Ayni studies, literary criticism, linguistics, lexicography, historiography, national identity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сирочзода Чамолиддин Қиём – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, imkhan87@mail.ru; тел.: +992 907717887 .

Сведения об авторе: Сироджзода Джамолиддин Киём – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ, imkhan87@mail.ru; тел.: +992 907717887.

Information about the author: Sirojzoda Jamoliddin Qiyom - graduate of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki National Academy of Sciences of Tajikistan, imkhan87@mail.ru; tel.: +992 907717887.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ТДУ: 891.550

УНСУРҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР «ДОСТОНИ
МУЛЛОЛАТИФ»-И АМИНҶОН ШУКӢХӢ

*Рашид Раҳмонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Устод Аминҷон Шукӯҳӣ (1923-1979) дар адабиёти мо ҳамчун шоири ҳассоси лирик шинохта шудааст. Ба гуфтаи шоири хушбаён ва адабиётшиноси номдор Аскар Ҳаким (Ҳакимов): «Шукӯҳӣ асосан шоири муҳаббат аст, муҳаббати пок ва табиӣ, муҳаббате, ки одамонро аз олам канда накарда ба он мепайвандад. Олами таассуроти ошиқонаи ӯ равшан ва дилкушост. Дар ин ҷо ҳама чиз барои хушбахтист» [11, 123].

Дуруст аст. Аммо А.Шукӯҳӣ на фақт чун шоир, балки ҳамчун нависанда, намоишноманавис, публицист, мунаққид низ асарҳои хонданӣ офаридааст, ки онҳо низ саршор аз ҳамон «муҳаббати пок ва табиӣ» мебошанд. Ин «муҳаббати поку беолоиш» ба таври мунтазам дар пайвастагии фарҳанги суннатии мардумӣ эҷод шудааст.

Ҳар қадар ин ӯ он асар бо анъанаҳо, оинҳо, воқеаҳо ва ҳодисаҳои зиндагӣ пайваст бошад, ҳамон қадар ба дили хонанда зудтар роҳ меёбад. Инро аз ҳаёти пурталашу пуркор, пурпечутобу пурбори устод А. Шукӯҳӣ метавон хуб дарк кард. Аз пажӯҳиши муфассали илмии И. Бобомаллаев маълум мешавад, ки тамоми зиндагии ин адиби хушбаён бо фарҳанги суннатии мардумӣ пайваст буда, саршор аз унсурҳои фарҳанги гуфторӣ ва фолклорӣ мебошад. Чараёни рӯзгор ва осори А.Шукӯҳӣ ин қадар бо ҳаёти маишии мардум пайваст аст, ки дар ҳар навиштаи адиб хуб дарк мешавад.

Ба таври қуллӣ бошад ҳам аз ҷониби И. Бобомаллаев: «Замону макони таваллуд, айёми бачагӣ, вазъи оилавӣ, муҳит ва омилҳои ба шахсияти адиб таъсиррасон, таҳсилоти ибтидоиву оғози фаъолияти эҷодӣ, омӯзиши курси махсуси мактаби милитсия, курси яқсолаи назди Мактаби олии партиявии шаҳри Маскав ва таҳсил дар факултети рӯзноманигории Мактаби олии партиявии КМ КПСС-и шаҳри Маскав, фаъолияти рӯзноманигорию эҷодӣ ва роҳбарии чамбиятии Аминҷон Шукӯҳӣ дар рӯзномаи вилояти «Стахановчӣ», рӯзномаи ҷумҳуриявии «Тоҷикистони советӣ», Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва Кумитаи телевизион ва радио, фаъли адиб ва таъзияномаву хотироти ҳамқаламону пайвандон ва алоқамандони адабу фарҳанг, таснифи мероси адабӣ ва масъалаҳои марбут ба осори манзум, насри бадеӣ, публицистӣ, драмавӣ, афкори адабию эстетикӣ ва осори тарҷумавию бачагонаи адиб ба риштаи таҳлил ва таҳқиқ қашида шудаанд» [ниг.: Бобомаллаев дагон, дараматургон] аз сарвати

беназири фарҳанги суннати мардумӣ истифода мебаранд, ки он сарчашмаи бунёдии эҷодиёти ҳар адиб аст. Вақте ки мо ашъори А. Шукӯҳиро меҳонем, дар он аз аввал то охир як навъ пайвастагии ногустагани сурудаҳои шоирро бо «пиндору гуфтору рафтор»-и меҳромези авестой мебинем. Дар онҳо ҳамон содагӣ, мучазӣ, дилнишинӣ, хушнавоӣ ва тахайюли афсонавиرو, ки орзуву ормони ҳамешаи инсон аст, эҳсос менамоем. Шоири хушсухан Аскар Ҳаким ба ин нукта ишора намуда гуфтааст: «Шоир чи қадаре, ки ба чорасозии ҳикмати зиндагӣ бовар дошта бошад, ҳамон қадар ба эҷози қиссаву афсона ҳам имон дорад. Вай ба ҷаҳон ба ҷашми ҳайрат нигариста, аз худ афсонаҳо месозад. Ба афсона бошад кӯдакон бовар мекунад. Ва боз ошиқон. Идеали афсона зебоист. Зебой ва афсонаро дӯст доштан зарур аст» [11, 129].

Афсона фақат яке аз жанрҳои фолклорист. Ин гуфтаи устод А. Ҳакимро тақвият дода, метавон гуфт, ки «шоир ба чорасозии ҳикмати зиндагӣ бовар дошта», на фақат ба жанри афсона, балки ба ҳамаи ганҷинаи беназири фарҳанги мардумӣ муҳаббат доштааст. Бале, ҳамин фарҳанги суннатӣ, халқияту лиризм дар ҳамаи асарҳои насрии А. Шукӯҳӣ низ муфассал ва ё мухтасар дида мешавад. Тамоми осори эшон ба рӯзгори мардум чунон пайваст аст, ки хонандаи дақиқназар гумон мекунад, ки он ҳолатро ё воқеаро гӯё ӯ дар муҳити худ мушоҳида кардааст.

Мардум дар ҳар даври замон ба воситаи асарҳои танзии фолклорӣ ба таври мунтазам камбудҳои замонро мазаммат кардаанд; амалҳои номатлубро ҳаҷв намудаанд, бо гуфтори намакини шӯхиомез таҳти танқид қарор додаанд. Ҳечжанри фолклорие нест, ки дар он ҳаҷви нуксонҳои ҷомеа, муфтхӯрон, игвогарон, нобакорон, бадрафторон набошад. Дар ин бора А. Мавлонов низ дар китоби худ «Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёти нимаи дууми садаи XX-и тоҷик» суҳан гуфта, аз ҷумла ҷойгоҳи ҳаҷвро дар осори фолклорӣ низ қайд намудааст [5, 64-122].

Яке аз асарҳои А. Шукӯҳӣ, ки саршор аз шӯхию танз ва унсурҳои гуногуни ҳаҷвии фолклорист, «Достони Муллолатиф» мебошад. Нависанда дар ин асар образи типии шахсеро офаридааст, ки ҳазлқаш, латифагӯ, базлагӯ, аскиягӯ ва ба таври кулӣ як марди шӯхтабияту ширинқору ҳаҷвнигору зиндагидӯст ва ғамхори мардум аст. Маълум аст, ки дар ҳама ҷо ин гуна одамони шӯху хандону хушсухан ҳастанд. Онҳо ҳамеша бо гуфтори танзомез, шӯхӣ ва хандадори худ мардумро хушҳол менамоянд. Бо ҳаҷви тезу тундашон нуксонҳои ҷомеа ва шахсони ҷудоғонаро фошо фош мегӯянд ва ба воситаи ханда барои ислоҳи ҷомеа мекӯшанд. Гоҳе аз баёни хандаовари чунин ширинқорон пажухандағони фолклор нақлҳо, латифаҳо, афсонаҳои ҳаҷвӣ сабт намудаанд.

Адиби мушоҳидакор А. Шукӯҳӣ як тан симои одами ҳаҷвнигор, латифагӯ, аскиягӯ ва хушгуфторро офаридааст, ки гуфтори ӯ саросар аз танзи обдор ва нақди замон, вале ба воситаи хандаи гуворо мебошад. Рафтори ин фарди шӯх аз лутфу танзу ҳаҷви хандадор иборат буда, хонанда гумон мекунад, ки дерест бо ӯ ошноӣ. Образи Муллолатиф аз аввал то охир

дар асоси маводди фарҳанги мардумӣ, ки худи нависанда дар тули солҳо ба мушоҳида гирифтааст, эҷод шудааст. Дар ин мақола мо оид ба фолклризми ҳамин асар суҳан хоҳем гуфт.

«Достони Муллолатиф» то имрӯз ду бор чоп шудааст. Бори аввал соли 1976, дар шакли китобчаи ҷудогона ва бори дуюм бо веростории адиб соли 1978 дар ҷилди дуҷуми «Асарҳои мунтахаб» ба нашр расидааст [12; 13, 481-540].

Аввал, дар бораи унвон ва жанри ин асар чанд суҳан мегӯем. Хуб аст, ки А. Шукӯҳӣ барои жанри асари худ истилоҳи «достон»-ро ба кор бурдааст. Вале нашриёт дар аннотатсияи китобча ишора намудааст, ки: «Достони Муллолатиф» қиссаи мазҳакавист» [12, 4]. Муҳаққиқони адабиётшинос, аз ҷумла профессор Р. Мусулмонӣ «повест»-ро аз «достон» ҷудо мекунад. Мусулмонӣ дар бораи истилоҳи «повест» ва «қисса» изхори назар намуда, гуфтааст: «Дар адабиётшиносии муосири тоҷик гоҳе ба ҷои повест *қисса*-ро истифода мекунад, ки дар ҳади истилоҳи худ пурра содиқ нест» [7, 140].

Ӯ дар бораи истилоҳи «қисса» аз ин бештар суҳан нагуфта, оид ба хусусиятҳои жанрии «повест» назари худро баён намудааст. Ба идомаи баҳси худ эшон роҷеъ ба жанри «достон» ибрази назар намуда, маънои ин калимаро дар асоси луғатномаҳо шарҳ дода, ҳамчун жанр дар маврид он ба чунин натиҷа расидааст: «Достон одатан дар шакли назм эҷод мешавад» [7, 141].

Дар ҳамин ҷо ба як нуқтаи муҳим ишора карданро лозим медонем, ки дар китоби муқаддимаи «Назари адабиёт»-и Р. Мусулмонӣ ҳангоми шарҳи илмҳои филологӣ ва масъалаҳои назарии адабиётшиносӣ дар бораи илми «фолклоршиносӣ», ки бо пажӯҳиши матнҳои адабиёти гуфторӣ машғул аст, баҳсе ба назар намерасад. Ва ҳол он ки сарчашмаи асосии асари бадеӣ маводи фолклорӣ (адабиёти гуфторӣ) ва мардумнигорӣ мебошад. Ҳамчунин ҳангоми суҳан гуфтан оид ба жанрҳои «латифа», «тамсил» ва жанрҳои дигар ба вижаҳои фолклории онҳо низ ишорае дида намешавад [7, 134-136].

Ба назари мо, тавре ки дар луғатномаҳо омадааст истилоҳи «достон»-ро, ки тоҷикӣ, метавон ҳам ба асари мансур (аз ҷумла «повест») ва ҳам асари манзум ба кор бурд. Дар ин маврид метавон «достони насрӣ» (дастони мансур), «достони назмӣ» (достон манзум) гуфт. Ин баҳси назарист, ки дар оянда бояд мавриди таваҷҷуҳи адабиётшиносон сурат гирад. Ҳоло воридаи ин баҳс намешавем, чунки масъалаҳои ба жанрҳо ҷудо кардани асарҳои адабиёти навишторӣ ва адабиёти гуфторӣ (фолклорӣ) ҳанӯз баҳсталабанд. Метавон ёдовар шуд, ки маводди илми фолклоршиносӣ ба давраҳои бостон расад ҳам, вале худи шаклгирии илм нисбатан ҷавон буда, пажӯҳандагон вижаҳои жанрҳои онро дар асоси маводди гирдоваришуда муайян менамоянд. Аз ин рӯ, барои ин ё он жанр истилоҳи муносиборо пайдо намудан вазифаи пажӯҳанда аст [ниг.: Раҳмонӣ 2021].

Ба ин пайваст, ба назари мо истилоҳи «қисса»-ро на чун жанри «повест», балки ҳамчун жанри адабиёти гуфторӣ (фолклорӣ) мавриди истифода қарор додан муносиб аст, чунки дар қисса аз ҳамон даврони қадим андешаву афкори динию мазҳабӣ дар асоси бофтаҳои бадеии гуфторӣ ба кор меравад. Қисса бо вижагиҳои динию мазҳабӣ аз жанри афсона ва дигар жанрҳои насри гуфторӣ низ тафовут дорад, ки агарчи тахайюлу бофтаҳои игроқомез дар он побарҷост, вале мардум ба он эътиқоддоранд. Дар ин бора мо борҳо назари худро дар асоси маводи фолклорӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ гуфтем. Агар дар оянда аз ҷониби адибону адабиётшиносон ба кор бурдани истилоҳи «достон» барои «повест», чун достонҳои манзум ва мансур муносиб дониста шавад, он гоҳ истилоҳи «қисса» ҳамчун жанри воқеан фолклорӣ боқӣ мемонад [8, с. 68-77; 9, 193-212; 10, 282-287].

Баъди ин ишораи мухтасар метавон гуфт, ки «Достони Муллолатиф» дарвоқеъ «достони насрӣ» аст. А. Шукӯҳӣ истилоҳи «достон»-ро дониста ҳамчун «повест» ба кор бурдааст ё на, инро дар пажӯҳишҳои оянда бояд муайян кард. То имрӯз аз ҷониби нақди адабӣ ва пажӯҳиши осори насрӣ дар бораи ин асари танзӣ ва ҳаҷвии А. Шукӯҳӣ асари илмии ҷудогона дида намешавад.

Муаллиф дар «Достони Муллолатиф» аз чанд жанри фолклорӣ истифода бурдааст: латифа, аския, ҳикояи гуфторӣ ва тарона (шеърҳои ҳафтҳичой, ки муаллиф дубайтӣ ва рубоӣ гуфтааст). Дар айни замон дар асар ба забони танзомези мардум низ така шудааст. Ҳар он чи муаллиф ба кор бурдааст, дар бунёди халқии худ устувор аст. Дар оянда метавон ҳар кадоми ин жанрҳои фолклориро дар «Достони Муллолатиф» ба таври ҷудогонае таҳқиқ намуд.

А. Шукӯҳӣ номи қаҳрамони асари худро, ки Муллолатиф аст, беҳуда интиҳоб накардааст. Дар номи асар низ як навъ танзи зариферо метавон дид. Аввал «мулло» (дар байни мардум ба маънои доно, зирак, пурдон) шахси мазҳабист. Гоҳе одамон ба номи бачаҳои зираку хушёр калимаи «мулло»-рокарда ном мебаранд: «Мулловалий», Муллоаҳмад» ва ғ. Ё баръақс, ба таври киноя мегӯянд «мулло, ин гапатоно хато», «ҳа, мулло», «мулло, ба шумо чӣ шуд?» ва ғ. Баъд калимаи «латиф» (шахси дорандаи лутфи вижа), яъне гӯяндаи гуфтори лутфомезу хандадор. Ба назари мо, аз сабаби он ки қаҳрамони достон Муллолатиф ном дорад ва латифагӯй ҳам аст, ҷузъи дуоми он ба латифагӯйии вай бо киноя ишора дорад. А. Шукӯҳӣ барои қаҳрамони достонаш ҳамин номи танзомез – Муллолатифро интиҳоб намудааст, ки вай дар ҳаҷв, шӯҳӣ, бо лутф сухан гуфтан, аскиягӯӣ, латифагӯӣ «мулло» аст. Аз тарафи дигар дар байни мардуми Осиёи Миёна, Афғонистон, Эрон, Туркия ва кишварҳои дигар ҳамчун одами шӯҳу латифагӯӣ номи Муллонасриддин, Мулломушфиқӣ, Насриддинафандӣ низ машҳур аст [3; 6; 5; 4].

Адиб барои асараш номи муносиб интиҳоб намудааст, ки қаҳрамон аз рӯзи зода шуданаш Латиф ном дошт, вале хонанда ҳис мекунад, ки баъдан

калимаи «мулло» аз тарафи мардум ба номи ӯ илова шудааст. Аммо муаллиф дар ин бора чизе намегӯяд, ин ҳама дар чараёни мутолиаи асар маълум мешавад.

Маъмулан дар байни мардуми ҳар минтақа ин гуна одамони шӯху хушгӯю ширинкор ҳастанд. Кӯтоҳ мегӯянд атрофиёни худро бо ҳамон лутфи латифи кинояомези худ механдонанд, ки инро аз сатрҳои нахустини «Достони Муллолатиф» метавон мушоҳида кард: «Гули садбаргро ҳар сол бурида кӯтоҳ мекунад, то ин ки гулҳояш бисёру зеботар шаванд. Токро ҳам мебуранд. Сухан кӯтоҳ бошад, боз ҳам хубтар аст. Ҳатто дар илми ҳисоб ихтисор гуфтани гап ҳаст» [13, 481].

Дар ҳақиқат жанрҳои аския, латифа, масал аз матнҳои кӯтоҳи фолклорӣ мебошанд. Гӯяндагони онҳо шунавандаро бо гуфтори кӯтоҳ механдонанду завқ мебахшанд. Маъмулан дар маърақаҳо ва маҳфилҳои шодмонӣ дар чараёни хандаву шӯҳӣ ҳозирин интизор мешаванд, ки ҳоло пай дар пай аз суханҳои обдору лутфомези ҳадаовар шод мегарданд. А. Шукӯҳӣ барои хонандаро зуд аз дунболи худ бурдан қаҳрамони достонашро ба таври зер шинос менамояд: «... дар поён сухан дар бораи одаме меравад, ки қади баланд, чашмони гӯсфандӣ ва рӯи кулчамонанд дошта, **ҳазлқаш**, андаке шаттоҳ, тундмиҷоз, **ҳозирҷавоб**, **рамздон**, суҳбаторою густох аст. Вай ҳар як суханро оромона, бо **табассуми малех** мегӯяд. Худи ҳаёт ӯро бо рафтору гуфтораш дар байни мардум қаҳрамон карда мондааст. Азбаски одамон гуногун мешаванд, вай ҳам ба ҳар кас ҳар хел сухан мегӯяд. Баъзан чун **тути пухтаи марворидак ширин**, гоҳе **чун филфили Ҳиндустон тунд!**» (*Минбаъд бо хатти сиёҳ ва зерхат, калима, ибора ва ҷумлаҳои маҷозӣ, рамзомезу кинояомезро, ки боиси ба вуҷуд омадани танз, ҳаҷв ва ханда шудаанд, нишон медиҳем – Р.Р.*) [13, 481-482].

Баъди ин тасвири А. Шукӯҳӣ барои хонанда роҷеъ ба қаҳрамони асар тасаввуроте ҳосил мешавад, ки вай одами ғайриодист. Хонандаи зираки кунҷков низ меҳаҳад мутолиаи асарро идома диҳад, ки ин шахсият минбаъд чӣ қор мекунад. Дар асл чунин мардони шӯхтабиати номдор дар ҳар деҳу маҳал ҳастанд. Баробари дар ҳар ҷо пайдо шудани онҳо он муҳит зуд дигар мегардад, атрофиён аз дидани эшон хушҳол мешаванд; худ аз худ ба чехраи одамон шодию нишот пайдо мегардад. Ба ин васила А. Шукӯҳӣ тасаввуроти мардумро дар бораи қаҳрамони асари худ ёд намуда, баъдан ба таври мухтасар ӯро ба хонанда шинос менамояд: «Ин мард Муллолатиф ном дорад. Баъзеҳо ӯро **амақбачаи Мушфиқӣ** ва дигарҳо **абераи холабачаи Хоча Насриддин** мегӯянд. Бинобар ин, агар баъзе **суханаш бемантик**, **подараҳаво бошад**, **ҳайрон нашавед**. Дар «бемантиқӣ» ҳам гоҳе мантик, муаммои печ дар печ мешавад. **Ханда ва табассум, хомӯшӣ ва тамкин баъзан аз тир гузаротару аз шамшер тез аст**» [13, 482].

Нависанда асари худро бо рақамҳои римӣ, беунвон, ба нуҳ бахш ҷудо кардааст. Бахши аввал як навъ пешгуфторе мебошад, ки хонандаро қадом ҳислатҳои Муллолатиф қалб мекунад, яъне, мардум ӯро «амақбачаи Мушфиқӣ», «абераи холабачаи Хоча Насриддин» медонанд. Аз нигоҳи

хонандаи зирак боз ҳам чолиб аст, ки «баъзе суханаш бемантик, подараҳаво» буда, бемантикии суханони вай боиси ханда ва табассум мешудааст. Пас аз мутолиаи бахши аввал, ки ҳамагӣ якуним саҳифаи китоб аст, хонанда ба андеша меравад, ин Муллолатифи «қоқу дароз», «сермурчу пиёз» чи гуна одам бошад, ки вай «сад сол пеш дар деҳаи Ар-ар» таваллуд ёфта будаст.

Ҳамин тавр, нависанда дар бахшҳои дигари дoston композитсияи онро дигар кардан мегирад, саргузашти Муллолатифро пайдарпай нақл намекунад, яъне дар дoston баъзе лаҳзаҳои рӯзгори Муллолатиф, ки боиси дилхушӣ, хушҳолӣ, таъби болида ва ханда мегардад, тасвир ёфтааст.

Дар «Достони Муллолатиф» як навъ типӣ барҷастаи аскиягӯ, латифагӯ, шахси ҳозирчавобу ширинкору ҳаҷвнигор инъикос ёфтааст, ки гапхояш зерӣ косо нимкосо доранд; бо рамзу кинояву тамасхур сухан мегӯяд, ки боиси хандаи дигарон мешавад. Ӯ рақибе дорад, ки номи вай Пошшоҳӯча буда, ҳамсояи Муллолатиф мебошад. А. Шукӯҳӣ шӯҳию ҳозирчавобию аскиягӯиро бештар дар байни ҳамин ду шахс офаридааст. Ҳамчун рақиби Муллолатиф маҳз ҳамсояро интиҳоб кардани А.Шукӯҳӣ ба сабаки баъни вай табиӣ ва мувофиқ омадааст.

Муллолатиф ҳам аскиягӯ, ҳам латифагӯ, масалгӯ, шоири танзгӯ ва ҳам ҳикояҳои чолибро аз рӯзгори худ ва дидаҳояш нақл карда шунавандагонашро меҳандонад. Ба ҳамин восита мардумро ба роҳи нек ҳидоят менамояд. Ҳатто бо шӯҳӣ шахсони буздилу дурӯро месанҷад. Аз ҷумла, вақте ки ҷавоне тарафи Пошшоҳӯчаро гирифта, Муллолатифро мулзам кардан меҳаҳад, қаҳрамони асар ба гапи он ҷавон бо диққат гӯш мекунаду баъди оромие дафъатан мегӯяд:

«– Каздум! Дар доманат каздум! – якбора фарёд зад Муллолатиф. – Ҳама ҷонҳолат аз ҷой хеста ба доманафшонӣ сар карданд. Ҳамон ҷавоне, ки бо Муллолатиф баҳсу мунозира мекард, **чанд бор «бувачон» гӯён** худро дар оғӯши ҳамсухбатонаш партофт» [13, 488].

Табиатан ин гуна одамон шӯҳанд. Маҳз шӯҳию хушгуфтории онҳо ба мардум хушоянд аст. Тибқи мушоҳидаҳо, саргузашти касоне мисли Муллолатиф пур аз мочароҳии танзу ҳаҷв аст. Онҳо бо баъни лаҳзаҳои хандавор рӯзгори худро ҷунон нақл мекунанд, ки шунавандагон гоҳе аз вай хоҳиш мекунанд, ки боз такроран ҳамон воқеаро нақл кунад. Баъди ин шӯҳию аскиягӯйиҳо Муллолатиф ҳам яке аз лаҳзаҳои содагии худро нақл карда, ба ҳозирин завқ мебахшад, онҳоро бо гуфтори хандадори худ шод месозад.

Дар бахши дуоми «Достони Муллолатиф» ба таври мухтасар чанд лаҳзаи зиндагии қаҳрамони асар тасвир шудааст. Муаллиф аз ҷавонӣ, ошиқӣ ва содагӣҳо ҳозирчавобии ӯ ёд менамояд: «Табиат аз ҷавонӣ Латифро **шаттагӯю яқрав** офарида буд. Вай **базму сухбатҳоро ё ширин ё талх** мекард. Дар бисоташ **қанду асал, қаланфуру намак** бисёр буд» [13, 491]. Нависанда ба идомаи тасвираш пеш аз тасвири воқеаи хонадоршавии қаҳрамонаш ба хонанда ишора мекунад: «Мегӯянд, ки **ҳозирчавобӣ ва ҳазлу**

шӯхиро Муллолатиф аз занаш ёд гирифтааст. Кӣ медонад, шояд рост бошад» [13, 492].

Дар бахши сеюми дoston хонадоршавии Муллолатиф, лаҳзаҳои саргузашти мазҳакаомези ӯ тасвир ёфтааст, ки он аз шӯхию танз иборат буда, нақлҳои хандадор, шӯхиҳои шодиовар дорад. Барои огоҳии хонанда муаллиф дар ин бахш баъзе лаҳзаҳои ҳаёти Пошшоҳҷаро меорад, ки рақиби сарсаҳти Муллолатиф аст. Ин гуна ҳикояҳои гуфтории хандаовар ҳамеша вирди забони мардум аст. Ба гуфтаи А. Шукӯҳӣ он ҳама дар: «шаклҳои гуногуни **ин нақлҳо аз забон ба забон гузашта**, ҳукми ҳақиқати мутлақро мегирифт» [13, 503].

Дар бахши чорум дар вазифаи масъул (котиби Совети қишлоқ) кор кардани Муллолатиф тасвир шудааст. Адиб образи Муллолатифро чунон ба қалам додааст, ки ба воситаи ҳамон ширинкорию шӯхиҳояш ба мушкилоти мардум мерасад. Роҳи ҳалли баъзе корхоро бо ҳазлу шӯҳӣ пайдо мекунад, ки мардум аз чунин рафторҳои шодиовари вай розӣ ҳастанд. Аз ҷумла, адиб чи гуна мардуми бесаводро барои саводнок кардан амал намудан қаҳрамонашро тасвир менамояд. Яке аз персонажҳои асар, шахси бесавод (Низомиддин), бавоситаи касе ариза нависонда ба назди Муллолатифи вазифадор меояд, ки гӯсолааш гум шудааст, пайдо кунад. Муллолатиф аризаи ӯро дар хузури ҳама ба таври худ меҳонад:

«Ман, яъне Шарофиддин бинни Низомиддин фуқарои **маҳаллаи Кавшакшолаҳо**, арз мекунам, вақти азони намози ҷумба **гурбаи мошони маро сағи алои Аловуддин аккос зада таросонд ва қариб гурдақф карда монад. Гурбаи ман ҳозир тобу тасб карда хобидаст ва ҳатто ба мушҳои бӯрдоқии Пошшоҳҷа нимнигоҳ намекунад.**

Садои қаҳ-қаҳи мардум дар сари ҳар ҷумла баланд шуда, қариб буд, ки шиғти хонаро сӯроҳ кунад...» [13, 510].

Баъди фурсате Муллолатиф бо чанд шӯҳии худ ба мардум мегӯяд, ки аризаи шумо дуруст. Вале шумо ва ҳозирон, ки бесавод буданд, «Дар бораи сагу гурба ман худам бофта хондам» [13, 511].

Ин эпизод табиист. Дар асарҳои нависандагони Шӯравии собиқ, ки оид ба воқеаҳои солҳои сиюм асарҳо навиштаанд, тасвири маҳви бесаводӣ дида мешавад. Чунин воқеаҳо, яъне, талош кардан барои саводнок кардани мардум, дар солҳои 30-уми асри бист зиёд буд ва худ адиб низ ин ҳолатро аз сар гузаронидааст. Дар ин маврид А. Ҳаким (А.Ҳакимов) ҳангоми шарҳи рӯзгори А. Шукӯҳӣ лаҳзаеро аз номи шоир ба ёд оварда, навиштаст: «Дар Рӯмон курси машғулияти ҳатмии ҳарбӣ – ВСЕОБУЧ ташкил шуд ва маро ба он ҷо роҳбари сийсӣ – политрук таъин карданд. Вазифаи ман аз он иборат буд, ки **соати панҷ омада, то соати шаш ба шунавандагони курс газета хонда диҳам. Газетаро ман бояд бо овози баланд саросар меҳондам**» [11, 106-107].

Муллолатиф ба воситаи шӯхию ханда мардумро ташвиқ мекунад, ки бачаҳояшонро ба мактаб диҳанд ва худашон низ хонданро омӯзанд ва мегӯяд: «Ана дидед, бесаводӣ одамро чӣ хел **ба бузбозӣ меандозад...**» [13,

511]. Баъди шӯҳихо ва гапи охирини Муллолатиф ҳамоно Низомиддин аз гӯсолаи гумшудаи худ ёд мекунад:

«– Хайр хонданба мехонему, – ханӯз бо дасти боло рост меистод Низомиддин, – гӯсолаи ман чӣ шуд?

– Хеч гап не, – шӯҳӣ кард касе, – агар ягон кас кушта нахӯрад, баъди ду сол гов шуда ба хонаат меояд. Гӯсолаат ғуночин бошад, бача качадор шуда ояд, чон гӯӣ.

Ҳазлу шӯҳӣ боз авҷ гирифт...» [13, 511].

Дар достон як «шаҳси мансабпарастии иғвогаре омада илтимос мекунад, ки вайро ба раиси селпо пешбарӣ намояд». Муллолатиф ҳам ба вай маслиҳат медиҳад:

«...Бисёр китоб мехонед ва дар вақти суҳбат аз китобҳо иқтибос меоред, ин як, дуоим аз соати шаши пагоҳӣ то яки шаб ҳеч набошад, се мох хабару мақолаҳои радиоро гӯш мекунад, ин ду. Пас, бо шумо, ки суҳбат кард, котиб қоиладар намунаи. Ана, дидед, ки шумо раиси селпо, ду сол нагузашта комиссари савдо!» [Шукӯҳӣ 1978, с. 512]. Ба ин восита ин шаҳси иғвогарро машғул месозад.

Дар баҳши панҷум Муллолатиф ҳамчун шоир падидор мешавад. Дар ин маврид аз тариқи порчаҳои манзуми ҳаҷвӣ, шӯҳӣ, ҳазл ба дарди мардум мерасад. Аз шӯҳӣҳои вай ҳама розӣ. А.Шукӯҳӣ дар ин баҳш аз намунаҳои шеърҳои халқӣ истифода намуда менависад: «Ҷаҳат ба наздикӣ маълум шуд, ки Муллолатиф таъби шоирӣ ҳам доштааст. Аз ин мебарояд, ки аксари шеърҳои дар забони сокинони қишлоқ паҳншуда маҳсули майнаи ӯст» [13, 515].

Баъди ин ишораи муҳтасар адиб 9 матн аз намунаҳои таронаҳои мардумиро меорад, ки аз чор мисраъ ва 7 ҳиҷо иборат мебошанд. Дар асл ин матнҳоро мардуми Хучанд ва атрофи он «ашӯла» мегӯянд, вале А. Шукӯҳӣ барои онҳо истилоҳи «дубайта» [Шукӯҳӣ 1978, с. 514; 515; 516], «байт» [ҳамон ҷо: с. 516] ва «рубой»-ро [ҳамон ҷо: с. 516] ба қор бурдааст. Аз сабаби он ки мардум нисбати ҳар жанр истилоҳи дақиқеро ба қор намебаранд, Шукӯҳӣ ҳам ҳамин тавр кардааст. Маълуман гӯяндагони матнҳои фолклорӣ ба вазни шеърҳои омиёна низ қоре надоранд, ҳоҳанд як калима қам ва ҳоҳанд, як калима ё ҳиҷо зиёд мекунанд, яъне, ба таври худ мегӯянд, ки адиб ҳам ҳамон гуфтаи мардумро риоят кардааст. Мисол:

Заминанда юнучқа,
Дастаманда китба.
Номи бойҳо гум шавад,
Ба ман надод лепушка . [13, 514].

Ин матн дар байни мардуми Хучанд машҳур аст. Фолклоршиносон намунаҳои онро аз байни мардум сабт кардаанд. Аз ҷумла, дар маҷмуаи «Ашӯлаҳои мардуми Хучанд» варианти зерини он оварда шудааст:

Заминанда юнучка,
 Дастаманда книшка.
 Номи бойхо гум шавад,
 Ба ман надод тунукча. [1, с. 51].

Ё матни дигарро меорем, ки дар «Достони Муллолатиф» ба шакли зер омадааст, ки мисраи аввали он аз 5 ҳиҷо иборат аст:

Қайчию қайчӣ,
 Пошшоҳӯча табелчӣ,
 Вай аммо намедонад,
 Каланд чию бел чӣ. [13, 514].

Варианти аз байни мардум сабтшудаи он зери шумораи 292 дар шакли зерин аст:

Қайчию қайчӣ, қайчӣ,
 Пошшоҳӯча табелчӣ.
 Аммо намедонад вай,
 Калан чию ҳам бел чӣ. [1, 60].

Ҳар ду матн дар талаффуз андаке тафовут дорад. Масалан дар матни «Достони Муллолатиф» калимаи «қайчӣ» намерасад. Дар матни халқӣ калимаи «каланд» ба талаффузи «калан» омадааст. Дар матни халқӣ ҷойи ҷонишини «вай» дар мисраи сеюм иваз шудааст. Дар мисраи чоруми матни достон як ҳиҷо намерасад, дар матни халқӣ бо иловаи калимаи «ҳам» мисраъ комил шудааст.

Боз як матнеро меорем, ки он ҳам айнан дар байни мардум дида мешавад:

Пошшоҳӯча кӯчапо,
 Занаш шудаест чӯчапо.
 Ҳар ду киниҷка доранд,
 Аъзоҳои хӯчапо. [13, 515].

Матни халқӣ зери шумораи 294 дар шакли зер аст:

Пошшоҳӯча качалпо,
 Занаш шудаест чӯчапо.
 Ҳар ду киниҷка доранд,
 Аъзоҳои хӯчаҳо. [1, 60].

Бинед, тафовут хеле ночиз аст. Гап дар сари он аст, ки А.Шукӯҳӣ кӯшиш кардааст, ки халқияти асари худро то ҳадди имкон ниғаҳ дорад ва аз матнҳои фолклорӣ истифода барад. Дар ду матни халқӣ боло номи

Пошшоҳӯча ҳаст, ки яке зери шумораи 292 аз Солиев Дадабой (ш. Хучанд, 82-сола) сабт шудааст, дигаре зери шумораи 294 аз Султонова Ф. (ш. Хучанд, 13 - сола) сабт шудааст [ниг.: Ашӯлаҳои мардуми Хучанд, Шукӯҳӣ, 2021, с. 295]. Аз ин далел метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки адиб номи Пошшоҳӯчаро ҳамчун персонажи матнҳои фолклорӣ аз байни мардум гирифтааст ё баъди нашри «Достони Муллолатиф» ин ном вирди забони мардум шудааст.

Дар баҳши шашум баъзе воқеаҳо аз ҳаёти Муллолатиф бо ҳазлу шӯҳӣ инъикос ёфтааст. Яке аз воқеаҳо ба ҳавлии Муллолатиф овардани як мошини шағал ва шӯҳию ҳазлу аския дар атрофи он мебошад. Муаллиф дар раванди тасвир сохтори дostonро дигар кардан гирифта мутолиаи онро осон кардааст. Вақте ки хонанда зуд-зуд аз як воқеаи хандаовар ба дигараш мегузарад, меҳодад давомашро хонад, то бинад, ки Муллолатиф боз чӣ корҳои шӯҳиомез карда, мардумро хандондааст.

Аз аввал то охири асар фолклоризм қавист. Дар аввали баҳши ҳафтум А. Шукӯҳӣ ишораи чолибе дорад, ки дар он ба фолкорӣ будани асараш ишора кардааст: «Аз рӯи одат мардум ҳар як воқеаро гаштаю баргашта шунда, баъд ба таври худ хошиякорӣ карда, ба дигаре нақл мекунад» [13, 521].

Дар ин баҳш ҳикояи дигари мазҳакавии Муллолатиф баён шудааст, ки дар он падару писар дар набудани модар чи гуна ҳалвоитар мепазанд, ки бо танзу шӯҳӣ баён гаштааст. Рафторҳои содалавҳонаи хандаовари қаҳрамони асар ва писараш барои хонанда завқ мебахшад.

Дар баҳши ҳаштуми дoston муаллиф «ҳамчун фолклоршинос» худро сабткунандаи рӯзгори нақлҳои Муллолатиф муаррифӣ мекунад ва мегӯяд: «Соли гузашта, дар вақти истироҳат ман ба як дафтар баъзе нақлҳоро аз ҳаёти Муллолатиф навишта гирифтам.

Муллолатиф дар дасти ман қаламу қоғазро дида гуфт:

– Ҳар чӣ менавишта бошед, кӯтоҳ нависед. Вақти афсонаю қиссагӯӣ гузашт. Мардум аз хондани китобҳои дуру дарози фач безоранд» [13, 526].

Бинед, ҳангоми ба навиштани нақлҳои Муллолатиф шуруъ кардани адиб низ вай бо ҳамон оҳанги танз шӯҳӣ карда, ба шунавандаш хушҳолӣ мебахшад. Маъмулан латифаҳои халқӣ дорои сохтор, бадеият ва мазуни вижа буда вариантҳои зиёд доранд [6; 4]. Аммо А. Шукӯҳӣ латифаҳои дар асоси маводи худ таълифкардашро меорад. Баъди диалоги боло адиб гӯё намунаҳои латифаҳои Муллолатифро сабт мекунад, ки аз як тараф, дар он матнҳо унсурҳои аския дида шавад, аз тарафи дигар, онҳо дорои як навъ танзи зариф мебошанд. Дар ин баҳш ҳамагӣ 21 латифа овардааст, ки ҳар кадоме ба завқи латифагӯии Муллолатиф муносиб аст. Мисол:

«Шаҳсе аз Муллолатиф пурсид:

– Чӣ кунам, ки занам рӯзона бо ман мочаро накунад шабона аз навозишаш бебаҳра намонам? Ман зиндагии беташвиш меҳодам.

– Ба худатон чонишин гиред. Масъалаи мушкиле пеш ояд, халлашро ба ӯ ҳавола мекунед. Набошад, зиндагӣ бетавиш намешавад – хулоса бароварад Муллолатиф» [13, 527].

Дар охир ёдовар мешавем, ки аз аввал то охири достон жанри аския ва унсурҳои он дида мешавад, ки дар ин бора дар мақолаи ҷудогона изҳори назар намудем. Аз пажӯҳиши фолклоризми «Достон Муллолатиф маълум шуд, ки дар он санъатҳои бадеӣ аз танзи намакини мардумӣ истифода шудааст. Ҳамчунин, дар достон 9 матн аз намунаҳои таронаҳои фолклорӣ, ки онро дар Хучанд ва атрофи он «ашӯла» мегӯянд, омадааст. Дар рафти баёни достон муаллиф чанд ҳикояи гуфтории хушоянд, 21 латифа, 8 масал овардааст, ки ба ин восита А. Шукӯҳӣ образи барҷастаи як шахси ҳаҷвнигору шӯху ҳазлбару ширинкорро барҷаста нишон додааст.

А.Шукӯҳӣ дар охири асар низ зарифона ёдовар мешавад, ки қаҳрамони достони ӯ як навъ шахсияти мардумист. Инро аз ин гуфтаи нависанда метавон пай бурд:

«Бо ҳамин достони Муллолатиф хотима ёфт. Онро барои хондан ба диққати баъзе рафиқон пешкаш кардам. Яке гуфт:

– Дуруст. Аммо **ин одам Муллолатиф ном надорад**. Аз кишлоки Ар-ар ҳам не. **Балки номаш фалон, аз фалон чо**.

Шояд эродаш дуруст бошад. Дар чопи оянда, **насиб бошад, эродхоро ба назар мегирем**» [13, 5540].

Достон бо ҳамин ҷумлаҳои устод А.Шукӯҳӣ ба поён мерасад. Дар ҳақиқат дар ҳар гӯшаи канори кишварамон – Тоҷикистон чунин одамони ҳаҷвнигор, шӯхтабиат, аскиягӯ, ширинкор, латифагӯӣ ба мардум нишоту шодибахш зиёданд, ки кош пажӯҳандагон гуфтаҳои онҳоро сабт карда, мавриди баррасии илмӣ қарор медоданд.

КИТОБНОМА

1. Ашӯлаҳои мардуми Хучанд / Мураттибон: М.Неъматзода, Ш. Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012. – 344 с.
2. Бобомаллаев, И. Таҳаввули назми муосири тоҷик дар солҳои 50-60-уми асри XX (Дар мисоли Аминҷон Шукӯҳӣ). Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик / И.Бобомаллаев. – Душанбе, 2020. – 60 с.
3. Двадцать три Насреддина / Составление, вступительная статья, примечания и указатели М. С. Харитоновна. – М.: Глав. ред. восточ. лит.-ры, 1978. – 583 с.
4. Қосимӣ, С. Бадеияти латифаҳои халқии тоҷикӣ / С. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 186 с.
5. Мавлонов, А. Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёти нимаи дуюми садаи XX-и тоҷик / А. Мавлонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 284 с.
6. Маҳдиев, С. Проблемаи жанри латифа / С. Маҳдиев. – Душанбе: Дониш, 1977. – 158 с.

7. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 236 с.
8. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифохӣ (дастрии таълимӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ, 1999. – 104 с.
9. Раҳмонӣ, Р. Қисса, қиссагӯӣ ва қиссахонӣ / Р. Раҳмонӣ // Дар кит.: Фурӯғи андеша. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – С.193-212.
10. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
11. Ҳақимов, А. Дар қаламрави суҳан (Симои адибон) / А.Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
12. Шукӯҳӣ, А. Достони Муллолатиф (Аз сикли «Илҳом») / А. Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 96 с.
13. Шукӯҳӣ, А. Достони Муллолатиф / А. Шукӯҳӣ // Шукӯҳӣ А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. Повестҳо ва ҳикояҳо. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 481-540.

УНСУРҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР «ДОСТОНИ МУЛЛОЛАТИФ»-И АМИНҶОН ШУКӢХӢ

Дар мақола оид унсурҳои фолклории «Достони Муллолатиф»-и А. Шукӯҳӣ суҳан гуфта шудааст. Нависанда дар ин асар образи типии шахсеро офаридааст, ки ҳазлқаш, латифагӯ, аскиягӯ ва ба таври кулӣ як марди ҳаҷвнигор аст. Дар повест образи Муллолатиф аз аввал то охир дар асоси маводи фарҳанги мардумӣ, ки худ нависанда дар тули солҳо ба мушоҳида гирифтааст, нишон дода шудааст.

Муаллиф дар повест аз чанд жанри фолклорӣ истифода бурдааст: латифа, аския, ҳикояи гуфторӣ ва тарона. Дар айни замон дар асар ба забони танзомези мардум низ таъя шудааст. Ҳар он чи муаллиф ба қор бурдааст, дар бунёди халқии худ устувор аст. Дар оянда метавон ҳар кадоми ин жанрҳои фолклориро дар «Достони Муллолатиф» ба таври ҷудогона таҳқиқ намуд.

Калидвожаҳо: А.Шукӯҳӣ, Муллолатиф, повест, фолклор, фарҳанги гуфторӣ, ҳаҷв, киноя, тарона, ҳикояи гуфторӣ, латифа.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ПОВЕСТИ «ДОСТОНИ МУЛЛОЛАТИФ» АМИНДЖАНА ШУКУХИ

В статье анализированы элементы фольклора в «Достони Муллолатиф» Аминджана Шукӯхи. В этом произведении писатель создал типичный образ человека смешного, рассказывающего анекдоты, аския, юмористические истории, частушки и, целом, писателя-сатирика. В повесте образ Муллолатифа показан от начала и до конца на материале традиционной культуры, которую сам писатель наблюдал на протяжении многих лет.

В повесть автор использовал несколько фольклорных жанров: анекдот, аския, устный рассказ и короткие песни. В то же время работа также опирается на общий сатиристичекый язык людей. Все, что использовал автор, существует в народном устном творчестве. В дальнейшем можно отдельно изучить особенности каждого из этих фольклорных жанров в «Достони Муллолатиф».

***Ключевые слова:** А.Шукухи, Муллолатиф, повесть, фольклор, традиционная культура, сатира, юмор, частушки, устный рассказ, анекдот.*

**FOLKLORE ELEMENTS IN THE STORY
«DOSTON-I MULLOLATIF» BY AMINJAN SHUKUKHI**

The article analyzes the elements of folklore in «Dostoni Mullolatif» by Aminjan Shukukhi. In this work, the writer created a typical image of a funny person who tells jokes, askia, humorous stories, humorous ditties and, in general, a humorist. In the story, the image of Mullolatif is shown from beginning to end on the material of the humorous traditional culture, which the writer himself observed over the years. In the story, the author used several folklore genres: anecdote, askiya, oral story and meek songs. At the same time, the work also draws on the common humorous language of the people. Everything that the author used exists in folk oral art. In the future, each of these folklore genres can be studied separately in Doston-i Mullolatif.

***Key words:** A. Shukuhi, Mullolatif, story, folklore, traditional culture, satire, humor, ditties, oral story, anecdote.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ. Emai: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08

Сведения об авторе: Равшан Раҳмони – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919 89 02 08. E-mail: rrahmon54@mail.ru

Information about the author: *Rahmani Ravshan* – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel. (+992) 919 89 02 08. E-mail: rrahmon54@mail.ru

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои баргарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъя қардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса қарда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
  - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
  - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
    1. Айнӣ, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунча [ ];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяти маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Требования к научным статьям:

3. Соблюдение публикационной этики научных журналов;
4. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
5. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
6. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
7. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
8. Фамилия И.О. автора(ов)
9. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
10. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
11. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
12. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
13. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.
14. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
  - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

1. *Айни*, С. Маънои калимаи тоҷик / С. *Айни* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
15. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
16. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
17. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
18. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
19. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
20. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с. 24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
21. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
22. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
23. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
24. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Address: 734025, Dushanbe, 21 Rudaki Avenue, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of «Literature», Tel .: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Index in the Tajik catalog «Pochtai Tojik» -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Сдано в печать _____.2023 г. Разрешено в печать _____.2023 г.
Формат 70x100 1/16. Гарнитура Литературная.
Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж ___ экз. Заказ № __/23.

Издательство «*Истедод*».
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru